

בין מקרא למשנה • סדרת ספרים



פלאוויוס יוספוס (יוסף בן מתתיהו)

# חיי יוסף

מבוא תרגום ופירוש

דניאל שוורץ



חיי יוסף הוא מעין אוטוביוגרפיה של ההיסטוריון היהודי החשוב ביותר של תקופת הבית השני, מי שהיה יוסף בן מתתיהו איש ירושלים במחצית הראשונה של חייו ופלאוויוס יוספוס איש רומא במחציתם השנייה. המידע בפרקיו הראשונים של הספר, על משפחתו ועל ימי נעוריו של ההיסטוריון, ובכלל זה התנסותו אצל הכתות היהודיות ושליחותו הדיפלומטית לרומא, והפרטים שהוא מוסר, בפרקיו האחרונים, על עשרות שנותיו ברומא ויחסיו עם הקיסרים הפלאוויים – כל אלה אין כדוגמתם בספריו העיקריים או במקום אחר. מידע זה חשוב לכל המעוניין להעריך את דמותו של ההיסטוריון ולבחון את כתביו לאור רקעו, מושגיו, מגמותיו והתנאים שעבד בהם. ואילו חלק הארי של הספר עוסק בפרשה ההיסטורית הגורלית בחיי יוספוס, זו שבועטייה עבר מירושלים לרומא – ימי היותו מפקד הגליל בשנה הראשונה של המרד הגדול ברומאים, עד שהיה לשבוי של אספסיאנוס עם נפילת יודפת בקיץ של שנת 67.

מכיוון שהספר מתרכז בקורות הגליל בשנת 66/67, פרשה שנתגמדה עקב חורבן יהודה וירושלים, ומכיוון שאין לספר יומרה ספרותית, אפשר להבין שלא זכה לתשומת לב רבה. כמו כן נראה, שהאוריינטציה האישית של הספר לא היטיבה עמו: יוספוס מתמקד במאמציו לארגן את הגליל לקראת הפלישה הרומית הצפויה, והוא מתפלמס ארוכות עם מתחריו – ובמיוחד עם יוסטוס איש טבריה, שכתב אף הוא ספר על התקופה ובו תקף את יוספוס. ועם יוחנן מגוש חלב, אחד מנכבדי הגליל שעתיד היה להימנות עם ראשי המרד בירושלים. ואף על פי כן, חיי יוסף מאפשר לנו מבט על הגליל במאה הראשונה; מבט על השלב הראשון של המלחמה שהביאה את עם ישראל אל פרשת הדרכים המכרעת בתולדותיו – חורבן הבית השני; ומבט על קורותיו, נפשו ולבטיו של מי שהיה בין מנהיגי המרד אך, שלא כמו רובם, שרד וגם הנחיל לנו בכתב את מחשבותיו עליו במבט לאחור.

הכרך כולל סקירה מאת פרופ' זאב וייס על היישוב היהודי בגליל במאה הראשונה לאור הממצא הארכאולוגי.

בעטיפה: כתב יד יווני מסוף המאה הראשונה לספירה – זמנו של יוספוס

סמל הסדרה:

נר שמן מטיפוס בית נטיף

מהמאה השלישית-הרביעית לספירה;

על הדיסקוס: מגורה, מחתה ושופר.

מאוסף ד"ר דוד וימימה יסלזון

עיצוב הסדרה: חוה מורדכוביץ

פלאוויוס יוספוס (יוסף בן מתתיהו)

חיי יוסף

מבוא • תרגום • פירוש



בין מקרא למשנה · סדרת ספרים

---

ספריית דוד וימימה יסלזון



פלאוויוס יוספוס (יוסף בן מתתיהו)

## חיי יוסף

מבוא · תרגום · פירוש

דניאל שורץ



הוצאת יד יצחק בן-צבי · ירושלים



למורי הרב פרופ' יוסף באומגרטן,  
אשר קרב אותי לשערי הבית השני

עריכה לשונית: ישראל רונן  
עורכת־מרכזת: שלומית משולם  
סדר ועימוד: תוים הוצאה לאור  
כל הזכויות שמורות © ירושלים תשס"ח (2007)  
מסת"ב 978-965-217-273-0



## תוכן העניינים

עמוד ז	הקדמה
	<b>מבואות</b>
3	מבוא לחיי יוסף
	חיי יוסף – ספר מסוף המאה הראשונה לסה"נ . . 3 חיי יוסף – ספר שגרעינו משנות השישים . . 4 שניות במגמות הספר . . 6 על נוסח "חיי יוסף" ומהדורותיו . . 12
15	זאב וייס, הגליל במאה הראשונה לסה"נ – פני היישוב בימיו של יוספוס לאור הממצא הארכאולוגי
	מבוא . . 15 א. היישובים הכפריים . . 18 ב. הערים בגליל במאה הראשונה לסה"נ . . 30 ג. אוכלוסיית הגליל במאה הראשונה לסה"נ – בין עיר לכפר, תרבות חומרית ודפוסי התנהגות . . 43 ד. המרד הגדול בגליל – העדות הארכאולוגית . . 55 ה. חיים בגליל והתבססות היישוב היהודי בגליל לאחר דיכוי המרד – סיכום . . 60
61	<b>תרגום ופירוש</b>
	<b>נספחים</b>
145	נספח א: שאר כתבי יוספוס
158	נספח ב: לאילן היחס של יוספוס
162	נספח ג: ורנר אק, לשמו הרומי של יוספוס: פלאוויוס יוספוס, לא יוספוס פלאוויוס
164	נספח ד: "יהודייה" או "אישה מארץ יהודה"? לתרגומו של סעיף 427
167	נספח ה: יהודה ורומא במאה הראשונה לסה"נ – לוח כרונולוגי
169	ביבליוגרפיה וקיצורים
184	רשימת האיורים
185	מפתחות – אישים, מקומות, עניינים, מקורות







## הקדמה

ספר חיי יוסף תורגם לעברית בידי מנחם (אדמונד) שטיין (1895–1943), איש המכון למדעי היהדות בוורשה, ראה אור לראשונה בשנת תרצ"ג,<sup>1</sup> ומאז נדפס שוב ושוב. שטיין נשלח למחנה השמדה ונרצח לקראת סוף שנת 1943. תרגומו לחיי יוסף, לצד תרגומו ההיסטוריים של פילון (תרצ"ז), הוא תרומתו המוכרת ביותר לחקר תקופת הבית השני.<sup>2</sup>

תרגומו של שטיין ז"ל ראויים מאוד ולעתים אף מעוררים קנאה. ואולם שבעים השנים שחלפו מאז הכין את תרגומו לחיי יוסף לא רק הקימו מחסומים בין הקורא הישראלי בדורנו לבין העברית של פעם ושל שם, אלא גם ראו התקדמות רבה בחקר כל הקשור לתולדות הבית השני בכלל וליוספוס בפרט.<sup>3</sup> לכן הורגש מזמן הצורך בתרגום מפורש חדש. מטעם זה, ובעקבות הופעתם בשנת 2001 של שני כלים חשובים – מהדורה יוונית-גרמנית (המלווה בהערות קצרות ובעשרות נספחים מועילים) ותרגום אנגלי המלווה בפירוש מקיף<sup>4</sup> – אשר הניחו תשתית חדשה ואיתנה לכל הקשור לספר מוזנח זה, ייחדתי לחיי יוסף סמינר מ"א באוניברסיטה העברית בשנת תשס"ב בתקווה שיצמיח תרגום ופירוש חדשים. כרגיל ארך הפרויקט זמן רב מן הצפוי, אולם כעת אפשר להניח לפני הציבור תרגום חדש לספר, המלווה בפירוש קצר. אני מקווה לשרת בכך את ציבור המתעניינים הן ביוספוס עצמו, ההיסטוריון העיקרי של תקופת הבית השני, והן במאורעות הגורליים שהוא מתאר כאן את ראשיתם, ואשר הביאו בסופו של דבר לחורבן הבית השני.

אשר לאופי התרגום המוצע כאן, יש לציין ששלא כמו ספר אחר שתרגמתי (מקבים ב) אין לחיי יוסף יומרה ספרותית, וכפי שיוסבר במבוא לספר. ניסיתי לשקף את דברי יוספוס כפי שהם, ברוח השאיפה של התרגום הגרמני שנזכר לעיל: "על התרגום להיות מדויק עד כמה שאפשר כשאנו מבקשים למסור לא רק מה שיוספוס אומר, אלא גם – איך שהוא אומר."<sup>5</sup> ואשר לפירוש – הוא קצר ונועד בראש ובראשונה לסייע לקוראים להבין את הספר, את הסיפור שהוא מספר ואת הערכים המתבטאים בו. אין הפירוש שואף לשחזר את המאורעות המתוארים בספר, אם כי שאפתי להקל, באמצעות הוספת רמיזות לספרות המחקר ולחומר מקביל או סותר במקורות אחרים, על מי שיבוא לעשות כן; ובייחוד הפניתי להרצאתו של יוספוס עצמו במלחמת היהודים.<sup>6</sup>

\* \* \*

תודתי נתונה קודם לכול למורת, ליזה אולמן, אשר לא רק הכניסה אותי לאוהל של יפת,

כהן, חקר היהדות העתיקה; רייאק, יוספוס (2002), עמ' xv–ix.

<sup>4</sup> זיגרט ואחרים, ח"י; מייסון, ח"י. עליהם ראו: שוורץ, שני חיי יוסף.

<sup>5</sup> זיגרט ואחרים, ח"י, עמ' 10.

<sup>6</sup> אציין בהקשר זה שכתובת הספר הושלמה כבר בשנת תשס"ו, וחידושים ופרסומים מאז זכו להתייחסות מועטת בלבד. בין שאר הפרסומים שהופיעו מאז אזכיר במיוחד את ספרו של

<sup>1</sup> שטיין, ח"י. הספר הופיע ככרך הרביעי בסדרת כתבי יוסף בן-מתתיהו של הוצאת אברהם יוסף שטיבל.

<sup>2</sup> על שטיין, חייו וחיבוריו ראו: מ' שטיין, בין תרבות ישראל ותרבות יוון ורומא, גבעתיים ורמת-גן 1970, עמ' 5–25 (הקדמה ביוגרפית מאת י' רוזנטל), ועמ' 255–263 (רשימת פרסומיו).

<sup>3</sup> לסקירות ראו: L. H. Feldman, *Josephus in Modern Scholarship (1937–1980)*, Berlin & New York 1984.



לפני למעלה משלושים שנה, אלא גם התנדבה והשקיעה זמן ומאמץ רב בבדיקת המחצית הראשונה של התרגום. תודה גם לד"ר עמנואלה מן, אשר בדקה את מחציתו השנייה של התרגום, ולפרופ' סטיב מייסון (אוניברסיטת יורק, טורנטו), אשר התכתב עמי, מתוך בקיאות ועניין, ביחס לפרטים רבים בספר זה. מכל מלמדי השכלתי. כמו כן תודה רבה לידידי פרופ' זאב וייס, המנצח על חפירות ציפורי מטעם האוניברסיטה העברית, אשר ניאות להעשיר את הספר בסקירה מקיפה על הגליל במאה הראשונה ממבט ארכאולוגי. שנינו גם מודים למרכז סכוליון של האוניברסיטה העברית, בו אנו עמיתי מחקר בשנים תשס"ז-תשס"ט, על תנאי העבודה המעולים שאפשר לנו לקראת סוף העבודה על ספר זה. ישראל רונן שקד על עריכת הלשון של הספר; אהובה ליברלס נוימן, אירית שפירא, נדב שרון ומיה שרמן סייעו בקריאת ההגהות; ידידיה עציון הכין את המפתחות; ויוני גמליאל ממסדרת "תוים הוצאה לאור", נענה בסבלנות ובאחריות רבה לכל המשאלות. יבואו על הברכה גם ימימה וד"ר דוד יסלזון, אשר בנדיבותם מופיעים ספרי "בין מקרא למשנה"; ד"ר צבי צמרת, מנהל יד יצחק בן צבי, המוביל את הפרויקט; גב' שלומית משולם, מהוצאת יד יצחק בן צבי, אשר ריכזה את העבודה על הספר לכל אורך הדרך, בטוב טעם ובדעת – כמו שהתרגלתי בשאר הפרויקטים שלנו; ולחננאל גולדברג אשר ליווה את עיצוב הספר. אשרי האיש הזוכה לעבוד עם שותפים טובים.

ירושלים, מרחשוון תשס"ח

דניאל שוורץ

(ed. J. Zangenberg, H. W. Attridge & D. B. Martin), Tübingen 2007; *Josephus und das Neue Testament* (ed. C. Böttrich & J. Herzer), Tübingen 2007. הספר האחרון כולל, בין השאר, מאמר מאת Jürgen Zangenberg על "הגליל של יוספוס והגליל של הארכאולוגיה – מגמות ובעיות במחקר החדש" (בגרמנית).

אוריאל רפפורט, יוחנן מגוש חלב – מהרי הגליל אל חומות ירושלים, ירושלים תשס"ז, ושלוש אסופות מאמרים: *Studies in Josephus and the Varieties of Ancient Judaism: Louis H. Feldman Jubilee Volume* (ed. S. J.D. Cohen & J. J. Schwartz), Leiden 2007; *Religion, Ethnicity and Identity in Ancient Galilee: A Region in Transition*



# מבואות





## מבוא לחיי יוסף

### דניאל שוורץ

ספר חיי יוסף הוא אחד מארבעת ספריו של מי שנולד בירושלים בשנת 37 לסה"נ וחי את המחצית הראשונה של חייו כיוסף בן מתתיהו הכהן איש ירושלים ואת המחצית השנייה – כפלאוויוס יוספוס איש רומא.<sup>1</sup> בפרק זמן קצר וגורלי בין שתי התקופות האלה הוא היה מפקדם של הכוחות היהודיים בגליל בפתיחת המרד הגדול ברומאים, המרד שהביא לחורבן הבית השני בשנת 70 לסה"נ. לתקופה זו, כשישה חודשים שבין סוף שנת 66 לבין אביב 67 לסה"נ, מוקדש ספר קטן זה. במבוא נעמוד על מקומו של הספר במכלול חיבוריו של יוספוס, על דרכי התהוותו ועל מסריו העיקריים. בסיום המבוא יש גם דיון קצר בנוסחו של הספר ובמהדורותיו.

### חיי יוסף – ספר מסוף המאה הראשונה לסה"נ

ספר חיי יוסף,<sup>2</sup> כלומר האוטוביוגרפיה של יוספוס, מופיע בכתבי יד כהמשך ספרו הארוך קדמוניות היהודים<sup>3</sup> ומחברו אכן הגדירו כנספח לספר ההוא. הקביעה האחרונה עולה במישרין משני קטעים: א. בסעיף האחרון של חיי יוסף פונה יוספוס לאפאפרודיטוס, מי שהיה הפטרון שלו בעת שכתב את קדמוניות היהודים (ראו קדמוניות א, 8),<sup>4</sup> ומודיע לו שעם סיום כתיבת "הדברים שעשיתי לכל אורך חיי" הוא מוסר לו "את הרישום המלא [הזה] של הקדמוניות" (*ἡ ἀρχαιολογία ἀναγραφή*).<sup>5</sup> כלומר, החיבור חיי יוסף הוא הסוף של החיבור הגדול קדמוניות היהודים. ב. בסוף קדמוניות היהודים (כ, 266) מודיע יוספוס שבדעתו לכתוב גם על "הייחוס שלי ועל המעשים (שלי) בחיי" (*περὶ γένους τοῦ μούτου καὶ περὶ τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων*).<sup>6</sup> ייחוסו של יוספוס נדון בסעיפים הראשונים של חיי יוסף; הספר נפתח במילים "ואשר לי" (*Ἐμοί δέ*), מילים הנשמעות כהמשך להרצאה קודמת ולא כפתיחה של ספר עצמאי. ואילו עניין "המעשים" חוזר בניסוח דומה לניסוח דלעיל כסיכום לספר, בסעיף האחרון של חיי יוסף (*τὰ πεπραγμένα μοι διὰ παντὸς τοῦ βίου*). פתיחת ספרנו וסופו מלמדים אפוא, גם באופן זה, שהוא המשך של קדמוניות היהודים.<sup>7</sup>

נגד אפיון, א, עמ' 39–40; כותן ואק, קהלו של יוספוס, עמ' 49–52.

לשימוש של יוספוס במונח *ἀρχαιολογία* ("ארכאולוגיה" = "קדמוניות") ככותרת חיבורו הארוך, ראו גם: נגד אפיון, א, 1, 54; ב, 136, 287; קדמוניות היהודים כ, 267; בילדה, פלאוויוס יוספוס, עמ' 93.

על כך שמשפט זה, והבא אחריו שם, מתייחסים לחיי יוסף, ראו במיוחד: פיטרסון, פרויקטים, עמ' 259–262.

יש להבהיר שהגדרת חיי יוסף כ"המשך" של קדמוניות איננה שוללת את קיומו העצמאי. נראה שהיחס שבין שני הספרים דומה לזה שבין שניים מספרי קסנופון, ממוראביליה ואויקונומיקוס: השני נפתח באופן המחבר אותו – על ידי *δέ* (כמו בפתיחת חיי יוסף) וגם על ידי כינוי רומז ("ושמעתי פעם [*ἤκουσα δέ*] שהוא...") – באופן הדוק ביותר לראשון, ובכל זאת מקובלת המסקנה ששני הספרים "מהווים אחדות" (*comprise a unity*) אך

<sup>1</sup> לצורת שמו הרומי כמי שהמשפחה הפלאווית שחררה אותו ראו להלן, נספח ג.

<sup>2</sup> כותרת זו (*Ἰωσήπου βίου*), העולה מן הסיכום בסע' 430 (כמו גם מקדמוניות היהודים כ, 266), רשומה בהערות הפתיחה והסיום בכתבי יד אחדים (ניזה, ח"י, עמ' 321, 389).

<sup>3</sup> כך המסורת העיקרית. היום ידועים גם שני כתבי יד חריגים המביאים את הספר הזה לאחר מלחמת היהודים. לתיאור כל כתבי היד והעדים העקיפים ראו: זיגרט ואחרים, ח"י, עמ' 14–17.

<sup>4</sup> ואף אחר כך, בעת כתיבת נגד אפיון; ראו: שם, א, 1; ב, 1, 296. אשר לזהותו של פטרון זה אין מקום לוודאות; שני המועמדים העיקריים היו מלומדים יוונים ידועים ברומא, אולם השם היה נפוץ ויש יותר מאפשרות אחת. ראו: שטרן, מחקרים, עמ' 606; שוורץ, מחקרים, עמ' 266–267; ויבר, אפאפרודיטוס, במיוחד עמ' 474–475; כשר,



מבחינת תיארוך הספר, הזיקות האלה בין שני הספרים – אליהן נוסף את העובדה, שאוסביוס (תולדות הכנסייה ג, י, 8) מצטט קטע מספרנו (סע' 361–364) באמרו שהוא "מסוף קדמוניות" – מלמדות שחיי יוסף נכתב לאחר שנסתיימה כתיבת קדמוניות היהודים. והנה בסוף קדמוניות היהודים (כ, 267) נמסר תאריך הסיום שלו באופן מפורש וברור: "שנת שלטונו ה'13 של דומיטיאנוס קיסר, שהיא השנה ה'56 מאז לידתי", כלומר שנת 93/94 לסה"נ.<sup>8</sup> לפיכך יש להסיק, שחיי יוסף נתחבר לא לפני שנה זו.

ההנחה שחיי יוסף חובר בעשור ההוא זוכה לגיבוי, אם כי עקיף וכללי, משני נתונים נוספים: ג. לקראת סוף ה"נספח" (παρέβασις – סע' 367) הארוך בחיי יוסף, המכוון נגד יוסטוס איש טבריה (עליו ידובר להלן), מציין יוספוס, בסע' 360, שספרו של יוסטוס על מלחמת היהודים<sup>9</sup> היה מוכן עשרים שנה לפני שהוציאו לאור. מאחר שהמלחמה ההיא הסתיימה בראשית שנות השבעים, קביעה כזאת לא יכלה להיכתב לפני שנות התשעים.

ד. באותו הקשר יוספוס מציין (בסע' 359) שיוסטוס פרסם את ספרו רק לאחר מותו של אגריפס השני. שנת מותו של אגריפס אינה ידועה בבירור; לפי הנאמר אצל פוטיוס, המלומד הביזנטי בן המאה התשיעית, אגריפס נפטר בשנה השלישית לטריאנוס קיסר,<sup>10</sup> כלומר בשנת 99/100 לסה"נ, אך היום חוקרים רבים סבורים שיש להקדים את שנת מותו לראשית שנות התשעים.<sup>11</sup> כך או כך, גם כאן יש סיוע להנחה שחיי יוסף נתחבר לא לפני שנות התשעים של המאה הראשונה לסה"נ.<sup>12</sup>

## חיי יוסף – ספר שגרעינו משנות השישים

בצד הביטחון שהספר כפי שהוא נכתב בעשור האחרון של המאה הראשונה לסה"נ או מעט מאוחר יותר,<sup>13</sup> ייתכן שגרעינו חובר כבר בסוף שנות השישים. נקודת המוצא של סברה זו היא בעובדה, שכל ארבע הראיות דלעיל לתיארוכו של הספר, אף שהן מכריעות, לקוחות ממה שאפשר לכנות "קליפתו" של הספר: סעיפו הראשון, סעיפו האחרון, ו"נספח", המוגדר כך במפורש (סע' 367) ואפשר להוציאו מן הספר בלי שיורגש שום חיסרון, כפי שיראה כל מי שבוחן את המעבר הפשוט מסע' 335 לסע' 368. והנה, אם נתעלם מן הקליפה של הספר ונתבונן בתוכנו, נראה שהוא אינו מקיים את הציפיות מאוטוביוגרפיה

מספר לאחר מות דומיטיאנוס ראו: קריגר, תיארוך ח"י. יש לציין (לעומת יוסה, ח"י, עמ' 206, הערה 94), שאף על פי שבסע' 359 יוספוס מאשים את יוסטוס על שלא פרסם את ספרו בימי חייהם של אספסיאנוס וטיטוס, כאשר בסע' 360 הוא מציין שספרו של יוסטוס היה מוכן עשרים שנה לפני שפורסם השאלה שהוא מציג איננה אלא מדוע לא פרסמו יוסטוס שעה ש"יודעי דבר", כאמור במשפט הראשון של סע' 360, עדיין היו בין החיים; אין חובה להניח שיוספוס מנה בין אלה את כל הרשומים בסע' 359. לכן אין חובה להסיק שספרו של יוסטוס היה מוכן כבר בחיי אספסיאנוס, כלומר עד יוני שנת 79, מסקנה העלולה לסתור (אם מאמינים לפוטיוס) את הנתון הברור יותר, שיוסטוס פרסם את ספרו רק לאחר מותו של אגריפס השני.

אם פרסם יוסטוס את ספרו רק לאחר מות אגריפס השני,<sup>13</sup> וזה אכן אירע כדברי פוטיוס רק בשנת 99/100. אין בידינו עדויות ישירות בנוגע לשנת מותו של יוספוס.

מעולם לא היוו חיבור אחד" (פומרוי, אויקונומיקוס, עמ' 94).

<sup>8</sup> דומיטיאנוס קיסר משל בשנים 81–96 לסה"נ, והעובדה שיוספוס נולד "בשנתו הראשונה של גאיוס קיסר" (אשר עלה לשלטון במארס 37) רשומה בסע' 5 של ספרנו וגם משתקפת מסע' 80.

<sup>9</sup> להגדרה זו של נושא ספרו ראו: סע' 338, והערה 76 לתרגום.

<sup>10</sup> פוטיוס, ביבליותקה, קודקס לג (על יוסטוס) = הולאדי, פרגמנטים, עמ' 375, הערה 17 (תרגום אנגלי אצל כהן, יוספוס בגליל וברומא, עמ' 142, ואצל מייסון, ח"י, עמ' 225).

<sup>11</sup> כך, לדוגמה, שירר, היסטוריה, א, עמ' 481–483, הערה 47. לדיונים מפורטים בנושא, מול העדויות הספרותיות, הנומיסמטיות והאפיגרפיות, ראו: שורץ, מחקרים, עמ' 243–282 (תולדות המחקר); קוקינוס, שושלת בית הורדוס, עמ' 396–399; ג'ונס, כרונולוגיה, עמ' 115–118 A. Kushnir-Stein, *SCI*, 21 (2002), pp. 123–131; 118 N. Kokkinos, *ibid.*, 22 (2003), pp. 163–180

<sup>12</sup> להגנה כללית על התזה שחיי יוסף התפרסם רק שנים

של אדם כבן שישים או יותר. הספר עוסק כמעט כולו בתקופה קצרה ביותר בחיי מחברו בהיותו כבן שלושים (סע' 80): במחצית השנה שבין מינויו למפקד הגליל, לקראת סוף שנת 66, לבין בואו של צבא רומי לגליל בפקודו של אספסיאנוס באביב שנת 67 לסה"נ (סע' 411).<sup>14</sup> בראשית הספר יש מספר סעיפים על ייחוסו של יוספוס (סע' 1-6), חינוכו (סע' 7-12), מעשיו לפני פרוץ המרד בקיץ 66 (סע' 13-16) ומהלכיו בירושלים עד לשליחותו לגליל (סע' 17-29) ובסופו יש דברים קצרים על מעשיו וקורותיו לאחר בוא אספסיאנוס: בסעיף אחד (412) מסכם יוספוס את מהלכיו מול אספסיאנוס עד שהיה לשבוי בידיו עם סיום המצור הרומי על יודפת בקיץ 67, ולפרטים הוא מפנה אל ספרו מלחמת היהודים; בסעיף הבא (413) הוא מבטיח להוסיף כאן דברים שלא סיפר בספר ההוא על קורותיו לאחר המלחמה – תחילה באלכסנדריה (סע' 414-415) ואחר כך בירושלים (416-422), ולבסוף ברומא (423-429). על אף הסעיפים האלה, חלק הארי של הספר, כתשעים אחוזים מסעיפיו (סע' 30-411), עוסק במעשיו ובקורותיו של יוספוס כמפקד הגליל במרד – ואין זאת דרכה של אוטוביוגרפיה שכותב אדם כשלושים שנה לאחר האירועים הללו.<sup>15</sup> וגם אם הקיצור הנמרץ של החלק הראשון אינו כה מפתיע, כי אפשר שיוספוס סבר שלא היו בימי צעירותו, בטרם המרד, מעשים מיוחדים העשויים לעניין את קוראיו, הרי ברור שחיי מאז האביב של שנת 67 היו מעניינים ביותר. הוא אף רומז על פרשות אחדות שאירעו בשלושים השנים שקדמו לחיבור הספר, אך אין הוא מפרט. כדי להמחיש זאת די אם נציין את העובדה שבין 16 הסעיפים שייחד יוספוס לחייו לאחר נפילתו בשבי (סע' 414-429), שמונת הראשונים, כלומר מחציתם, נוגעים דווקא לזמן הקצר ששהה ביהודה לפני שטיטוס הפליג לרומא ולקח את יוספוס עמו (סע' 422). טיטוס חזר לרומא כבר באביב של שנת 71,<sup>16</sup> ומה שנמסר בסע' 423-429 מקיף אפוא את כל השנים מאז ועד חיבור הספר. ואילו הדברים הממלאים את רוב הספר, על חורף-אביב שנת 66/67, דחוסים מאוד וגדושים פרטים רבים שלא היו עשויים לומר הרבה לקורא – הרומי או היהודי – המצוי בשנות התשעים, כמעט שלוש שנה אחרי המאורעות. איזה קורא בשנות התשעים היה בוחר לשמוע פרטים רבים על יחסי יוספוס עם אנשים דוגמת יונתן (השליח מירושלים), יוחנן מגוש חלב ואף יוסטוס, שלא לדבר על פרטים קטנים, כגון העובדה שקריספוס נעדר מטבריה בעת שיוספוס הגיע אליה (סע' 33), שעה שיוספוס מסתפק באמירות כלליות ביותר על יחסיו עם קיסרים? ובכלל, איזה קורא בשנות התשעים היה מתעניין בהיערכות הגליל בשנת 67, נושא שמאורעות השנים 67-70 מזערו מאוד את חשיבותו? הדברים הללו יוצרים את הרושם שגרעין הספר בדין וחשבון או בזכרונות שהכין יוספוס כבר בשלב ההוא, כלומר בשנת 68 או 69.<sup>17</sup>

<sup>14</sup> יוספוס נתמנה זמן מה אחרי מפלתו של קסטיוס גלוס

<sup>15</sup> אמנם בילדה מסכם את דיונו במגמת חיי יוסף (פלאוויוס יוספוס, עמ' 110-113) בכך שהספר הוא אכן אוטוביוגרפיה, שנועדה, הן בדברים על מוצאו והשכלתו של יוספוס והן בדבריו על השתתפותו במלחמה, לגבות את אמינותו של ההיסטוריון. ואולם, כפי שהוא מדגיש, אם זאת אוטוביוגרפיה, היא "of a very special nature", משום שהיא מתרכזת בתקופה קצרה כל כך. השאלה היא,

<sup>16</sup> ראו הערה 444 לתרגום.  
<sup>17</sup> התאוריה, שגרעינו של הספר בדו"ח שהכין יוספוס על פעילותו בגליל, קשורה במיוחד בשמו של לאקיר (ההיסטוריון היהודי, עמ' 96-128), אף על פי שהיום מקובלים ניסוחים שונים של התאוריה. ראו להלן, הערה 33. כדי להדגים את העדות הפנימית על כך שהחומר שלפני סע' 28 או סע' 30 נוסף לחיבור שהתחיל בערך שם, נציין את הזיהוי המלא של "קסטיוס גלוס המשמש נציב סוריה" בסע' 30, הצורם מאוד על רקע האזכורים הקודמים שלו בשם "קסטיוס" בלבד בסע' 23-24, 28.



## שניות במגמות הספר

למתח בין הזמן המאוחר שבו פורסם הספר, כפי שמעידים כמה סימנים מ"קליפתו" מכאן, לבין ה"מושב בחיים" (Sitz im Leben) שלו, כלומר זמן החיבור המוקדם שעליו מצביע רובו הגדול מכאן, מקביל מתח בין שתי מגמותיו העיקריות של הספר. כדי להבין את המתח הזה, עלינו לזכור שיוספוס היה מפקד (στρατηγός)<sup>18</sup> הגליל מפתיחת מלחמת היהודים עד נפילת יודפת בתמוז 67. הוא היה הממונה על הגנת הגליל והכנתו לקראת הפלישה הרומית; הוא פיקד על כוחות היהודים במערכה מול הרומאים; והוא גם פיקד על יודפת ומסר את עצמו לידי הרומאים עם נפילתה לאחר מצור קשה וממושך. כיצד היה עליו להתייחס לעבר הזה? האם היה על יוסף בן מתתיהו, שעה שהיה לפלאוויוס יוספוס ולבן חסותם של הקיסרים מבית פלאוויוס שניהלו את המלחמה ביהודה, לנסות להסתיר או לפחות לעמעם את המעשים האלה כדי להימנע ככל שאפשר מן הקלון של עבר מרדני? או שמא עדיף היה לו לספר עליהם בגלוי לא רק משום שהיו מן המפורסמות שאי-אפשר להכחישן, אלא גם משום שעמידה בראש צבא מקומי נגד לגיונות האימפריה עשויה להעיד על אומץ לבו ועל גבורתו, ובכל אופן העניקה לו אמינות מיוחדת כעד קרוב ביותר למאורעות שהיה להיסטוריון שלהם?

והנה, הבוחן את חיי יוסף מוצא שיש בו שתי הגישות גם יחד. מצד אחד, בגוף הספר הוא מדגיש עד כמה היה פעיל ומוצלח כמפקד המרד של הגליליים ברומאים, עד כמה דאג לביצור ערים וכפרים (סע' 77, 186–188) ולקדם פני כל איום רומי (סע' 114–121, 213–215, 227, 283, 399, 411), ועד כמה היה אהוד על "הגליליים" המורדים (סע' 84, 99, 102, 125, 198, 206, 210, 230–233, 250, 257–258 ועוד). וכן הוא מספר – על אף דבריו החוזרים ונשנים על החומרה של מלחמה בין "בני העדה"<sup>19</sup> ועל רצונו להימנע משפיכות דמים בקרב היהודים<sup>20</sup> – שבשל עמדתה הפרו-רומית של ציפורי הוא הסתער עליה וכבשה (סע' 82 ["פעמיים"], 395–396). אבל מנגד הוא טוען בפתיחת הספר, כי התאמץ לשכנע את חמומי המוח להימנע מלמרוד ברומאים וחיוו היו בסכנה בשל מאמצים אלה (סע' 17–20). וכן הוא טוען שם, שכאשר הצטרף למרד (יחד עם עמיתיו הנכבדים) זה היה למראית עין בלבד ומתוך פחד (סע' 22–23); ושגם כאשר נשלח לגליל זה היה כדי לשמור על השלום ולגרום למורדים להניח את נשקם ולמנוע מלחמה עם רומא (סע' 28–29); וברוח זו הוא אף ממזער את חשיבות תפקידו בגליל בכך שהוא מספר כאן שנשלחו יחד עמו עוד שני כוהנים.<sup>21</sup> ובדומה, בנספח נגד יוסטוס הוא טוען בלהט ובפרוטרוט (סע' 340–356) שלא הוא, יוספוס, היה האחראי לכך שטבריה מרדה ברומא, ושיוסטוס אכן היה מורד ופעיל מאוד בסיעה האנטי-רומית בטבריה – כאילו ברור שיש בכך אשמה.

הגישה הראשונה, של עיקר הספר, אינה מפתיעה, שהרי יוספוס נקט אותה גם בספרו מלחמת היהודים, שאותו חיבר כבר בשנות השבעים. שם, שלא כמו בחיי יוסף, מספר יוספוס בפירוש שפעילותו בגליל נועדה להכינו לקראת המתקפה הרומית הצפויה (מלחמת היהודים ב', 572–573), ושם – כמו בחיי יוסף – הוא מונה את פעולותיו הנמרצות (בתחום הגיוס, החימוש, האימון ועוד, וראו להלן) לקיים

<sup>18</sup> כך במלחמת היהודים ב', 566, 569 ולכל אורך חיי יוסף, אף על פי שבדבריו בספר זה על מינויו (סע' 28–29) אין הוא משתמש במונח סטרטגוס ולא במונח אחר בעל גוון צבאי. לניואנסים הרומיים של מונח יווני זה ראו: מייסון, מינוח יווני, עמ' 155–163.

<sup>19</sup> סע' 26, 100, 128, 171, 265, 321, 377. השוו: יוסטוס – סע' 353; וראו הערה 188 לתרגום, וכן, בין השאר: קדמוניות היהודים ו', 82; מלחמת היהודים ב', 469–476.

<sup>20</sup> סע' 103, 174, 244, 369.

<sup>21</sup> שניים אלה אינם נזכרים כלל במלחמת היהודים. אופייני להבדל שבין "קליפתו" של הספר לבין גופו, שאם שני השותפים מתפקדים בפתיחת הספר כדי ללמד שלא רק יוספוס הופקד על המרד בגליל, הרי בהמשך הם מתפקדים, על דרך השלילה, כדי להראות שהוא עשה את עבודתו נאמנה וביושר; ראו סע' 62–63 (השוו סוף סע' 77, 73, 80).

את שליחותו זו כמיטב יכולתו. בהתאם, כבר בפתיחת הספר ההוא (א, 3) מבליט יוספוס את העובדה שפיקד על חזית חשובה במלחמת היהודים ברומאים, כשהוא משתמש בעובדה הזאת כדי לחזק את אמינותו; וכך גם בנגד אפיון א, 55.

הגישה השנייה, הנקוטה בפתיחה ובנספח של חיי יוסף, ולפיה נשלח יוספוס לגליל כדי למנוע מלחמה – גישה זו ממזערת את חלקו במרד והיא טעונה הסבר. נראה שההסבר נעוץ באיום שהיווה ספרו של יוסטוס איש טבריה, אשר הופיע, כאמור, בשנות התשעים. בנספח של יוספוס המכוון נגד יוסטוס (סע' 336–367) אנו רואים בבירור שהלה התקיף את יוספוס והאשימו באחריות למרד של טבריה. לפיכך יש להבין את הגישה השנייה של הספר כהתמודדות עם הביקורת הזאת. יוסטוס לא נזכר כלל במלחמת היהודים; נראה אפוא שהאיבה בין השניים התגלעה רק אחר כך, עם פרסום ספרו.<sup>22</sup> איננו יודעים אם הייתה סיבה מיוחדת שעשתה את הנושא לאקטואלי בשנות התשעים. אפשר שעם מותו של אגריפס השני או עם הזדקנותו ללא יורשים דנו הרומאים בשאלת מעמדה של טבריה בעתיד, ודיון כזה היה עשוי לפתוח את התיקים בנוגע לאחריות למרד העיר בשנת 67.<sup>23</sup> אפשר אמנם שהיו (כפי שמאשים יוספוס) דברים בספרו של יוסטוס שהוא בחר לפרסמם רק לאחר מות אגריפס, אך ייתכן גם, שרק לאחר מות אגריפס התפנה יוסטוס לדאוג לפרסום ספרו; עיכובים בפרסום ספרי היסטוריה אינם מחייבים תמיד הסבר מיוחד.<sup>24</sup> מכל מקום, עם הופעת ספרו של יוסטוס – וזאת, כמובן, כבר לא בימי פטרוניו העיקריים של יוספוס, אספסיאנוס וטיטוס, אלא בימי דומיטיאנוס – היה יוספוס חייב להתגונן, הן משום שגרסת יוסטוס האשימה אותו במרדנות ובגישה אנטי-רומית מעבר למה שכבר ציין בעצמו במלחמת היהודים, והן משום שיוסטוס הטיל דופי באמינותו כהיסטוריון. על כך השיב יוספוס מלחמה<sup>25</sup> בעשותו מעט בפתיחת ספרו (סע' 17–23, 28–29) כדי למתן את האופי המרדני של שליחותו לגליל, ובעשותו הרבה כדי להתגונן מפני טענותיו של יוסטוס ולהשליך בוץ חזרה. מגמות אלה חברו יחד בסע' 174–178. בקטע זה מספר יוספוס כי הסביר לנכבדי טבריה, לרבות יוסטוס ואביו, בשיחה פרטית, "שגם אני לא נעלם ממני שהצבא הרומי עולה על כולם, אך אני שותק על כך בגלל הליסטים" – ממש העמדה שהוא ייחס לעצמו ב"קליפת" הספר (סע' 22). הצורך להשיב ליוסטוס התבטא בעיקר בהוספת נספח מיוחד (סע' 336–367), אך גם בכמה דברי בלע אגב הצגתו של יוסטוס בפעם הראשונה (סע' 34–42) ובעוד שני סיפורים המספרים בגנותו ומטילים עליו אחריות למרד בטבריה (סע' 390–393, 410).<sup>26</sup> הוספות אלה גרמו לעוד כמה שינויים, המעידים אף הם על מלאכת העריכה.<sup>27</sup> ואולם המגמה העיקרית של הספר היא כאמור אחרת, והיא דומה מאוד למגמת ספרו מלחמת היהודים.

<sup>22</sup> נראה שהעובדה שאחד מבני יוספוס, יליד שנת 75/76, קיבל את השם יוסטוס (סע' 5, 427), מלמדת אף היא שטרם נוצרה האיבה הקשה בין השניים.  
<sup>23</sup> ראו במיוחד: כהן, יוספוס בגליל וברומא, עמ' 138–139. אם זה הרקע, אפשר שיוסטוס הצליח, שהרי "טביעת מטבעות העיר הרומית [טבריה] מתחילה בשנת 81 למניין העיר, היא שנת 100 לסה"נ, תחת שלטון טריאנוס" (משורר, מטבעות ערי א"י, עמ' 34).  
<sup>24</sup> ראו: רייאק, יוספוס ויוסטוס, עמ' 82–83.  
<sup>25</sup> הדגש של יוספוס הוא באמתות הרצאתו ולא דווקא בכך שלא הוא אחראי למרדנותה של טבריה, כפי שניכר היטב בסע' 336–339, 357–367; כך גם נגד אפיון א, 53–56.  
<sup>26</sup> הסיפור הראשון מוכנס עם סימני תפירה מובהקים בסע' 390 (ראו הערה 403 לתרגום) וחוזר על דברי הנספח (השוו סע' 393 לסע' 354 על פחדו של יוסטוס מפני יוספוס), והסיפור השני, כפי שנאמר בו מפורשות ("כפי

<sup>27</sup> לדוגמה: סיפור שלם (סע' 179 ואילך) הועבר למקום



אבל יש לציין, שיש בכל זאת הבדל ניכר בין תפקודה של מגמה זו שם לבין תפקודה בחיי יוסף. במלחמת היהודים מודגשת קודם לכול התמסרותו של יוספוס להגנת הגליל מפני הפלישה הרומית הצפויה. כך במלחמת היהודים ב, 572–576 מסופר על ביצורים, על גיוס צבא אדיר (מאה אלף חיילים) וחימושו, ושם, בסעיפים 577–582 מסופר על אימוני החיילים וארגונם על פי דגמים רומיים, ובסעיפים 583–584 – על פריסת הצבא בערים. דברים אלה אמורים לעורר כבוד כלפי יוספוס אצל קוראיו הרומאים, ויוספוס אף שילב דברי שבח לרומאים, שאת דרכיהם חיקה (מלחמת היהודים ב, 577) ומידותיהם המוסריות היו נר לרגליו (שם, 580). גם כשעובר הסיפור (שם, 585 ואילך) לצרות של יוספוס מול יוחנן מגוש חלב וסרבנים בטבריה, הדברים ממוסגרים כך שהם רק מובלעת שאחריה חוזר הסיפור לנושאו העיקרי: "אחרי שנסתיימו התהפוכות בגליל, וגם המהומות הפנימיות, פנו (היהודים) להכנות כלפי הרומאים [...]" (שם, 647).

לכל האוריינטציה הזאת אין כמעט זכר בחיי יוסף, חוץ מהדברים הקצרים בסע' 187–188. אין אפילו נתון כללי על גודל צבאו של יוספוס, לעומת הנתונים העצומים והמפורטים הנמסרים במלחמת היהודים ב, 576, 583. במקום כל אלה יש בחיי יוסף דברים רבים המדגישים את אמונתו בהשגחת אלוהי ישראל (סע' 15, 83, 138, 208–209, 301, 425), את התרעומת שלו כלפי יהודים צבועים המעמידים פנים של יראת שמים (סע' 75, 291), את הקפדתו לקיים את מצוות הדת היהודית (סע' 65, 161, 275, 291) ולהימנע מהתקפות על יהודים וממלחמת אחים (ראו הערות 19–20), את חפותו מכל שחיתות והתעשרות אגב משרתו (סע' 79–83, 295–296) ואת העובדה, מנגד, שאם מנהיגי האומה יצאו נגדו זאת הייתה רק תוצאה של מחלוקת אישית (סע' 192) או קבלת שוחד (סע' 195–196). דברים כאלה אין כדוגמתם במקבילות במלחמת היהודים,<sup>28</sup> ואילו כאן, בחיי יוסף, הם לא רק מופיעים אלא חוזרים תדיר; ויש גם מקומות המנוסחים באופן שרק יהודי עשוי להבין. לדוגמה, בסע' 276 נוקט יוספוס צעד המסתבר רק מתוך שמירה על הלכות תחום שבת, אך אין הוא מסביר את הדבר; די לו בכך שציין (בסעיף הקודם) שהדבר אירע בשבת. וכך גם מנוסחים סעיפים 256, 315 כאילו ברור שכל קורא יודע על דרישת התורה לשניים או לשלושה עדים; וכך גם הוא מספר (סע' 14) על כוהנים אדוקים שהזינו את עצמם באגוזים ובתאנים, ואין הסבר שעשו כן משום שלא יכלו להשיג אוכל כשר אחר, ואילו מזון מן הצומח היה מותר להם.<sup>29</sup> באופן דומה מונחת בבסיס סע' 21 ההנחה שהקוראים מכירים היטב את השלבים הראשונים של המרד בירושלים ויודעים מיהו מנחם. כן נציין במיוחד, שההדגשה החוזרת פעם אחר פעם בחיי יוסף (ראו הערות 19–20), שהתורה אוסרת על היהודים לפגוע ביהודים ("בני עדתם"), מלמדת

מאוחר כדי שיוכל לגבות התקפה על יוסטוס (סע' 177–178), אך כתוצאה בלתי־רצויה נתייתמה ידיעה קודמת (סע' 114), שהייתה אמורה לבוא אחרי סיפור זה. ראו הערה 149 לתרגום. וראו גם הערה 64 לתרגום, על השמטת שמו של רשע שלא ממשפחת יוסטוס מתיאור טבריה (סע' 35).

<sup>28</sup> כפי שמפרט כהן, יוספוס בגליל וברומא, עמ' 146. כדי להדגים את ההבדל נציין שלכל אורך מלחמת היהודים ב, 556–109, כלומר החטיבה העוסקת בפרק הזמן שיוספוס פיקד על הגליל והמקבילה אפוא לפרק המתואר בספרנו, איננו שומעים כלל על "יראת שמים" (εὐσεβεία) או "השגחה" (πρόνοια), ואילו הראשונה מופיעה ארבע פעמים בחיי יוסף והשנייה – שתים־עשרה פעמים (מהן רק שתיים, ורק ב"קליפה" המאוחרת [סע' 15, 425], ביחס להשגחת ה'; לחשיבות של השגחת ה'

עבור יוספוס המאוחר, ראו הערה 131 לתרגום. וראו גם הפועל בסע' 301).  
<sup>29</sup> העובדה שקורא נכרי – גם מלומד – עלול לא להבין עולה היטב אפילו מהערותו של תקרי על אתר – המועתקת בידי פלטיא (תקרי, ח"י, עמ' 7, הערה c; פלטיא, ח"י, עמ' 3, הערה 3) – המסבירה שעשו כן דווקא כדי להימנע מבשר זבחים של נכרים. ויש גם חוקרים שהפליגו רחוק עוד יותר, כשהם שאלו על דרך החיוב מדוע אכלו הכוהנים דווקא את המזון הזה, או אף ערבו בנושא שאלות של תרומות ומעשרות, במקום להסתפק בהנחה הפשוטה שבחרו במזון מן הצומח על דרך השלילה (כאמור שם: הכוהנים "לא זנחו את היראה לאלוהות אלא קיימו את עצמם על ידי אכילת תאנים ואגוזים"), כדי להימנע ממאכלות שאינם כשרים. ראו: שוורץ, שני חיי יוסף, עמ' 322–323.

על קהל קוראים יהודי. מחבר יהודי המתחשב בקהל קוראים נכרי היה נשמר מלהדגיש שבטיות כזאת, העלולה להתפרש כאילו מותר לעשות כל דבר נגד נכרים. לפיכך, אף על פי שאין לבטל את האפשרות שיוספוס שאף לשכנע גם נכרים, נראה לפי הדגשים העיקריים של חיי יוסף שמגמתו העיקרית היא לא להגיב על האשמות יוסטוס בדבר האחריות למרדה של טבריה (כמגמת הקטעים העוסקים ביוסטוס), ואף לא להגביר את אמינותו של יוספוס עצמו כהיסטוריון של המלחמה (כמו מגמת הדברים על פעילותו כמפקד במלחמת היהודים), אלא להגיב על האשמות כאילו בגד ביהודים.<sup>30</sup>

קל להבין את רקעה ולשער את נימוקיה של האשמה זו, שהרי הגליל נפל בתוך קיץ אחד בלבד ויוספוס עצמו עבר אל הרומאים כבר באמצע הקיץ ההוא.<sup>31</sup> יש להניח שהמפקד הצעיר וחסר הניסיון הואשם בפי מבקריו לא רק בכך שנכשל אלא גם בכך שלא התמסר למלאכה, כאילו ביקש רק ליהנות מן השררה ומהכבוד שנלוו למשרתו בלי להתאמץ לקיים את שליחותו ואולי אף תוך שחיתות ובגידה יזומה. גם הדרך שבה שרד לאחר נפילת יודפת, שעה שפקודיו וחבריו לנשק התאבדו (מלחמת היהודים ג', 340–408), תרמה ודאי את שלה. ואכן בסעיפים האחרונים של חיי יוסף, כשיוספוס מספר בראשי פרקים על חייו מאז יודפת, הוא מזכיר שוב ושוב יהודים (מרושעים כמובן) אשר התלוננו עליו (סע' 423, 424, 429); ופעם אחת, בסע' 416, הוא אף מגלה לנו שיהודים אלה – ואין זה משנה מה טענו בפני הקיסרים – ראו בו בוגד.<sup>32</sup> כנגד טענות כאלה אפשר להבין את הצטדקותו המודגשת של יוספוס בדברו על מסירותו להגנת הגליל, על האהדה שרחשו לו הגליליים, ועל הקפדתו לשמור על מצוות הדת היהודית.

והנה, יש להניח שההתקפות על יוספוס על שבגד ביהודים היו נמרצות במיוחד ומכאיבות במיוחד ככל שנאמרו סמוך לנפילת יודפת; ואז גם היו המאורעות טריים במיוחד בזיכרוננו של יוספוס והפרטים נראו בעלי משמעות רבה. הזמן ככל שעבר עשה ודאי את שלו ונטל משהו מן העוקץ של ההאשמות, ומנגד הלכו צרותיהם החדשות של היהודים והשכיחו את הראשונות; נפילת הגליל ותפקידו של יוספוס היו לסיפורים שוליים לעומת גודל האסון הלאומי. לכן סביר להסיק, כפי שצוין לעיל, שגרעינו של הספר נוצר כבר בשנת 68 או 69, כאשר לאסיר הנכבד במחנה הרומי היו הזמן להתמסר לכתיבה והדחף להשיב למבקריו.<sup>33</sup> את הדברים הוא ערך והרחיב והוציא לאור אחרי כ־25 שנה או יותר, לאחר שהצטברו כלפיו האשמות נוספות, בייחוד עם הופעת ספרו של יוסטוס.

<sup>30</sup> גלצר (ח"י, עמ' 69) רשם מספר מקומות שנראו לו שיכלו לפנות רק לקוראים נכרים (סע' 128, 191–192, 275, 279); וכהן (יוספוס בגליל וברומא, עמ' 147) הוסיף על אלה עוד כמה קטעים. אולם נדמה לי שהפריזו בחשיבות הדברים בהקשר זה. בסע' 128 מדגיש יוספוס שאסור לשדוד נכרים; כמסופר שם, היו יהודים שלא הסכימו עם האמירה הזאת, וכפי שמוסבר בהערה 162 לתרגום אין צורך כלשהו להניח שיש כאן אפולוגטיקה (לאוזניים נכריות) בלבד. דברי השבח לשמעון בן גמליאל בסע' 191–192 אפשרו ליוספוס להפגין שגם הוא מכבד את אחד ממנהיגי העם, ואין להסיק מכך שהניח שקוראיו לא הכירו את האיש; ואינני רואה מדוע הדברים על ענייני שבת בסע' 275, 279 מופנים דווקא לנכרים (ולעיל כבר הערתי כי סביר שנכרים רבים לא הבינו את הרקע ההלכתי של סע' 276). כהן מציין שלא היה צורך להסביר ליהודים שירושלים היא העיר הגדולה של הארץ (סע' 348), אבל ספק אם היה צריך להסביר את הדבר גם לנכרים; יוספוס מזכיר את זה בגלל ההקשר הרטורי, כדי להעצים את הדבקות של ציפורי בהימנעות ממלחמה.

<sup>31</sup> יודפת נפלה בתמוז 67 – מלחמת היהודים ג', 339.

<sup>32</sup> "היהודים היו להוטים לתפוס אותי לשם נקמה, ואילו הרומאים, כל אימת שגברו עליהם (היהודים), סברו שזה היה בשל בגידה מצדי; היו צווחות אין סוף לקיסר הדורשות שיעניש אותי כאילו אני בוגד גם (!) בהם".

<sup>33</sup> כך כבר גלצר, ח"י. התאוריה שמוצאו של חיי יוסף בחיבור מוקדם מסוף שנות השישים קשורה (כאמור לעיל, הערה 17) במיוחד בשמו של לאקיר, ורבים אימצו בצורה זו או אחרת, אם כי לאו דווקא בגרסה של לאקיר, אשר סבר



בהקשר זה יש להזכיר לבסוף את הצעתו של מוצו, שהדברים הראשונים שכתב יוספוס לא היו רק טיוטה ששימשה גרעין של הספר, אלא אף ראו אור בשנת 93/94 יחד עם קדמוניות היהודים, ואילו מהדורה שנייה של חיי יוסף, ובכללה התגובות על דברי יוסטוס, ראתה אור בשנת 100 או מעט מאוחר יותר.<sup>34</sup> מוצו הציע את השחזור הזה כדי ליישב את הסתירה בין ההנחה שחיי יוסף הוא נספח לקדמוניות היהודים (חיבור שהושלם כאמור בשנת 93/94) לבין ההנחה שאגריפס השני – שמותו נזכר בחיי יוסף 359 – מת, כדברי פוטיוס, רק בשנת 99/100.<sup>35</sup> אמנם חוקרים רבים נוטים היום לתארך את מותו של אגריפס השני לראשית שנות התשעים (וראו הערה 11); אבל למי שרוצה להבין את דרכי יצירתו של ספר חיי יוסף כפי שהוא, אין זה משנה הרבה אם נניח שגרעין הספר היה מהדורה ראשונה, או שמא רק טיוטה שנועדה להשיב על ביקורת מסוג אחד (שיוספוס בגד ביהודים), וטיוטה זו הורחבה ואולי אף שונתה כדי לענות על ביקורת מסוג אחר (שיוספוס המריד את טבריה נגד הרומאים).

\* \* \*

ספר קטן זה הוא המוזנח מארבעת ספרי יוספוס, ובצדק. גם יוספוס לא השקיע בו הרבה. מבחינת היקף הסיפור ההיסטורי הוא מוגבל ביותר, ואף בפרק הזמן הקצר הנדון בו הוא עוסק מזווית ראייה אישית בלבד ורק במאורעות שאירעו בגליל. הוא כתוב באופן רשלני למדי,<sup>36</sup> הסגנון היווני פשוט עד רדוד, אוצר המילים מוגבל,<sup>37</sup> ואין כל שאיפה ליופי או לעושר.<sup>38</sup> נראה שהספר נכתב מהר ובלי סיוע,<sup>39</sup> ואפשר

להזכיר את יונתן. לדוגמה, לפי סע' 103 יוספוס רצה "לדכא את המהומות ללא שפיכות דמים", אבל לא דובר שם במהומות או בהפרעות סדר כלשהן. כוונת יוספוס "לשים קץ להתנגדות" או כדומה, אולם השתמש בניסוח סטנדרטי – החוזר מילולית בסע' 244, 369. דוגמה אחרת: לפי סע' 351 יכלו אנשי טבריה להצטדק ולטעון ש"יצאו בתנופה למלחמה" (ὡρμήσατε πόλεμον) רק מכיוון שיוספוס אילצם. אולם במקרה זה ודאי שהם היו טוענים גם, שלא יצאו בתנופה אלא "סחבו רגליים". נראה שיוספוס שבוי פחות או יותר בהרגלו לנסח יציאה למלחמה כיציאה "בתנופה" (סע' 54, 55, 245, 249, 287 ועוד). וכך גם בסע' 171 מצווה לוי לכרות את "ידו האחרת" של קליטוס, אף על פי שביטוי זה חל רק על אדם הכורת את ידו בעצמו – וכך הוא בסע' 147. וראו במיוחד: מייסון, ח"י, עמ' liii, המדגים באמצעות איסוף מקבילות למילים של סע' 306 את השבלוניות של ניסוחי יוספוס בספר זה. לעבודת דוקטור שיוחדה כולה ללשון של יוספוס בחיי יוסף, המנתחת אותה מתוך גישה סלחנית והרואה את יוספוס – על סטיותיו מן התקנים וחוסר העקיבות שלו בנורמות דקדוקיות – כמחבר בינוני בן זמנו, ראו: גרוס, דקדוק.

ודי אם נזכיר שברמה של רמיזות לספרות קלאסית – בין בעברית ובין ביוונית – הדברים היחידים שראיתי הם העובדה שאביו של יוסף רצה לראותו בטרם ימות (סע' 204; השוו: בראשית מה כח) והדברים על שניים-שלושה עדים וחקירתם (סע' 256; השוו: דברים יט טו, יח), מכאן, ודרכו החצופה של השליח בהושטת איגרת פקודה (סע' 221), העשויה להזכיר לנו את השליח הרומי

שמדובר בדו"ח שחיבר יוספוס בעבור שולחיו בירושלים לפני נפילת יודפת. מסיבות שונות עדיף להניח שיוספוס התמסר לכתיבת החיבור רק מאוחר יותר. ראו לדוגמה: גלצר, שם, עמ' 68–70, 87–89; כהן, יוספוס בגליל וברומא, בייחוד עמ' 20–22, 78–83.

<sup>34</sup> ראו: מוצו, מחקרים, עמ' 685–697. כך גם: יוסה, ח"י, עמ' 11–12; שוורץ, מחקרים, עמ' 269–272.

<sup>35</sup> הצעת מוצו בדבר מהדורה שנייה של חיי יוסף היא בעצם נוסח מתון יותר של התאוריה של לאקיר (ההיסטוריון היהודי, עמ' 1–6), שהתפרסמה ארבע שנים קודם, שיש לפתור את הסתירה האמורה באמצעות ההנחה שקדמוניות היהודים הופיע בשתי מהדורות (ושחיי יוסף סופח רק לשנייה, אחרי מות אגריפס בשנת 99/100). לדברי מוצו (עמ' 688–689): "לאקיר התקרר לפתרון הבעיה אך לא מצאו. [...] הפתרון פשוט הרבה יותר: לא היו שתי מהדורות של קדמוניות, אלא של חיי יוסף". וראו: שוורץ, מחקרים, עמ' 252–253, על קודמיו של מוצו שהציעו את התאוריה הזאת בקצרה לפני שפרסם לאקיר את ספרו.

<sup>36</sup> כך כבר הזכרנו בהערה 17 את האזכור המלא של קסטיוס גלוס בסע' 30 אחרי שהוצג והוזכר בקצרה בסע' 23, 24, 28, ובהערה 27 הזכרנו את ה"התיימות" של סע' 114 בשל ההזזה אחורה של סע' 179 ואילך. דוגמאות אחרות: בסע' 66, 89, וחלקית גם בסע' 410 יש הפניות לדברים שכאילו סופרו לעיל, אך הם לא סופרו; בסע' 216–218 יוספוס שכח לספר איזהו "הכפר" שבו שהתה המשלחת, אך בסע' 227 אמור הקורא לדעת כבר; בסע' 293 מצטיידים מלווי של יוספוס ב"פגיונות", אך בסע' 303 הם שולפים "חרבות"; ובסע' 302 שכח יוספוס

שהדברים האלה מעידים שספרו של יוסטוס, או דבריהם של מקטרגים אחרים, הכניסו את יוספוס למצב מסוכן שחייבו להתגונן במהירות.

ועם זאת נראה, שדווקא בשל תחושת הלחץ, התחושה שחשוב למחבר לשכנע את קוראיו ביושר דרכו,<sup>40</sup> יש בספר הזה חיוניות רבה.<sup>41</sup> הוא מציג לפנינו יהודי שגדל בבירת העולם היהודי כבן המעמד שתבע לעצמו את ראשות האומה, ובהתאם לכך – אדם צעיר שקיבל על עצמו אחריות ציבורית כבדה מאוד; איש שגם במבט לאחור שלם עם עצמו שנהג כהוגן וכמיטב יכולתו במצב בלתי־אפשרי; אך אדם היודע גם, באותו מבט לאחור, שהוא וחבריו טעו כשיצאו למלחמה, ולכן הוא מלא תרעומת על שמאשימים דווקא אותו כמי שאחראי הן לכישלונות של המרד בגליל (כך בעיקר הספר) והן לעצם ההחלטה של מרכז גלילי חשוב, טבריה, להצטרף למרד (כך בדברים המכוונים נגד יוסטוס). מרגיז להיות במצב מתסכל כזה – שאם היה מפקד טוב הרי בכל זאת יצא למלחמה מיותרת והרת אסון, ואם נכשל בניהול המלחמה הרי שהיה שלומיאל או בוגד; ומרגיז היה להיות היעד שאליו התנקזו ההאשמות משום שרק הוא שרד – וזאת, בתנאים שעוררו קנאה ואיבה. ואם לא היה די שהאשימו אותו באופן ספציפי ולא את כלל האחרים – והרי, כפי שהוא מדגיש שוב ושוב (סע' 28–29, 65, 72, 341, 393), "חבר הירושלמים" הוא ששלח אותו לתפקידו – עוד הוסיפו למכאובו בטענה שנהג את משרתו בשחיתות. את עלבוננו אפשר לחוש באופן ברור ביותר בסע' 80–83, ושוב בסע' 259 ובסוף הספר, בסע' 430, שבו נאמר למעשה שמטרת הספר היא לאפשר לקוראים "לשפוט" את "אופיו".<sup>42</sup>

את המרד הגדול, שהביא את עם ישראל אל פרשת הדרכים המכרעת ביותר בהיסטוריה שלו, חורבן הבית השני, הלוא הוא פתיחת מה שכינו חז"ל "הזמן הזה", יזמו ונשאו גברים יהודים בני דורו של יוספוס.<sup>43</sup> הם חיו בזמן מסובך, זמן שסיפק הזדמנויות אך גם עורר אשליות; זמן שסיפק דו־קיום בין קיסריה וירושלים ואפשר למבצר "אנטוניה" ול"בית ה'" לדור זה על יד זה באותו הר בלב ירושלים; אך

שהביא אולטימטום לאנטיוכוס אפיפאנס (פוליביוס כט, כז), מכאן. אין כל פיתוח של הדברים ובעצם אין גם שום ביטחון שיוספוס ביקש לרמוז למקבילות האלה. כמו כן, בנוגע לטיעון של ניירי (הלל), שיש לראות את חיי יוסף כדוגמה של סוגת "ההלל" (encomium) המתוארת בספרי רטוריקה קלאסיים, נעיר שקשה לראות בראשי הפרקים "ייחוס", "חינוך", "מעשים" נושאים מיוחדים שהשימוש בהם מלמד דווקא על דבקות בדגם מסוים. מה כבר עשוי להופיע באוטוביוגרפיה? אמנם יש בספרנו מספר מוטיבים הרגילים גם בספרות היוונית והרומית, כגון כוחו המשחית של הכסף (ראו הערה 117 לתרגום), כוחן של אהבה ושנאה לקלקל את השורה ולהטות את ההיסטוריון מן האמת (סע' 336), והעובדה שהצלחה מעוררת קנאה (ראו הערה 126 לתרגום), אך גם אם – כמו במקרה האחרון (וראו: שצמן, הצלחה וקנאה) – נראה שיוספוס התוודע למוטיב מתוך הספרות היוונית (במישרין או בעקיפין), יש להבדיל בין השימוש במוטיב לבין רמיזה ספרותית.

<sup>39</sup> מעין "האסיסטנטים למען השפה היוונית" שסייעו בהכנת מלחמת היהודים, לפי נגד אפיון א, 50. תקרי השווה את הסגנון הרדוד של ספרנו לזה של הספר האחרון (ספר כ) של קדמוניות היהודים וחשב שיש לראות דווקא בהם את סגנונו האישי של יוספוס. ראו: תקרי, מילון, א, עמ' ix; הנ"ל, ח"י, עמ' xvi–xv; פלטיא, ח"י, עמ' xiv–xvi. לעניין זה ראו גם היעדרם הכמעט מוחלט והבולט של

קדמוניות היהודים כ (כמו ספרים אחרים של קדמוניות היהודים) ושל חיי יוסף מן הרשימות המפורטות של דרינר (מחקרים, עמ' 1–33), המתעדות את החיקויים שמחקה יוספוס את תוקידידס בענייני לשון ומוטיבים. להנחה שההבדלים בין הספרים משקפים את השימוש של יוספוס באסיסטנטים, ראו: שם, עמ' 34.

<sup>40</sup> על כך שזהו יעדו הכללי של חיי יוסף ראו: מיליארו, לפירוש ח"י; מייסון, אופי. יושם לב במיוחד לסע' 256–258 ("עדים"), 430 ("שפוט"). וראו גם סע' 81: יוספוס "מודה" שלקח פעם משהו מן השלל ושלח לבני משפחה בירושלים. וידוי זה מזכה את יוספוס באמון הקוראים בלי לחייב אותו לוותר על מאומה מול מבקריו, שהרי יהודים המתקיפים את יוספוס כבוגד בעם ישראל לא יכלו לבנות הרבה על כך שלקח שלל מסורים. וראו להלן, הערה 42.

<sup>41</sup> השוו לדוגמה: פרגר, יוספוס והקנאים, עמ' 4–5, המדבר על ההתרגשות והתרעומת (Leidenschaftlichkeit und Gereiztheit) המורגשות היטב בספר.

<sup>42</sup> לעניין ה"אופי" (ἦθος) כנושא העיקרי שיוספוס ביקש להגן עליו ראו במיוחד: מייסון, ח"י, עמ' xli–xxxviii; נספח אצל זיגרט ואחרים, ח"י, עמ' 184; שוורץ, שני חיי יוסף, עמ' 324.

<sup>43</sup> על משמעות השיקול הדורי הזה, ראו: א' רפפורט, קתדרה, 8 (תמוז תשל"ח), עמ' 44–45 (= כשר, המרד הגדול, עמ' 419–420).



זמן שגם הזכיר להם – ובייחוד ליודעי הספר שביניהם, כמו יוספוס (סע' 8–9) – את הבטחות הנביאים, שבאחד הימים – ודאי הקרובים, כך האמינו – ה' ירעיש את השמים ואת הארץ ויהפוך כסא ממלכות וישמיד חזק ממלכות הגויים (חגי ב כא–כב) ואז "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון" (שם ט) ותחודש המלוכה בישראל. והם גם חיו – הן בירושלים הן בגליל – בדור שראה תנועה הולכת וגדלה של יהודים המאמינים שמלכם האמיתי של היהודים אכן ביקר זה לא כבר בארצם, ואם אמנם נצלב, הוא בכל זאת גבר על המוות ועתיד לשוב בקרוב ואז ודאי "יחזיר את המלוכה לישראל",<sup>44</sup> אך הם – ובייחוד אלה מהם שביקרו ברומא, כמו יוספוס – גם ידעו את גודל כוחו של הקיסר וצבאותיו (סע' 13–19). לא היה קל לנווט בין כל אלה, ונראה שבייחוד לצעירים קשה להסתפק בפשרות.<sup>45</sup> אין פלא אפוא שרבים מאוד מבני דורו של יוספוס בחרו בדרך שהובילה לאסון.

אמנם אין כבוד רב בדרך האחרת, שבה בסופו של דבר שרד יוספוס את הימים ההם. אבל אין לשכוח שהוא עצמו המספר את הסיפור, ושיפור זה, על התחמקותו מהתאבדות המונית במערה ביודפת (מלחמת היהודים ג, 340–408), הוא אחד משני העמודים שספר מלחמת היהודים עומד עליהם. בצד עמוד זה, המוצב במרכזו של הספר, מוצב העמוד האחר בסופו – ההתאבדות ההמונית במצדה (שם, ז, 320–406). אמירתו הבסיסית של יוספוס בספרו מלחמת היהודים היא אפוא שבעולם הרומי על היהודים לבחור או בכניעה (ואז לקוות להשיג את המרב האפשרי בעבור היהודים בעולם כפי שהוא), או במוות (ואז לקוות למצוא את המקסימום האידאלי בעולם אחר שכולו טוב). קשה לטעון שיוספוס טעה באבחון המצב. השאלה אם בחירתו היא הנכונה היא סוגיה שאין סמכותו של ההיסטוריון לפסוק בה גדולה מזו של אחרים.<sup>46</sup> נציין רק, שלולא הכריע יוספוס כפי שהכריע לא היינו זוכים לקבל את ספרו מלחמת היהודים, המגולל את קורות התקופה הגורלית ההיא, ואף לא את ספריו האחרים, לרבות חיי יוסף המאפשר לנו מבט הן אל תוך הגליל ויישוביו בתקופה גורלית זו, הן אל תוך נפשו הנסערת והמעונה של אחד מאבותינו, אשר ביקשו את הדרך הנכונה בעת ההיא.

## על נוסח "חיי יוסף" ומהדורותיו<sup>47</sup>

יסודות העבודה לבירור הנוסח של חיי יוסף, כמו של שאר חיבורי יוספוס, הונחו בידי בנדיקטוס ניזה (Niese). מהדורתו הגדולה (editio maior) של חיי יוסף התפרסמה בשנת 1890 בכרך הרביעי של מהדורתו של כל כתבי יוספוס. ואולם בצד ההערכה הרבה יצאו עוררין על העדיפות שהעניק ניזה לכתב יד אחד (הקדום ביותר, P, מראשית המאה העשירית),<sup>48</sup> ונראה שניזה עצמו לא היה מרוצה לגמרי, שכן במהדורה קטנה יותר (editio minor) שהוציא לאור באותה השנה הוא שינה לא מעט, בעיקר בכך שהכניס פנימה, לנוסח הספר, השערות שבנוסח הקודם רשם באפראט בלבד. כעבור עוד שלוש שנים (1893) פרסם

<sup>44</sup> לפי ניזה, ח"י, עמ' iii, כתב יד זה "נכתב במאה העשירית או התשיעית והוא העתיק ביותר והטוב ביותר מכולם". וכך גם זיגרט ואחרים, ח"י, עמ' 14–15, המדברים כעת על ראשית המאה העשירית (וראו שם, הערה 47, המסבירה שיש לתקן את האמור באחד הספרים, כאילו נכתב כתב היד הזה במאה ה' 14 [נתון שהועתק בינתיים גם בידי אחרים]). כפי שמסר לי פרופ' זיגרט, אין כאן ויכוח של ממש אלא רק טעות, שמחבר הספר ההוא ביקש ממנו לתקנה). לביקורת על ניזה, המתרכזת בהישענותו הרבה על כתב יד P, ראו עמ' iv–v בכרך השלישי (1892) של מהדורת Naber. ובייחוד ראו: ונדלאנד, ביקורת על ניזה.

<sup>44</sup> כדברי השליחים לישו לפי מעשי השליחים א ו; וראו גם: לוקאס כד כא: "ואנחנו קיוונו שהוא העתיד לפדות את ישראל". ברור שהיו גם פרשנויות נוצריות שהדגישו שמלכותו של ישו, או של ה', איננה של העולם הזה; ברור גם, שפרשנות אחרת היא שהניעה את פונטיוס פילאטוס לצלוב אותו. ראו: שוורץ, מחקרים, עמ' 128–146.

<sup>45</sup> ראו הערה 26 לתרגום.

<sup>46</sup> על דרכו של ההיסטוריון מודרני אחד בסוגיה זו, ודווקא בזיקה לספרנו, ראו: שוורץ, שליט.

<sup>47</sup> לפרטים נוספים בנושא זה, ראו: הנזן, ביקורת נוסח; שוורץ, שני חיי יוסף, עמ' 312–317.

שמואל נאבר (Naber) מהדורה מתחרה, שנשענה על קבוצה של שלושה כתבי יד אחרים (מן המאות ה־11 עד ה־15). אבל נאבר חטא בתיקון יתר, שנועד להעלות את רמת היוונית של המחבר לזאת של המהדיר.<sup>49</sup> מכל מקום, במאה העשרים התגבשה הסכמה בקרב החוקרים, שלפי מצב העדויות יש להעדיף מהדורה אקלקטית יותר מזו של ניזה. מהדורתו של הנרי תקרי (Thackeray), שפורסמה (ובצדה תרגום אנגלי) בשנת 1926, הוכנה לפי שיטה זו, נתקבלה כמוסמכת ביותר ואף זכתה להניח את היסודות לשאר מהדורות המאה העשרים: בשנת 1959 פרסם אנדרי פלטיא (Pelletier) מהדורה יוונית (ובצדה תרגום צרפתי) המבוססת על מהדורת תקרי;<sup>50</sup> בשנת 1992 פרסם גיורגיו יוסה (Jossa) בדפוס צילום, בצד תרגום איטלקי, את הנוסח היווני של המהדורה השנייה והמתוקנת של פלטיא (1983); ובשנת 1994 פרסמה אלווירה מיליארו מהדורה יוונית-איטלקית נוספת, אשר גם הנוסח היווני שלה זהה בעיקרו לזה של פלטיא.<sup>51</sup> ספרו של יוסה הוא שהיה לפני כן אשר הכנתי את התרגום העברי הנוכחי. באחרונה (2001) יצאה לאור, בצד תרגום גרמני, מהדורה אקלקטית חדשה מאת צוות מלומדים באוניברסיטת מינסטר שבגרמניה (זיגרט [Siegerl] ואחרים, ח"י), ובדקתי אותה בכמה עשרות מקומות בעייתיים. ענייני נוסח רבים של חיי יוסף נדונים גם במאמר מיוחד שהוכן לצד הכנת המהדורה ההיא (הנזן, ביקורת נוסח). כל המהדורות שנזכרו, חוץ מאלה של ניזה ונאבר, כוללות גם הערות ענייניות קצרות. כמו כן אציין כאן כלי שימושי ביותר שראה אור בשנת 2001: מייסון, ח"י. כרך זה אמנם אין בו נוסח יווני, אבל יש בו תרגום אנגלי של הספר, והעיקר – הערות מפורטות על כל עניין גדול וקטן, לרבות ענייני נוסח, וכן נספחים ומפתחות שימושיים מאוד.<sup>52</sup>

<sup>49</sup> כפי שהעיר פלדמן (ושוב פלאוויוס יוספוס, עמ' 765): "ודאי שנאבר ידע יוונית טוב יותר מיוספוס, אולם תפקיד המהדיר הוא לשחזר את המקור, לא לשפרו".

<sup>50</sup> כפי שהוא כותב במבוא (פלטיא, ח"י, עמ' xxv), ההבדלים

<sup>51</sup> ראו מיליארו, ח"י, עמ' 61.

<sup>52</sup> על שני הספרים החדשים (זיגרט ואחרים, ח"י; מייסון, ח"י), ראו: שוורץ, שני חיי יוסף.





## הגליל במאה הראשונה לסה"נ – פני היישוב בימיו של יוספוס לאור הממצא הארכאולוגי

זאב וייס

### מבוא

חיי יוסף, ספרו האחרון של פלאוויוס יוספוס, עוסק ברובו בקורותיו של ההיסטוריון בגליל בפרק זמן קצר (בשלהי שנת 66 עד אביב 67), אולם יש בו מידע רב על הגליל ותושביו. שלא כמו סטראבון, פליניוס הזקן או פאוסניאס, יוספוס אינו עוסק בגאוגרפיה יישובית של הגליל ואף אינו מבקש לשרטט את חלקת הארץ שבה פרץ המרד הגדול או להמחיש במשהו את חזות היישובים שבהם פעל. ובכל זאת, בתיאוריו בספר זה כמו גם בספריו האחרים שוזר המחבר פרטים רבים, כבדרך אגב, שאפשר ללמוד מהם על המציאות היישובית בגליל במאה הראשונה לסה"נ, על אוכלוסיית הגליל, על כלכלת האזור ועל דפוסי תרבות או סדרי שלטון. זהו תיאור מכלי ראשון של אדם הבקי בשבילי הגליל, שכתב את חיבורו בעשור האחרון של המאה הראשונה לסה"נ אך טווה את גרעין הסיפור, כך יש להניח, בשלהי המרד הגדול או מיד אחריו.

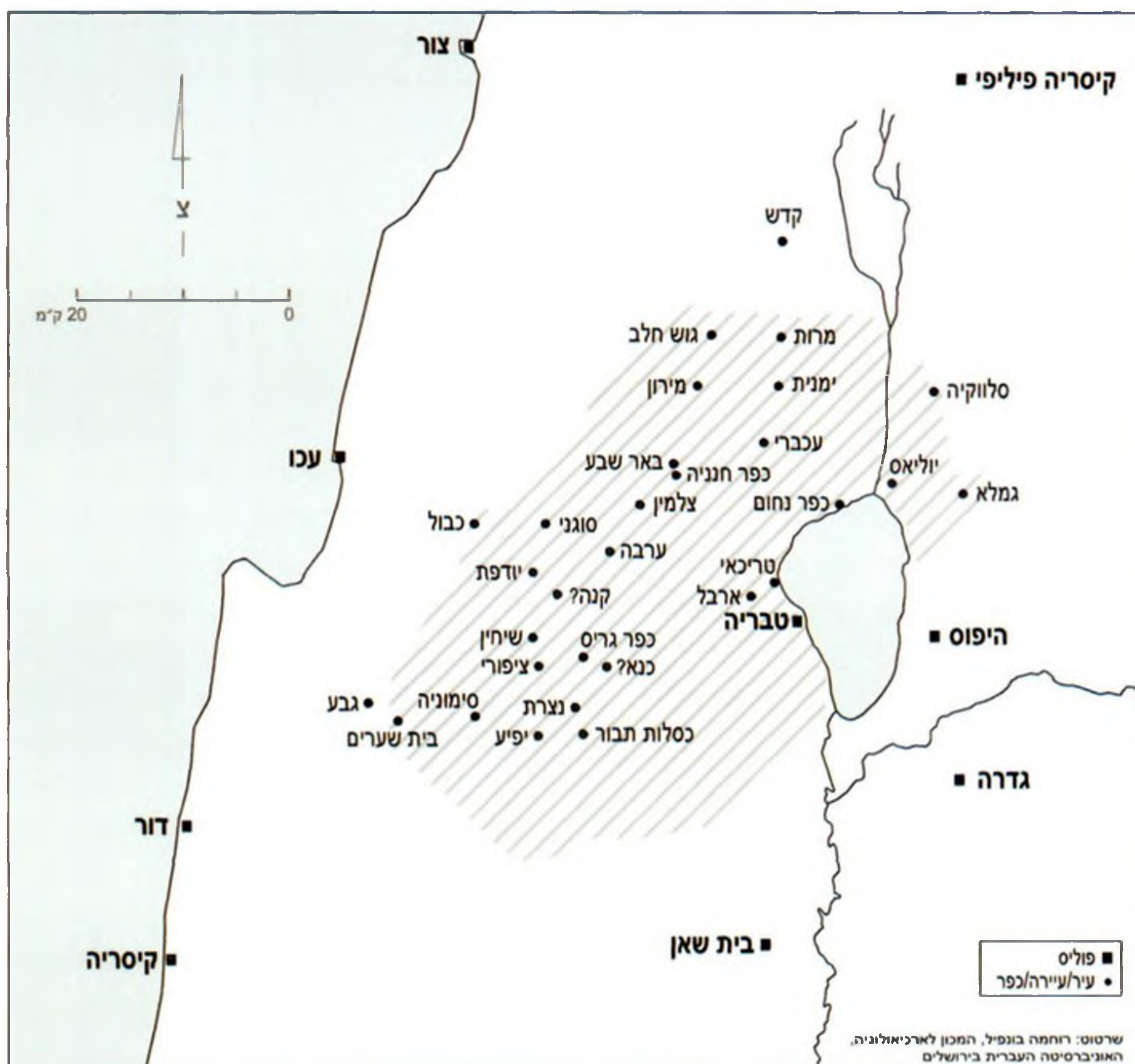
"שתיים הן ארצות הגליל", כך פותח פלאוויוס יוספוס בתיאור גבולות הגליל בספרו מלחמת היהודים, "האחת מכונה בשם הגליל העליון והשנית בשם הגליל התחתון ומסביב להן נמצאו ארץ הצידונים וארץ סוריה" (מלחמת היהודים ג, 35). בהמשך משרטט המחבר את תחום הגליל מארבע רוחותיו בעזרת יישובים המוכרים לו בימיו (איור 1). אין הוא מונה את היישובים היהודיים השוכנים על הגבול אלא מציין את קצה תחום הגליל באמצעות הערים הנכריות וסביבותיהן הסמוכות ליישוב הגלילי, אך שוכנות מחוצה לו. ממערב – עכו ובנותיה והר הכרמל; מדרום – ארץ שומרון ובית שאן; ממזרח – היפוס, גדרה וארץ הגולן; ומצפון – צור והכורה שלה. לעומת זאת הוא מבחין בין תחום הגליל התחתון לתחום הגליל העליון בעזרת היישובים היהודיים השוכנים בקצה התחום ויש שהוא מציין שהם נמצאים מול האזור הנכרי. הגליל התחתון משתרע מטבריה במזרח ועד כבול במערב, בקרבת חוף עכו ומדרום לה, מכסלות (תבור) שבעמק הגדול ועד באר שבע בצפון. הגליל העליון משתרע מכפר תלָה שעל הירדן ועד מרות במערב, ומבאר שבע שבדרום ועד כפר בקע בצפון, בקצה ארץ הצורים.<sup>1</sup> שטח שתי ארצות הגליל קטן ומוקף מכל עבר בנכרים, אך על אף נחיתותם בשטח והיותם מוקפים מכל עבר בנכרים, אומר יוספוס, בני המקום אמיצי רוח הם, הדפו את אויביהם שמסביב ודבקו במלאכת האדמה. ארץ הגליל, לדבריו, פורייה במיוחד, ומשום שתושבי המקום מנצלים כל פיסת אדמה "ערי הגליל רבות והמון הכפרים מלאים אדם וגם מספר יושבי הקטן שבכפרים הוא חמישה עשר אלף" (מלחמת היהודים ג, 43).

בסוף תיאורו את חבלי ארץ יהודה ואת האזורים הסמוכים לה סוקר יוספוס בקצרה את גבולות הגולן והבשן הנכללים בימיו בתחום ממלכת אגריפס השני (מלחמת היהודים ג, 56–58). הוא מציין את

<sup>1</sup> לזיהוי היישובים ודיון בתחומי הגליל אצל יוספוס ומה שמצוי בספרות התלמודית, ראו: אביעם-ריצ'רדסון, הגליל, עמ' 177–180.

\* תודתי נתונה לד"ר דוד עמית ולפרופ' דניאל שוורץ שקראו פרק זה. הערותיהם המועילות האירו לי נקודות שנעלמו ממני במהלך מחקרי על הגליל במאה הראשונה לסה"נ.





איור 1. היישוב היהודי בגליל ובגולן בימי יוספוס

נקודות הגבול ואומר בפשטות ש"היהודים והסורים יושבים בה יחד". פתיחתו של הפרק הסוקר את חבלי ארץ יהודה בציון גבולות הגליל וסיומו בגולן ובבשן באופן שאינו עוקב אחר הדברים הראשוניים יוצר כביכול נתק גאוגרפי בין שני האזורים הסמוכים זה לזה, שבשניהם ישבו יהודים בשלהי תקופת הבית השני והשתתפו במרד הראשון ברומאים. ניתוק זה בולט עוד יותר למי שבוחן אותו לאור תיאוריו של יוספוס בספרו האוטוביוגרפי, משם עולה שהמחבר רואה את שני האזורים שבהם פעל כאחד. הוא מונה אמנם בנפרד את היישובים שביצר ערב המרד בגולן, בגליל העליון ובגליל התחתון (חיי יוסף, 187-188, לעומת מלחמת היהודים ב, 573-574),<sup>2</sup> אך בתחומי אחריותו ובמרחב פעולתו של יוספוס בזמן ההוא אין כל ביטוי לחלוקה הגאוגרפית בין הגליל לבין הגולן. הגם שמאחורי תיאור הגליל במלחמת היהודים עומדת המציאות היישובית שעליה קוראים בחיי יוסף, נקודת המוצא לתיאור בשני החיבורים שונה ועל כן אין הם חופפים. במלחמת היהודים מציג המחבר את הגאוגרפיה הפוליטית-הדמוגרפית-הכלכלית של הגליל ושל האזורים הסמוכים לו, ואילו בחיי יוסף נמצא את הגאוגרפיה של המרד הנגזרת מאותם יישובים ששיתפו פעולה עם יוספוס והצטרפו למאבק. תחום אחריותו של יוספוס

<sup>2</sup> ראו בהמשך על מעשיו של יוספוס בביצור היישובים בגליל.

ומרחב פעולתו של המפקד כפי שהוא מציג בספרו לא נגזרו בהכרח מגבולותיו הגאוגרפיים של הגליל אלא ממקומות מושבם של היהודים המתגוררים גם בתחום הגולן. לא רק תיאורו של יוספוס יוצר זיקה ישירה בין היהודים יושבי הגליל והגולן, אלא גם הממצא הארכאולוגי מצביע על קשר תרבותי-חומרי בין האזורים השונים במאה הראשונה לסה"נ. קשר זה בא לידי ביטוי בהיבטים אחדים: בנייה, מתקנים ייחודיים, כלים וחפצים, והימנעות מאמנות הדמות. לפיכך כל דיון ומסקנות בנוגע ליישוב ולאוכלוסיית הגליל במאה הראשונה לסה"נ עד שלהי המרד הגדול ברומאים המסתמכים על כתביו של פלאוויוס יוספוס חלים גם על היישובים היהודיים בגולן, גם אם אין הדבר מצוין במפורש.

סיפורו האוטוביוגרפי של יוספוס מתרחש בגליל בסביבה תוססת, יהודית ברובה, שפרנסת תושביה מבוססת בעיקר על חקלאות, מסחר ותעשייה זעירה.<sup>3</sup> בתוקף תפקידו מבקר המחקר בערי הגליל ובא במגע עם תושביהן, אולם עיקר פעולתו במגזר הכפרי, משם באים גם מרבית האנשים הנאמנים לדרכו. הוא מבקר בכפרי הגליל, פוגש את תושביהם ומסייע להם להכין את יישוביהם לקראת המרד. בפרק זה, המשמש רקע לתיאורו של יוספוס בספרו האוטוביוגרפי, נבקש לפרוש את התמונה היישובית בגליל במאה הראשונה לסה"נ ולהכיר מבחינה ארכאולוגית את פני הכפרים, העיירות והערים שבהם התרחשו האירועים המסופרים בחיבור שלפנינו. לא נסקור אחד לאחד את כל יישובי הגליל ששם הובא בחיי יוסף ובכתביו האחרים של יוספוס ואף לא נדון ביישובים הנכריים השוכנים בפריפריה של הגליל והנזכרים אצל יוספוס בהקשרים שונים, אך נתמקד באזור היהודי שעיקר האירועים התרחשו בו.<sup>4</sup> הממצאים הרבים שנחשפו בשנים האחרונות ברחבי הגליל, הגם שרובם מתקופות מאוחרות יותר, מאפשרים לשרטט קווים ברורים יותר של היישוב היהודי בגליל במאה הראשונה לסה"נ והם מעשירים את ידיעותינו בתחומי חיים כמו ארכיטקטורה, כלים וחפצים בשימוש יומיומי, קברים וקבורה ואף אמנות. זהו דיון בתרבות חומרית, אולם למסקנות העולות ממנו יש השלכות רבות הנוגעות לא רק לבירור המציאות היישובית-החברתית-התרבותית שעמה נפגש יוספוס בגליל; ההשלכות הן בעיקר על השאלות "הגדולות" המעסיקות את חוקרי החברה היהודית והנוצרית כאחד; הן נוגעות לעניין הרכב האוכלוסייה המקומית ומהותה במאה הראשונה לסה"נ, להיקף השפעת ההלניזם והתרבות הרומית בגליל, ליחס בין עיר וכפר, מרכז ופריפריה, לתיאור מעשיו של ישו בגליל ולראליה שברקע סיפורי הברית החדשה.

במכתבו אל יוחנן מציין יוספוס שבגליל יש 204 ערים וכפרים והוא מוכן לפגוש אותו בכל מקום שיחפץ, חוץ מגברה וגוש חלב, "שהרי האחת היא עיר אבותיו של יוחנן והאחרת – בעלת בריתו וידידתו" (חיי יוסף, 235). ציון מספרם המדויק של היישובים מלמד שהוא התמסר לתפקידו כמפקד הגליל והכיר היטב את השטח ואולי אף רומז שיוספוס החזיק בידו רשימה מלאה של היישובים שבתחום אחריותו. בספריו הוא מזכיר כמה משמות היישובים בגליל, אולם הרשימה המלאה אינה בידינו. בחינה רחבה של האתרים בגליל שהשתמר בהם ממצא חומרי המעיד על התיישבות במאה הראשונה לסה"נ, אף על פי שהאזור עדיין לא נסקר בשלמותו, נותנת תוצאה קרובה למדי לנתון שמביא יוספוס. אתריהם של מרבית היישובים בגליל ששמותיהם נזכרים אצל יוספוס מזוהים לפי הממצא בשטח, אחדים זיהוים מוטל בספק, ועדיין יש אתרים רבים ברחבי הגליל שנמצאה בהם עדות לקיום יישוב במאה הראשונה לסה"נ ואין הם מוכרים בשמותיהם.<sup>5</sup>

<sup>3</sup> על התבססותה של האוכלוסייה היהודית בגליל בתקופה החשמונאית ראו: רפפורט, הגליל. דיון בעדויות הארכאולוגיות על הנוכחות ההלניסטית בגליל ועל יישובם של יהודים שם בידי החשמונאים ראו: אביעם, בית חשמונאי בגליל.

<sup>4</sup> לזיהוי היישובים הנזכרים אצל יוספוס ולתיעוד הממצאים הארכאולוגיים ראו: אביעם-ריצ'רדסון, הגליל, 180-197.

<sup>5</sup> ראו לדוגמה את הדיון הנוגע לזיהוי כפר אתא/כפר עכו הנזכר בחיי יוסף, 188 ובמלחמת היהודים ב, 573. דן בר"ג



התמונה היישובית בגליל מיוסדת במחקר המודרני על ניתוח הממצאים שהועלו בחפירות ארכאולוגיות ובסקרים שנערכו בגליל ובגולן.<sup>6</sup> ידוע שממצאי סקר אינם שווים בערכם לממצאי חפירה ארכאולוגית באתר מסוים, גם אם היקף החפירה מצומצם. ובכל זאת, ליקוט החרסים, המטבעות או מעקב אחר קירות המבצבצים על פני שטח באתרי המפתח של המאה הראשונה לסה"נ שעדיין לא נחפרו, תורמים תרומה חשובה למחקר היישוב הכפרי בגליל בתקופה הנדונה. תפרושת היישובים בגליל עולה כאמור בקנה אחד עם תיאורו של יוספוס ולהלן נציג תמונה עדכנית של פני היישוב בגליל בהתבסס על ממצאי החפירות שנערכו ברחבי האזור כולו.

## א. היישובים הכפריים

מרבית היישובים הנזכרים אצל יוספוס והמוכרים בממצא הארכאולוגי הם בעלי אופי כפרי, מקומי, המשקף את הווי החיים באזור. יישובים כפריים אלו הוקמו בשטחים הרריים, בהתאם לטופוגרפיה הגלילית, פעמים קרוב לפסגה או על מדרונות ההרים. במקומות הנמוכים, בעמקים ולאורך חופי הכנרת נפרשו היישובים על פני שטח מישורי, בסביבה שבה האדמה פורייה ויש שאף סמוך למקור מים טבעי.<sup>7</sup> יוספוס מכנה את כל היישובים הכפריים בגליל בשם *ἡμῶν* בלי שהדבר נגזר כלל מגודל היישוב או ממספר התושבים במקום. הוא מעיד אמנם במלחמת היהודים, כאמור בלי לציין את שם המקום, שהקטן בכפרי הגליל מנה לפחות 15,000 תושבים.<sup>8</sup> לעומת זאת, על יפיע הוא אומר שזהו "הכפר הגדול ביותר שבגליל, מקום מבוצר ביותר בחומות וגדוש בתושבים רבים" (חיי יוסף, 230), אך אין הוא אומר כמה תושבים היו שם בימיו. הגם שאין לייחס חשיבות מרובה לנתונים הדמוגרפיים על הגליל שמביא יוספוס, ברור שהיישובים הכפריים ברחבי הגליל היו שונים זה מזה, בהסתמך על הממצא הארכאולוגי וכפי שעולה גם מדבריו. כפרים אחדים ברחבי הגליל, יפיע למשל, התפרסו על שטח נרחב והתגוררו בהם כמה אלפי תושבים, ואחרים, קטנים יותר בשטח ובאוכלוסייה, דוגמת נצרת הסמוכה, ובהם התגוררו מאות בודדות בלבד. ברחבי הגליל לא נתגלו עד היום בתי חווה מתקופת הבית השני, כך שבכל כפר, קטן ככל שיהיה, היו כמה בתים למגוריהן של כמה משפחות. עתודות שטח, יכולת כלכלית ויזמה מקומית השפיעו ודאי אף הן על גודלו של היישוב ואוכלוסייתו לאורך זמן.<sup>9</sup> הגם שמבחינה מבנית, כלכלית ואפילו אוריינטציה תרבותית אפשר אולי להבדיל במשהו בין היישובים הגדולים – העיירות – לבין הכפרים הקטנים, הרי הממצאים הארכאולוגיים שיידונו להלן מורים, חוץ מעניינים בודדים, על זהות חומרית בין סוגי היישובים הללו.

הגליל, עמ' 177–179; עמירן, אתרי יישובים. מקומם של היישובים בגולן נגזר לדעת בן דוד מטיבה של הבזלת, איכותה של הקרקע והתאמתה לגידולי האדמה. ראו: ח' בן דוד, קתדרה, 81 (תשרי תשנ"ז), עמ' 171–175.

<sup>8</sup> מלחמת היהודים ג, 43. על הגדרת המקום בין כפר לעיר ועל השימוש שעושה יוספוס במונחים אלו ראו להלן, בדיון על הערים בגליל במאה הראשונה לסה"נ.

<sup>9</sup> ראו לדוגמה את דיוניהם של יזהר הירשפלד וזאב ספראי על בנייתם של בתי החווה, הכפרים והתפתחותם משלהי ימי הבית ובמאות הראשונות לסה"נ: י' הירשפלד, קתדרה, 80 (תמוז תשנ"ו), עמ' 3–18; ז' ספראי, קתדרה, 89 (תשרי תשנ"ט), עמ' 7–40.

מזהה את המקום עם כפר אתא הסמוך לחורבת אושא ולשפרעם, בצלאל בריכוכבא סובר שמדובר בכפר עכו, שהיה בסביבת העיר עכו, עמנואל דמתי מציע שמדובר בכפר איכו־חוקוק ושחר שפירא מציע לזהות את כפר עכו עם חורבת טורית החולשת על שער חילזון, בדרך העוברת מצפת לעכו. ראו: בר"ג, כפר אתא; בריכוכבא, מצודות יוספוס, עמ' 108–110; ע' דמתי, קתדרה, 39 (ניסן תשמ"ו), עמ' 37–43; ש' שפירא, בתוך: קדמוניות הגליל המערבי (בעריכת מ' ידעיה), תל־אביב 1986, עמ' 283–289.

<sup>6</sup> ראו לדוגמה: בן דוד, היישוב היהודי בגולן; ליבנר, היסטוריה יישובית; פרנקל, דינמיקה יישובית.

<sup>7</sup> על הגאוגרפיה של הגליל ראו: אביעם-ריצ'רדסון,



חפירות ארכאולוגיות לא מעטות נערכו בכמה יישובים ברחבי הגליל ונחשפו בהן שרידי יישוב מהמאה הראשונה לסה"נ. חפירות אחדות מצומצמות בהיקפן ובאחרות הממצא אינו מוחלט מבחינת התיארוך, בייחוד ביישובים הממשיכים להתקיים גם לאחר המאה הראשונה לסה"נ, שם קשה לא פעם להפריד את הממצא הקדום מהמאוחר. לדוגמה, בכפר נחום התגלו שרידי בנייה מהמאה הראשונה לסה"נ ובהם בניין אחד שאותו מזהים הפרנסיסקנים עם ביתו של פטרוס, שהוסב לימים לבית קהילה ובמאה החמישית הוקמה מעליו כנסייה שמתארה מתומן. היישוב הוא כפרי, לא גדול במיוחד ובתיו פשוטים וסדורים בגושים, מעין אינסולות.<sup>10</sup> בבית צידה הסמוכה נתגלו כמה בתי חצר פשוטים מהמאה הראשונה לסה"נ ובאחד מהם נתגלו כלי דיג, המלמדים על פרנסתם של דרי הבית.<sup>11</sup> בנצרת הנזכרת רק בברית החדשה נתגלו שרידים מעטים בלבד, קטעי קירות או מתקנים חקלאיים המלמדים על משלח ידם של בני המקום, ובפריפריה של היישוב נתגלו כמה מערות קבורה מהמאה הראשונה לסה"נ.<sup>12</sup> לדברי חוקרים רבים, זה היה כפר קטן שמנה לא יותר מ-500 תושבים. זיהויה של "קנה", שבה שהה יוספוס לפחות פעם אחת (חיי יוסף, 86), מוטל בספק.<sup>13</sup> יש המזהים אותו בכרם אֶרֶאס השוכן בשוליו המערביים של כפר כנא בן זמננו, כחמישה ק"מ מצפון-מזרח לנצרת, שם נתגלו שרידי מבנים, חצרות ומתקנים לעיבוד חקלאי וכן מקוואות טהרה וכלי אבן השייכים ליישוב הקדום (איור 2).<sup>14</sup> אחרים סוברים שיש לזהותו עם חורבת קנה השוכנת מצפון לבקעת בית נטופה, שם נתגלו על מדרון הגבעה שרידיהם של



איור 2. שרידי בית מגורים ומקווה טהרה מהמאה הראשונה לסה"נ שנתגלו בכרם אֶרֶאס (שטח S) שליד כפר כנא, המזוהה עם הכפר "קנה" הנזכרת בסעיף 86.

<sup>10</sup> ראו: קורבו, היבטים עירוניים; לופרדה, בתוך: הנצרות הקדומה בהקשרה, עמ' 37-67.

<sup>11</sup> ראו: ערב, בית צידה, עמ' 89.

<sup>12</sup> ב' בגטי, האחחא"י, ג, עמ' 1088-1091.

<sup>13</sup> אביעם-ריצ'רדסון, הגליל, עמ' 184.

<sup>14</sup> צ' גלוב' הנא, חדא"ר, 111 (תש"ס), עמ' 24-25. מסקנה זו מבוססת על חפירותיה של ירדנה אלכסנדר בכרם אֶרֶאס שעדיין לא פורסמו ותודתי נתונה לה על שאפשרה לי להזכיר כאן את דבריה.



בתי מגורים הבנויים באופן מדורג, כמה מתקני תעשייה, מקוואות טהרה בודדים, מטבעות חשמונאיים וכלי אבן המעידים על נוכחות יהודית במאה הראשונה לסה"נ.<sup>15</sup> בחפירה בכפר חנניה ובסקר בשיחין התברר שכבר במאה הראשונה לסה"נ פעלו בשני האתרים בתי מלאכה שהתמחו, כל אחד, בייצור כלי חרס מסוימים ואלה נמכרו ברחבי הגליל היהודי.<sup>16</sup> על אלה יש להוסיף ממצאים בודדים שנתגלו למשל בבית-שערים, במירון, במרות ובגוש חלב, אלא שהשרידים באתרים אלה ובאחרים מועטים ויש שקשה להפריד את העדות החומרית מהמאה הראשונה לסה"נ מהמאות ולחסיק ממנה על צביונם של היישובים, כלכלתם ועל מנהגי התושבים בתקופה הקדומה.<sup>17</sup>

יודפת בלב הגליל התחתון וגמלא בגולן, שלא כמו האתרים שנמנו עד כה, חשובים במיוחד לכל המבקש להכיר את פני היישוב בגליל במאה הראשונה לסה"נ. השניים נוסדו כבר בתקופה ההלניסטית, פרחו בתקופה הרומית הקדומה ונהרסו לגמרי במלחמתם ברומאים. בהסרת המפולות האותנטיות מזמן המרד ביודפת ובגמלא וחשיפת שרידי הבנייה הקדומים מתגלים פני היישוב מהמאה הראשונה לסה"נ. בזכות ממצאים חשובים אלו אפשר לשרטט באופן מדויק יותר מבעבר את פני היישוב הכפרי היהודי בגליל ובגולן, וללמוד אף על הקרב האחרון עם הרומאים שהתחולל בקו החומה ובינות לבתים והביא לחורבן המוחלט של יודפת וגמלא.

## יודפת

יודפת שוכנת על גבעה נמוכה (419 מ' מעל פני הים) עם מדרונות תלולים המשתפלים לוואדיות המקיפים אותה מכל עבר, חוץ מצד צפון, שם נמצא אוכף המחבר אותה להר ימין (ראו איור 33). יחד עם התנאים הטופוגרפיים וההגנה הטבעית במקום מצאו תושבי יודפת לנכון לבצר את יישובם בחומה. בתקופה ההלניסטית (המאות השלישית-השנייה לפסה"נ) הייתה יודפת יישוב קטן הבנוי בראש הגבעה, ובהסתמך על הממצא החומרי שנחשף בחפירה מתברר שתושביו היו נכרים. בראשית המאה הראשונה לפסה"נ, לאחר כיבוש הגליל בידי מלכי בית חשמונאי, שופצו חומותיה של יודפת ומניחים שבמקום התיישבה אוכלוסייה יהודית. חומת העיר, שנוספו בה שני מגדלים, הקיפה, כמו בתקופה הקדומה, רק את הפסגה המעוגלת. עיקר השרידים שנתגלו ביודפת, המעידים על התעצמות הבנייה במקום, הם מהשלב השלישי של היישוב, כלומר מהתקופה הרומית הקדומה, עד שנת 67 לסה"נ. שטחה של העיר גדל בתקופה זו אל השלוחה המשתפלת כלפי דרום, ובנוסף על החומות נתגלו ברחבי האתר קטעי רחובות, בתים, מתקנים וכלים המעידים על אורח חייהם של יהודי יודפת ערב המרד הגדול ברומאים.<sup>18</sup>

היישוב במאה הראשונה לסה"נ היה מבוצר בחומה שנמשכה על קו גובה אחיד למדי והקיפה שטח של 50 דונם, שנכללו בו הגבעה והשלוחה שמדרום לה. חומת העיר בשלב המאוחר אינה בנויה בצורה אחידה. מצפון, בנקודת התורפה בהגנה על העיר, החומה בנויה מקיר כפול שעוביו כ-5.5 מ'. בצפון-מזרח היא בנויה כחומת סוגרים ואילו בדרום-מערב, בסביבת השלוחה, היא בנויה כחומה מלאה בעובי 1.5 מ' בלבד.<sup>19</sup> במקום אחד על השלוחה, בצד החומה ופנימה לה, נחשף רחוב צר מרוצף אבנים קטנות, ובמקום אחר, היכן שהמדרון תלול יותר, היו בתי העיר צמודים לקו החומה. בתי המגורים שמילאו את מרבית שטח היישוב נבנו במדורג על מדרונות הגבעה בהתאם לטופוגרפיה המקומית. הבנייה לאורך המדרון המזרחי התלול הושתתה על שלוש עד ארבע מדרגות ואילו המפלסים המדרוגים במדרון הדרומי

<sup>15</sup> ראו: אדוורדס, חורבת קנה; ריצ'רדסון, חורבת קנה, עמ' 135-120.  
<sup>16</sup> סטריינג', שיחין; אדן-ביוביץ, כלי חרס, עמ' 243-235.

<sup>17</sup> ב' מזר, בית-שערים: פרשת החפירות בשנות תרצ"ו-ת"ש, א, ירושלים תשי"ח, עמ' 24; מאירס, מירון, עמ' 143-131.

23-77, 155-162; אילן ודמתי, מרות, עמ' 42-16; אביעם-ריצ'רדסון, הגליל, עמ' 189; אביעם, יהודים, פגאנים ונוצרים, עמ' 106-109. <sup>18</sup> אביעם, יודפת. <sup>19</sup> אדן-ביוביץ ואביעם, יודפת ויוספוס, עמ' 143-131.



גבוהים זה מזה ב־0.5 מ' בלבד. אספקת המים ביודפת התבססה על איסוף נגר עילי, כך שלכל בית היה בור מים לצריכה פרטית. מרבית בתי המגורים שנתגלו ברחבי האתר נבנו בפשטות האופיינית ליישובי הגליל בעת ההיא (איור 3). היו בהם שתיים עד שלוש קומות, בהתאם לתנאי השטח. חדרי



איור 3. יודפת, בתים פרטיים על השלוחה הדרומית. מימין ובקדמת התמונה מקווה טהרה. הסלע המיושר משמש רצפה במקומות אחדים ובו נחצבו גם חללים תת-קרקעיים לאחסון.

הבית סדורים באופן לא אחיד בצדי החצר; קירותיהם בנויים אבני גוויל, מזוזות הפתחים באבני גזית, רצפותיהם עשויות עפר מהודק או שסלע האם סותת לשמש מפלס חיים. לקירוי הקומות העליונות וגגות הבתים השתמשו בקורות עץ, ענפים וטיח מהודק, ללא קשתות תומכות וללא רעפים לכיסוי הגג. החצר שבה היה בור המים רוצפה בחלקה בלוחות אבן. בקומת הקרקע שיועדה לעבודות הבית היו חללים לא גדולים במיוחד, נוסף על בורות המים שנועדו לאחסון נוזלים, דגנים וקטניות. כאן נמצא גם



את מקוואות הטהרה שהם ברכות מדורגות בנויות או חצובות בסלע ומטווחות מבפנים בטיח אפור, עבה במיוחד (איור 4).<sup>20</sup>

שרידיו של בית האמידים התגלו בפינה הצפונית-המזרחית של האתר.<sup>21</sup> מהבית המרשים ביופיו נחשף עד היום חדר אחד בלבד, מעוטר בתמשיחי צבע (פרסקו) המזכירים בסגנונם את הסגנון השני בפומפיי (איור 5). במילויים שכיסו את החדר נמצאו שברי טיח מכויר (סטוקו), ורצפתו עוטה בצבע ובדגמים



איור 4. יודפת, מקווה טהרה.



איור 5. יודפת, פרסקו המעטר את אחד מחדריו של בית אמידים.

<sup>21</sup> אביעם, יודפת, עמ' 98.

<sup>20</sup> שם, עמ' 144-153.



המחקים לוחות שיש. הקירות קושטו בפנלים גדולים בצבעי אדום וכתום (אוכרה) והם מופרדים בפסים אנכיים בצבעי ירוק, שחור, לבן ואדום. בסיס הקיר עוטר ברצועה שחורה שנקבעו בה לסירוגין פנלים מלבניים מעוצבים בדגם המחקיה שיש.

כלכלת היישוב במאה הראשונה לסה"נ התבססה על עיבוד התוצרת החקלאית, גידול צאן ומלאכות זעירות שנועדו ברובן לצריכה פנימית. במערה אחת מחוץ לחומה המזרחית נמצא בית בד, וברחבי האתר יש ארבעה כבשנים לצריפת כלי חרס. משקולות הנול שנמצאו במקומות שונים באתר מעידים על תפוצתה של מלאכת האריגה במקום.<sup>22</sup> בין שברי כלי החרס הרבים שנתגלו באתר בולט חסרונם הכמעט מוחלט של כלי השולחן הרומיים. העדפת כלי החרס מייצור מקומי ביודפת מרמזת על הסתגרות תרבותית וגם על כך שבני המקום נמנעו אולי מקשרי מסחר עם השווקים המרכזיים בערים הסמוכות. לעומת זאת נתגלו שברים רבים של כלי אבן גיר, כלים שהיו כידוע בשימושה של האוכלוסייה היהודית,<sup>23</sup> ואלה יוצרו אולי ביישוב עצמו או בסמוך לו.

## גמלא

תנאי השטח של גמלא – שלוחה תלולה המחוברת לרמה באוכף נמוך מצפון-מזרח – הקנו ליישוב הגנה טבעית, בדומה לזו של יודפת (ראו איור 28). היישוב הקדום השתרע על פני שטח של כ-145 דונם ונבנה ברובו על המדרון הדרומי ומעריכים שערב המרד הגדול ברומאים התגוררו במקום כ-3,000–4,000 תושבים. ראשיתו של היישוב בימי הבית השני בתקופה ההלניסטית וממנו נותרו קטעים בודדים של קירות, אולי של מצודה סלוקית שעמדה בראש השלוחה. מימיו של אלכסנדר ינאי התפתח היישוב באופן ניכר ומניחים שמתקופה זו התגוררה במקום אוכלוסייה יהודית. היישוב שהתגלו בו שני שלבי בנייה, מתקופת החשמונאים ומהתקופה הרומית הקדומה, התקיים עד חורבנו בסתיו 67 לסה"נ.

שלא כמו יודפת לא בוצרה גמלא בחומה. פלאוויוס יוספוס מייחס לעצמו את בניית החומה במקום (מלחמת היהודים ב', 574; חיי יוסף, 186 וראו גם להלן), אך מתברר מהחפירות הארכאולוגיות שזו הייתה בנייה צנועה למדי שהצטמצמה רק לדופן המזרחית של היישוב, אל מול האוכף ודרכי הגישה אליו. הבתים בצד המזרחי של היישוב נבנו לאורך המדרון בקו לא אחיד, במרחק מה זה מזה, והמורדים ברצונם לבצר את יישובם סתמו את המרווחים בין הבתים, עיבו קירות קיימים, מילאו חדרים באבנים ובמקומות אחדים פירקו קירות רעועים ובנו על שרידיהם חומה חדשה (איור 6).

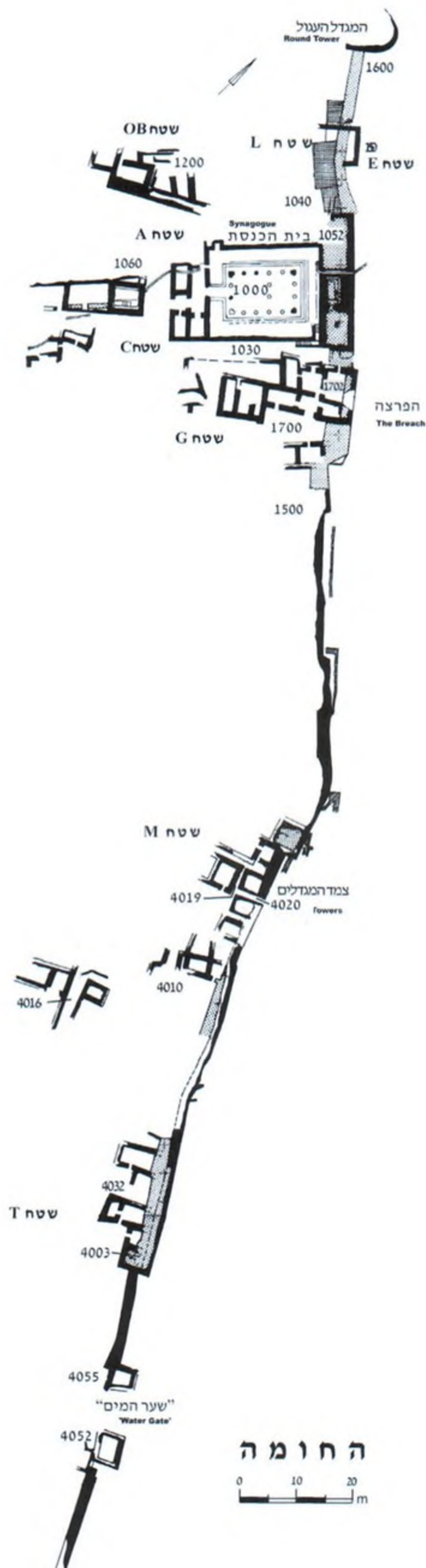
התנאים הטופוגרפיים הכתיבו בגמלא את הבנייה המדורגת על פני המדרון הדרומי.<sup>24</sup> קווי הבנייה, צפיפות המבנים ומתאר קירות הבתים גזרו את תכנית היישוב שהתפתח באופן אורגני, בלי סדר וארגון מיוחדים. התנועה ביישוב הייתה בסמטאות צרות שהתעקלו בין הבתים, ובמקומות שתואי הרחוב נמשך במקביל לקו המדרון קבעו גרמי מדרגות לעלייה ולירידה ולמעבר ממקום למקום. רחבות ציבוריות נמצאו על תוואי הסמטאות בחזית מבנים חשובים, כמו בית הכנסת או בית הבד. בתי המגורים מילאו את מרבית השטח ובנופו האדריכלי של היישוב בלטו ככל הידוע כיום שני מבני ציבור. כל הבתים נבנו מאבן הבזלת המקומית. בעוד בתקופה החשמונאית נפוץ יותר השימוש באבן גוויל ופחות באבנים מהוקצעות, הרי בתקופה הרומית הקדומה הבנייה באבן גזית רווחת יותר. שיטות הבנייה בגמלא אופייניות לאזור ובתקופה המאוחרת ניכרת השפעה רומית על הבנייה המקומית, שבה משתמשים גם בעמודים, בכותרות, באבנים מעוטרת בפרופילים פשוטים וגם בקשתות לתמיכת הגג והקומות

<sup>22</sup> שם, עמ' 97–98; הנ"ל, יהודים, פגאנים ונוצרים, עמ' <sup>24</sup> ראו: מעוז, ארכיטקטורה של גמלא ובנייניה, עמ' 147–152; שיאון ויבור, גמלא, עמ' 2–24.

89–91.

<sup>23</sup> על הסיבות לכך ראו להלן, בדיון על כלי האבן.





איור 6. גמלא, תכנית  
החומה המזרחית  
והמבנים הסמוכים לה.

העליונות. לריצוף השתמשו אנשי גמלא בטיח מהודק או בלוחות אבן, בהתאם לצרכים בכל מקום. תקרת המבנים הורכבה מקורות עץ, קנים, עפר וטיח כבוש, בהתאם למסורת המקומית. בית הבד (איור 7), לעומת זאת, היה מקורה בקורות בזלת אדירות, צמודות זו לזו, ובטכניקה השכיחה יותר בבנייה מהתקופה הרומית המאוחרת בגולן ובבשן.



איור 7. גמלא, בית הבד ברובע המערבי.

הבתים הפרטיים בגמלא, שנבנו כאמור במדורג על פני המדרון, היו בדרך כלל דו־קומתיים. אין הם אחידים בתכניתם, באיכות הבנייה, בעיטורם ובמתקנים שבהם, ואולי יש בכך רמז גם על הבדלים חברתיים-כלכליים ותרבותיים באוכלוסיית גמלא ערב המרד הגדול ברומאים. ייעודם ושימושיהם של חדרי הבתים בגמלא קשים להגדרה. יש בהם ששימשו למגורים, אחדים למלאכות הבית ואחרים לאחסון התוצרת החקלאית – נוזלים ומצרכי מזון. קבוצת המבנים הקדומה בסמוך לראש המדרון מייצגת את הבנייה הפרטית בתקופת החשמונאים. בבתים הללו, שתכניתם שונה ממקום למקום, היו כמה חדרים בגדלים שונים. בקומת הקרקע של אחד הבתים נמצא בית בד, במקום אחר מטבח ואפילו חדר רחצה ובו אמבט עם חור לניקוז המים ומקווה טהרה חצוב בסלע.<sup>25</sup> כמה בתים פשוטים נמצאו בקרבת בית הכנסת בצדו המזרחי של היישוב, במורד הגבעה וצמוד לחומה. בקירותיו של אחד הבתים נקבעו נישות מלבניות, מעין "ארונות קיר" לאחסון חפצים (איור 8), ובאחר נמצא קיר פנימי המפריד בין שני חדרים ובו חלונות עשויים לוחות בזלת גדולים. בתי העשירים, אם לשפוט לפי איכות הבנייה, שכנו בחלקו המערביים של היישוב, שם נתגלו עד היום 11 מבנים, מהם גדולים במיוחד, ובכמה מהם חצר מרכזית וסביב לה חדרים, מסדרונות וגרמי מדרגות למעבר בין חלקי הבית. בניית הגזית נפוצה בבתים אלו, המתוארכים למאה הראשונה לסה"נ, ובהם נמצא גם שימוש נרחב יותר בעיטור אדריכלי (איור 9). שברי טיח צבעוני ומכוּר שנתגלו במפולות מלמדים שחלק מהחדרים לפחות היו מעוטרים כיאה לבתי עשירים.<sup>26</sup>

שני מבני ציבור נחשפו בגמלא. האחד, שתפקידו אינו נהיר די הצורך, שוכן בצדו המערבי של האתר;<sup>27</sup> זהו בניין רחב מידות ולו שלושה אגפים הנחלקים לחדרים קטנים יותר; משטח מוגבה בצדו הצפוני

<sup>25</sup> שיאון ויבור, שם, עמ' 7-6.

<sup>26</sup> גוטמן, גמלא, עמ' 63-74; שיאון ויבור, שם, עמ' 13-15; <sup>27</sup> הנ"ל, שם, עמ' 17-19 ועמ' 52-59, בהתאמה.





איור 8. גמלא, בניין 1700. בקירות החדר הבנויים בזלת מצויים שני "ארונות קיר" שהזיזים מעליהם נועדו לתמיכת התקרה שמעליה הקומה השנייה של הבניין.



איור 9. גמלא, חזית מפוארת של אחד מבתי האמידים שנתגלו בשטח א.





איור 10. גמלא, בית הכנסת; מבט לצפון-מזרח.

של האגף המרכזי ומתקן, ספק ספסל, בצמוד לקיר שם רומזים שבמקום נערכו אולי כינוסים הקשורים לניהול חיי היישוב והקהילה. מבנה הציבור האחר הוא בית הכנסת השוכן בצדו המזרחי של היישוב, צמוד לחומה וסמוך לבתי המגורים. הבניין הוקם ככל הנראה בשלהי המאה הראשונה לפסה"נ, מידותיו  $21.5 \times 17.5$  מ' והוא בנוי בציר צפון-מזרח - דרום-מערב (איור 10).<sup>28</sup> פתחי הכניסה הראשיים אל הבניין, שניים במספר, נקבעו בחזית הדרומית-המערבית, ופתח נוסף קטן יותר היה בפינתו הצפונית-המזרחית. פנימה בתוך האולם, מסביב לקירותיו, נקבעו חמישה ספסלים מדורגים וארבעה טורי עמודים תמכו את גג הבניין. בית הכנסת בנוי אבני גזית מהוקצעות היטב ובנויו השתמשו במגוון פריטים אדריכליים: כותרות דוריות ואיוניות ועמודים בעלי חתך דמוי לב. מדרום-מערב, בחזית בית הכנסת, היו חדרי שירות, ומצפון-מזרח, צמוד לקיר האחורי של הבניין, נחשפו שלושה חדרים ובמרכזי שבהם היו שני ספסלים לאורך הקירות.

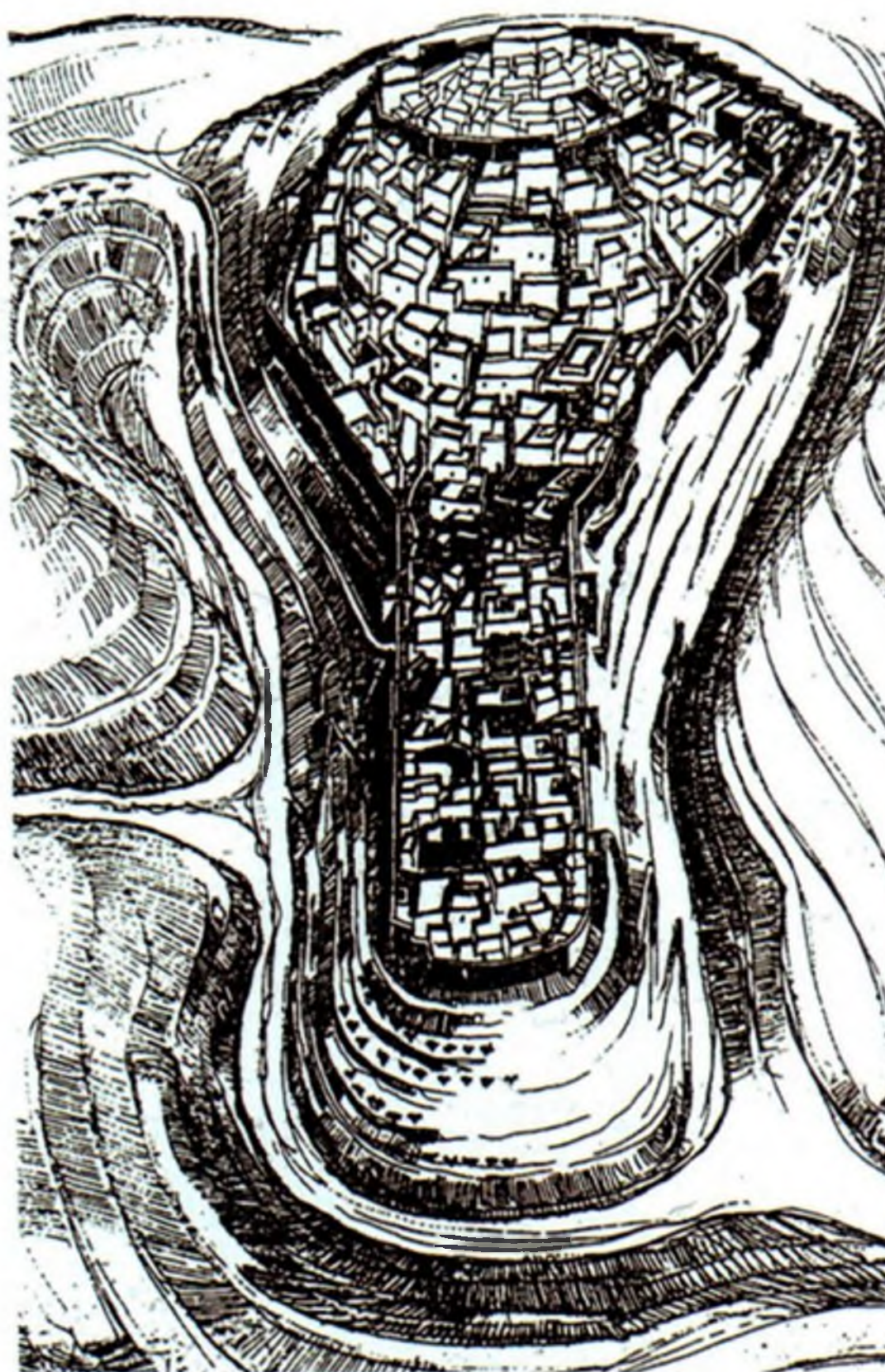
אספקת המים בגמלא התבססה בעיקרה, כמו באתרים רבים בגליל, על נגר עילי וניקוזם של המים לבורות חצובים הפזורים ברחבי היישוב. בורות בנפח קטן נמצאו בבתים, ואחרים גדולים יותר היו ברשות הציבור. נחל דליות הזורם סמוך ליישוב שימש מקור מים נוסף לתושבים ואף נחפרה תעלה שבה הביאו את מי הנחל עד סמוך לחלק התחתון של החומה, קרוב לקצה המדרון. מקוואות הטהרה גם הם מרכיב של משק המים ביישובים היהודיים ובגמלא הם נמצאו במקומות שונים. מקווה ציבורי גדול מצוי בחזית בית הכנסת, ומקוואות אחרים, פרטיים, נמצאו בבתים מגורים או סמוך לבתי בד. כלכלת היישוב התבססה על חקלאות, שדות, כרמים ומטעים בשטחים הפוריים הסמוכים, ועל

של המאה הראשונה לסה"נ. ראו: ש' גוטמן, האחחא"י, א, עמ' 344; מעוז, ארכיטקטורה של גמלא ובנייניה, עמ' 152-154.

<sup>28</sup> שיאון ויבור (שם, עמ' 8-11) מתארכים את בית הכנסת בגמלא לסוף ימי הורדוס, אך יש המתארכים אותו לפרק הזמן שבין ימי אלכסנדר ינאי לבין המחצית הראשונה



גידול צאן ובקר.<sup>29</sup> טחנת קמח, חנויות ושני בתי בד מעידים שעיבוד התוצרת החקלאית נעשה גם בתוך היישוב ובזיקה ישירה לבתי המגורים, כך שלא הייתה ביישוב הפרדה ברורה בין התחום הפרטי לבין המרחב הציבורי.<sup>30</sup> היעדרה של הפרדה זו אינה ייחודית לגמלא ומאפיינת בתקופה ההיא את ההתיישבות העירונית והכפרית כאחד, בארץ ומחוצה לה. מצאי המטבעות שנתגלו בגמלא יש בו כדי להעיד על קשרי מסחר ועל ייצוא התוצרת החקלאית לשווקים אחדים, מהם אפילו רחוקים, כמו צור ושאר ערי החוף הפניקי. רוב כלי החרס הם מייצור מקומי, בסביבת היישוב ומקצתם יוצרו בכפר חנניה, אולם נמצאו גם כלי שולחן מהודרים, קערות טרה סיגילטה ואפילו שתי אמפורות מספרד ונרות חרס מאסיה הקטנה. בממצא מיוצגות גם מלאכות זעירות, כגון, טווייה, טחינת קמח ושחיקת גרגירים, שנעשו בדרך כלל בבית. על כך יש להוסיף את כלי האבן שנתגלו בגמלא, מהם שיוצרו בבית מלאכה סמוך ואחרים יובאו ממקום אחר בגליל, ואולי גם מירושלים.



איור 11. יודפת, שחזור פני היישוב במאה הראשונה לסה"נ.

<sup>29</sup> על עיבוד השדות ואיסוף היבול החקלאי יעידו כמה כלי חקלאיים שנתגלו בגמלא, למשל סכין לבצירה, מגל יד ויתד המחרשה. ראו: שיאון ויבור, גמלא, עמ' 20-23. מעוז, ארכיטקטורה של גמלא ובנייניה, עמ' 151-152.

<sup>30</sup> על עיבוד השדות ואיסוף היבול החקלאי יעידו כמה כלי חקלאיים שנתגלו בגמלא, למשל סכין לבצירה, מגל



## קווים לדמותה של ההתיישבות הכפרית בגליל

יודפת וגמלא משמשות דוגמה יפה ללימוד צורתה, צביונה וסגנונה של ההתיישבות הכפרית בגליל במאה הראשונה לסה"נ, ועליהן יש להוסיף נתונים מאתרים אחרים המשלימים את המידע על המציאות היישובית ומסייעים בהבנת התמונה כללית.<sup>31</sup> היישובים הכפריים בגליל התפתחו לאורך זמן, בלא סדר וארגון מיוחדים. בתי היישוב נבנו בצפיפות, קווי הבנייה אינם ישרים ומקומם במרחב נגזר בדרך כלל מהטופוגרפיה המקומית (איור 11). מרבית הבתים ביישובים הכפריים יועדו לשימוש פרטי ומילאו את צורכי התושבים שהיו רובם עובדי אדמה ובעלי מלאכה. גידול הזיתים ועיבוד השמן היו מרכיב חשוב בכלכלת הגליל במאה הראשונה לסה"נ.<sup>32</sup> מתקני קולומבריה שנמצאו על קו הגבול בין גליל עליון לתחתון מעידים על גידול יונים, וביישובים הסמוכים לכנרת היה הדיג משלח יד עיקרי של התושבים.<sup>33</sup> הבנייה הכפרית פשוטה ברובה, אך בצד הבתים הפשוטים נמצאו גם בתים שהיו שייכים לעשירי הכפר.<sup>34</sup> בתים אלו גדולים יותר, נבנו באיכות גבוהה ואף עוטרו בציורי קיר ובטיח מכויר. קיומם של בתי עשירים בצד הבתים הפשוטים מלמד על הריבוד החברתי-הכלכלי בגליל במאה הראשונה לסה"נ, שיוספוס רומז עליו כמה פעמים (לדוגמה, חיי יוסף, 74–76). מבני הציבור מעטים ובמקומות שנמצאה בנייה ציבורית מדובר בבית כנסת או במבנה קהילתי אחר לשימושם של תושבי הכפר. מקוואות הטהרה שנמצאו בבתים פרטיים ובמרחב הציבורי, מצאי כלי חרס שרובם מייצור מקומי-גלילי והשימוש בכלים מאבן גיר רכה – כל אלה הם מהסממנים המעידים על אוכלוסייה יהודית כפרית בגליל.

הדמיון בין יודפת וגמלא מעניין וזורע אור חדש על היישובים הכפריים בגליל. על אף הדמיון הרב שבין היישובים הללו, בחינה מעמיקה של הממצאים הארכאולוגיים מלמדת על הבדלים מסוימים בין השניים ומהם אפשר להסיק שההתיישבות הכפרית בגליל במאה הראשונה לסה"נ לא הייתה מקשה אחת. אין הכוונה רק לגודלו של היישוב, למספר התושבים שהתגוררו במקום זה או אחר או למלאכות שיש להן ביטוי ביישוב אחד וחסרות באחר. בחינת הממצא החומרי במרחב הכפרי מלמדת על רמות שונות של פתיחות וסגירות כלפי התרבות והחברה הסובבות, הבאות לידי ביטוי בקשרי מסחר עם שווקים נכריים כמו ערי החוף הפניקי, אימוץ שיטות בנייה ועיטור רומיים או ייבוא, אם כי בהיקפים לא גדולים במיוחד, של כלי חרס ומצרכים ממקומות אחרים. די לציין את מבחר כלי החרס לשימוש ביתי מגמלא, שנוסף על הכלים המקומיים יש בו כלי יבוא אחדים שהובאו אל היישוב ממקומות רחוקים, כלי טרה סיגילטה מהחוף הפניקי, כלים מזוגגים מהאזורים שבשליטת הפרתים ואפילו אמפורות מספרד, לעומת חסרונם הכמעט מוחלט ביודפת. גם שיטות הבנייה ביודפת שונות מאלו שבגמלא, שם שולבו בבנייה המקומית קשתות, עמודים וכותרות המוכרים היטב באדריכלות הרומית, ואין הם נמצא

<sup>31</sup> להצעה לשחזור פני היישוב הכפרי בהתבסס על הממצאים מיודפת ראו לדוגמה: ריצ'רדסון, בנייה יהודית, עמ' 39–53.

<sup>32</sup> כך עולה לדוגמה מסיפור מכירת השמן בידי יוחנן מגוש חלב. ראו: חיי יוסף, 74–76. תעשייה זו התפתחה, לדברי מרדכי אביעם, עם כיבושי החשמונאים בגליל. ראו: מ' אביעם, קתדרה, 73 (תשרי תשנ"ה), עמ' 26–35. עדויות ארכאולוגיות לעיבוד שמן בתקופה זו ידועות בגליל ובגולן. ראו: מאירס, מירון, עמ' 157–158; ד' וגנר, בתוך: שמן זית בעת העתיקה, עמ' 301–305; ח' בן דוד, עתיקות, 34 (תשנ"ח), עמ' 1–61\*, ובעיקר עמ' 34–48, ושם דיון על סוג המתקנים ועל דרך ייצור השמן במאה הראשונה לסה"נ.

<sup>33</sup> א' טל ואחרים, מכמנים, 16 (תשס"ב), עמ' 47–59. על חוף הכנרת, סמוך לקיבוץ גינוסר, נתגלתה סירת דייגים המתוארכת למאה הראשונה לסה"נ. ראו: וקסמן, חפירות סירה, עמ' 111–124; הנ"ל, סירת הכנרת, עמ' 111–167. בבית צידה נמצאו כלים שונים ובהם עוגנים, חכות, קרסים ומשקולות. ראו: ערב, בית צידה, עמ' 89; פורטנר, בתוך: ערב ופרוינד, בית צידה, עמ' 269–280.

<sup>34</sup> ריצ'רדסון, בנייה יהודית, עמ' 73–90. בגליל, לדברי גוויג'ארו, היו משפחות במעמד חברתי-כלכלי שונה ולהם בתים לפי מעמדם, אלא שהמידע על העשירים מתבסס לדבריו על מקורות ספרותיים ועל ממצא ארכאולוגי רב לעומת זה שעל העניים, שלא הותירו הרבה אחריהם. ראו: גוויג'ארו, המשפחה.



ביודפת.<sup>35</sup> היישובים הכפריים בגליל דמו אמנם מבחינה חזותית זה לזה ותושביהם עסקו למחייתם בחקלאות, במסחר מקומי ובמלאכה, אבל התמונה היישובית בפועל, שהיא נגזרת של היכולת הכלכלית ושל האוריינטציה התרבותית של התושבים בכל מקום ומקום, הייתה מורכבת ומגוונת. כפרים אחדים בגליל בעת ההיא היו גדולים הן בשטחם והן באוכלוסייתם ומבוססים כלכלית, כך שיכלו להרשות לעצמם רמת חיים גבוהה למדי, ואחרים לעומתם היו פשוטים וצנועים. ההבדלים החברתיים-כלכליים השפיעו קרוב לוודאי גם על החשיפה התרבותית של כפריי הגליל כבר במאה הראשונה לסה"נ. הללו במגעם עם הערים המרכזיות בגליל, אם ממניעים חברתיים-משפחתיים ואם לצורך קשרי מסחר וכלכלה, כמו גם קשריהם עם היישובים הנכריים בפריפריה הגלילית, ראו בעיניהם דברים שלא הכירו בביתם.<sup>36</sup> מי שידו השיגה רכש לעצמו כלים מיוחדים או קישט את קירות ביתו, שהיה בדרך כלל מבנה גלילי פשוט, בציורים שדומים להם היו בבתי האמידים במרחב הרומי. גם אם מבחינה פוליטית-חברתית-דתית שמרו כפריי הגליל על זהותם היהודית, כפי שעולה מתיאורי יוספוס ומוצא את ביטוי בממצא הארכאולוגי, הרי בפועל החשיפה אל הסובב השפיעה עליהם בהיבטים אחדים הנוגעים לבנייה הכפרית, לדפוס התנהגות ולחיי היומיום.

לאחר שעמדנו על דמותו וצביונו של היישוב הכפרי נעבור לסקור את היישובים הגדולים, בעלי הצביון העירוני, שהיו בגליל במאה הראשונה לסה"נ. בדיון ננסה לאפיין את היישובים הגדולים, להשוות את הממצאים בהם לאלו שבמרחב הכפרי ולהסיק מכך, במידת האפשר, על דמותה של אוכלוסיית הגליל ואורח חייה במאה הראשונה לסה"נ.

## ב. הערים בגליל במאה הראשונה לסה"נ

לדברי יוספוס, שלוש ערים גדולות היו בגליל במאה הראשונה לסה"נ – טבריה, ציפורי וגברה – ואותן הוא מגדיר במונח פוליס (חיי יוסף, 123). כך גם מכנה יוספוס לפחות פעם אחת את טריכאי, גוש חלב, כבול, בית-שערים ואפילו יודפת נקראת אצלו במקום אחד פוליס.<sup>37</sup> ברור שאין מדובר ביישובים בעלי מעמד עירוני כמו פוליס יוונית, אלא שיוספוס משתמש בתואר עיר כשהוא מתכוון גם לכפרים הגדולים או לאלו שהיו לבירת טופרכיה, כשם שנהגו בימיו במקומות אחרים.<sup>38</sup> יישובים אלו, בין שהיו גדולים ובין שזכו למעמד מיוחד במנהל ההרודיאני, היו בעצם נטולי זכויות עירוניות של ממש ואף לא נמצא בהם את המוסדות העירוניים האופייניים לפוליס.<sup>39</sup> יוצא אפוא שרק טבריה, שהיו בה מוסדות עירוניים, לדברי יוספוס, ראויה לתואר עיר ויש לראות בה פוליס, ואולי אף ציפורי זכתה למעמד דומה.

<sup>35</sup> שיאון ויבור, גמלא, עמ' 20–23. והשוו לאדן-ביוביץ ואביעם, יודפת ויוספוס, עמ' 165.

<sup>36</sup> פריין מצביע על המתח שבין היישוב הכפרי לבין היישוב העירוני בגליל, מה שהביא לידי הבדלים תרבותיים ביניהם. ראו: פריין, בתוך: לוי, הגליל, עמ' 75–91. אדוורדס לעומתו סובר שקשרי המסחר והכלכלה צמצמו במידת מה את ההבדלים התרבותיים בין יושבי העיר לבין יושבי הכפר בגליל בתקופה זו. ראו: אדוורדס, בתוך: לוי, הגליל, עמ' 53–73.

<sup>37</sup> טריכאי: מלחמת היהודים ב, 252; גוש חלב: מלחמת היהודים ב, 629; בית-שערים: חיי יוסף, 118; יודפת: חיי יוסף, 332. לעומת זאת יפיע וכבול מכונות אצל יוספוס במקום אחד עיר ובאחר כפר; יפיע: מלחמת היהודים ב, 289 והשוו לחיי יוסף, 230; כבול: מלחמת היהודים ב,

503 והשוו לחיי יוסף, 213.  
<sup>38</sup> לדיונים במונחים "כפר" ו"עיר" אצל יוספוס ועל היחס ביניהם ראו: שרוין-וייט, חברה ומשפט, עמ' 127–133; פריין, הגליל מאלכסנדר, עמ' 103–104. יוספוס, לדברי סטריינג', מדבר על שלושה סוגי יישובים: עיר, עיירה וכפר, והדרך להבדיל ביניהם היא בהתאם לגודלו של המקום, כשם שהמחבר נוהג בעצמו. ראו: סטריינג', שיחין, עמ' 222–225. חפיפה דומה נמצא גם במקורות התלמודיים העוסקים בעיר וכפר. ראו: גודמן, מדינה וחברה, עמ' 28–31; ז' ספראי, הקהילה היהודית בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תשנ"ה, עמ' 34–40.

<sup>39</sup> אבייונה, גאוגרפיה היסטורית, עמ' 61–63.



בציפורי, בירת הגליל דאז, נמצאה עדות להתיישבות מהתקופה הפרסית ואילו טבריה יוסדה בראשית המאה הראשונה לסה"נ בידי הורדוס אנטיפס ושימשה בירתו במשך כמה עשרות שנים. שתי הערים היו בעלות הנהגה עצמית וטריטוריה (χώρα) משלהן.<sup>40</sup> האוכלוסייה העירונית הייתה יהודית ברובה, אם כי יש מקום להניח שהייתה שם גם קהילה נכרית שאת גודלה קשה לאמוד בשלב זה של המחקר.<sup>41</sup> שתי הערים הושפעו מהתרבות ההלניסטית-הרומית שהלכה והעמיקה שם בהמשך התקופה.

## טבריה

טבריה השוכנת על חופה המערבי של הכנרת נוסדה בידי הורדוס אנטיפס בשנת 19 לסה"נ.<sup>42</sup> יוספוס מתאר בקצרה את תחומי העיר ומציין את הקושי שהיה להורדוס אנטיפס לאכלס את עירו החדשה (קדמוניות היהודים יח, 36–38). כמו בפוליס יוונית-רומית נערכו בטבריה אספות תושבים (מלחמת היהודים ב, 618), הייתה בה מועצה (βουλή) שמנתה 600 חברים ובראשה עמד ארכון (ἀρχων), והייתה גם מועצה מצומצמת של עשרת ראשי העיר (δέκα πρωτοί).<sup>43</sup> יוספוס מזכיר גם כמה מהפקידים שהיו במנהל העירוני בטבריה – היפרכוס (ὑπάρχος), הממונה על ענייני העיר, ואגורנומוס (ἀγορανόμος), המפקח על השווקים.<sup>44</sup> כמה משקולות עופרת מטבריה נושאות כתובות ובהן נזכרים אגורנומוי אחדים שפעלו בעיר: גאיוס יוליוס לדוגמה (איור 12) שימש אגורנומוס בשנת 34 למלכות הורדוס אנטיפס



איור 12. טבריה, משקולת מימיו של הורדוס אנטיפס שבה נזכר שמו של גאיוס יוליוס שהיה אגורנומוס בעיר.

אולם מרוח הדברים עולה שהקבוצות נבדלות זו מזו על בסיס חברתי-כלכלי-תרבותי ולא על בסיס אתני-דתי. זאת ועוד, בממצא הארכאולוגי, כפי שנראה בהמשך, אין כל ראיה לאופי הנכרי של ציפורי במאה הראשונה לסה"נ.

<sup>42</sup> טבריה, לדברי אבייונה (ייסוד טבריה, עמ' 167–169), נוסדה בשנת 18 לסה"נ, ואילו לדברי הוהנר (הורדוס אנטיפס, עמ' 100) – בשנת 23 לסה"נ. לפי מטבעות טבריה נוסדה העיר בשנת 19 לסה"נ. ראו: משורר, אוצר, עמ' 75–76.

<sup>43</sup> בולי: מלחמת היהודים ב, 639–640; חיי יוסף, 64, 169, 284, 300, 313, 381. ארכון: מלחמת היהודים ב, 599; חיי יוסף, 134, 271, 278, 294. עשרת ראשי העיר: מלחמת היהודים ב, 639–640; חיי יוסף, 64–65, 69, 296.

<sup>44</sup> היפרכוס: מלחמת היהודים ב, 615; אגורנומוס: קדמוניות היהודים יח, 149.

<sup>40</sup> אבייונה, שם, עמ' 131–142. הוהנר סבור שלטבריה, בניגוד לפוליס היוונית, לא הייתה כורה של ממש. ראו: הוהנר, הורדוס אנטיפס, עמ' 100.

<sup>41</sup> מאירס, בתוך: ארכאולוגיה והגליל, עמ' 63–64. על האוכלוסייה הנכרית בערי הגליל ראו: פריין, הגליל, ישו והבשורות, עמ' 167–175. הורסלי טוען באופן לא משכנע שבציפורי היו ערב המרד ברומאים יותר תושבים "יוונים" ו"רומים" משהיו בטבריה. ראו: הורסלי, ארכאולוגיה, היסטוריה וחברה, עמ' 52. הטענה שהעיר הייתה תקופה ארוכה בשלטון רומי אינה ראיה לכך שבציפורי ישבה אוכלוסייה נכרית גדולה יותר שהתנגדה למרד ונשארה נאמנה לרומא גם בימי המרד. ראוי להדגיש גם שיוסף בן מתתיהו אינו מזכיר אפשרות זו כלל ומדבריו אף מתקבל הרושם שאוכלוסיית העיר אינה שונה מזו שבטבריה או בגליל כולו. הוא מבחין אמנם בין יושבי הערים טבריה וציפורי לתושבי הכפרים, שאותם הוא מכנה גליליים,



(29/30 לסה"נ) ושניים אחרים, ישעיה בן מתי ואינימוס בן מונימוס תחת שלטונו של אגריפס השני.<sup>45</sup> בין המבנים והמוסדות שהיו בטבריה יוספוס מזכיר אצטדיון בסמוך לחוף הכנרת (מלחמת היהודים ב, 618; חיי יוסף, 92, 331),<sup>46</sup> בית כנסת בתוך העיר ובו מקום למספר גדול של אנשים (חיי יוסף, 277, 280), ואת המרחצאות החמים בחמת טבריה שהיו באחריות העיר.<sup>47</sup> בטבריה היו אף בית אוצר וארכיון, ואלה הועברו חזרה לציפורי בשנת 61 לסה"נ, לאחר שהעיר סופחה לטריטוריה של אגריפס השני.<sup>48</sup> הורדוס אנטיפס הקים בטבריה ארמון מפואר שקירותיו קושטו בציורי חיות, תקרות כמה מחדריו צופו זהב והיה בו ריהוט עשיר במיוחד (חיי יוסף, 65–69). טבריה בוצרה בחומה שנבנתה עם ייסודה או ערב המרד הגדול בידי המורדים, אבל טרם נתגלו שרידיה.<sup>49</sup>

מרבית השרידים שנתגלו עד היום בחפירות בטבריה מתוארכים לתקופה הרומית והביזנטית ומיעוטם לתקופה הרומית הקדומה. ובכל זאת, שני מבנים מונומנטליים שנחשפו בטבריה מלמדים משהו על המראה הארכיטקטוני של העיר במאה הראשונה לסה"נ וגם רומזים על כך שהעיר נבנתה במתכונת של פוליס יוונית-רומית.<sup>50</sup> מדרום לטבריה נחשפו שער מונומנטלי במרחק לא רב מהמרכז העירוני,



איור 13. שער בעל שני מגדלים עגולים שנתגלה מדרום לטבריה, וראשיתה של דרך מרוצפת בלוחות אבן המובילה למרכז העירוני.

<sup>45</sup> א' כשר, בתוך: טבריה מייסודה, עמ' 11. יוספוס מציין במקום אחד (חיי יוסף, 188) שהוא שיפץ את חומות טבריה, מה שמאפשר להניח שהן נבנו בידי הורדוס אנטיפס, אולם הוא מדגיש בהקשרים אחרים (מלחמת היהודים ב, 573; חיי יוסף, 155–156) שהוא עצמו בנה אותן. לפיכך סובר אבי-יונה (ייסוד טבריה, עמ' 163–164) שטבריה הייתה פרוזה עם הקמתה והחומה נבנתה בבנייה חפזה וחלקית ככל הנראה בידי יוסף בן מתתיהו במהלך ההכנות שקדמו למרד ברומאים. הוהנר לעומתו (הורדוס אנטיפס, עמ' 95) סובר שהורדוס אנטיפס ביצר את טבריה עם ייסודה.

<sup>49</sup> הירשפלד ורייך, בתוך: טבריה מייסודה, עמ' 111–118;

<sup>45</sup> קדר, שתי משקולות; A. Kushnir-Stein, ZPE, 141 (2002), pp. 295–297. תודתי נתונה לפרופ' חנן אשל, שהפנה אותי למאמר האחרון. על האגורנומוס ותפקידיו במקורות התלמודיים ראו: שפרבר, אגורנומוס.

<sup>46</sup> האצטדיון של טבריה נזכר פעם נוספת בתלמוד הירושלמי, עירובין ה א, כב ע"ב, מה שמעיד על המשך קיומו של הבניין בעיר במשך שנים.

<sup>47</sup> כך משתמע מציוויו של יוספוס למפקחי העיר שיכינו מלון ליוחנן מגוש חלב ולבאים עמו ויספקו להם את כל צורכיהם. ראו: מלחמת היהודים ב, 614–615; חיי יוסף, 85–86.

<sup>48</sup> ראו: חיי יוסף, 38; פריין, הגליל מאלכסנדר, עמ' 130;



המציין את גבול העיר, ודרך מרוצפת אבן היוצאת ממנו לכיוון צפון (איור 13).<sup>51</sup> השער הוא בעל שני מגדלים עגולים בקוטר שבעה מ' כל אחד, הבולטים משני צדי הפתח לצד דרום. בין המגדלים העגולים למזוזות הפתח עוטר חזית השער בשני עמודים הניצבים, מזה ומזה, על אדנים מרובעים, מקושרים בתבליט. שערים דומים הניצבים באופן חופשי בפאתי העיר מוכרים בעוד ערים ארץ-ישראליות, אולם המקבילה הקרובה ביותר, מבחינה ארכיטקטונית לפחות, היא בגדרה הסמוכה, שם השער מתוארך לתקופה הפלוואית. שער בזלת ולו שני מגדלים עגולים ניצב בגדרה ממערב לעיר, על ציר הדקומנוס המוביל אל המרכז העירוני.<sup>52</sup>

שרידי קירות, עמודים ורצפת שיש צבעונית, המתוארכים למאה הראשונה לסה"נ, נתגלו בתוך העיר, סמוך לחוף ימה של טבריה. שרידים אלה שייכים כפי הנראה לבית מידות קדום שבו היה אולם מוקף עמודים הצופה אל הים - אולי ארמונו של הורדוס אנטיפס שהוקם בטבריה, לדברי יוספוס, עם ייסודה.<sup>53</sup> האצטדיון הנזכר אצל יוספוס, נדון לא מעט במחקר, ושרידיו נתגלו בחפירות ההצלה שנערכו לאחרונה בטבריה (ראו איור 30).<sup>54</sup> על חוף הכנרת כ-200 מ' מצפון-מזרח למרכז העירוני של טבריה הרומית נתגלה חלק של קיר מסיבי בנוי אבני גזית. הקיר בנוי על ציר צפון-דרום במקביל לקו החוף ובדרומו מתעגל כלפי מערב. אורך הקיר שנחשף כ-10 מ' רוחבו כ-9 מ' והוא נשתמר לגובה של 3 מ'. חישוב המיוסד על תוואי הקיר המתעגל הביא את החופר להניח שקוטרו של הבניין היה כ-39 מ'. ניתוח השרידים בשטח והשוואתם למבנים אחרים המוכרים במרחב הארץ-ישראלי מלמד שמדובר בשרידיו של האצטדיון בטבריה. הקיר שנחשף הוא קטע מהדופן המזרחית של האצטדיון ותחילת ההתעגלות (*sphendonē*) שלו מדרום; עליהם הוצבו מושבי הצופים, ואלה נשדדו לאחר שהבניין יצא מכלל שימוש ונהרס. מקומו של הבניין לאורך קו החוף עולה בקנה אחד עם עדותו של יוספוס, המציין כיצד נמלט ממתנגדיו שנאספו באצטדיון והוחש משם בידי שניים משומרי ראשו ואחד מאנשי טבריה ואלה הביאוהו אל הכנרת, שם תפס סירה והגיע אתה אל טריכאי (מלחמת היהודים ב, 618-619; חיי יוסף, 92-96). סיוע לזיהוי המוצע מתקבל מהשוואת השרידים מטבריה להיפודרום/אצטדיון שהקים הורדוס בקיסריה.<sup>55</sup> זהו בניין ארוך וצר שנבנה על רצועת חוף מדרום לנמל קיסריה ולו זירה שמידותיה 50 X 300 מ' ומסביב לה 12 שורות מושבים הבנויים על קירות מסד עבים. הורדוס אנטיפס הוא שבנה

מ' הרטל, עת-מול, 166 (כסלו תשס"ג), עמ' 22-24. תודתי נתונה לד"ר משה הרטל על המידע שהעמיד לרשותי על אודות החפירה שלו בטבריה. אשר למחקר הקודם: אבייונה לדוגמה סבר שהאצטדיון ניצב בתוך העיר, סמוך למרכז הציבורי. ראו: מ' אבייונה, אטלס כרטא לתקופת בית שני המשנה והתלמוד, ירושלים 1974, עמ' 92. הריס הניח שהוא עמד מדרום לעיר, סמוך לים. ראו: ה"א הריס, האתלטיקה היוונית והיהודים, תל-אביב תשל"ג, עמ' 52. למר לעומתם מיקם את הבניין מצפון לעיר. ראו: למר, תחרויות יווניות בגליל, עמ' 49. על מקומו של האצטדיון לאור דברי הירושלמי, עירובין ה א, כב ע"ב, ראו: ש' ליברמן, תרביץ, ג (תרצ"ב), עמ' 207-209. וראו גם: מ' שובה, בתוך: ספר יוחנן לוי (בעריכת מ' שובה ו' גוטמן), ירושלים תש"ט, עמ' 238-241. <sup>55</sup> ראו: פורת, אמפיתיאטרון; פטריך, היפודרום; י' פורת, קדמוניות, לו (2003), עמ' 31-33. לבירור כינויו של הבניין לאור הטרימינולוגיה אצל יוספוס והממצא הארכאולוגי ראו: המפרי, בתוך: קיסריה מריטימה, עמ' 121-129.

י' הירשפלד, אתרי עתיקות בטבריה, ירושלים תשנ"ב, עמ' 9-29; Y. Hirschfeld, *Excavations at Tiberias*, 1989-1994, Jerusalem 2004, pp. 3-13, 219-222. <sup>51</sup> ג' פרסטר, "חפירות טבריה", קדמוניות, י (1977), עמ' 87-91; סטייסי, חפירות טבריה, עמ' 23-28. על שחזור השער ראו: הירשפלד ורייך, בתוך: טבריה מייסודה, עמ' 114-115. <sup>52</sup> ראו: ובר, גדרה שבדקפוליס, עמ' 123-126; הנ"ל, גדרה, עמ' 326-330. הדמיון לשער בגדרה כמו גם עדותו של יוספוס בדבר פריצת החומה הדרומית בידי אספסיאנוס מביאים את ג'נסן (הורדוס אנטיפס, עמ' 139-140) להציע שמא הוקם השער בטבריה רק בתקופה הפלאווית. בסוסיתא נתגלה שער דומה אלא ששם יש רק מגדל עגול אחד. ראו: א' סגל, חדא"ר, 115 (תשס"ג), עמ' 19-20; הנ"ל ואחרים, סוסיתא: עונת החפירות החמישית (ספטמבר-אוקטובר 2004) וסיכום חמש עונות חפירה (2000-2004), חיפה 2004, עמ' 26-28. <sup>53</sup> ראו: ג'נסן, הורדוס אנטיפס, עמ' 143-144. <sup>54</sup> על השרידים שנתגלו נמסר בינתיים רק דיווח קצר:



כנראה את האצטדיון בטבריה והלך בעקבות אביו. שני המבנים שוכנים בקרבת החוף, הם בנויים בציר צפון-דרום והחלק המתעגל שלהם מצוי בחלק הדרומי של הבניין. גם חומרי הבנייה ושיטות הבנייה דומים בשני המקרים. האצטדיון בטבריה בדומה לזה שבקיסריה בנוי אבני גזית וגושי המושבים נבנו בשני המקומות על קירות מסיביים בעובי כ-9 מ' ולא על קמרונות כפי שנהוג בהיפודרומים רבים. אורך האצטדיון בטבריה אינו ידוע, אולם ברור שהיה בניין צר (39 מ') לעומת המבנה בקיסריה (70 מ'). הבדלי המידות בין שני המבנים מלמדים אולי שהאצטדיון בטבריה נועד לתחרויות אתלטיקה ואילו בזה שבקיסריה היה אפשר לקיים, בשל רוחבו, גם מירוצי סוסים. חשוב להדגיש שמידתו הצרה של הבניין בטבריה אינה חריגה כלל בנוף האדריכלי. רוחבו קטן בהרבה מרוחב ההיפודרום או הקרקס הרומי, אבל דומה לרוחבם של כמה אצטדיונים בעולם היווני-הלניסטי.<sup>56</sup>



איור 14. מטבע של הורדוס אנטיפס, 19 לסה"נ.

מטבעות טבריה שהוטבעו בימיו של הורדוס אנטיפס מעידים אף הם על מעמדה של העיר כפוליס יוונית-רומית. כיאה לעיר, לטבריה בתקופה זו יש מניין שנים מיוחד משלה ואף הזכות לטבוע מטבעות.<sup>57</sup> סדרת המטבעות הראשונה בארבעה עריכים הוטבעה בטבריה עם ייסודה של העיר בשנת 19 לסה"נ (איור 14). בצדו האחד של המטבע נראה צמח קנה עם תאריך בצדו וכתובת ביוונית ΗΡΩΔΟΥ ΤΕΤΡΑΡΧΟΥ (של הורדוס הטטרארך), ובצדו האחר מופיע שם העיר ΤΙΒΕΡΙΑΣ. עוד ארבע סדרות נטבעו בשנות שלטונו של הורדוס אנטיפס בעיר: בשנת 29/30, 30/31, 33/34 ו-39 לסה"נ. הסמלים על כל מטבעותיו של הורדוס אנטיפס, שהונפקו כאמור בארבעה עריכים, באים מעולם הצומח; קנה, כף תמר, עץ תמר ואשכול תמרים.<sup>58</sup> מטבעות נוספים הנפיקה, לדברי יעקב משורר, המועצה העירונית של טבריה בשנה ה-13 לשלטונו של הקיסר קלאודיוס (53/54 לסה"נ). סדרה זו בשלושה עריכים דומה למטבעות הראשונים, אלא שהכתובת היוונית סביב כף התמר מציינת את שמו של הקיסר קלאודיוס.<sup>59</sup>

## ציפורי

ציפורי שוכנת על גבעה ברום 289 מ' מעל פני הים בלב הגליל התחתון ולה היסטוריה יישובית ארוכה יותר מלשכנתה טבריה. ראשיתו של היישוב במקום בתקופה הפרסית כפי שעולה מהממצא הארכאולוגי, ובהסתמך על דברי יוספוס אפשר להסיק שבמאה השנייה לפסה"נ כבר ישבו יהודים בציפורי. הורדוס הקים שם ארמון (מלחמת היהודים ב, 56; קדמוניות היהודים יז, 271) ולאחר מותו קיבל הורדוס אנטיפס את הגליל לשלטונו והתיישב בעיר עד שעבר לטבריה. בנייתה המחודשת של ציפורי עם דיכוי המרד לאחר מות הורדוס בידי וארוס (שנת 4 לפסה"נ) ופריחתה של העיר במאה הראשונה לסה"נ יוחסו להורדוס אנטיפס.<sup>60</sup> יוספוס מתאר את מעשיו של הורדוס אנטיפס בעיר ואומר שהוא "ביצר את ציפורי, פאר הגליל כולו, וכינה אותה אבטוקראטוריס" (קדמוניות היהודים יח, 27), ויש המסיקים מכך שאנטיפס

<sup>56</sup> רוחבו של מסלול התחרות באצטדיון, לדברי המפרי, הוא

<sup>57</sup> בין 10 ל-33 מ'. ראו: המפרי, קרקסאות, עמ' 525-528. לדיון בהיפודרום ובאצטדיון מהתקופה ההרודיאנית שנתגלו במרחב הארץ-ישראלי ראו: וייס, אימוץ החידוש, עמ' 34-35; E. Netzer, *The Architecture of Herod, the Great Builder*, Tübingen 2006, pp. 277-281.

<sup>58</sup> אבייונה, ייסוד טבריה, עמ' 166; משורר, בתוך: טבריה

<sup>59</sup> מייסודה, עמ' 96-98.

<sup>58</sup> משורר, אוצר, עמ' 75-78.

<sup>59</sup> שם, עמ' 153.

<sup>60</sup> על שלטונו של הורדוס אנטיפס בגליל ראו: הוהנר, הורדוס אנטיפס, עמ' 43-110; הורסלי, הגליל - היסטוריה ופוליטיקה, עמ' 64-67.



בנה את ציפורי מחדש כעיר הלניסטית־רומית ואף הקים בה נוסף על ביצורים גם מבני ציבור אחדים, למשל תאטרון.<sup>61</sup> לפי דעה זו, מפעלי הבנייה של הורדוס אנטיפס בציפורי היו בעלי אופי מונומנטלי כיאה לפוליס יוונית־רומית ובזכותם נחשבה העיר ל"פאר הגליל כולו" כלשונו של יוספוס. ברם קריאה מדוקדקת של הטקסט מלמדת שהורדוס אנטיפס רק שיפץ את חומת ציפורי, אך לא הקים ולא מימן מפעלי בנייה אחרים בעיר ואלה יוסדו, כפי שנראה להלן, בזמן מאוחר יותר. יוספוס המכנה את ציפורי "פאר הגליל כולו" מציין את העובדה שהעיר משמשת עתה מבצר מגן וביכולתה להתגונן מפני התקפה בזכות מקומה הטופוגרפי בראש הגבעה וחומתה המסיבית המגנה עליה.<sup>62</sup> ציפורי התפרסמה בביצוריה המיוחדים וערב המרד ברומאים שיפצו בני המקום את חומות עירם מכספם (מלחמת היהודים ב, 574).<sup>63</sup> שנים אחר כך השתמשו חכמים שהיו מודעים לביצוריה של העיר במונח *castra*, "קצרה הישנה שלציפורין", והתכוונו בדבריהם לאקרופוליס המבוצר של העיר.<sup>64</sup>

מעט מאוד ידוע על העיר ומוסדותיה במאה הראשונה לסה"נ. לאחר שבשנת 61 לסה"נ כלל הקיסר נרון את טבריה וסביבתה בממלכתו של אגריפס השני זכתה ציפורי מחדש בבכורה המדינית בגליל והוחזרו אליה בית האוצר והארכיון הציבורי (חיי יוסף, 38–39). יוספוס מזכיר לא פעם את בני העיר ומכנה אותם הציפוראים (*Σεπρωρίται*; חיי יוסף, 373, 380, 394, 411).<sup>65</sup> אולם בשום מקום אין הוא מציין את המוסדות העירוניים שהיו אולי בציפורי ואין הוא מונה את בעלי התפקידים ואינו מאזכר בדרך כלשהי את מנהיגי הציבור בעיר, כשם שעשה בטבריה.<sup>66</sup> הארכי (*ἀρχή = ἀρχεῖον*?) הישנה של ציפורי, הנזכרת פעמים מספר במקורות התלמודיים, רומזת אולי על המוסדות העירוניים שפעלו בעיר בתקופה הקדומה, אולם אין במקורות פירוט של ממש הנוגע למהות השלטון העירוני ומוסדותיו אלא אזכור עצם קיומן של ערכאות יהודיות בציפורי בזמן קדום למדי.<sup>67</sup> בין מבני הציבור שהיו בציפורי שומעים רק על החומה, שנזכרה קודם, ועל האגורה, היא השוק המקומי, שם פגש יוספוס את ישוע ראש "השודדים" ואמר שהוא נכון לסלוח לו על מעלליו, אם ישוב מדרכו ויהיה נאמן לו (חיי יוסף, 107). האגורה בציפורי כמו בכל עיר הלניסטית אינה מבנה מונומנטלי אלא שטח פתוח שאליו נסמכו בלי תכנית אדריכלית מוגדרת מבנים אחדים, שם התאספו הסוחרים ומכרו את מרכולתם.<sup>68</sup>

בציפורי לא הונפקו מטבעות עירוניים במחצית הראשונה של המאה הראשונה לסה"נ, לא בידי

<sup>61</sup> הוהנר, הורדוס אנטיפס, עמ' 86–87; סמלווד, היהודים, עמ' 118–119; פריין, הגליל, ישו והבשורות, עמ' 137–138; הורסלי, ארכאולוגיה, היסטוריה וחברה, עמ' 49–60; ג'נסן, הורדוס אנטיפס, עמ' 149–162, 242–248. חוקרים אחדים אף מזהים בממצא הארכאולוגי מבנים נוספים שהוקמו כביכול בידי הורדוס אנטיפס. ראו כאן ולהלן: סטריינג', בתוך: ארכאולוגיה ואמונה, עמ' 23–59; ריד, ארכאולוגיה וישו הגלילי, עמ' 62–96. ביקורת על מסקנות אלו ראו: צ'נסי, תרבות ציפורי, וכן הנ"ל, תרבות יוונית־רומית, עמ' 82–86.

<sup>62</sup> ראו: מילר, ציפורי, עמ' 56–57; הנ"ל, ערי הגליל, עמ' 454. וביתר הרחבה ראו גם: וייס, טבריה וציפורי, עמ' 18–20.

<sup>63</sup> על היחס בין העדויות השונות הנוגעות לבניין החומה בציפורי אצל יוספוס ראו: כהן, יוספוס בגליל וברומא, עמ' 215–216, 245–248.

<sup>64</sup> ראו לדוגמה: משנה, ערכין ט ו; תוספתא, שבת יג ט (מהדורת ליברמן, עמ' 60); ספרא, בהר, פרשה ד א (מהדורת וייס, ע"ג) וראו גם: מילר, ציפורי, עמ' 15–30. על ערי החומה ובהן נזכרת גם ציפורי ועל המבנה

הפיזי שלהן במאה הראשונה לסה"נ ראו: ד' אדן־ביוביץ, תרביץ, סו (תשנ"ז), עמ' 449–470.

<sup>65</sup> תושבי ציפורי המשתתפים לא פעם בדיוני החכמים מכונים בספרות התלמודית "ציפוראי", ראו לדוגמה: ירושלמי, מעשרות א ד, מט ע"א; שם, שבת ד ב, ז ע"א. לדיון במשמעות הכינוי במאות השנייה עד הרביעית לסה"נ ראו: מילר, דברי הקונגרס העולמי היהודי העשירי למדעי היהדות, ב/2, ירושלים תש"ן, עמ' 15–22 בחלק הלועזי; הנ"ל, בתוך: לוי, הגליל, עמ' 175–200; הנ"ל, אנשי ציפורי.

<sup>66</sup> מלחמת היהודים ב, 574, 645; חיי יוסף, 373, 394, 411. וראו גם: פריין, הגליל מאלכסנדר, עמ' 124.

<sup>67</sup> משנה, קידושין ד, ה. וראו גם: ערוך השלם, (מהדורת ח"י קאהוט), א, ניו יורק תשט"ז, עמ' 287; יאסטרוב, מילון, א, עמ' 121; שפרבר, מילון משפטי, עמ' 62–63.

<sup>68</sup> על מבנה האגורה בעולם ההלניסטי והמבנים שסמוכים לה ראו: J. J. Coulton, *The Architectural Development of the Greek Stoa*, Oxford 1976, pp. 62–65; F. Chamoux, *Hellenistic Civilization*, Oxford 2003, pp. 272–276.



הורדוס אנטיפס ולא בידי השלטון המקומי בעיר.<sup>69</sup> בכך חסרה ציפורי סממן אופייני לערים בתקופה הרומית הקדומה, שקיימו מניין שנים עצמאי והייתה להן הזכות לטבוע מטבעות עירוניים. רק בשנת 67/68 לסה"נ, במהלך המרד ברומאים, אולי ביזמתו של אגריפס השני שהעתיק את מקום מושבו לעיר, הוטבעו בציפורי בראשונה מטבעות הנושאים את שם העיר (ראו איור 27). על צדו האחד של המטבע כתובת ביוונית בתוך מעגל מוקף זה, בזו הלשון: "שנת 14 לנרון קלאודיוס קיסר" (ΛΔΙ/ΝΕΡΩΝΟ/). בצדו האחר של המטבע צמד קרני שפע מצטלבות וביניהן קדוקאוס, וכתובת שתרגומה: "בימי אספסיאנוס בנרונאס-ציפורי עיר השלום" (ΚΑΛΥΔΙΟΥ/ΚΑΙΣΑΡΟ/ΝΕΡΩΝΙΑ ΣΕΠΙΦΩ ΕΠΙ/ΟΥΕΣΠΑΙΑΝΟΥ) (EIPHNOPOLAI).<sup>70</sup> כינויה של ציפורי, "נרונאס, עיר השלום", עולה בקנה אחד עם עדותו של יוספוס על אנשי ציפורי שפתחו את שערי עירם לפני אספסיאנוס וצבאו ולא הצטרפו למורדים (מלחמת היהודים ג, 30-34).<sup>71</sup>

הממצאים הארכאולוגיים שנתגלו בציפורי בשנים האחרונות רבים, מגוונים ומרשימים בהיקפם לעומת הממצאים מטבריה של המאות הראשונות לסה"נ. הם מאפשרים לעמוד על המבנה הארכיטקטוני, הפיזי והתרבותי של העיר ולשרטט קווים להתפתחותה של ציפורי מהתקופה ההלניסטית ועד שלהי העת העתיקה. ציפורי בתקופה ההלניסטית ובתקופה הרומית הקדומה השתרעה על הגבעה ומורדותיה (ראו איור 35).<sup>72</sup> בחפירות באוכף שממזרח התברר, שבשלהי המאה הראשונה לסה"נ או בראשית המאה השנייה לסה"נ הוגדל שטחה של העיר בכיוון זה ואף נבנו כאן ובחלקים אחרים של העיר מבני ציבור אחדים ובתים פרטיים מרשימים ביופיים.<sup>73</sup> ואולם מערכת הרחובות האורתוגונלית שנחשפה על האוכף שממזרח לגבעה ומבני הציבור המעוצבים בסגנון רומי-מונומנטלי שנחשפו עד היום ברחבי העיר, אין לתארכם – כפי שטוענים חוקרים אחדים – לראשית המאה הראשונה לסה"נ, זו התקופה שהורדוס אנטיפס התגורר בציפורי. מבנים אלו, כמו התאטרון או הבניין המונומנטלי הסמוך להצטלבות הדרכים שבעיר התחתית, נוסדו רק עם הרחבתה של ציפורי למזרח ובניית מערך הרחובות שם בסוף המאה הראשונה או בראשית המאה השנייה לסה"נ, בזמן שהעיר עוצבה מחדש כפוליס רומית.<sup>74</sup>

ציפורי במאה הראשונה לסה"נ השתרעה בראש הגבעה ועל מדרונותיה ושטחו של היישוב בתקופה ההיא לא היה שונה בהרבה משטחם של הכפרים הגדולים בגליל שיוספוס מכנה "ערים". הבתים הפשוטים שנחשפו ברחבי הגבעה משקפים את פני היישוב, שהבנייה בו דומה מבחינות רבות לבנייה הכפרית ברחבי הגליל ואין לה כל נופך מונומנטלי האופייני לארכיטקטורה הרומית העירונית. על פני האוכף שממזרח לגבעה, השטח שהתפתח לימים לעיר התחתית, היו פזורים ככל הנראה מבנים בודדים בלא סדר וארגון מיוחדים ואלה לא הותירו רושם רב בשטח. כאן גם עברה הדרך שהובילה אל העיר ממזרח ובאזור זה היו מתקנים חקלאיים ובורות מים ששיוו צביון כפרי לפריפריה היישובית של ציפורי.

אספקת מים לעיר במאה הראשונה לסה"נ התבססה ברובה על נגר עילי ואיסופם של מי הגשמים אל בורות חצובים בסלע כמו אלה שנתגלו על פני הגבעה ומורדותיה. מרבית בורות המים, שנפחם אינו

<sup>69</sup> לדיון כולל במטבעות ציפורי ראו: י' משורר, ציון, מג (תשל"ח), עמ' 185-188.

<sup>70</sup> משורר, אוצר, עמ' 94-96.

<sup>71</sup> על מקומה של ציפורי ומעשיה במהלך המרד ראו: מילר, ערי הגליל, עמ' 453-467; מאירס, ציפורי: עיר השלום, עמ' 110-118.

<sup>72</sup> לדמותה של ציפורי במאה הראשונה לסה"נ ראו: מאירס, התקופה הרומית הקדומה.

<sup>73</sup> על סקירת הממצא הארכאולוגי בציפורי ראו: ז' וייס וא' נצר, ציפורי, ירושלים 1994; הנ"ל, חפירות; מאירס, בתוך:

ליון, הגליל, עמ' 321-338; נגי, ציפורי שבגליל; ז' וייס וא' נצר, בתוך: ארכאולוגיה והגליל, עמ' 117-130. על היחס בין הבנייה הפרטית לציבורית בעיר ראו: Z. Weiss, in: *From Antioch to Alexandria: Studies in Domestic Architecture during the Roman and Byzantine Periods* (ed. K. Galor & T. Waliszewski), Providence 74 לדיון במבנים המונומנטליים בציפורי ולנתונים הארכאולוגיים המעידים על תאריכם המאוחר, שלהי המאה הראשונה או ראשית המאה השנייה לסה"נ, ראו: וייס, טבריה וציפורי, עמ' 22-28.





איור 15. ציפורי, מאגר מים ("מאגר החרוב") שנחשף ממזרח לאוכף. המאגר, שהיה מקורה בלוחות אבן, נבנה לצד הדרך שהובילה במאה הראשונה לסה"נ אל העיר.

אחיד, היו בשימוש פרטי ונמצאו בזיקה ישירה לבתי המגורים שנחשפו בשטח הגבעה. בור מים גדול נתגלה במרכז הגבעה, בחזית המצודה הצלבנית ומדרום לה; ומשום נפחו, כ־380 מ"ק, ומקומו במרכז היישוב הקדום נראה ששימש מאגר ציבורי. על מתקני המים הציבוריים בעיר הקדומה יש להוסיף גם את "מאגר החרוב" שנחשף לאחרונה ממזרח לאוכף (איור 15).<sup>75</sup> מאגר זה בנפח כ־180 מ"ק היה מקורה בלוחות אבן שהונחו על חמש קשתות מסיביות והוא סיפק, כך יש להניח, את צורכי השדות והמבנים הבודדים שהיו בפריפריה היישובית בציפורי במאה הראשונה לסה"נ.

חוץ משרידי מבצר שנחשפו סמוך לרום הגבעה עדיין לא נתגלה בציפורי כל שריד מחומת העיר מהמאה הראשונה לסה"נ. הבניין המבוצר, השוכן ממערב לרום הגבעה, הוקם בשנת 100 לפסה"נ בערך והחופר מבקש לזהותו עם ה"קיצרה של ציפורין" הידועה מהמקורות התלמודיים (איור 16).<sup>76</sup> שלושה חדרים ושני מקוואות טהרה גדולי מידות נותרו מהבניין המקורי בקומת הקרקע שלו. הקירות בעובי 1.87 מ' נבנו על סלע האם באבני שדה שסותתו סיתות גס.

שרידיהם של כמה בתי מגורים מהתקופה הרומית הקדומה נתגלו גם בשטחי החפירה הפזורים ברחבי האקרופוליס. ממצא זה מלמד די בבירור שהבנייה הפרטית בעיר הקדומה תפסה שטחים נרחבים על פני הגבעה ומדרונותיה (איור 17).<sup>77</sup> שיטות הבנייה בציפורי מזכירות את אלה שהכרנו בכפרי הגליל. הקירות בנויים אבן מקומית, לעתים מהוקצעת חלקית. לריצוף השתמשו בטיח מהודק ויש גם שימוש

<sup>75</sup> תודתי נתונה לד"ר צביקה צוק על המידע שנתן לי על חפירתו ב"מאגר החרוב" ועל הרשות להזכירו כאן.

<sup>76</sup> ירושלמי, שבת טז ו, טו ע"ד וראו לעיל, הערה 64 ואת דבריו של מאירס, התקופה הרומית הקדומה; הנ"ל, בתוך: הנ"ל, הגליל לאורך המאות, עמ' 109–122.

<sup>77</sup> מבנים פרטיים נתגלו בחלק המערבי של הגבעה. ראו: E. M. Meyers et al., *IEJ*, 45 (1995), pp. 68–71; idem, *IEJ*, 47 (1997), pp. 265–268; idem, *IEJ*, 48 (1998), pp.

278–281; וייס ונצר, חפירות, 8. שרידי מבנים נוספים נתגלו גם מתחת לבית דיוניסוס, שהוקם סמוך לשנת 200 לסה"נ בחלק המזרחי של האקרופוליס. ראו: טלגם ווייס, פסיפסי בית דיוניסוס, עמ' 27. דיון בבנייה הפרטית בציפורי והשוואתה למבנים אחרים בגליל ומחוצה לו ראו: K. G. Hoglund & E. M. Meyers, בתוך: נגי, ציפורי שבגליל, עמ' 39–43, וכן: L. V. Rutgers, בתוך: עדות דתיות ואתניות, עמ' 179–195.





איור 16. ציפורי, שרידי בניין מאסיבי מהתקופה החשמונאית שבמפלס הקרקע שלו נתגלו שני מקוואות טהרה גדולים.

באבן או בסלע מסותת, אך לא בפסיפס. גגות הבתים היו עשויים קורות, ענפים ועפר מהודק ובמקומות אחדים השתמשו אף בקשת ובקמרון לקירוי חללים, בעיקר במפלסים תת־קרקעיים, למשל במקוואות. גם תכנית הבתים בציפורי, מרכיביהם ובנייתם המדורגת לאורך תוואי המדרון אופייניים לבנייה הגלילית במאה הראשונה לסה"נ. לבתים שהמשיכו להתקיים גם לאחר המרד ולפחות עד המאה הרביעית לסה"נ אין תכנית אחידה ואף הוכנסו בהם שינויים בהמשך התקופה. נמצא בהם חצר ובצדה מספר לא קבוע של חדרים ובמרתפיהם נקבעו לעתים מקוואות טהרה, בורות מים או מחסנים בגדלים שונים. ברחבי האקרופוליס לא נתגלו שרידי בנייה מארמונו של הורדוס, שממנו לקחו המורדים כלי נשק כדברי יוספוס, ובו התגורר בנו הורדוס אנטיפס בראשית שלטונו (מלחמת היהודים ב', 56; קדמוניות





איור 17. ציפורי, מבט אווירי על שרידי בתי מגורים שנתגלו בצדו המערבי של האקרופוליס. חלק מהבתים נוסדו בשלהי התקופה ההלניסטית והמשיכו לשמש במאות הראשונות לסה"נ.





איור 18. ציפורי, שברי טיח צבעוניים שעיתרו בניין מפואר במאה הראשונה לסה"נ. השברים מעוטרים בדגמים צמחיים ובגוונים אחדים על רקע אפור-שחור המזכירים את הסגנון השלישי בפומפיי.

היהודים יז, 271). לעומת זאת, שברי טיח צבעוניים שנתגלו בכמויות לא מבוטלות במילויים שמתחת לבית דיוניסוס בצדה המזרחי של הגבעה שייכים למבנה מפואר כלשהו, אולי ארמון, שניצב במאה הראשונה לסה"נ בחלק זה של העיר. שברי הטיח עוטרו בדגמים צמחיים ובגוונים אחדים על רקע אפור-שחור, המזכירים את הסגנון השלישי בפומפיי (איור 18).<sup>78</sup> גם אם לא נוכל לקשור את השרידים האלה לארמון המלך שהיה בציפורי, יש להניח שהם עיתרו מבנה מכובד אחר שניצב על הגבעה במאה הראשונה לסה"נ, כשם שהיה מבנה דומה גם בגמלא או ביודפת הסמוכה.<sup>79</sup> שברי פרסקו נתגלו גם בשטחי חפירה אחרים על פני הגבעה ומורדותיה ומלמדים שבתים אחרים, ואולי רק חדר אחד בהם, עוטרו בצבע.

כלכלת העיר ועושרה של ציפורי במאה הראשונה לסה"נ התבססו בעיקר על עיבוד השדות הפוריים בעמקים שמסביבה, על גידול צאן ובקר ועל מלאכות זעירות. רוב כלי החרס שנתגלו באתר הם מקומיים, מהם שיוצרו בכפר חנניה ובשיחין, ובצדם נמצאו כלי יבוא מעטים (איור 19). כלי החרס מציפורי ומצאי המטבעות מהמאה הראשונה לסה"נ מלמדים על קשרי המסחר שהעיר קיימה עם יישובים אחרים במרחב הגליל, כמו צור ועכו-פטולמאס שבחוף הפניקי. תושבי ציפורי השתמשו גם בכלי אבן, שדומים להם נמצאו בירושלים, ונראה שהם יוצרו באחד מבתי המלאכה שהיו בגליל, אולי בציפורי ואולי ביישוב סמוך.<sup>80</sup>

ומסקנותיה יפורסמו במאמר נפרד. בדגמים שעיתרו את ארמונו של הורדוס אנטיפס בטבריה, בשונה מהשברים בציפורי, היו כאמור גם בעלי חיים. ראו: חיי יוסף, 65-69.

<sup>79</sup> שיאון ויבור, גמלא, עמ' 13-15; אביעם, יודפת, עמ' 98.

<sup>80</sup> ראו גם בדיון להלן על כלי האבן וייצורם בגליל.

<sup>78</sup> ראו: טלגם ווייס, פסיפסי בית דיוניסוס, עמ' 27-28. ניתוח מקיף של שברי הטיח המעוטרים מציפורי נעשה בידי נעמה וילוז'ני, "ציורי הקיר של ציפורי כראי לאמנות הציור ברחבי האימפריה הרומית במאות השנייה והשלישית לסה"נ", עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2004, עמ' 51-56.





איור 19. ציפורי, מבלול בלי חרס מהמאה הראשונה לסה"נ. הכלים התגלו בבור מים קדום שבוטל עם הקמת התאטרון בציפורי בשלהי המאה הראשונה או בראשית המאה השנייה לסה"נ.

## עיר ופוליס בגליל במאה הראשונה לסה"נ

ישובים אחדים כונו בפיו של יוספוס "עיר", מקצתם בטעות ואחרים בצדק מפני שהיו גדולים במיוחד, אך רק טבריה, בין כל ערי הגליל, ראויה לאור הנאמר עד כה לתואר פוליס. ייתכן ששלוש הערים הגדולות בגליל הנזכרות אצל יוספוס השתרעו על פני שטח דומה ומספר התושבים בהן היה דומה, אבל הארגון הפוליטי, המערך העירוני והנוף האדריכלי בטבריה במאה הראשונה לסה"נ היו שונים מאלה של ציפורי (וכן מאלה של גברה, שעדיין לא נעשו בה חפירות ארכאולוגיות). העיר שיוסדה בחסות הקיסר כפוליס יוונית-רומית זכתה לאוטונומיה פוליטית והתקיימו בה מוסדות השלטון הדרושים לניהול עצמי של העיר. לכאורה כך היה גם בציפורי, אבל אין כל מידע התומך באפשרות הזאת. מנאומו של יוסטוס בן פיסטוס, ראש הסיעה השלישית בטבריה, המדגיש לשומעיו את בכורתה של עירם לעומת ציפורי, משתמע כביכול ששתי הערים שוות; אבל יש לדייק במשמעות הדברים (חיי יוסף, 36–39). יוסטוס מדבר על עליונותה של טבריה על פני שכנתה, אך אין הוא מתכוון למבנה העיר או לגודלה אלא לשליטה המנהלית והפוליטית בגליל. ואכן אין עוררין על כך שציפורי ששימשה בירת הגליל עם חלוקת הארץ למחוזות בימי גבניוס (מלחמת היהודים א, 170) וזכתה בזמן מאוחר יותר בבכורה, שווה במעמדה לטבריה.<sup>81</sup> ציפורי אכן ראויה לשמש בירת הגליל, מרכז המנהל, אך אין להסיק מכך על פני העיר ועל

יחסים בין ערים. לעומת זאת לוי וגודמן סוברים שהמתח והתחרות בין שני המרכזים החשובים בגליל המשיכו גם במאות הראשונות לאחר חורבן הבית. ראו: י"ל לוי, קתדרה, 22 (טבת תשמ"ב), עמ' 36–39; גודמן, מדינה וחברה, עמ' 133–134.

<sup>81</sup> מדברי יוספוס ברור שלפני המרד התחרו שתי הערים על הבכורה בגליל, אולם חסרונם של ביטויים בפיהם של חכמים בני המאות השנייה והשלישית לסה"נ מעידים, לדברי מילר, שהיריבות בין טבריה לציפורי שככה ולא התקיימה לאחר המאה הראשונה לסה"נ. ראו: מילר,



המבנה הפוליטי והארגוני שלה, שהיה דומה אולי לזה של טבריה, מה גם שיוספוס אינו מציין ולו ברמז את אחד הגופים העירוניים של הפוליס שפעלו כביכול במקום ערב המרד הגדול ברומאים.

מבחינה ארכיטקטונית היו שתי הערים הללו שונות. טבריה שנוסדה בידי הורדוס אנטיפס הייתה בעלת חזות מונומנטלית והוקמו בה מבני ציבור רחבי מידות, כפי שנהג אביו ביסדו את קיסריה ובדומה למה שמצוי בערים אחרות ברחבי האימפריה הרומית הקדומה.<sup>82</sup> לעומת זאת, ציפורי ערב המרד הגדול ברומאים נראתה ככפר גדול מאוד, "עיר" בלשונו של יוספוס, ומראה היה מרשים פחות מזה של טבריה. בנופה האדריכלי לא היו סממנים מונומנטליים כשם שגם מבני הציבור בסגנון רומי היו בה מועטים, ואולי אף לא היו כלל. הורדוס אנטיפס תרם לציפורי בשיפוץ חומתה, אולם עיקר מעייניו ותשומת לבו היו נתונים לבנייתה של טבריה בירתו החדשה. על פני שטחים נרחבים במדרונות הגבעה בציפורי היו בנויים בתים פרטיים, ואילו המצודה, ארמון המלך, האגורה ומבנים אחרים, כגון הארכיון או בית האוצר שהיו בעיר לדברי יוספוס, מוקמו בראש הגבעה. חסרונם של מבני ציבור רומיים בציפורי של המאה הראשונה לסה"נ מוכח לא רק בממצא הארכאולוגי, אלא גם יוספוס אינו מזכיר אותם בשםם. אין להניח שיוספוס התעלם במכוון ממבני ציבור מונומנטליים בצביון רומי שהיו כביכול בציפורי, שהרי לא נהג כך כלפי מקומות אחרים. מצד אחד הוא מזכיר פה ושם כמה מהמבנים שהיו בטבריה ומדבריו למדים גם על קיומו של היפודרום בטריכאי;<sup>83</sup> מצד אחר אין הוא מייחס כל בנייה מונומנטלית לגברה, יפיע או גוש חלב, יישובים שהוא מכנה "ערים". כשם שבערים אלה לא נמצא מבני ציבור רומיים, כך גם לציפורי של הימים ההם לא היה כל ממד מונומנטלי, ויש להניח שהבנייה הציבורית הדלה שם, שלא כמו בטבריה, הותירה רושם מועט, אם בכלל, על ההיסטוריון והוא לא טרח להזכיר אותה ולו כבדרך אגב.<sup>84</sup>

עם דיכוי המרד בידי הרומאים זכתה ציפורי למעמדה החדש בזכות נאמנותה לרומא ולימים באה אף הבנייה המונומנטלית ששינתה את פני היישוב הגלילי ועיצבה אותו מחדש בדמות פוליס שבה מוסדות שלטון ומבני ציבור דומים לאלה שבטבריה.<sup>85</sup> בהמשך התקופה הרומית דמו שתי ערי הגליל הללו זו לזו במוסדות השלטון, במבני הציבור ובדפוסי התרבות, והנוף העירוני שלהן לא היה שונה בהרבה מזה של ערים אחרות שפרחו במרחב הארץ-ישראלי במאות הראשונות לסה"נ, והדיון במציאות החדשה הזאת מקומו במסגרת אחרת.

חזותן האדריכלית של טבריה וציפורי שתפסו מקום חשוב בהוויה המקומית והתחרו ביניהן על הבכורה הפוליטית בגליל במאה הראשונה לסה"נ הייתה אפוא שונה במידה רבה, ובכל זאת נראה שבתחומים אחדים קיימת זהות תרבותית-חומרית בין השתיים. הקרמיקה הגלילית, זו שיוצרה בכפר חנניה או בשיחין, דומיננטית בממצא החומרי משתי הערים; מספרם של המטבעות היהודיים בממצא הנומיסמטי גדול ביותר וכך גם כלי האבן שאינם מקבלים טומאה מוכרים שם, אם כי לא במספרים גדולים. בנוסף, נמצא שהחשיפה וההפנמה של התרבות ההלניסטית-רומית מקבלת ביטוי די דומה בשתי הערים, אם כי יש להדגיש שמרבית המידע מגיע דווקא מציפורי, שבה נערכו עד היום חפירות בהיקף גדול מזה של החפירות שנעשו בטבריה. אין הכוונה לבנייה הציבורית השונה כאמור ממקום למקום אלא השפעה זו ניכרת בעיקר במרחב הפרטי, היומיומי הממלא את עולמם של התושבים בשני המקומות. כאן כמו בכפרים נמצא ששיטות הבנייה הרומיות שולבו במסורת המקומית. בתי העשירים עוטרו בציורי קיר ובדגמים גאומטריים וצמחיים ששרידיהם נתגלו, לא באתרם, בשתי הערים. לצד כלי הבית הפשוטים נמצא גם כלי יבוא מפוארים, לא בכמות גדולה, שעלו כך יש להניח על שולחנם של עשירי

<sup>82</sup> על תכנונה של קיסריה ההרודיאנית ראו: י' פטריך, בתוך: לאוריאל, עמ' 497-538.

<sup>83</sup> חיי יוסף, 132, 138.

<sup>84</sup> תמונה יישובית דומה, שלשתי ערים שכנות היה נוף

ארכיטקטוני שונה זה מזה, ידועה ממקומות אחרים בעת ההיא. ראו: וייס, טבריה וציפורי, עמ' 30-32.

<sup>85</sup> על הבנייה המאוחרת בציפורי ראו הפניות לעיל, הערה

73.



טבריה וציפורי הנזכרים אצל יוספוס לא פעם. נופם האדריכלי של הערים היה אולי שונה אך הדבר לא השפיע על אורח חייהם של התושבים שם ומנהגיהם פנימה בתוך הבית שהיו דומים ממקום למקום.

## ג. אוכלוסיית הגליל במאה הראשונה לסה"נ – בין עיר לכפר, תרבות חומרית ודפוסי התנהגות

צביונם של יישובי הגליל במאה הראשונה לסה"נ, בין גדולים ובין קטנים, היה מקומי, כפרי, חוץ מטבריה – הפוליס היחידה בגליל שחזותה מונומנטלית. הבנייה ביישובים הכפריים, בין שנכנה אותם עיר קטנה ובין שנקרא להם כפר גדול, הייתה פשוטה, ללא תכנון מוקדם ובמרבית המקרים השתמשו בחומרים מקומיים. מראה היישובים למי שהביט עליהם מבחוץ היה אחיד למדי. בתי המגורים בציפורי נבנו במדרג על מדרון הגבעה וכך גם ביודפת ובגמלא. גם נופם האדריכלי של היישובים היה דומה, וחוץ מבית כנסת שנוספו עליו מבנה גדול אחד או שניים לצורכי ציבור, הבתים הפרטיים מילאו בצפיפות את קו האופק. ובכל זאת, כשם שציפורי אינה דומה לטבריה, וההבדל אינו רק במקומן הטופוגרפי השונה אלא בעיקר בטיב הבנייה ובסוגי המבנים בכל אחד משני היישובים, כך גם במרחב הכפרי נמצא גיוון מה במרקם היישובי ובחזות החיצונית השונה ממקום למקום. התמונה היישובית המצטיירת מהממצאים הארכאולוגיים מורה אפוא מצד אחד על דמיון ומצד אחר על גיוון בין יישוב אחד למשנהו, גיוון שמקורו כפי הנראה ביכולתם הכלכלית של תושבי הכפרים בגליל, באוריינטציה התרבותית שלהם, במידת פתיחותם ובמידת רצונם לתכנון, לבנות ולעצב את ביתם או את יישובם ברוח הזמן.

כיבושי החשמונאים בצפון הארץ הביאו לביסוסה של האוכלוסייה היהודית בגליל שהתעצמה עם הזמן מבחינה יישובית, גדלה מבחינה דמוגרפית והתבססה מבחינה כלכלית. ממצאים ארכאולוגיים אחדים המופיעים באופן אחיד למדי ברחבי הגליל עשויים ללמד גם על זהותם האתנית של התושבים המתגוררים בחבל ארץ זה, על אורח חייהם ועל דפוסי התנהגותם במאה הראשונה לסה"נ. הם מעידים כי על אף המתח הרב בין עיר לכפר ועל אף היריבות הפוליטית-דתית-חברתית בין הגליליים לבין תושבי ציפורי וטבריה – כפי שמיטיב יוספוס לתאר בספרו האוטוביוגרפי – הבדלים אלו במציאות היומיום, בגבולות היישוב או פנימה בתוך הבית, היטשטשו לגמרי וכאילו אינם קיימים. הממצא החומרי מהעיר ומן הכפר מלמד, כפי שנראה להלן, על זהות תרבותית דומה ואף אחידה למדי ועל פיו נוכל להסיק שהאוכלוסייה היהודית בגליל במאה הראשונה לסה"נ הייתה מגובשת מבחינה אתנית-תרבותית-דתית ומנהגיה דמו מבחינות רבות למה שהיה נהוג ביהודה ובירושלים.

בסקירת הממצא להלן נציג תחילה את המתקנים ואת החפצים שהיו בשימוש הייחודי של היהודים בשלהי ימי הבית ואחריהם נביא את הממצאים המעידים על השפעות נכריות על התרבות המקומית. לאור הנתונים הידועים כיום במחקר הארכאולוגי נבקש לעמוד על צביונה של האוכלוסייה היהודית בגליל, אורח חייה ומנהגיה במאה הראשונה לסה"נ.

## מקוואות

מקוואות הטהרה הם ייחודיים ליישובים היהודיים במרחב הארץ-ישראלי ונחשפו גם בכמה אתרים ברחבי הגליל. מרביתם היו בשימוש פרטי, אך נמצא אותם גם במרחב הציבורי, למשל בגמלא, שם הם מצויים בחזית בית הכנסת או בצד מתקני תעשייה. תבניתם של המקוואות הגליליים, שנתגלו



למשל ביודפת, בגמלא, בארבל ובציפורי, דומה, אך מתארם שונה ממקום למקום.<sup>86</sup> הם נחצבו בסלע ובמקומות שונים בסמיכות לבורות מים גדולים. יש מהם החצובים לגמרי מתחת למפלס רצפות הבתים (איור 20), ואחרים נבנו כבִּרְכָּה מדורגת שחלקה התחתון חצוב בחלקו בסלע. דפנות המקווה טוּיחוּ



איור 20. ציפורי, מקווה טהרה חצוב בסלע שנתגלה מתחת לשרידי בית דיוניסוס, בצדה המזרחי של הגבעה. מקווה זה, יחד עם בורות ומתקנים נוספים שנתגלו בסמוך, שייכים לבתי מגורים שהיו כחלק זה של העיר במאה הראשונה לסה"נ ויצאו מכלל שימוש עם הקמת בית דיוניסוס סביב 200 לסה"נ.

בשכבות אחדות של טיח (שתיים-שלוש בממוצע) בגוון אפרפר. הירידה אל המקווה הייתה בגרם מדרגות, פעמים צר, המצוי באחת הדפנות הצרות של המתקן. הגיוון הוא בצורתו של גרם המדרגות, אם הירידה בו בקו ישר או בעיקול, במספר המדרגות ואם גרם המדרגות נפרש במלואו לרוחב המקווה או רק בחלקו. במרבית המקוואות הגליליים, שהקדומים בהם מתוארכים למאה הראשונה לפסה"נ, אין 'אוצר',<sup>87</sup> אך יש להניח שהם נהנו מאספקת מים סדירה אם באמצעות מרזבים שירדו מגגות הבתים

D. R. Edwards & C. T. McCollough), Boston 2007, pp. 201–213

<sup>87</sup> ה'אוצר' הוא בִּרְכָּה קטנה בצד המקווה ובו שמרו מים כשרים לטבילה. בדופן המשותפת לשני המתקנים יש תעלה, צינור או נקב שדרכו אפשר להשיק בין המים השאובים במקווה לבין מי הגשמים הכשרים שבאוצר וכך להכשיר את המים שבמקווה לטבילה.

<sup>86</sup> ראו: שיאון ויבור, גמלא, עמ' 7, 11, 16; אדן-ביוביץ ואביעם, יודפת ויוספוס, עמ' 151–152, 164; טלגם ווייס, פסיפסי בית דיוניסוס, עמ' 9; Z. Ilan, *ESI*, 9; 27 (1989–1990), pp. 17–18; K. Galor, "The Archaeology of Difference: Gender, Ethnicity and the 'Other' in Antiquity", *Studies in Honor of Eric M. Meyers*, (eds.



ואם באמצעות תעלות לניקוז מים מהשטחים הפתוחים שבסמוך.<sup>88</sup> כן לא נמצא בהם הפתח הכפול או המחיצה הנמוכה שעל המדרגות, המוכרים במקוואות שביהודה ובירושלים, שם הם מציינים את ההפרדה בין הטמאים היורדים אל בית הטבילה לבין הטהורים העולים ממנו לאחר שהיטהרו.<sup>89</sup> על אף ההבדלים בין הגליל ליהודה, הברכות המדורגות בשני חבלי הארץ שימשו לאותה המטרה – טבילה וטהרה. מידות המקוואות בגליל אינן אחידות וקיבולת המים שבהם, אפילו בקטנים ביותר, כפולה מזו הדרושה לפי ההלכה התנאית, אם כי נפחם קטן לא פעם בהרבה מנפח המקוואות שבירושלים.<sup>90</sup> יש מתקנים קטנים במיוחד (2.3 מ"ק–4.5 מ"ק) הנראים לעתים כמו כוך חצוב בסלע המספיק לטבילת אדם בודד, ממוצע מידות. במקומות כמו ציפורי נמצא מתקנים גדולים יותר (5.6 מ"ק–8.5 מ"ק), מלבניים בצורתם, המאפשרים טבילה נינוחה במקום.

## כלים בשימוש פרטי – כלי חרס, נרות וכלי אבן

תושבי הגליל בתקופה הנדונה השתמשו במגוון כלים, מרביתם עשויים חרס, אך גם בכלי אבן, כלי זכוכית ויש להניח שאף בכלי מתכת ועץ, אלא שהשתמרותם בממצא מועטה ביותר. הכלים לסוגיהם שימשו את האוכלוסייה המקומית לצורכי הבית למיניהם, לאגירה, לבישול ולהכנת האוכל, וכלי שולחן וסעודה. כן נמצאו כלים קטני מידות לשימוש אישי, כגון פכיות ובקבוקי בושם. לא נסקור כאן את סוגי הכלים שהיו בשימושם של תושבי הגליל, אלא נצביע על הטיפוסים הייחודיים לאזור, בין שנמצאו בכמויות גדולות ובין שאינם מוכרים כמעט באתרים אחרים מחוץ למרחב היהודי. כלים אלו שהועדפו במודע מהאחרים משמשים סממן תרבותי, מכשיר לזיהוי אתני המעיד על אורח חייהם ודפוסי התנהגותם של תושבי הגליל בתקופת דיוננו.

כלי החרס שנתגלו ברחבי הגליל נעשו ברובם בבתי מלאכה מקומיים, בתוך היישוב או בסמוך לו.<sup>91</sup> נוסף עליהם היו באזור גם בתי מלאכה גדולים יותר, שהתמחו בייצור כלים מטיפוס מסוים. בית המלאכה בכפר חנניה, שהחל לפעול במחצית השנייה של המאה הראשונה לפסה"נ התמחה בייצור כלי מטבח (קערות, סירי בישול, פכי בישול וכדומה) ובשיחין ייצרו קנקנים לאגירה.<sup>92</sup> תוצרתם של בתי המלאכה

ד' עמית, בתוך: חקרי ארץ – עיונים בתולדות ארץ ישראל מוגשים לכבוד פרופ' יהודה פליקס (בעריכת ז' ספראי ואחרים), רמת-גן תשנ"ז, עמ' 35–48.

<sup>90</sup> משנה, מקוואות א, ד ו"ז. חסרונם של מאפיינים אלו במתקנים הגליליים מביאים את אשל לידי מסקנה שאלה מתקני רחצה ולא מקוואות טהרה. ראו: ח' אשל, בתוך: ארכאולוגיה והגליל, עמ' 131–133. טענותיו של אשל, שאינו מכיר את הממצא מציפורי, אינן מדויקות. באתר נתגלו כ-30 מתקנים המזוהים כמקוואות בצד מתקני רחצה אחרים שתכניתם שונה, כך שאין ספק שהראשונים שימשו לטהרה. דיון על כך ראו: א"מ מאירס, בתוך: ברטלט, יהודים בערי יוון ורומא, עמ' 211–215.

<sup>91</sup> בקצה הדרומי של השלוחה ביודפת נתגלו ארבעה כבשנים לצריפת כלי חרס ובג'ומיזה, כשני ק"מ ממערב לגמלא, יש עדויות על הימצאות בית מלאכה מקומי. ראו: אביעם, יודפת, עמ' 97; בן דוד, היישוב היהודי בגולן, עמ' 137–140.

<sup>92</sup> ראו: אדן-בויבין, כלי חרס, עמ' 235–239; סטריינג', שיחין, עמ' 171–187. על המסחר בגליל בכלי חרס ובמוצרים אחרים ראו: סטריינג', בתוך: ארכאולוגיה

<sup>88</sup> על פתרונות אפשריים בהכשרת המקווה ראו: ר' רייך, "מקוואות טהרה יהודיים מימי הבית השני ובתקופת המשנה והתלמוד" עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תש"ן, עמ' 12–33. מקוואות עם אוצר מקיימים לדברי סנדרס את ההלכה הפרושית שלפיה יש לטבול במים טהורים, והטבילה באלו שבלי אוצר מבוססת לדבריו על הדעה שמקורה אולי בחוגי הכהנים או העשירים ולפיה אפשר לטבול גם במים שאובים בתנאי שיש בהם ארבעים סאה מים טהורים. ראו: E. P. Sanders, *Jewish Law from Jesus to the Mishnah: Five Studies*, London 1990, 214–227. רגב לעומתו סובר שמקוואות ללא אוצר מעידים על עמדה הלכתית מחמירה, הדוחה את הפתרון הפרושי של עירוב מקוואות, ואת הדעה המחמירה הוא מייחס לצדוקים ולאנשי כת קומראן. ראו: א' רגב, קתדרה, 79 (ניסן תשנ"ו), עמ' 3–21.

<sup>89</sup> ראו: ר' רייך, בתוך: פרקים בתולדות ירושלים בימי בית שני: ספר זיכרון לאברהם שליט (בעריכת א' אופנהיימר, א' רפפורט ומ' שטרן), ירושלים תשמ"א, עמ' 225–256;



האלה יועדה בעיקר לצריכתם של יהודי הגליל, אם כי נמצא את אותם הכלים או מקצת מהם, ובכמויות קטנות יותר, גם באתרים נכריים בפריפריה של הגליל. מספרם של הכלים מייצור מקומי גדול בהרבה מכלי היבוא ומספר זה אף גדל במחצית הראשונה של המאה הראשונה לסה"נ, עד שערב החורבן כלי היבוא נעלמים כמעט לגמרי ממצאי כלי השולחן בגליל (איור 21). יש לציין בהקשר זה את הופעתה של



איור 21. גמלא, מבחר כלי חרס מן המאה הראשונה לסה"נ.

"הקערה הגלילית" שיוצרה בכפר חנניה והחליפה את אחד מכלי היבוא שהיו נפוצים במאה הראשונה לפסה"נ. העדפת הכלים המקומיים על פני כלי היבוא מבטאת, לדעתה של אנדריאה מישל ברלין, את מנהגם של יהודי הגליל המבקשים לדחות, לאחר מות הורדוס, את מנהגי האכילה של הרומאים ולדבוק במסורת אבותיהם, זו המוכרת גם ביהודה.<sup>93</sup> דני שיאון לעומתה אינו קושר זאת במניע התרבותי-יהדתי וסבור שההבדל הוא כלכלי במהותו ונועץ בעלויות ובמסים שהוטלו על העברת סחורות ממקום למקום ברחבי הגליל.<sup>94</sup> תפוצתם הרחבה של כלי החרס הפשוטים בגבולות הגליל היהודי מהווה מכל מקום סממן ייחודי לאוכלוסייה המקומית שהעדיפה להשתמש, אם ממניע דתי-לאומי ואם ממניע כלכלי, בכלים שיוצרו בסביבתה, בעבודה ובידי בעלי מלאכה מוכרים.

יחד עם הכלים המקומיים נמצא ביישובי הגליל גם את הנר ההרודיאני, שגופו עשוי באבניים וחרטומו עוצב ביד והוצמד לגוף. מקום החיבור וצדי החרטום קורצפו בסכין ומכאן שמם "נרות מקורצפים".<sup>95</sup> נרות אלו, המופיעים לראשונה בשלהי המאה הראשונה לפסה"נ, יוצרו בסביבת ירושלים כפי הנראה והובאו צפונה. עוד מוכר בממצא בגליל נר מטיפוס אחר, השונה מקודמו בעיצוב הפייה והחרטום. נרות מן הטיפוס הזה נפוצים בעיקר בגליל התחתון ואפשר להניח שהם יוצרו באזור, אולי בציפורי או באחד היישובים הסמוכים.<sup>96</sup> השימוש בנרות הפשוטים גם הוא ביטוי לטעמים של בני הגליל ולהעדפתם, בדומה

והגליל, עמ' 39-42.

ירושלים תשמ"ח, עמ' 38-45.

<sup>93</sup> ראו: ברלין, בתוך: ברלין-אוברמן, המרד הראשון, עמ' 57-73; הנ"ל, גמלא, עמ' 144-156.  
<sup>94</sup> ראו: שיאון, צור וגמלא, עמ' 153-156.  
<sup>95</sup> ראו: י' ישראלי וא' אבידע, נרות חרס מארץ-ישראל, ראו דברי ורדה זוסמן, בתוך: וקסמן, חפירות סירה, עמ' 97-98; י' גרטנר, "מכלול נרות החרס מציפורי מהתקופה ההלניסטית ועד התקופה הממלוכית", עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ט, עמ' 96.



לאלה של תושבי יהודה, את הנרות הלא מעוטרים שייצרו יהודים על פני הנרות העגולים הרומיים, שהיו גם מעוטרים בדרך כלל.<sup>97</sup>

כלים מאבן גיר רכה, המוכרים היטב בירושלים, היו גם בשימושם של בני הגליל, בני כפרים ויושבי הערים כאחד. הם נזכרים בסיפור נס המים שעשה ישו בחתונה ב"קנה" (יוחנן ב, ו) ודומים להם נמצאו למשל בכמויות גדולות ביודפת, בגמלא, בכפר נחום, בנצרת וביציפורי.<sup>98</sup> בצד ה"קלל", כלי אגירה גדול דמוי גביע ובעל מפתח רחב שאינו נפוץ כל כך בגליל, נמצא כמויות גדולות של ספלים (מכונים בספרות המחקר "ספלי מדידה"), קערות ומגשים בגדלים שונים, מכסים לקנקנים וכלים קטנים לשימוש אישי. מצאי הכלים, מהם העשויים בחריטה ומהם העשויים ביד, דומה במידת מה לזה של ירושלים, אם כי מובחנים הבדלים בשיטות הייצור ודומה שהיחס המספרי בין הטיפוסים השונים בגליל שונה במשהו מזה שבירושלים. הגם שבתי המלאכה בירושלים נודעו בתוצרתם, הממצאים הארכאולוגיים מלמדים שבגליל פעלו כמה בתי מלאכה לייצור כלי אבן, אך אין להוציא מכלל אפשרות שכלים אחדים, ואולי רק טיפוסים מסוימים, הובאו מהדרום. שני בתי מלאכה, וייתכן שהיו קשורים זה בזה, נתגלו עד כה בגליל: אחד בכפר ריינה והאחר לא הרחק ממנו, למרגלות הר יונה, סמוך לנצרת.<sup>99</sup> בתי מלאכה אלו, השוכנים לא הרחק מציפורי, התמחו בעשיית ספלי מדידה, ובזה שלמרגלות הר יונה ייצרו גם קערות מסוגים שונים. גרעיני כלים ופסולת ייצור שנמצאו בבית לחם הגלילית מעידים שהיו בתי מלאכה קטנים יותר בכמה מיישובי הגליל התחתון.<sup>100</sup> יש להניח שהיקף הייצור במקומות הללו הותאם לסיפוק הדרישה המקומית לכלים מסוגים שונים.

כמויות קטנות ביותר של כלי אבן נתגלו ביישובים נכריים לאורך מישור החוף או בעבר הירדן, אך מרביתם נמצאו באזורים שהיו מיושבים בצפיפות ביהודים, כך שהם נמנים, ובצדק, עם הסממנים המובהקים המעידים על נוכחות יהודית מוגברת במקום שנמצאו. את כלי האבן שנוצרו בידי יהודים ולשימושם של יהודים אנו מוצאים באותם היישובים שנחשפו בהם גם מקוואות טהרה. קשה לקבוע מה גרם לייצר את הכלים הללו בהיקף כה גדול דווקא במאה הראשונה לסה"נ ואולי מעט קודם, ולאילו דרישה או צורך הם נועדו.<sup>101</sup> יצחק מגן ואיל רגב קושרים את ייצור כלי האבן להקפדה היתרה על הלכות טהרה בקרב חוגי הכוהנים, הפרושים ואנשי כת קומראן בשלהי ימי הבית השני.<sup>102</sup> שמעון גיבסון סובר שמדובר בתופעה חברתית רחבה יותר שאינה קשורה בהכרח לענייני טהרה ולקבוצה דתית מסוימת.<sup>103</sup> ברלין לעומתם עומדת על הדמיון של כמה מכלי האבן לכלי הפאר של הנכרים וסבורה שהיהודים

ספק אם אפשר להסתמך עליהן היות שהבדיקה שלו הצטמצמה לשלושה אתרים בגליל, מה גם שבמקרה של ציפורי הוא דן רק בשטח חפירה אחד, ולא בכלל הממצאים בחלקיו האחרים של האתר. ממצאים חדשים בגליל ובייחוד בציפורי ובטבריה מלמדים שכלים אלו היו ככל הנראה בשימוש היהודים בגליל עד המאה השלישית לסה"נ לפחות ואולי אף מאוחר ממנה. ראו: ז' וייס, חדא"ר, 115 (תשס"ג), עמ' 30; Z. Weiss, *The Sepphoris*; 30; *Synagogue: Deciphering an Ancient Message through Its Archaeological and Socio-Historical Contexts*, Jerusalem 2005, p. 310

<sup>102</sup> ראו: מגן, תעשיית כלי אבן, עמ' 138–147; א' רגב, בתוך: מחקרי יהודה ושומרון: דברי הכנס השישי תשנ"ו – 1996 (בעריכת י' אשל), קדומים ואריאל 1997, עמ' 79–95, וביתר הרחבה: הנ"ל, בתוך: JSL, 31 (2000), pp. 176–202

<sup>103</sup> ראו: גיבסון, בתוך: ספר לופרדה, עמ' 302–303. מילר אף

27–28.

<sup>97</sup> ראו: ברלין, חיים לפני המרד, עמ' 434–437.

<sup>98</sup> ראו: מגן, תעשיית כלי אבן, עמ' 160–161, ושם הפניות לאתרים האחרים.

<sup>99</sup> צ' גל, עתיקות, 20 (תשנ"א), עמ' 25–26. תודתי נתונה לידידי ד"ר דוד עמית על המידע שנתן לי על החפירה שלו למרגלות הר יונה.

<sup>100</sup> א' אושרי, חדא"ר, קו (תשנ"ז), 43, וראו גם: גיבסון, בתוך: ספר לופרדה, עמ' 289–291.

<sup>101</sup> מקובל להניח שהשימוש בכלי האבן החל בשלהי המאה הראשונה לפסה"נ ונמשך עד אחרי החורבן, כך שהכלים נעלמים כמעט לגמרי מהממצא לאחר מרד בר כוכבא. ראו: מגן, תעשיית כלי אבן, עמ' 162. כלי האבן בגליל נמצאו, לדברי ריד, רק בשכבות מהתקופה הרומית הקדומה, כך שמבחינה כרונולוגית משך זמן השימוש בהם דומה לזה שביהודה. ראו: J. L. Reed, בתוך: מטקסט ומאבן, עמ' 381–401. מסקנותיו של ריד מעניינות, אולם



מתוך רצון לחזק את זהותם העצמית העדיפו את כלי האבן מהתוצרת המקומית על פני כלי היבוא המפוארים.<sup>104</sup> בשלב זה של המחקר אין אפשרות להכריע מה הייתה הסיבה לשימוש הנפוץ בכלי האבן במאה הראשונה לסה"נ – אם משום מניע דתי, לאומי או סתם טעם אישי – אבל מצאי ייחודי זה, הדומה במשהו למצאי כלי החרס והנרות, מעיד על מנהגי הגליליים ועל בחירתם, בדומה להעדפת בני יהודה וירושלים, להשתמש בכלים שיועדו מלכתחילה לאוכלוסייה היהודית.

## מטבעות

תושבי הגליל השתמשו במגוון המטבעות שהיו הליך חוקי בכלכלה הרומית, ולאורם אפשר לעמוד על טיבו של המסחר המקומי והבין-אזורי במאה הראשונה לפסה"נ ובמאה הראשונה לסה"נ. מטבעות אחדים בעריכים שונים הונפקו כאמור בטבריה בידי הורדוס אנטיפס, אולם אלו היו רק מרכיב אחד בסל המטבעות בשימושם של תושבי הגליל.<sup>105</sup> התמונה הנומיסמטית מאתרי הגליל מגוונת וכמו בכל חפירה נמצא שם מטבעות יהודיים ומטבעות מהחוף הפניקי, מטבעות עירוניים ומטבעות אימפריאליים. היחס המספרי בין הסוגים השונים על ציר הזמן מאפשר להצביע על האוריינטציה הכלכלית-פוליטית של תושבי הגליל ועל השינויים שחלו משלהי התקופה ההלניסטית ועד ערב החורבן. כבר בתקופה החשמונאית ניכרת בקרב יושבי הגליל העדפה ברורה של המטבעות שטבעו הרשויות היהודיות על פני מטבעות הברונזה של ערי החוף הפניקי, למשל. מגמה זו המשיכה ואף התחזקה, לדברי דני שיאון, בתקופה הרומית הקדומה, שאז נמצא במחזור גם מטבעות הרודיאניים, כך שמצאי מטבעות היהודים בגליל במאה הראשונה לסה"נ גדול בהרבה ממצאי המטבעות מטביעה נכרית, שהיא הנפוצה יותר באזורים האחרים של ארץ-ישראל הרומית.<sup>106</sup> המטבעות היהודיים בגמלא הם יותר מ-60 אחוז מסך כל המטבעות שנמצאו באתר ומתוארכים עד ימי המרד ברומאים; בIODפת המטבעות היהודיים הם למעלה מ-40 אחוז ממצאי המטבעות; ותמונה דומה מתקבלת גם מהמצאי במירון ובציפורי.<sup>107</sup> נתונים אלו ואחרים מעוד יישובים בגליל מלמדים שגם בממצא הנומיסמטי אין הבדל של ממש בין עיר לכפר.<sup>108</sup> מצד אחד, מספרם הגדול של המטבעות היהודיים בגליל קשור לנטייתיהם של התושבים היהודים שהעדיפו את המטבעות שהנפיקו רשויות יהודיות על פני אלו שהונפקו בידי זרים, אם משום דרכי התנהלותה של הכלכלה המקומית ואם מתוך חיזוק המודעות העצמית וזיקה לסמלים המצביעים על חירות ועצמאות לאומית. מן הצד האחר, נראה שקשרי המסחר עם שכניהם הנכרים, ובייחוד עם ערי החוף הפניקי, חייבו את יושבי הגליל להשתמש גם במטבעות האחרים, שנתגלו כאמור ברוב החפירות שנערכו באזור.

בחשבון רק את החומר הקדום, הרי התמונה דומה לזו שבגמלא ובIODפת. ראו: J. Raynor and Y. Meshorer, *The Coins of Ancient Meiron*, Winona Lake 1988, pp. 82–85. עיבוד החומר הנומיסמטי שנתגלה בציפורי בידי משלחת האוניברסיטה העברית בירושלים נעשה בידי גבריאלה ביכובסקי. מניתוח ראשוני של הממצאים מצטיירת תמונה דומה למדי ולפיה מספר המטבעות היהודיים שנתגלו עד היום בידי המשלחת באתר גדול כמעט פי שניים מהאחרים שהיו במחזור.<sup>108</sup> ראו לדוגמה: ד' שיאון, בתוך: ארץ צפון, עמ' 122\*–134\*; הנ"ל, בתוך: אדוורדס, חורבת קנה, עמ' 129–132. וראו גם את מסקנותיו של שיאון (צור וגמלא, עמ' 237–251),

מרחיק לכת ואומר שכלי האבן נוצרו מלכתחילה בעבור העשירים וצורכי הטהרה, שהיו אך משניים, לא היו גורם מדרבן לייצור הכלים בשלהי הבית השני. ראו מאמרו בתוך: מטקסט ומאבן, עמ' 402–419.  
<sup>104</sup> ברלין, חיים לפני המרד, עמ' 429–434.  
<sup>105</sup> על מטבעות טבריה ראו לעיל, עמ' 34. ועל אלו שהוטבעו בציפורי במהלך המרד, ראו לעיל, עמ' 36.  
<sup>106</sup> שיאון, צור וגמלא, עמ' 224–252.  
<sup>107</sup> ראו: שיאון, שם, עמ' 27–88; אדן-ביוביץ ואביעם, יודפת ויוספוס, עמ' 158. מספרם היחסי של המטבעות הקדומים במירון מעט שונה משום שהנתונים שם נוגעים לסך כל המטבעות שנתגלו באתר, אך אם מביאים



## בתי כנסת

מבני פולחן מעידים באופן טבעי יותר מכול על שייכותם הדתית-האתנית של התושבים במקום מסוים. מקדשים לא היו בגליל עצמו אלא רק בפריפריה, בסוסיתא, בעמרית, על מורדותיו המערביים של החרמון, מעל לעמק החולה, ובפניאס.<sup>109</sup> בתי הכנסת הם שבלטו, כך יש להניח, בנוף היישובי, בעיר ובכפר כאחד, במאה הראשונה לסה"נ. לפי המסופר בברית החדשה היה בית כנסת בכפר נחום, בנצרת, ובעצם בכל יישוב בגליל שישו ביקר בו והביא לבני המקום את בשורתו (מתי ד כג; ט, לה; מרקוס א כא-כח, לט; לוקאס ד טז-מז). בתי כנסת בטבריה ובציפורי אינם נזכרים בברית החדשה מפני שישו לא פעל, לפי המסופר, בערים הגדולות בגליל. מכל מקום, בית כנסת גדול במיוחד היה בטבריה, לדברי יוספוס, המכנה אותו *προσευχών*, בית תפילה (חיי יוסף, 277, 280). במהלך השנים הועלו הצעות אחדות ולפיהן מבנים שונים בגליל מהמאה הראשונה לסה"נ שימשו אולי בתי כנסת. מידותיו הגדולות של הבניין, איכות הבנייה, מיקום השרידים בתוך האתר או דמיון אפשרי למבנים מוכרים בגליל ומחוצה לו – כל אלה סייעו לחוקרים לגבש את הצעתם, אך עדיין יש ספק אם אכן מדובר בבתי כנסת. למשל, בטריכאי נחשף בניין קטן מידות ובו חמישה עמודים ולדברי החופרים, בשלבו הראשון שימש הבניין בית כנסת. ואולם ניתוח אדריכלי של השרידים בשטח מלמד שהמבנה מלכתחילה שימש בית מעיין.<sup>110</sup> קירות הבזלת שנתגלו מתחת לבית הכנסת המאוחר בכפר נחום זוהו גם הם כשרידי בית כנסת, אולי זה שנבנה בידי הקנטוריון הרומי הנזכר בברית החדשה (לוקאס ז א-ה).<sup>111</sup> באחרונה נתגלה בחורבת קנה שבגליל בניין גדול, שבנייתו טובה למדי, והחופר מציע, בזהירות מרובה, לזהותו כבית כנסת מהמאה הראשונה לסה"נ.<sup>112</sup> נוכח ממצאים לא מוכחים אלו יש כיום רק בניין אחד, בגמלא, המזוהה כבית כנסת ומאשש אפוא את התמונה העולה מהמקורות הספרותיים על הגליל (איור 10).<sup>113</sup> מרכיביו האדריכליים של הבניין בגמלא, המצוי סמוך לחומה בצדו המזרחי של היישוב, דומים לבתי הכנסת מימי הבית השני שנתגלו ביהודה: במצדה, בהרודיון, במודיעין ובקריית ספר.<sup>114</sup> מבנים אלה מתארם מלבני וכיוונם ביחס לרוחות השמים אינו אחיד, בחללם הפנימי הוצבו עמודים לתמיכת הגג, ספסלים מדורגים לישיבה נבנו לאורך הקירות ובמקצת המבנים היו גם חדרים נספחים, מתקני מים ומתקנים אחרים שזיהוים אינו ודאי. הגם שיש לצפות שבעתיד ייחשפו עוד מבנים עתיקים ברחבי הגליל, כבר עתה יש מקום לסברה, הנתמכת במקורות הספרותיים ובממצאים האחרים מיהודה, שבתי כנסת דומים לזה שבגמלא או קטנים ופשוטים ממנו, בהתאם לצורכי התושבים בכל מקום, היו חלק מהנוף של יישובי הגליל.

ובייחוד מפה 30 עם הנתונים המשווים שבה.

<sup>109</sup> א' סגל ואחרים, סוסיתא: עונת החפירות החמישית (ספטמבר-אוקטובר 2004) וסיכום חמש עונות החפירה (2000-2004), חיפה 2004, עמ' 19-23; צ"א מעוז, קדמוניות, לא (1998), עמ' 18-25; A. Overman et al., *BAR*, 29 (2003), pp. 40-49.

<sup>110</sup> ראו: קורבו, מגדל, עמ' 364-372. ולדברי הביקורת ראו: א' נצר, בתוך: בתי כנסת עתיקים (בעריכת א' אופנהיימר ואחרים), ירושלים תשמ"ח, עמ' 165-172.

<sup>111</sup> ראו: קורבו, כפר נחום; סטרינג' ושנקס, בתוך: J.F. Strange and H. Shanks, *BAR*, 9 (1983), pp. 24-31.

<sup>112</sup> אדוורדס, חורבת קנה, עמ' 111-114; ריצ'רדסון, חורבת

קנה, עמ' 136-141.

<sup>113</sup> צ' מעוז, בתוך: לוי, בתי כנסת, עמ' 35-41; שיאון ויבור, גמלא, עמ' 8-11.

<sup>114</sup> על תכנית בתי הכנסת מתקופת הבית השני ראו לדוגמה: א' נצר, בתוך: וזאת ליהודה: מחקרים בתולדות ארץ ישראל ויישובה מוגשים ליהודה בן פורת (בעריכת י' בן-אריה וא' ריינר), ירושלים תשס"ג, עמ' 195-208; א' און ואחרים, בתוך: ועשו לי מקדש – בתי כנסת מימי קדם ועד ימינו (בעריכת י' אשל ואחרים), אריאל תשס"ד, עמ' 25-29; סטרינג', בתוך: אולסון וצטרהולס, בית הכנסת העתיק, עמ' 37-62. דיון מקיף, העוסק במגוון סוגיות הנוגעות לבתי הכנסת מתקופת הבית השני, ראו: לוי,



## קברים וקבורה

מנהגי הקבורה היהודיים בתקופת הבית השני מוכרים בעיקר לאור הממצאים הרבים בירושלים ובסביבתה, שמהם למדים על צורת הקברים, עיטוריהם, שיטות הקבורה ומקומם של הקברים בפרופריה היישובית.<sup>115</sup> מערות קבורה רבות נחשפו בגליל, אולם שלא כמו אלה שנחשפו בירושלים ובסביבתה אין בין אלה שנחשפו בגבולות היישוב היהודי ולו אחת המתוארכת בביטחון מלא לשלהי המאה הראשונה לפסה"נ או למאה הראשונה לסה"נ.<sup>116</sup> בין מערות הקבורה המאוחרות המוכרות בגליל יש קבוצה חשובה של מערות שהממצא החומרי בהן מעיד על שימוש מתמשך מהמאה הראשונה למאה השנייה לסה"נ, ולאחר מכן חדלו מלקבור בהן (איור 22).<sup>117</sup> אייכולתו של הארכאולוג לבודד את הממצא הקדום מהמאוחר היא הסיבה שבגינה, לדברי חוקרים אחדים, אי־אפשר לעמוד כיום על מנהגי הקבורה ועל שיטות הקבורה שהיו נהוגות בגליל במאה הראשונה לסה"נ.<sup>118</sup> קביעה זו משוללת כל היגיון מכמה סיבות. ראשית, מצאי המערות המוכר כיום בגליל נפרש על פני שטח נרחב ולא פעם מדובר במקום קבורה בודד בזיקה ליישוב ששמו אינו ידוע. כמה מבתי הקברות נסקרו חלקית, אך רובם מכוסים סחף שאינו מאפשר לעמוד על נופו של בית הקברות, על טיבן של מערות הקבורה ועל אופן עיטורן.<sup>119</sup> רוב המערות התגלו בחפירות הצלה, לעתים באקראי, ולמעט חשיפת הנקרופוליס המאוחר בבית־שערים לא נערכו מאז ועד היום חפירות יזומות בבתי הקברות השוכנים בסמיכות ליישובי הגליל, כך שבסיס המידע על אודות הקברים ועל שיטות הקבורה בגליל, אם במאה הראשונה לסה"נ ואם אחריה, מוגבל מלכתחילה. שנית, מי שמשווה את המציאות ההיסטורית־היישובית בגליל לזו שביהודה ובירושלים ומבקש להסיק מכך על מנהגי הקבורה בגליל במאה הראשונה לסה"נ מתעלם לגמרי ממה שהתרחש בירושלים וביהודה עם דיכוי המרד וחורבן המקדש. הקבורה בירושלים פסקה עם החורבן ומאחר שהעיר נהרסה ותושביה היהודים עזבוה, אם מאונס ואם מרצון, ניטשו גם הקברים הרבים שהיו בעיר ובסביבתה. לא כך היה בגליל, שם אין פער יישובי וחץ מיוחדת ומגמלא שנהרסו וניטשו כליל, המשיך היישוב היהודי להתקיים עוד מאות שנים בלא הפסקה. לא יפלא אפוא שכמות הממצא המתוארך למאה הראשונה לסה"נ רבה יותר בירושלים לעומת הגליל. הקבורה בירושלים פסקה כאמור עם החורבן, אך יושבי הגליל שהמשיכו בחייהם כמקודם קברו את מתייהם במאה השנייה לסה"נ באותם המקומות ששימשו אותם ואת אבותיהם במאה הראשונה לסה"נ. זאת ועוד, עם ההמשכיות והיציבות היחסית לאחר המרד התבססה האוכלוסייה היהודית בגליל במאות השנייה והשלישית לסה"נ, מספר התושבים באזור עלה והיישובים התרחבו, מה שנתן את אותותיו גם במבנה בתי הקברות המקומיים. בשלב זה

בית הכנסת העתיק, עמ' 45–80.

<sup>115</sup> ע' קלונר וב' זיסו, עיר הקברים של ירושלים בימי הבית השני, ירושלים תשס"ג.

<sup>116</sup> ראו: אביעם, יהודים, פגאנים ונוצרים, עמ' 257–313. שיטות הקבורה הנהוגות בגליל המערבי במאות השנייה והשלישית לסה"נ שונות מאלו שבבתי הקברות המצויים פנימה בתוך הגליל, מה שמעיד, לדעת עדנה שטרן ונמרוד גצוב, על קיומו של קו גבול המפריד בין תחום היישוב היהודי לאזור הפניקי והוא חופף במידה רבה את התוואי הנזכר אצל יוספוס ערב החורבן. ראו: E. J. Stern and N. Getzov, *Atiqot*, 51 (2006), pp. 91–123.

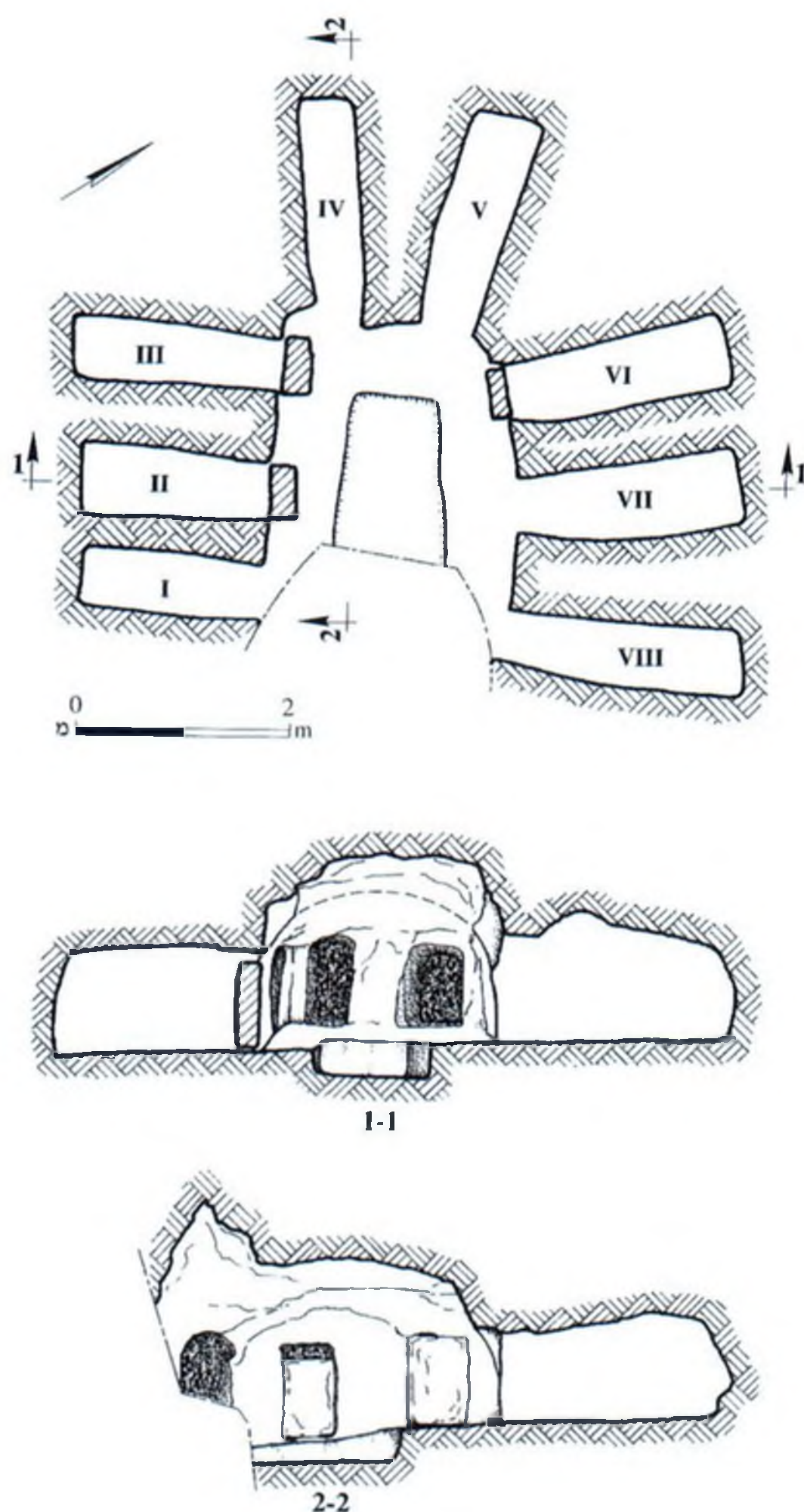
<sup>117</sup> על הממצאים באתרים שונים ראו לדוגמה: נ' אביגד, בית־שערים: החפירות הארכאולוגיות בשנים תשי"ג–תשי"ח, ג, ירושלים תשל"ב, עמ' 91–92; נ' פייג, עתיקות (סדרה עברית), י (תש"ן), עמ' 67–79; הנ"ל, עתיקות, 38.

(תש"ס), עמ' 49\*–53\*; ע' שטרן, חדא"ר, קו (תשנ"ז), עמ' 22–24; נ' נג'אר, שם, קד (תשנ"ו), עמ' 42–43; הנ"ל, שם, קו (תשנ"ז), עמ' 41; ע' נג'אר ונ' נג'אר, שם, קד (תשנ"ד), עמ' 44–45; ע' מוקארי, שם, 110 (תש"ס), עמ' 30–31; ע' שקד, שם, 111 (תש"ס), עמ' 17; מ' אביעם, בתוך: ארץ צפון, עמ' 134–139; B. Rabani, *Atiqot*, 3 (1961), pp. 121–125.

<sup>118</sup> ראו: ברלין, חיים לפני המרד, עמ' 464–466; מ' אביעם, בתוך: אדוורדס, דת וחברה, עמ' 20–21.

<sup>119</sup> ראו לדוגמה: י' בריהודה ונ' פסח, בתוך: אילן ודמתי, מרות, עמ' 154–167. כמה מערות קבורה נחפרו בציפורי, אולם הנקרופוליס המשתרע מסביב לעיר נסקר עד היום ורק בחלקו. ראו: צ' צוק, ציפורי וסביבתה, ירושלים 1995, עמ' 59–63; וייס ונצר, בתוך: נגי, ציפורי שבגליל, עמ' 35–36.





איור 22. יפיע, תכנית מערת קבורה מהמאה הראשונה לסה"נ שבה המשיכו לקבור גם במאה השנייה לסה"נ. הקבורה הראשונית הייתה בכוכים, ולאחר זמן לוקטו העצמות לכוכים קטנים או לגלוסקמאות עשויות אבן גיר או חרס.

גדלה הדרישה למקומות קבורה ובהתאם ניתנו הפתרונות בכל יישוב ויישוב. במקומות אחדים הוסיפו להשתמש במערות קיימות, באחרים הרחיבו חללים קיימים ובמקרים מסוימים חצבו מערות חדשות, אולי במקומן של הישנות, כך שבפועל התמונה המאוחרת מאפילה על המציאות הקדומה. ובכל זאת, העובדה שבני המאה השנייה לסה"נ המשיכו להשתמש במערות קבורה מהמאה הראשונה לסה"נ ויישמו את אותן שיטות קבורה שהשתמשו בהן קודמיהם, בדומה למנהגים הירושלמיים, מאפשרת ללמוד על מנהגי הקבורה בגליל ערב המרד הגדול ברומאים.

לאור האמור עד כה ולאחר בחינת מערות הקבורה מהמאות הראשונה והשנייה לסה"נ בגליל אפשר לומר שמסורת הקבורה שם דומה ברובה למה שקיים בתקופה המקבילה ביהודה ובייחוד בירושלים. בגליל לא נמצאו עד היום מערות קבורה עם חזיתות מפוארות כמו אלו שבלטו בנוף הנקרופוליס



של ירושלים.<sup>120</sup> הקבורה נעשתה לרוב במערה חצובה בסלע הרך ובה כוכים, שמספרם שונה ממערה למערה, לקבורה ראשונית.<sup>121</sup> בחלוף זמן לוקטו העצמות לכוכים קטנים או גלוסקמאות עשויות אבן או חרס, הדומות במשהו לממצא מירושלים, אך עיטורן דל ואיכותן נמוכה מאלה המוכרות מירושלים. יש הסוברים שמנהג ליקוט העצמות לא רווח בגליל במאה הראשונה לסה"נ אלא הובא צפונה עם הבאים מהדרום לאחר החורבן.<sup>122</sup> הנחה זו אפשרית אך אינה מוכחת. הטענה שלא נמצאו עד היום גלוסקמאות במערות קבורה המתוארכות רק למאה הראשונה לסה"נ אינה רלוונטית מאותן הסיבות שנמנו לעיל. גם השוני בעיטורים על הגלוסקמאות הגליליות והמבנה המיוחד שלהן בהשוואה לגלוסקמאות מיהודה אינם מספיקים כדי לאחר אותן ולהניח שהמנהג ללקט עצמות לא רווח כלל בגליל במאה הראשונה לסה"נ. אדרבה, יש יסוד להניח שבני הגליל נהגו ללקט עצמות גם במאה הראשונה לסה"נ והעובדה שהמשיכו במנהג זה לאחר מכן מעידה על המסורת הקדומה. הם השתמשו בגלוסקמאות דומות ומסיבה כלשהי עיצבו אותן בשונה ממה שהיה מקובל ביהודה. אין זה הנושא היחיד שהממצא בגליל שונה מזה שביהודה. צוינו לעיל המקוואות הגליליים השונים מאלו שביהודה וגם בין כלי החרס והנרות, למשל, יש טיפוסים ייחודיים לגליל, כך שאין זה מן הנמנע שגם ייצור הגלוסקמאות לא דמה בכול לרווח ביהודה. שיטות הקבורה היו דומות, אך לא זהות בהכרח. כשם שכמה ממנהגי הקבורה והאבלות הנזכרים בספרות התלמודית היו שונים בפועל בגליל וביהודה, כך גם הגלוסקמאות היו שונות במידה זו אחרת ממקום למקום.<sup>123</sup>

## השפעות נכריות על התרבות החומרית בגליל

בצד המאפיינים הייחודיים שנדונו עד כה נמצא בתרבות החומרית של הגליל גם ביטויים זרים בהשפעת התרבות ההלניסטית-הרומית. אין הכוונה כאמור לבנייה הציבורית המונומנטלית בטבריה או למטבעות הלא-יהודיים שנתגלו בגליל, אלא לסממנים אחרים, השייכים בחלקם למרחב הפרטי, שנמצא אצל תושבי הערים ובני הכפרים כאחד. לא נמצא את כולם בכל מקום, ויש שמתגלה סממן אחד ופעמים

האחחא"י, ב, עמ' 570–571. הקבורה במאוזולואום רווחת יותר במאות השנייה-הרביעית לסה"נ, אולם על סמך הממצא מטבריה יש יסוד להניח שהיא אולי קדומה יותר.

<sup>121</sup> ראו דוגמאות שנמנו לעיל, הערה 117.

<sup>122</sup> ראו: L. Y. Rahmani, *A Catalogue of Jewish Ossuaries in the Collection of the State of Israel*, Jerusalem 1994, pp. 21–25; M. Aviam and D. Syon, in: *What Athens Has to Do with Jerusalem: Essays on Classical, Jewish and Early Christian Art and Archaeology in Honor of Gideon Foerster* (ed. L.V. Rutgers), Leuven 2002, pp. 151–187; R. Hachlili, *Jewish Funerary Customs, Practices and Rites in the Second Temple Period*, Leiden 2005, pp. 111–112. על מנהג ליקוט העצמות ומקורה של הגלוסקמה המעוצבת כמכל לשימור שרידי הנפטר ראו: ג' פרסטר, בתוך: לאוריאל, עמ' 539–545, ושם הפניות למחקרים קודמים.

<sup>123</sup> ראו לדוגמה: משנה, שמחות י, טו; ירושלמי, מועד קטן ג ה, פב ע"ד; שם, ברכות ב ז, ה ע"ב.

<sup>120</sup> עיטור חזית הקבר, לדברי ברלין, הוא מנהג ירושלמי שלא היה קיים בגליל במאה הראשונה לסה"נ ומופיע שם רק בראשית המאה השלישית לסה"נ. ראו: ברלין, חיים לפני המרד, עמ' 465–466. "לא מצאנו" אינה ראייה וודאית שאין לאמץ אותה כמסקנה לנוכח מיעוט הממצא שברלין מודעת לו ולנוכח הקשיים האובייקטיביים לקיים כיום חפירות בשטחי קבורה בגליל. קשה להניח שעשירי הגליל, ובהם גם יושבי ציפורי וטבריה, לא הושפעו כלל ממה שהיה בירושלים. אם בעיצוב הבית לדוגמה מצאנו בגליל שימוש בפרסקאות כמו בירושלים, אין סיבה להניח שבעיטור בית העולמים ינהגו הגליליים לגמרי אחרת מהירושלמים. קבר בני חזיר או קברי המלכים אכן ייחודיים לירושלים, אך לא מן הנמנע שמהו מהניחוח המונומנטלי, שיתגלה אולי בעתיד, הגיע גם אל הנקרופוליס הגלילי במאה הראשונה לסה"נ. רמז לקברי העשירים בתקופה הקדומה יש למצוא אולי בקבר בנוי אחד שנתגלה בטבריה, המתוארך לשלהי המאה הראשונה-ראשית המאה השנייה לסה"נ. ראו: פ' ויטו,



כמה ביחד, אך בראייה כוללת ורחבה אפשר להעריך באמצעותם את מקומה ואת היקפה של ההשפעה הנכרית על התרבות המקומית במאה הראשונה לסה"נ.

בבנייה הגלילית נמצא שימוש, לא רב במיוחד, בשיטות בנייה האופייניות לעולם ההלניסטי-הרומי. בגמלא למשל נמצא שימוש בקשת, ובציפורי – גם קשתות וגם קמרונות. העיטור האדריכלי בגמלא, בסיסי העמודים והכותרות רומזים על עבודת האבן בעולם ההלניסטי-הרומי, אם כי האיכות ירודה לעומת המקור, אולי משום הקושי בעיבוד הבזלת. בתי העשירים עוטרו בציורי קיר ובדגמים גאומטריים וצמחיים, ששרידיהם התגלו באתרם ביודפת, ושברים מהם בציפורי ובגמלא. בגליל עדיין לא נחשפו פסיפסים מהמאה הראשונה לסה"נ שכמותם נמצאו בבתי העשירים בירושלים ובארמונות ההרודיאניים.<sup>124</sup> אבני פסיפס בודדות שנמצאו בשכבות מהמאה הראשונה לסה"נ בציפורי רומזות אולי על שימוש בפסיפסים, אולי רק במרחב העירוני.

כמויות קטנות של כלי יבוא וכלי פאר שמוצאם מחוץ לגליל נמצאו בעיר ובכפר, ומספרם שונה ממקום למקום. בעבודותיה על התרבות החומרית היהודית בגליל ערב החורבן הצביעה ברלין על ירידה במספר כלי היבוא מטיפוס טרה סיגילטה א (ESA), המעידה לדעתה שהיהודים מתוך גישה אנטי-רומית העדיפו במאה הראשונה לסה"נ כלים מתוצרת עצמית.<sup>125</sup> מסקנותיה מבוססות על פירוש הממצא הבא מהמרחב הכפרי, הגם שהתמונה אינה אחידה ודי להשוות את הממצא מיודפת לממצא מגמלא, כך שיש להסתפק ולומר כי מספרם המשתנה של הטיפוסים נעוץ בהעדפותיהם של בני המקום או במסחר הבין-יישובי.<sup>126</sup> בציפורי נמצאו כלי יבוא מעטים ואפשר ללמוד מהם אולי, שהמצב בערים הגדולות היה שונה מעט בהיבט הזה מהמצב בכפרים, אם כי בשלב הזה של המחקר קשה לקבוע באופן מוחלט את היחס הכמותי בין הכלים מהטיפוסים השונים.

נוסף על כלי החרס המיובאים נמצא בגליל גם כלי זכוכית מטיפוסים שונים שכמוהם נמצא ביישובים הנכריים, ובהם קערות וכוסות, פכים ובקבוקונים זעירים לשמן או לבושם, וגם חרוזים וטבעות. כלי זכוכית רבים נמצאו ברחבי הגליל, אולם עד היום לא נעשה מחקר טיפולוגי שיטתי של הכלים, סוגיהם ומקומם במצאי כלי הבית הגלילי, ובייחוד של אלו המתוארכים למאה הראשונה לסה"נ. מכל מקום, רוב הכלים הקדומים מוכרים מהפריפריה הגלילית ופחות מאתרים שבלב המרחב היהודי.<sup>127</sup> הכלים עשויים בניפוח, מהם לתוך תבנית, ובצורתם הם דומים לטיפוסים המוכרים לאורך החוף הפניקי ובעולם הרומי כולו. מחקר כלי הזכוכית מלמד שאין הבדל בסוגי הכלים שהיו בשימושם של היהודים ושל הנכרים, כך שמצאי כלי הזכוכית מהפריפריה הגלילית עשוי ללמד משהו על מה שהיה גם בתחום הגליל היהודי.<sup>128</sup>

אדן-ביובין ואביעם, יודפת ויוספוס, עמ' 165; שיאון ויבור, גמלא, עמ' 21.

<sup>127</sup> ראו לדוגמה את מצאי כלי הזכוכית ממערת הקברים בחוקוק: P. P. Kahane, 'Atiqot, 3 (1961), pp. 128–143. שברי כלים מהתקופה הרומית הקדומה נמצאו גם בציפורי ואלו יפורסמו בעתיד עם שאר כלי הזכוכית שנמצאו באתר בידי יעל גורין-רוזן. על ממצאים מהפריפריה הגלילית, בעיקר ממערות קבורה, ראו לדוגמה: G. Davidson-Weinberg, JGS, 15 (1973), pp. 35–51; י' ישראל, בתוך: מזר, גבע, עמ' 226–228; ר' עובדיה, עתיקות, 38 (תש"ס), עמ' 37–41; ת' וינטר, שם, 46 (תשס"ד), עמ' 20–24.

<sup>128</sup> ד' בר"ג, "כלי הזכוכית בארץ ישראל בתקופה הרומית והביזנטית", עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תש"ל, עמ' 225–229.

<sup>124</sup> פסיפסים מהרבע האחרון של המאה השנייה לפסה"נ התגלו אמנם בתל אנפה, אולם מדובר ביישוב נכרי. ראו: S. C. Herbert, *Tel Anafa I: Final Report on Ten Years of Excavation at a Hellenistic and Roman Settlement in Northern Israel*, Ann Arbor 1994, pp. 66–68. הפסיפסים בארץ-ישראל מהתקופה ההרודיאנית ראו: א' עובדיה, בתוך: יהודים ויהדות בימי בית שני, המשנה והתלמוד: מחקרים לכבודו של שמואל ספראי (בעריכת א' אופנהיימר, י' גפני ומ' שטרן), ירושלים תשנ"ג, עמ' 64–51.

<sup>125</sup> ראו: ברלין, בתוך: ברלין-אוברמן, המרד הראשון, עמ' 63–70; הנ"ל, חיים לפני המרד, עמ' 442–448.

<sup>126</sup> בכל שטחי החפירה ביודפת נתגלה רק שבר אחד של כלי מיובא לעומת מגוון כלים בגמלא ממקומות שונים. ראו:



מעטים בגליל הממצאים שאופיים אמנותי ועל כן קשה לעמוד על צביונה של האמנות המקומית במאה הראשונה לסה"נ. ובכל זאת, בממצא המועט בולטת במיוחד ההימנעות מתיאורי דמויות אדם ובעלי חיים. יוספוס מציין אמנם שקירות ארמונו של הורדוס אנטיפס עוטרו בציורי חיות, אך הסכמתם של ראשי העיר בסופו של דבר להרוס את הארמון ומעשהו של ישוע בן צפאי, שהקדים וביצע את המלאכה, רומזים על כך שאנטיפס חרג מהנוהג המקובל אצל היהודים, שעליו מדבר גם יוספוס (חיי יוסף, 65–69). על מטבעותיו של הורדוס אנטיפס שהונפקו בטבריה אין תיאורי דמויות, בציורי הקיר שנתגלו בידפת, גמלא וציפורי נמצא רק מוטיבים צמחיים וגאומטריים וכך גם בממצא הקטן ברחבי הגליל או בעיטור האדריכלי בגמלא. יושבי הגליל כמו תושבי ירושלים הקפידו על הדיבר השני בפרשנותו המחמירה ונמנעו, כפי שעולה מהממצא הארכאולוגי, מלתאר דמויות אדם ובעלי חיים, שבעת ההיא הם מוטיב דומיננטי באמנות ההלניסטית-הרומית.<sup>129</sup>

\* \* \*

הממצאים הארכאולוגיים שנדונו עד כה מלמדים שבהיבטים רבים שמרו תושבי הגליל על זהות אחידה, יהודית בצביונה. יש שמרכיב אחד נועד לספק צורך מסוים ומרכיב אחר נובע ממקור אחר, אולם בשעה שהם נכרכים יחדיו הם מלמדים על דפוסי ההתנהגות שהיו מקובלים בחברה היהודית הגלילית במאה הראשונה לסה"נ. כמה מהדברים שנמנו לעיל נועדו למלא צורך אישי או קהילתי הנובע מקיום אורח חיים יהודי, אם אלה המקוואות לטבילה או כמה מכלי האבן לצורכי טהרה, כדברי חוקרים אחדים, ואם זה מבנה אחד, בעיר או בכפר, להתכנסות בשבת לקריאה בתורה וללימוד תורה. דברים אחרים הנוגעים לבית העולמים או למרחב הפרטי, היומיומי, כמו כלי בישול ואגירה, נרות מקורצפים ושאר כלי האבן משקפים מנהגים רווחים באורח החיים הגלילי, אך אין הם נובעים בהכרח מצורך דתי או ממניע הלכתי. לעומת זאת, ריבוי המטבעות היהודיים בגליל קשור אמנם לצורכי המסחר המקומי, הפנים-אזורי, אך אין ספק שהוא מבטא גם בחירה מודעת במטבע המביע זהות יהודית, שאיפה לחירות פוליטית ולשלטון עצמי. בחירתם של תושבי הגליל לאחוז במנהג זה או אחר נובעת ממגוון סיבות, אבל נמצא שזו בחירה עקיבה. הם אוחזים אמנם במנהגי אבותיהם, המכתיבים את אורח חייהם, את מבני הציבור בכפר ואת המרקם הפנימי של הבית ומתקניו, אך הם מבדילים את עצמם ובמודע מהסובב בכך שהם נמנעים מאמנות הדמות ומעדיפים את התוצרת המקומית, היהודית, על פני זו הנעשית בתחום המרחב הנכרי.

בצד הדחייה נמצא בגליל גם הפנמה של סממנים זרים, אם כי במידה מועטה לעומת קליטתם בזמן מאוחר יותר. הסממנים הזרים הם ראשיתו של תהליך חדירת התרבות ההלניסטית-הרומית למרחב היהודי הגלילי, והשפעתה תהיה במידה שונה ממקום למקום. אותותיה הראשוניים ניכרים תחילה במרחב הפרטי, וחץ מטבריה, שנוסדה כפוליס הלניסטית-רומית, מועט ביותר הביטוי להשפעה הזרה בשטחים הציבוריים ביישובי הגליל קודם למרד.

מנהגיהם של תושבי הגליל בכל הנושאים שנמנו דומים מאוד לאלו של תושבי יהודה. יש דמיון בין דפוסי ההתיישבות בשני האזורים, חוץ מבתי החווה שלא נתגלו עד היום בגליל.<sup>130</sup> ההבדלים בין הגליל ליהודה, שצוינו בכמה מהנושאים שנדונו לעיל, נוגעים לצורה בעיקר ולא כל כך למהות ולתוכן, וודאי

דמות.

<sup>130</sup> על בתי החווה במרחב הארץ-ישראלי בתקופת הבית השני ראו: Y. Hirschfeld, *Ramat Hanadiv Excavations: Final Report of the 1984–1998 Seasons*, Jerusalem

<sup>129</sup> לדיון באופייה הא-איקוני של האמנות היהודית העתיקה עד החורבן ועל אימוץ מסורות חדשות בהמשך התקופה, ובכלל זה שימוש בתיאורי דמויות, ראו: לוי, אמנות



שאינן בהם כדי לערער על המסקנה העולה מהשוואת הממצא החומרי משני האזורים והיא, שאורח חייהם ודפוסי התנהגותם של היהודים בתחום מושבם במאה הראשונה לסה"נ היה אחיד למדי.<sup>131</sup> הדמיון בא לידי ביטוי בעיקר בדברים שאפשר להגדירם יהודיים באופיים ובשימושם של היהודים, אך גם באלו המושפעים במידה מוגבלת מהעולם הנכרי. היו בין תושבי הגליל מי שעיתרו את בתיהם בציורי קיר כמו ביהודה, ואילו מחקר כלי החרס מלמד, לדעתה של ברלין, שהיהודים באזורים הללו, להוציא את ירושלים, מיעטו בעת ההיא להשתמש בכלי יבוא.<sup>132</sup> לדעתה, מציאות זו מעידה שיהודים בחרו בעניינים אחדים לאמץ את המנהג הנכרי ובאחרים לדחותו. עם זאת ייתכן שתפוצתם הרבה של הכלים המקומיים נובעת מסיבות הקשורות לאופי המסחר הבינ-אזורי. מכל מקום, הממצאים הארכאולוגיים מהגליל ובייחוד מהערים הגדולות מציירים תמונה מורכבת. הממצאים מאפשרים לעמוד על אורח חייהם של תושבי הגליל ואף מצביעים על מגמות ייחודיות לאזור, אך בשלב זה של המחקר יש להיזהר מהכללות. עיקר הממצא הוא אכן יהודי באופיו ומעיד בלי ספק על שייכותם הדתית-האתנית-התרבותית-החברתית של אוכלוסיית הגליל בתקופה הנדונה. על אף גישתם המתבדלת של מרבית התושבים באזור, הבאה לידי ביטוי, בהעדפת התוצר העצמי על פני הזר, הגבולות התרבותיים בין היהודים לשכניהם הנכרים לא היו חתומים לגמרי. עדויות על השפעה נכרית, מוגבלת לעניינים בודדים, נמצא ברחבי הגליל, בעיר וגם בכפר, ובמינון שונה ממקום למקום. ייתכן שההבדל בין מקום למקום נעוץ בהיקף החפירה, וייתכן גם שהוא מעיד במשהו על דפוסי התנהגותם של בני המקום.

ניצניו של השינוי התרבותי, המתאפיין בחדירת סממנים חדשים בהשפעת התרבות הסובבת, המקבל ביטוי מובהק יותר בירושלים, ניכרים בגליל, לאור הממצאים שלפנינו, במאה הראשונה לסה"נ. הוא נובע מהחשיפה לעולם הרומי וקשור לתהליכי ההלניזציה והרומניזציה העוברים על המזרח הרומי כולו. שינוי זה מצומצם בראשיתו והוא ילך ויתעצם בחברה היהודית בגליל לאחר החורבן, במאות הראשונות לסה"נ, אלא שהעיסוק בתופעה ובהיקפה חורג מגבולות הדיון כאן.

#### ד. המרד הגדול בגליל – העדות הארכאולוגית

סיפורו של המרד בגליל ודיכוי בידי הרומאים מצוי בחיבורו הראשון של יוספוס, מלחמת היהודים, ובספרו האוטוביוגרפי הוא מספר על השתלשלות האירועים שקדמו למרד בגליל. כמפקד הגליל היה יוספוס אחראי לביצור היישובים, והוא מונה אותם בשני החיבורים בשתי גרסאות דומות (מלחמת היהודים ב, 573–574; חיי יוסף, 187–188). רוב היישובים האלה מוכרים ובסקרים שנעשו בכמה מהם אף נמצאו קווי ביצור ושרידי חומה, הקשורים אולי לפעולות הביצור שמייחס יוספוס לעצמו.<sup>133</sup> יוספוס אכן מתפאר בהישגיו, אבל משום הספק אם היה אפשר להשלים את מלאכת הביצורים בפרק זמן כה קצר, דומה שהוא הרחיק מעט לכת בדבריו. מכל מקום, הממצאים הארכאולוגיים מיודפת, מבאר שבע הגלילית ומגמלא מצביעים על בנייה וביצור בהיקף מצומצם (איור 23). בשני היישובים הראשונים נתגלו שרידי חומה קדומה מהתקופה ההלניסטית או החשמונאית ואותה שילבו בקו הביצור שנבנה בתקופה

2000, pp. 684–720

<sup>131</sup> מסקנה זו עולה בקנה אחד עם דבריו של שטמברגר, הסובר שהחברה בשלהי ימי הבית הורכבה מקבוצות שונות, ואף שאין אחת דומיננטית מרעותה קיים בסיס משותף לכול, הבא לידי ביטוי באורח החיים, בדבקות בדת ובתפילה. ראו: G. Stemberger, *RRJ*, 4 (2001), pp. 189–208. ריד מצביע על ארבעה תחומים שבהם הממצא

החומרי בגליל שווה לזה שביהודה ומגיע למסקנה דומה על החברה ועל אורח החיים. ראו: J. L. Reed בתוך: מאירס, הגליל לאורך המאות, עמ' 87–108.

<sup>132</sup> ברלין, חיים לפני המרד, עמ' 442–451.

<sup>133</sup> לזיהוי האתרים וסקירת הממצא ראו לעיל, הערה 5 ואת דיונו של אביעם, ביצורי יוסף. מרחיק לכת הוא דיונו של צבי אילן ועמנואל דמתי, המייחסים ליוספוס בנייה של





איור 23. יודפת, שרידים מן החומה המערבית.

הרומית הקדומה, שהובחנו בו תוספות בנייה, עיבוי נקודות תורפה ותיקונים אחרים, הקשורים אולי לעשייה תחת פיקודו של יוספוס.<sup>134</sup> לעומת זאת אין בגמלא ביצור הלניסטי קדום ובמאה הראשונה לסה"נ היישוב לא היה מוקף חומה. פעולות הביצור שקדמו למרד נעשו רק בצד המזרחי, הכיוון שממנו התאפשרה גישה נוחה אל היישוב; שם עיבו התושבים את קירות הבתים הקיצוניים, סתמו את המרווחים שביניהם, מילאו חדרים באבנים ובמקומות אחדים הקימו קירות חדשים במקום אלו שהיו רעועים.<sup>135</sup> במקביל לתוואי החומה, בצדה החיצוני, עשו חפיר כדי להקשות על הפריצה אל היישוב, ועל החפיר הזה מדבר יוספוס (מלחמת היהודים ד, 6). פלאוויוס יוספוס לא הקים אפוא מבצרים ולא בנה חומות מן היסוד; פעילותו של מפקד הגליל בהכנת האזור למרד ברומאים הסתכמה בדרך כלל בשיפוץ ביצור קיים וחיזוקו או בעיבוי תוואי בנוי בשולי היישוב.<sup>136</sup>

יחד עם עבודות הביצור דאגו התושבים לפני המרד לאספקה סדירה של אוכל ומים. הגם שבממצא הארכאולוגי אין לכך ביטוי של ממש, יש יסוד להניח שהעבודות כללו ציוד מחסני מזון בתוצרת חקלאית, הכשרת בורות מים קיימים, ניקוי מרזבים ואולי אף חציבת חללים חדשים בנפח שיספיק לאחסון ולאגירה לזמן ממושך.<sup>137</sup> בכרם א־ראס, המזוהה לדברי ירדנה אלכסנדר עם "קנה" הנזכרת בסע'

<sup>135</sup> שיאון, בתוך: ברלין-אוברמן, המרד הראשון, עמ' 136-139.

<sup>136</sup> לעומת זאת בארבל, לדברי יגאל טפר ויובל שחר, נבנה הביצור במיוחד לחסימת הכוחות הרומיים. ראו: י' טפר וי' שחר, קתדרה, 61 (תשרי תשנ"ב), עמ' 40-42.

<sup>137</sup> יוספוס דאג לאחסון חיטה ביישובי הגליל (חיי יוסף, 118-119, 188) והביא מים ליושבי הר תבור (מלחמת

חומה וחפיר במרות (אילן ודמתי, מרות, עמ' 31-40).

<sup>134</sup> ראו: אביעם, בתוך: ברלין-אוברמן, המרד הראשון, עמ' 122-127; א' טל ואחרים, בתוך: ירושלים וארץ ישראל – ספר אריה קינדלר (בעריכת י' שוורץ ואחרים), תל-אביב תש"ס, עמ' 155-163. יוספוס, לדברי ליבנר, בחר במודע באתרים שהיה בהם ביצור הלניסטי, אולי כדי להקל את מלאכתו. ראו: ליבנר, היסטוריה יישובית, עמ' 363-365.



86 (ראו לעיל הערה 14), הבחינו החופרים בכמה חללים תת־קרקעיים שיועדו למסתור בימי המרד ואוחסנו בהם 11 קנקני אגירה עם מזון יבש, שהוכן מבעוד מועד לימי המרד.

מטבעות המרד עם הכתובות והסמלים שעליהם מבטאים את שאיפותיהם של המורדים היהודים ואת תקוותיהם לניצחון, לחירות ולשחרור מעולה של רומא. הם הוטבעו בירושלים בשנות המרד ונדיר למצוא אותם בגליל, ואפילו ביודפת, היישוב הראשון שהושם במצור רומי, לא נתגלה עד היום מטבע אחד כזה.<sup>138</sup> מטבעות ירושלמיים לא נתגלו גם בגמלא, אך הם שימשו מקור השראה למטבעות שהונפקו ביישוב במהלך המצור, מהם נמצאו שבעה ברובע המערבי (ראו איור 31).<sup>139</sup> על פני המטבעות נראה גביע העומר וסביב לו כתובת הממשיכה בגב המטבע: "לגאלת ירושלם הק[דשה]". מטבעות אלו, העשויים ברישול, שימשו את תושבי גמלא לא רק למסחר אלא גם כאמצעי תעמולה לעידוד הנצורים וחיזוק אמונתם בניצחון על הרומאים.

הצבא הרומאי בפיקודו של אספסיאנוס נחת בעכו ומשם יצאו הגייסות אל הגליל ופגעו במורדים במהלך שנמשך חודשים מספר. כמה התנגשויות בודדות עם הצבא הרומי קדמו למערכה המרכזית בגליל שהחלה עם פתיחת שערי העיר ציפורי לפני הרומאים והחלטתו של אספסיאנוס לשלוח כוחות רבים אל העיר ולבסס את אחיזתו במרכז הגליל, מול הכוחות המורדים. האסטרטגיה הרומית קבעה שיש לדכא התקוממות בכל מקום שהיא פורצת, אפילו ביישוב מבודד, הרחק מהדרך. הענישה במקום אחד נועדה גם להרתיע את האחר. פעילות צבאית לדיכוי המרד התרחשה לדברי יוספוס בשישה מוקדים: יודפת, יפיע, טריכאי, גמלא, הר תבור וגוש חלב.<sup>140</sup> מצור מתמשך וקרוב של ממש, חורבן היישוב ונטישתו היו רק ביודפת ובגמלא, שם הממצאים הארכאולוגיים מעידים במשהו על מה שהתרחש. בשאר היישובים, אם לשפוט לפי הסיפור, כבשו הרומאים את המקום, הרגו אולי בתושביו, מכרו מהם לעבדות ופגעו בחומה, אבל לא הרסו אותם, כך שהם לא נעזבו לגמרי.<sup>141</sup>

עדויות על הקרב ביודפת, המתואר בפרוטרוט אצל יוספוס (מלחמת היהודים ג, 141–339), נמצאו ברחבי האתר ובעיקר בצדו הצפוני, שם המבנה הטופוגרפי נוח לפרוץ את חומת היישוב.<sup>142</sup> על פני המדרון הצפוני, בסמוך לקו החומה ומחוצה לה, נמצאה כפי הנראה סוללת המצור הרומית העשויה שכבת עפר ואבנים בעובי מטר ומחוזקת בחומרי מליטה. ראשי חצים של קשתות וקטפולטות (ראו איור 34), מסמרי ברזל ממנעלי החיילים הרומים, אבני בליסטרה ואבני דרדור נמצאו בסביבת החומה הצפונית בפנים היישוב, אך גם בתוך הסוללה עצמה (איור 24). ממצאים דומים וגם שרידים של כמה כלי נשק ומגן רומיים נמצאו בשטחי החפירה ברחבי האתר ומעידים על הקרב שהתחולל בתוך היישוב ועל החורבן שבא בעקבותיו. תושבי יודפת נהרגו בקרב והנותרים נטבחו בסיומו ושרידי עצמותיהם של שלושים הרוגים נמצאו קבורים יחדיו באחד מבורות המים באתר. זוהי העדות הברורה היחידה, נוסף על החורבן הפיסי של העיר, כיצד הסתיים הקרב ביודפת ורמז בעת ההיא כיצד ינהגו הרומאים בשאר המורדים בגליל ובארץ כולה.

תמונה ברורה יותר של הלחימה ברומאים בגליל מצטיירת מניתוח ממצאי החפירה בגמלא.<sup>143</sup> גם

ראו: מלחמת היהודים ג, 110–ד, 120; צ' עופר, בתוך:

איכות וכמות – דילמות בבניין הכוח הצבאי (בעריכת צ' עופר וא' קובר), תל-אביב 1985, עמ' 199–230.

<sup>141</sup> ניתוח הממצאים הארכאולוגיים מיודפת וגמלא לאורם של תאורי הקרב אצל יוספוס מוכיח, לדברי אביעם, שהוא היה עד ראייה לאירועים בגליל ואף השתתף באופן פעיל בחלקם. ראו: אביעם, קרבות יודפת וגמלא.

<sup>142</sup> דיון בממצא הארכאולוגי ראו: אביעם, בתוך: ברלין-אוברמן, המרד הראשון, עמ' 127–133.

היהודים ר, 56).

<sup>138</sup> אביעם, יודפת, עמ' 97–98. בין מאות המטבעות שנמצאו עד היום בציפורי יש רק שלוש פרוטות מן השנה השנייה של המרד (67/68 לסה"נ) (ראו איור 33). על מטבעות המרד, שנתגלו רובם באזור יהודה, ראו: משורר, אוצר, עמ' 105–119.

<sup>139</sup> משורר, שם, עמ' 116–117; שיאון, בתוך: ברלין-אוברמן, המרד הראשון, עמ' 146–149.

<sup>140</sup> תיאור המסע הצבאי הרומי בגליל ודיון בהיבטיו הצבאיים





איור 24. אבני בליסטרה שנמצאו בידפת ומעידות על עצמת הלחימה במקום.



איור 25. גמלא, מבט מבחוץ על הפרצה העיקרית בחומה, דרכה נכנסו הרומאים אל היישוב והכניעו את המורדים.

בגמלא בנו הרומאים סוללה אל מול חומת היישוב. זו טרם נחפרה, אך יש המזהים אותה במדרון המתחיל למרגלות המגדל העגול שבראש האתר ונמשך אל המצוקים בכיוון מזרח. הפריצה ליישוב התאפשרה לדברי יוספוס לאחר ששלושה אילי ברזל ביקעו את החומה בשלושה מקומות (מלחמת היהודים ד', 20-19). זוהתה אחת משלוש הפרצות; החומה בנקודה זו אינה עבה במיוחד ובעקבות הלחימה היא



נהרסה כמעט לגמרי (איור 25). בסביבת המקום שממנו פרצו הרומאים אל תוך היישוב נתגלו כ־300 ראשי חצים וכ־180 אבני בליסטר, המעידים על הקרב שהתחולל. כמויות שונות של אבני בליסטר ושל ראשי חצים נמצאו לאורך החומה, בעיקר בחלקים הגבוהים שלה ופחות במורדות, ואלה מעידים על נקודות נוספות שהתחולל בהן הקרב. בסך הכול נמצאו בחפירות גמלא כ־2000 אבני בליסטר בגדלים שונים (ראו איור 36) וכ־1600 ראשי חצים מכמה סוגים, מרביתם מטיפוס "שלוש הכנפיים" (איור 26).



איור 26. גמלא, מבחר ראשי חצים של קשת וקטפולטה (שלישי מימין).

על סמך ריכוזי אבני הבליסטר לאורך החומה ומרחק האבנים ממנה, נראה שהמכונות עצמן ניצבו במרחק של כ־300 מ' מהחומה. במהלך הקרב השתמשו הרומאים גם בקטפולטות, שמרבית חציהן נתגלו בשני ריכוזים – האחד מול הפרצה המרכזית והאחר בצד צמד המגדלים שמדרום. כמויות קטנות יותר של ראשי חצים נתגלו גם ברבעים המערביים והם רומזים אולי על לחימה בתוך היישוב. במקום אחד, סמוך לחומה, נתגלה ציוד צבאי רומי: חלקי קסדה, קצהו של נדן חרב וחלקי שריון מיוחדים השייכים ללוחם אחד, אולי מפקד אחד הכוחות שפרצו אל העיר.<sup>143</sup> נמצאו גם קשקשי שריון, עיטורים למגן וכלי נשק דו־תכליתי לפריצת חומות. מפולות העפר והאבנים שנתגלו במהלך חפירת המבנים בגמלא קשורות בחלקן להרס שנגרם בעקבות הלחימה ואלה מעידות על עצמתו של הקרב האחרון על העיר שבו ניצחו הרומאים לאחר שספגו אבדות כבדות במערכה, והיישוב היהודי חרב ונעזב לגמרי.

<sup>143</sup> גוטמן, גמלא, עמ' 38–45, 48–59; שיאון ויבור, גמלא, עמ' 33–24; שיאון, בתוך: ברלין-אוברמן, המרד הראשון, עמ' 146–136. דיון בכלי הנשק ובשיטות הלחימה הרומיות

<sup>144</sup> שטיבל, שם, עמ' 102–103.



## ה. חיים בגליל והתבססות היישוב היהודי בגליל לאחר דיכוי המרד – סיכום

עם חורבן של יודפת וגמלא ולאחר שגוש חלב נמסרה לידי הרומאים דעכה ההתקוממות היהודית בגליל ונעלמה. יש להניח שהחיים במרבית יישובי הגליל, שלא השתתפו באופן פעיל בלחימה, המשיכו כמקודם, אם כי עתה תחת עינם הפקוחה של החיילים הרומים שהוצבו למשמר בחבל ארץ זה. הבכורה בגליל שייכת מעתה לציפורי, "עיר השלום", שבעקבותיה הלכו יישובים אחרים וקיבלו עליהם את עולה של רומא. אין ביכולתו של המחקר הארכאולוגי לבודד את הממצא ולשרטט ולו באופן כללי את פני היישוב הגלילי בשנים הראשונות שלאחר דיכוי המרד. ובכל זאת דבר אחד ברור: בחפירות הארכאולוגיות שנערכו עד היום, בין השאר בכפר נחום, במירון ובחורבת קנה, לא נמצאה עדות לחורבן, שכבת הרס או פגיעה אחרת בפני היישוב אלא ביודפת ובגמלא, ושם שכבת ההרס המתוארכת למאה הראשונה לסה"נ מיוחסת לקרבות שנערכו בשנת 67 לסה"נ. אדרבה, ממצאי החפירות ותוצאות הסקרים הארכאולוגיים שנערכו ברחבי הגליל מלמדים על המשכיות יישובית ברוב האתרים במעבר מהמאה הראשונה למאה השנייה לסה"נ.<sup>145</sup> ההרס היישובי בגליל לאחר דיכוי המרד היה אפוא מועט ביותר מפני שרוב הגליליים, כך יש להניח, נמנעו בסופו של דבר מלהשתתף במרד ובפועל נהגו כבני ציפורי.<sup>146</sup>

שיקומה של החברה היהודית לאחר החורבן והתאוששותה מפגעי המלחמה התאפשרו לא מעט בזכות יציבותו של היישוב הגלילי, שאליו באו פליטים מיהודה. במציאות החדשה הוסיף היישוב היהודי בגליל להתקיים ואף להרחיב את גבולותיו בשטח, באוכלוסייה ובבנייה. רוחות חדשות עתידות לנשב אל תוכו ולהשפיע על הבנייה, על האמנות ובכלל על דפוסי התרבות של האוכלוסייה המקומית. בנייה של ציפורי כעיר רומית בשלהי המאה הראשונה ובמאה השנייה לסה"נ מעיד על השינוי המתרחש בגליל כלפי רומא ותרבותה אז ובהמשך התקופה. ניצניו של השינוי ניכרים כאמור כבר במאה הראשונה לסה"נ, אולם תהליך זה עתיד להתרחב במאות הבאות על פני מגוון תחומי חיים ולהתעצם בקרב שכבות אוכלוסייה שונות. הממצאים הארכאולוגיים בגליל מאפשרים לעמוד על התנהלותה של האוכלוסייה היהודית במאות הראשונות לסה"נ בעידן של תמורות, בין רומא לביזנטיון, בין פגאניות לנצרות, אולם דיון בנושא מרתק זה מקומו במסגרת אחרת.

לקחו חלק פעיל במרד, המשיכו, לדברי דוד גודבלט, בחייהם הסדירים לאחר החורבן, ואנשי המעמד השליט, לדבריו, יצאו בלא פגע מהמלחמה, כך שהמשיכו לאחוז במושכות השלטון גם בתקופה זו. ראו: ד' גודבלט, בתוך:

<sup>145</sup> ליבנר, היסטוריה יישובית, עמ' 366; בן דוד, היישוב היהודי בגולן, עמ' 179–189.

<sup>146</sup> יישובים רבים בגליל כמו גם ביהודה, בייחוד אלו שלא



# תרגום ופירוש







## חיי יוסף

## א. ייחוסו של יוספוס

(1) ואשר לי, ייחוסו אינו בלתי-מצוין כלל ועיקר,<sup>1</sup> אלא משתלשל מכוהנים מדורות קדומים.<sup>2</sup> כמו שאצל כל עם ועם יש יסוד שונה להשתייכות לאצולה, אצלנו חברות בכהונה היא הסימן לייחוס מפואר. (2) אך אין ייחוסו רק מכוהנים, אלא גם מהמשמר הראשון בין העשרים וארבעה<sup>3</sup> (וגם זה משנה הרבה) ומן הטובה שבמשפחותיו. ומצד האם אני גם מייחוס מלכותי.<sup>4</sup> שהרי בני חשמונאי, שהיא הייתה מזרעם,

\* חלוקת הספר לפרקים היא כמקובל, אבל כותרות הפרקים הן תוספות שלי. החלוקה לסעיפים – לפי מהדורת ניזה. מילים בסוגריים עגולים מצויות או נרמזות בנוסח היווני של יוספוס. מילים בסוגריים מרובעים הן תוספות שלי – ד"ש.

<sup>1</sup> גם במלחמת היהודים ה, 419 מעיד יוספוס כי משפחתו אינה "בלתי-מצונית" אלא דווקא ותיקה ו"מפוארת". השלילה הכפולה ("אינו בלתי-") אין פירושה הצטנעות אלא דווקא העצמה (וכפי שגם יתברר מן הפירוט על המוצא הרם שלו), ולכן הוספתי "כלל ועיקר"; כך גם זיגרט ואחרים, ח"י, עמ' 11. אותו צירוף: מעשי השליחים כא לט. וכך גם להלן, סע' 40 ("לא בלתי-מנוסה"), 198 ("אינם חסרי ידע"), 278 ("אינם בלתי-מצוינים"). להנחה שייחוס טוב גם מלמד על מצוינות מוסרית, וכן להפך, ראו גם: סע' 35, 427. אך יוספוס יודע גם, שבעלי ייחוס טוב עשויים להיות רשעים; ראו: סע' 197, 278 (נאום של רשע!) והערה 229.

<sup>2</sup> על פתיחה זו, המחברת את ספרנו לסוף קדמוניות היהודים, ובייחוד להבטחה בקדמוניות היהודים כ, 266 להוסיף פרטים על משפחתו, ראו הערה 6 למבוא. יש לציין, ש"αὐθεν" תואר הפועל שתורגם כאן "מדורות קדומים", פירושו המילולי הנו "מלמעלה", "ממקום גבוה" – וזוהי דרמשמעות שימושית בהקשר זה.

<sup>3</sup> כלומר, משמר יהויריב; ראו: דברי הימים א כד ז ומקבים א ב א, ומקבילה בקדמוניות היהודים יב, 265. אבל היות שיוספוס אינו מציין כאן את שם המשמר, מן הראוי לזכור שלפי עזרא ב לו-לט, ומקבילה בנחמיה ז לט-מב, עלו מבבל רק ארבעה משמרות של כוהנים, ויהויריב לא היה ביניהם.

עמדה זו מונצחת בתוספתא, תעניות ב א (מהד' ליברמן, עמ' 328), ואפשר שהיא גם עומדת ביסוד דברי יוספוס עצמו בנגד אפיון ב, 108, שהכוהנים היו מחולקים לארבעה "שבטים" (tribus). על סוגיה זו ראו: כשר, נגד אפיון, ב, עמ' 404-405; ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, ה, מועד, ניו-יורק וירושלים תשס"ב, עמ' 1076-1077. ואולם על כך שגם משמר יהויריב עלה ושירת בימי בית שני ראו כבר נחמיה יב ו, וכן – מלבד מה שנוכח בראש הערה זו על החשמונאים – את המסורת (תוספתא, תעניות ג ט [מהד' ליברמן, עמ' 340]; ירושלמי, תעניות ד ו, סח ע"ד, ומקבילות – בבלי, תענית כט ע"א; בבלי, ערכין יא ע"ב) על כך ששני בתי המקדש חרבו בעת שירותו של משמר יהויריב. וראו: בבלי, ערכין יב סוף ע"ב, המצביע על הסתירה בין המסורות. אפשר שלפנינו הדים של פולמוס בנוגע לחשמונאים. וראו: א' גיגה, המקרא ותרומתו, ירושלים תש"ט, עמ' 130-131; אפטוביצר, פוליטיקה, עמ' xiii-xv; והשוו: י' היינמן, אגדות ותולדותיהן, ירושלים 1974, עמ' 75-89 (= מולד, ד [כז] [1971], עמ' 150-160).

<sup>4</sup> כפי שיתברר מיד, באמרו "מצד האם" מתכוון יוספוס לאמו של אחד מאבותיו – מתתיהו "בן הפאיוס". רדין (ייחוסו של יוספוס, עמ' 193-194) מצביע על חוסר הבהירות ומציין שאינו מוצא מקבילה לניסוח זה; אך הוא מציין גם שקשה למצוא דרך נכונה לנסח את הדבר בקצרה. אין לנו ידיעות על אמו של יוספוס עצמו חוץ מהעובדה שנכלאה בעת המצור על ירושלים (מלחמת היהודים ה, 544).



שימשו כוהנים גדולים ומלכו בעם שלנו זמן ניכר. (3) הרי אילן היחס.<sup>5</sup> הסבא רבה<sup>6</sup> שלנו<sup>7</sup> היה שמעון הנקרא גם<sup>8</sup> "המגמגם". הוא חי בזמן שכיחן כוהן גדול בנו של שמעון כוהן גדול, ראשון הכוהנים הגדולים ששמו היה הורקנוס.<sup>9</sup> (4) לשמעון המגמגם היו תשעה ילדים ובהם מתתיהו המכונה "בן הפאיוס".<sup>10</sup> הלה<sup>11</sup> נשא לאישה את בתו של יונתן כוהן גדול (הראשון מבני חשמונאי ששירת ככוהן גדול, אחיו של שמעון כוהן גדול),<sup>12</sup> ונולד לו בן – מתתיהו המכונה גם "הגיבן", בשנה הראשונה לשלטונו של הורקנוס.<sup>13</sup> (5) לזה נולד יוסף בשנה התשיעית לשלטונו של אלכסנדרה;<sup>14</sup> ליוסף נולד מתתיהו בשנה העשירית למלכותו של ארכלאוס;<sup>15</sup>

מעין "בן ציצית הכסת" או "יוחנן בן תורתא", "שמעון בן ננס" (?) וכו', ושאיין הכוונה לשם אביו; וראו: אילן, שם, עמ' 46. ואולם גם כך אין לנו מושג כיצד לפרש את הכינוי. על בעיה זו ראו גם: רדין, ייחוסו של יוספוס, עמ' 196.

<sup>11</sup> כפי שמוסבר בנספח ב, נראה שהכוונה לשמעון "המגמגם".

<sup>12</sup> כמוסבר בנספח ב נראה ברור שזיהוי ממוסגר זה שגוי, ושהכוונה באמת לאלכסנדר ינאי, ששמו העברי המלא היה "יונתן".

<sup>13</sup> כלומר, של הורקנוס השני – 63 לפסה"נ.

<sup>14</sup> שליטה בשם "אלכסנדרה" הייתה רק אחת – שלומציון אלכסנדרה (מלכה בשנים 76-67 לפסה"נ). ואולם היא הייתה אמו של הורקנוס השני ושנת שלטונה התשיעית, והאחרונה, הייתה 67 לפסה"נ. אין להבין מדוע תיזכר כאן אחרי הורקנוס השני, ומכל מקום ברור שיוסף זה לא היה יכול להיוולד ארבע שנים לפני לידת אביו. ראו סוף נספח ב.

<sup>15</sup> ארכלאוס בן הורדוס לא מלך אלא שימש אתנארכ (קדמוניות היהודים יז, 317), אבל נראה שהיה מקובל לא לדייק בענייני מינוח כאלה; גם בקדמוניות יח, 93, ובמתי ב כב מדובר עליו כעל מי ש"מלך". וראו גם להלן, סע' 38 ("הבנק המלכותי"), סוף סע' 52, וקדמוניות היהודים יז, 162 (החשמונאים "מלכו" 125 שנים). על ניסוח פופולרי כזה ראו במיוחד: הוהנר, הורדוס אנטיפס, עמ' 149-150. שנת שלטונו העשירית של ארכלאוס הייתה האחרונה – 6 לסה"נ (קדמוניות היהודים יז, 342; יח, 26). כאן, כמו בקדמוניות היהודים, שם, מתקן יוספוס את דבריו במלחמת היהודים ב, 111-112 כאילו משל ארכלאוס רק תשע שנים. העובדה שהוגלה בשנת 6 רשומה גם אצל קסיוס דיו נה, כז = שטרן, מחברים, ב, מס' 418.

<sup>5</sup> לפרטי אילן היחס והצעות לתיקון השיבושים שנפלו בו ראו נספח ב.

<sup>6</sup> זהו תרגומו הפשוט של πρόπαππος, אולם נראה שאין לדייק, שכן לפי השושלת דלהלן, המונה שישה דורות (שמעון "המגמגם", מתתיהו "בן הפאיוס", מתתיהו הגיבן, יוסף, מתתיהו, יוספוס), שמעון "המגמגם" היה סבו של הסבא רבה של יוספוס. יוספוס משתמש במונח זה רק פעם אחת נוספת, בקדמוניות היהודים ח, 315, וגם שם לא דייק, שכן לא דוד אלא שלמה היה הסבא רבה של אסא.

<sup>7</sup> בדברו על עצמו בחיי יוסף עובר יוספוס תדיר בין היחיד והרבים של גוף ראשון, ובדרך כלל אין לייחס לכך משמעות. ואולם דווקא במקרה זה השימוש ברבים – החוזר בסיכום בסע' 6 – מתאים לגמרי משום שחלק זה של הגנתו של יוספוס מתבסס על השתייכותו לכלל מסוים (משפחתו המכובדת) ולא רק על תכונותיו ומעשיו שלו.

<sup>8</sup> לשימוש בכינויים כאלה השוו למשל: מקבים א ב ב-ה, ומקבילה בקדמוניות היהודים יב, 266 – יהודה "המקבי" ואחיו. ראו: ח' משגב, תרביץ, סו (תשנ"ז), עמ' 127-130. וראו להלן, הערה 10.

<sup>9</sup> שמעון בן מתתיהו שימש כוהן גדול מאז שנשבה אחיו יונתן בשנת 143 לפסה"נ ועד שהוא עצמו נרצח בשנת 135 לפסה"נ. אז ירש בנו, יוחנן הורקנוס, את מקומו ושירת בתפקיד עד פטירתו בשנת 105 לפסה"נ. (כל התאריכים הנוגעים לחשמונאים, כאן ולהלן, "עגולים").

<sup>10</sup> פירושו (ואף נוסחו המדויק) של כינוי זה אינו ידוע; ראו: אילן, לקסיקון השמות, עמ' 434. מכל מקום, יש לציין שמכיוון שאביו היה שמעון "המגמגם" קשה להבין כיצד ייקרא "בן הפאיוס", אלא אם כן נניח שיש כאן דוגמה לשימוש ב"בן" בכינוי המכוון לתכונה, למקום מוצא, למעשה שהיה או כדומה,



ואני נולדתי למתתיה בשנה הראשונה לשלטונו של גאיוס קיסר.<sup>16</sup> ואשר לי, יש לי שלושה ילדים: הורקנוס, הבכור, נולד בשנה הרביעית לשלטונו של אספסיאנוס קיסר; יוסטוס – בשנתו השביעית; ואגריפס – בשנתו התשיעית.<sup>17</sup> (6) ובכן, אחרי שהצגתי את אילן היחס שלנו כפי שמצאתיו רשום במסמכים הציבוריים,<sup>18</sup> הנני מפנה עורף לאלה המנסים להשמיץ אותנו.

## ב. חינוכו של יוספוס

(7) אולם אבי לא בלטרק בשל ייחוסו הטוב, אלא זכה לשבחים בעיקר בשל צדקתו, והיה ידוע ביותר בעיר הגדולה שלנו, ירושלים. (8) ואני, שהתחנכתי יחד עם אחי אשר שמו מתתיה<sup>19</sup> (אחי המלא משני ההורים), חתרתי קדימה, התקדמתי מאוד בחינוך, ונחשבתי ליוצא דופן בכל הקשור לזיכרון ולהבנה.<sup>20</sup> (9) ועוד בהיותי נער כבן ארבע-עשרה הכול שיבחו אותי בשל אהבת הלימוד שלי, ותמיד נהגו לבוא (אלי) יחד הכוהנים הגדולים וראשי העיר כדי ללמוד ממני באופן מדויק יותר על אודות ההלכות שלנו.<sup>21</sup> (10) בהיותי כבן שש-עשרה רציתי לרכוש ניסיון אצל

וכן, לדוגמה, חנן בן חנן (קדמוניות היהודים כ, 197). וראו גם: לוקאס א נט; שטרן, מחקרים, עמ' 42.

<sup>20</sup> על הצטיינותו של יוספוס בלימודים ונכונותו להתפאר עליה ראו גם: קדמוניות היהודים כ, 263: "כי בני עמי מודים שאני עולה עליהם בהרבה בכל הקשור להשכלה המקובלת אצלנו". לפנינו המוטיב הידוע של "ילד פלא"; ראו לדוגמה: קדמוניות היהודים ה, 348 (שמואל הנביא), הרודוטוס ג, 3 (כנבוזי), קסנופון, חינוכו של כורש א, ג, 1 (כורש), ולוקאס ב מה-מז (ישו הנוצרי); מייסון, ח"י, עמ' 14-15; H.J. de Jonge, *NTS*, 24 (1978), pp. 323-321.

<sup>21</sup> לטענה זו השוו במיוחד לוקאס ב מה-מז, וראו בהערה הקודמת. לשימוש של יוספוס ב-*vóμισα* (לצד *vóμισ*, "חוקים") במשמעות "הלכות", ראו במיוחד: קדמוניות היהודים יג, 296-297, 408. להנחה שהכוונה לדינים שמעמדם נחות ממעמדה של התורה עצמה ראו למשל: אפלטון, החוקים 793d: "אל לנו להתפלא אם *vóμισα* ומנהגים (*ἔθισμα*) רבים, והנראים פחותי ערך, מצטרפים ומאריכים את החוקים (*vóμισ*) שלנו", וכן הסברו של פילון, שלצד חוקי משה "יש רבבות אחרים שהם בכלל מנהגים (*ἔθη*) ודינים (*vóμισα*) בלתי-

<sup>16</sup> גאיוס קליגולה עלה לשלטון במארס 37. נתון זה בדבר שנת לידתו של יוספוס מסכים עם האמור בסע' 80 (הוא כבן 30 בשנת 66/67) ועם קדמוניות היהודים כ, 267, המספר שהוא היה בשנתו ה-56 בשנת שלטונו ה-13 של דומיטיאנוס קיסר. שנת השלטון ההיא נפתחה בספטמבר 93, ומכאן שיום הולדתו ה-55 של יוספוס היה לא לפני ספטמבר 92 ולכן יום הולדתו הראשון היה לא לפני ספטמבר 38 והוא נולד לא לפני ספטמבר 37. מן הנתון כאן מתברר, שלידתו חלה בין מועד זה לבין מארס 38.

<sup>17</sup> אספסיאנוס הוכרז קיסר בקיץ 69 ושלט לבדו מדצמבר של השנה ההיא. לפרטים נוספים על שלושת בניו של יוספוס הרשומים כאן, שהראשון נולד לאשתו השלישית והשניים האחרים – לאשתו הרביעית, ראו: סע' 426-428.

<sup>18</sup> בנגד אפיון א, 30-36, מספר יוספוס על רשימות יחס של כוהנים מכל העולם היהודי, שנשמרו בארכיון בית המקדש בירושלים. וראו גם: משנה, קידושין ד ד-ה.

<sup>19</sup> עליו ראו גם סע' 419. אין להתפלא ששם אחיו היה כשם אביו (אף על פי שאביו חי עוד שנים רבות לאחר לידתו, כפי שעולה מסע' 204 וממלחמת היהודים ה, 533); למקרים דומים אצל יהודים בעת העתיקה ראו לעיל, סע' 4 (מתתיהו בן מתתיהו)



האסכולות<sup>22</sup> שיש אצלנו; כפי שאמרתי תדיר,<sup>23</sup> יש שלוש: הראשונה היא הפרושים, השנייה היא הצדוקים, והשלישית היא האיסיים. חשבתי שכך אבחר בטובה ביותר, אם אלמד את שלושתן לעומק. (11) בהכבידי על עצמי ומתוך סבל רב עברתי אצל השלוש,<sup>24</sup> אך מכיוון שלא חשבתי שהניסיון שנבע מזה הספיק לי, כאשר שמעתי על אדם בשם בְּנוֹס הַשׁוּהָה במדבר, המסתפק בבגדים (העשויים מחומרים הלקוחים) מעצים, המגיש לעצמו רק אוכל הצומח מאליו והטובל דרך קבע יום ולילה במים קרים כדי להיטהר, נהייתי לחסיד<sup>25</sup> שלו. (12) אחרי ששהיתי אצלו שלוש שנים ומיציתי את ההתלהבות,<sup>26</sup> חזרתי לעיר. בהיותי בן תשע-עשרה התחלתי לנהוג כאזרח<sup>27</sup> בהידבקי באסכולה של הפרושים, הדומה מאוד לזו המכונה "הסטואית" אצל היוונים.<sup>28</sup>

שמדובר ב-ζηλωταί של משהו.<sup>26</sup> היידוע כאן מעניין, כאילו ברור לקוראים שלכל צעיר יש תשוקה כזאת; נראה שהדבר שייך לתפיסה כללית של יוספוס בדבר ההתלהבות הדתית של צעירים, העשויה או להתמצות ללא נזק, כמו במקרה שלו, או למצוא לעצמה אפיקי ביטוי מסוכנים, כמו במקרה של צעירים חמומי מוח הנוטים לאלומות ולמלחמה ולהתרברבות (כגון להלן: סע' 126, 170, 185, 391; וכן מלחמת היהודים ב, 267, 409 וכו'). וראו: י"ל לוי, בתוך: כשר, המרד הגדול, עמ' 189-190, הערה 94; פרייס, ירושלים במצור, עמ' 62, הערה 27.

לדימוי זה (πολιτεύεσθαι) של חיים לפי היהדות<sup>27</sup> כחיים לפי חוקת עיר ראו גם: מקבים ב ו א; מעשי השליחים כג א; מייסון, יוספוס והפרושים, עמ' 347-353; באומבך, יוספוס על הפרושים, עמ' 33-34. הפועל משקף את השימוש במונח πολιτεύμα כדי לציין את הקהילה היהודית; על כך ראו סקירתו של א' כשר, תרביץ, עב (תשס"ג), עמ' 5-36.

להשוואה – המפורשת כאן, והרמוזה במקומות אחרים אצל יוספוס – של הפרושים לאסכולה ההלניסטית-הרומית הידועה הזאת ראו: מייסון, יוספוס והפרושים, עמ' 138-140, 154-156. וראו גם: נגד אפיון ב, 168, שם טוען יוספוס שהפילוסופים היוונים המכובדים, לרבות הסטואיקנים, דעותיהם בעניין ה' כדעות משה. אשר לשאלה, האם השתמש יוספוס דווקא במינוח סטואי בבואו לתאר את עמדות הפרושים ראו: ד' פלוסר, עיון, יד (תשכ"ד), עמ' 318-329; ש' פינס, שם, כד (תשל"ג/תשל"ד), עמ' 227-232.

כתובים, או משוקעים בחוקים עצמם" (היפותטיקה אצל אוסביוס, הכנת הבשורה ח, ז, ו; תרגום עברי מאת ד' רוקח בתוך: כתבי פילון, א [בעריכת ס' דניאל-נטף], ירושלים תשמ"ו, עמ' 161). להנחה שיוספוס מתכוון ל"הלכות" ראו כבר אצל רוקח, שם, הערה 16. אשר לחשיבות של לימוד "מדויק" של החוקים, תכונה שיוספוס מייחס אותה במיוחד לפרושים – שאכן החליט לחיות על פי דרכם (סע' 12) – ראו גם: סע' 191; וכן, בין השאר: מלחמת היהודים ב, 110; ב, 162; קדמוניות היהודים יז, 41; יט, 332; מייסון, יוספוס והפרושים, עמ' 89-96 (עמ' 93-94 על קטע זה).

כך (αἰρέσεις) מדמה יוספוס את הכתות היהודיות<sup>22</sup> לאסכולות יווניות; למגמה זו ראו גם סע' 12 וכן, באופן כללי, באומגרטן, חבורות.

ראו: מלחמת היהודים ב, 119; קדמוניות היהודים יג, 171-173; יח, 11.

אולם לפי החשבון המוצע כאן, אם התחיל את המסלול כבן 16 וסיימו כבן 19 ובילה שלוש שנים אצל בנוס (סע' 12), לא נותר זמן רב לשלוש הכתות. נראה שאין לדקדק עם יוספוס בדברים כאלה. על בעיה זו, ולהצעת פתרון רדיקלי (תיקון נוסח והכנסת בנוס לכת האיסיים), ראו: למייר, יוספוס והאיסיים.

לשימוש כזה ב-ζηλωταί ("קנאים") – ולא ככינוי של אדם החבר בתנועת "הקנאים" – השוו הוויכוח בין מ' סמית ומ' הנגל בתוך: כשר, המרד הגדול, עמ' 325-326, 350-351. מחלוקתם בדבר התרגום של מלחמת היהודים ב, 444 נובעת מן העובדה ששם, שלא כמו כאן, אין יוספוס מציין במפורש



## ג. נסיעת יוספוס לרומא

(13) בהיותי בן עשרים ושש נפל בחלקי לעלות לרומא בגלל הסיבה הבאה. בזמן שפליקס כיהן כנציב יהודה הוא שלח לרומא, כבולים, בגלל סיבה קטנה ומקרית, כמה כוהנים ממקורבֵי, אנשים מתורבתיים,<sup>29</sup> כדי שייתנו דין וחשבון בפני הקיסר.<sup>30</sup>

(14) ברצותי למצוא דרך להצילם, ובמיוחד מכיוון שנודע לי שגם בהיותם בתנאים קשים הם לא זנחו את היראה לאלוהות אלא קיימו את עצמם על ידי אכילת תאנים ואגוזים,<sup>31</sup> הגעתי לרומא לאחר שעברתי סכנות רבות בים. (15) שהרי האנייה שלנו טבעה באמצע הים האדריאטי, ואנחנו – כשש מאות אנשים – שחינו במשך כל הלילה. עם תחילת היום הופיעה לפנינו, לפי השגחת האלוהים, אנייה קירנאית, ואני ועוד אי אלו אחרים, כשמונים בסך הכול, הקדמנו את האחרים והועלינו לאנייה.<sup>32</sup>

(16) אחרי הצלה זו השלמתי בבטחה את דרכי לדיקארכיאה, אשר האיטלקים מכנים אותה פוטאולי,<sup>33</sup> ובאמצעות קשרי ידידות הגעתי לאליטורוס – שחקן (יהודי לפי ייחוסו) אשר היה אהוב מאוד על נרון; אחרי שבאמצעותו נודעתי לפופיאה אשת הקיסר, הקפדתי תכף ומיד לזרז אותה (להביא לידי כך) שהכוהנים ישוחררו. אחרי שקיבלתי מפופיאה גם מתנות גדולות לצד הטובה ההיא חזרתי הביתה.<sup>34</sup>

מופנה לקוראים יהודים ראו הערה 29 למבוא. על "אלוהות" ראו הערה 91.

<sup>32</sup> השוו סיפורו של פאולוס: מעשי השליחים כז. גם שם (פסוקים כב-כה) מתפרשת ההצלה כגילוי של השגחה אלוהית. הטופוס רגיל; ראו לוקיאנוס, הלוקחים משרות בשכר א, הצוחק באריכות על אנשים המתפארים על הצלתם בהשגחת האלים מאוניות שנטרפו. על השגחה אלוהית אצל יוספוס, ראו להלן, הערה 131.

<sup>33</sup> עיר הנמל שרגילים היו לעבור דרכה לרומא; לדוגמה: קדמוניות היהודים יז, 328; יח, 161; מעשי השליחים כח יג.

<sup>34</sup> בקדמוניות היהודים כ, 195 מכנה יוספוס את פופיאה "יראת אלוהים", ומספר שהיא סייעה למשלחת ירושלמית ברומא. נראה אפוא שבכנותו אותה "יראת אלוהים" יוספוס מתכוון לרמוז על אהדה כלשהי ליהודים ו/או ליהדות. וראו: וילאמס, פופיאה; שטרן, מחקרים, עמ' 510-511; הנ"ל, מחברים, ב, עמ' 5-6, הערה 12.

<sup>29</sup> מילולית "טובים ויפים" (καλὸς καὶ ἀγαθός) – האידאל של "ג'נטלמן" יווני, כמו גם להלן: סע' 29, 256; קדמוניות היהודים יג, 260; יד, 249, 251 וכו'.

<sup>30</sup> הניסוח כמו בסע' 408. לפי יוספוס הוא נסע לרומא בהיותו בן 26, כלומר בשנת 63 או 64, אולם פליקס סיים את השירות שלו כנציב יהודה בשנת 59 או 60 לכל המאוחר (ראו: שירר, היסטוריה, א, עמ' 465-466, הערה 42; שוורץ, תרביץ, נב [תשמ"ג], עמ' 187-190). לכן או שיש כאן עדות לעינוי דין, או שנפלה כאן טעות כלשהי. לאפשרויות השונות ראו: תרביץ, שם, עמ' 190, הערה 59, סעיף ג. על נסיעתו של יוספוס באופן כללי ראו: בורמן, נסיעת יוספוס.

<sup>31</sup> כדי להישמר מאוכל שאינו כשר, ולא דווקא כסגפנות לשמה (השוו סע' 11). מקרים דומים: קדמוניות היהודים י, 190 (דניאל ורעיו נמנעים ממזון מן החי; השוו: דניאל א ח-יב); מלחמת היהודים ב, 143; מקבים ב ה כז. על כך שפרט זה



## ד. ויכוחים עם מרדנים

(17) שם מצאתי כבר התחלות של מעשי מרידה, ושרבים מתלהבים מן הרעיון של מרד ברומאים. ניסיתי אפוא להרגיע את המסיתים ושדלתי אותם לחזור בהם, בשוותי לנגד עיניהם את מי שהם יילחמו בהם,<sup>35</sup> ושהם נופלים מן הרומאים לא רק בניסיון צבאי אלא גם במזל,<sup>36</sup> (18) ושאינ להביא – באופן חפוזי<sup>37</sup> ולגמרי ללא חשיבה<sup>38</sup> – על עיר האבות, על הוריהם, ועליהם עצמם את הסכנה של הדברים הרעים ביותר. (19) דברים אלה אמרתי, והייתי מצוי בתחינה ממושכת בנסותי להניאם, שכן ראיתי מראש שסוף המלחמה הזאת יהיה רע ביותר בשבילנו. אך לא שכנעתי אותם, שהרי השיגעון של חסרי החשיבה גבר מאוד.

## ה. פחד מפני המרדנים

(20) מתוך פחד פן באמרי דברים אלה ללא הפסקה אקלע לשנאה ולחשדנות שאני מצדד באויבים ואסתכן בכך שאֶתפס בידי אלה ואחוסל, נסוגותי – מכיוון שהאנטוניה (שהייתה מבצר) כבר הייתה בידיהם<sup>39</sup> – אל החלק הפנימי של המקדש.<sup>40</sup> (21) אחרי חיסול מנחם וראשי כנופיית הליסטים<sup>41</sup> יצאתי מן המקדש ושוב שהיתי אצל הכוהנים הגדולים וראשוני הפרושים.<sup>42</sup> (22) פחד ניכר אחז בנו בראותנו את העם<sup>43</sup> חמוש, והיינו במבוכה (כי לא ידענו) מה לעשות, כי היינו חסרי אונים

<sup>40</sup> למינוח שנוקט יוספוס לחצרות בית המקדש ראו: שליט, הורדוס המלך, עמ' 201-204.

<sup>41</sup> על הריגת מנחם מנהיג הסיקאריים באלול 66 בידי שרידי אנשי אלעזר בן חנניה ראו: מלחמת היהודים ב, 448-443. יש לציין שיוספוס מניח שקוראיו יודעים מיהו מנחם. ראו על יד הערה 29 למבוא.

<sup>42</sup> כמו במלחמת היהודים ב, 411, יוספוס מציג את שתי הקבוצות האלה (יחד עם "הגדולים") כנציגים הלגיטימיים של היהדות והם מתנגדים למרד. לנוהג של יוספוס, ושל מחברי הברית החדשה, ואף של חכמים להשתמש במונח "כוהנים גדולים" ברבים כדי לציין את בני המשפחות שמהן נבחרו הכוהנים הגדולים, נוהג שהתפתח בעקבות חילופי הגברי התדירים מאז ימי הורדוס, ראו: שטרן, המאה הראשונה, ב, עמ' 600-603.

<sup>43</sup> יוספוס משתמש במונח זה (δημος) במובן כללי ולא טכני; ראו: צ'ריקובר, היהודים, עמ' 204-205. השוו להלן, הערה 107.

<sup>35</sup> דברי יוספוס המסוכמים כאן מזכירים את הנאום שנשא – לדברי יוספוס – אגריפס השני בשלב זה. ראו: מלחמת היהודים ב, 358-387.

<sup>36</sup> הרעיון, שה"מזל" (τύχη) עומד לצד רומא – דבר המשקף ודאי את רצון האלוהים – הוא בין היסודות של מלחמת היהודים. ראו במיוחד: ב, 360 (נאום של אגריפס השני); ג, 354 (תפילת יוספוס לפני כניעתו ביודפת); ה, 367 (נאום לפני חומות ירושלים). וראו: לינדנר, השקפה היסטורית, עמ' 42-48; שליט, יוסף והשקפותיו, עמ' 298-302.

<sup>37</sup> כמתאים לצעירים (השוו להערה 26), כפי שעולה מסוף סע' 170.

<sup>38</sup> כאן, כמו בסעיף הבא ("של חסרי החשיבה") נוקט יוספוס גישה שכלתנית, ולפיה רק חוסר חשיבה עשוי להביא לידי מרד הרסני.

<sup>39</sup> נראה שכוונת יוספוס לתרץ מדוע לא חיפש מקלט אצל חיל-המצב הרומי. לכיבוש האנטוניה (המבצר שהשקיף על המקדש) בידי המורדים באמצע אב 66 ראו: מלחמת היהודים ב, 430.



לעצור את המורדים; מכיוון שהייתה ברורה לנו הסכנה הרובצת לפתחנו, אמרנו אמנם שאנו מסכימים עם דעותיהם, אך יעצנו להישאר בינינו ובין עצמנו ולאפשר לאויבים להתקיפנו, כדי שיהיה ברור ומשכנע שרק בצדק, בתגובה, הרמנו נשק. (23) עשינו כך מתוך תקווה שקסטיוס,<sup>44</sup> כעבור זמן לא רב, יעלה בכוח גדול וישים קץ למרד.

## ו. תלאות היהודים בערים נכריות

(24) אך הלה – עלה והתקיף וניגף, ורבים מאנשיו נפלו; ומפלתו של קסטיוס הייתה לאסון לכל העם שלנו. שכן גבה לבם של אוהבי המלחמה עוד יותר בגללה, ומאחר שניצחו את הרומאים (פעם אחת) הם קיוו לעשות כן בשלמות.<sup>45</sup> ועל כך נוספה גם סיבה אחרת, כזאת: (25) התושבים של ערי סוריה מסביב<sup>46</sup> תפסו את היהודים שאצלם יחד עם נשותיהם וילדיהם וקטלום בלי שהאשימו אותם באשמה כלשהי; שהרי לא הייתה בדעתם שום צעד מהפכני של מרד ברומאים ואף נגדם לא הייתה להם שום איבה או מזימה.<sup>47</sup> (26) ואנשי סקיתופוליס<sup>48</sup> עשו מעשה שעלה על כל האחרים בחוסר יראה וברשעות: כאשר התקיפו אותם יהודים אויבים מן החוץ, הם אילצו את היהודים שאצלם ליטול נשק נגד בני עדתם, דבר האסור עלינו. בהסתערות יחד עם אלה הם גברו על המתקיפים, אולם לאחר שניצחו, הם התעלמו מן הנאמנות הראויה לאנשים שהם בני המקום ובעלי ברית וחיסלו את כולם – שָׁמְנו רבבות רבות.<sup>49</sup> (27) דברים כאלה סבלו גם היהודים היושבים בדמשק.<sup>50</sup> אולם על

<sup>48</sup> בית שאן; על פרשה זו ראו: מלחמת היהודים ב, 466-476.

<sup>49</sup> אין לייחס חשיבות רבה למספרים כאלה אצל יוספוס (כמו אצל רבים אחרים בעת העתיקה), "כי המספר הוא כמעט דבר של הפקר וכל אחד מן הסופרים שולט בו כאות-נפשו" (שטיין, אמנות התיאור, עמ' י). כך, לדוגמה, המספר שלפנינו עולה על המספר המוגזם כבר במלחמת היהודים ב, 468 ("מעל ל-13,000"). אבל אין בכך כדי להפתיע, כי אם נצרף את סע' 235 (204 ערים וכפרים בגליל) למלחמת היהודים ג, 43 (בקטן שבכפרים היו 15,000 תושבים לפחות) יתברר שאוכלוסיית הגליל מנתה כביכול מעל לשלושה מיליון בני אדם, וזאת גם אם לא נתחשב ב"עובדה" שמספר אנשי טריכאי לבדה – ונראה שהכוונה לגברים בלבד – לא היה רק 15,000 אלא עלה על 40,000 (מלחמת היהודים ב, 608), והרי היא לא הייתה העיר הגדולה ביותר של הגליל (ראו: סע' 123). מספרים כאלה

<sup>44</sup> קסטיוס גלוס, נציב סוריה בשנים 63 (?) – 66 (הוא נפטר בחורף 66/67); ראו עליו: שירה, היסטוריה, א, עמ' 265. יוספוס מתרשל בכך שלא הציג אותו כאן כדמות חדשה; השוו להלן, סע' 30, והערה 36 למבוא.

<sup>45</sup> לנסיגת קסטיוס גלוס מחומות ירושלים ואבדותיו בעת מסעו חזרה צפונה, לקראת סוף נובמבר 66, ראו: מלחמת היהודים ב, 513-555. גם שם (סע' 538-539) מפרש יוספוס את הניצחון היהודי הזה כמעין פתיחה של מלכודת. לרעיון שניצחון ראשון וחלקי עשוי לעורר את התקווה לניצחון שלם השוו: מקבים ב ח כט.

<sup>46</sup> דברים אלה מסופרים בפירוט רב יותר במלחמת היהודים ב, 461-465, 477-480, גם שם ליד סיפור תלאותיהם של יהודי סקיתופוליס. וראו להלן, הערה 79.

<sup>47</sup> כלומר, יהודי הערים ההן לא עשו ולא זממו דבר, לא נגד הרומאים ואף לא נגד שכניהם הנכרים.



הדברים האלה סיפרתי בדיוק רב יותר בספרים שלי<sup>51</sup> על אודות המלחמה ביהודה;<sup>52</sup> ואם הזכרתי אותם כעת, היה זה מתוך הרצון להעמיד את הקוראים על כך שמלחמת היהודים ברומאים לא הייתה עניין של בחירה, אלא יותר – של כורח.<sup>53</sup>

## ז. מינוי שליחים לגליל

(28) ובכן, לאחר שנוצח קסטיוס, כפי שאמרתי, בראות ראשוני הירושלמים שהליסטים יחד עם המהפכנים משופעים בנשק, הם חששו שאם יהיו הם בלתי-חמושים יהיו נחותים כלפי האויבים (כפי שבאמת אירע אחר כך); לכן, ומשנודע להם שלא כל הגליל סר כבר מן הרומאים, אלא חלק ממנו עדיין שמר על השקט, (29) הם<sup>54</sup> שלחו אותי ושני כוהנים אחרים, יועזר ויהודה, אנשים מתורבתים,<sup>55</sup> כדי שנשכנע את הרשעים להניח את כלי נשקם ושנסביר להם שעדיף לשמור אותם

למס' 1065, 1071, 1092 (מרד ברכוכבא מכונה *expeditio Judaica*, "המסע ל[ארץ] יהודה"); כשם שהכינוי השני רומז בבירור לארץ יהודה (שהרי אי אפשר לתרגם "המסע היהודי"), כך גם הראשון. אולם אין זה אומר שכל "יהודי" (כשם עצם או כשם תואר) אצל יוספוס מתייחס דווקא לארץ יהודה ויושביה; לפעמים זה כך (ובייחוד במקום שיש הבחנה בין הגליליים לבינם, כגון סע' 391), אך לפעמים הכוונה כללית ועמומה יותר – "יהודים" (בני דת או בני עם, לעומת נכרים – כגון סע' 113, 349). וראו הערות 147 ו-365 ונספח ד.

<sup>53</sup> כאן פוסח יוספוס על שתי הסעיפים: הוא מספר סיפור המאשים נכרים באחריות למלחמה, אך נמנע מלנסח את המסקנה הזאת מפורשות אלא מסתפק ב"כורח". על המושג הזה ראו: שרקנברג, כורח; וילאלבה, מתודה היסטורית, עמ' 40–43. יוספוס מבליט את התזה הזאת, שהמלחמה נכפתה על היהודים, גם בפתיחתו ובסופו של קדמוניות היהודים (א, 6; כ, 257–258) – וזה עוד סימן הקושר אליו את ספרנו (השוו לעיל, עמ' 3–4). וראו: בילדה, סיבות המלחמה, עמ' 199–200. אין יוספוס מזהה את שולחיו במדויק; להלן הוא מרבה לטעון ש"חבר הירושלמים" הוא ששלחו. ראו הערה 107.

<sup>55</sup> לאפיון זה ראו הערה 29 לסע' 13. אולם אין יסוד כלשהו להצעת האטה (תקופות עלומות, עמ' 318) שמדובר בשני הקטעים באותם האנשים.

מוגזמים ביותר (ראו: הוהנר, הורדוס אנטיפס, עמ' 291–295; ריד, ארכאולוגיה וישו הגלילי, עמ' 69–93), ולמעשה אינם אלא אמצעי רטורי שנועד להרשים את הקוראים ולרגשם. וראו: שטיין, אמנות התיאור, עמ' ט-יא. לדיון באוכלוסיית הארץ בתקופת השיא שלה בעת העתיקה, דהיינו התקופה הרומית-ביזאנטית, ראו: מ' ברושי, בתוך: ארץ-ישראל מחורבן בית שני, א (בעריכת צ' ברס ואחרים), ירושלים תשמ"ב, עמ' 442–455, המגיע למסקנה ש"מספר תושבי הארץ הגיע בתקופת השיא לכמיליון נפש" (עמ' 450). וראו גם: שטרן, מחברים, ב, עמ' 62–63. על מספרים דמיוניים אצל יוספוס ראו גם: דרינר, מחקרים, עמ' 36–43.

<sup>50</sup> כמפורט במלחמת היהודים ב, 559–561. על יהודי דמשק בתקופה זו ראו: רוטגרסון, יהודי סוריה, עמ' 35–36, ועוד לפי המפתח.

<sup>51</sup> השימוש ברבים מתייחס לחלקים השונים של החיבור הכולל; כך גם בסע' 365.

<sup>52</sup> נראה שכך צריך לתרגם *ἰουδαϊκός πόλεμος*, על משקל "המלחמה הגאלית" ו"המלחמה האפריקנית", כלומר, הספר עוסק במלחמה שהתרחשה ביהודה; השוו: *exercitus Judaicus* = "הצבא הרומי ביהודה" ולא "הצבא היהודי" (טאקיטוס, היסטוריות ב, עט; סווטוניוס, ויטליוס טו, 1). והשוו גם: דסאו, כתובות נבחרות, מס' 1400, 2083 (מרד ברכוכבא מכונה *bellum Iudaicum*, השווה לניסוח היווני האמור כלפי המרד הגדול)



עבור גדולי העם<sup>56</sup> – שהחליטו להחזיק את הנשק מוכן תמיד לקראת העתיד, אך עם זאת להמתין ולראות מה יעשו הרומאים.

ח. המצב בגליל, 1: ציפורי

(30) ובכן, אחרי שקיבלתי את ההנחיות האלה באתי אל הגליל. את אנשי ציפורי, מצד אחד, מצאתי מצויים במצוקה לא קטנה כלל ועיקר בנוגע לעיר האבות שלהם מכיוון שהגליליים החליטו לבזוז אותה בשל ידידותה לרומאים<sup>57</sup> ובשל העובדה שהם הושיטו יד ימין ונאמנות לקסטיוס גלוס המשמש נציב סוריה.<sup>58</sup> (31) אולם הרחקתי מהם כולם את הפחד בכך ששכנעתי את ההמונים ביחס אליהם<sup>59</sup> וגם הרשיתי להם להיות בקשר כל אימת שירצו עם אנשי עירם שהוחזקו בדור כבני ערובה של קסטיוס (דור היא עיר בפניקיה).<sup>60</sup>

אולם את יושבי טבריה מצאתי שכבר אחזו בנשק, בגלל הסיבה הזאת:

איור 27. מטבע מציפורי שהוטבע במהלך המרד ברומאים (67/68 לסה"נ). פנים: "שנת 14 לנירון קלאודיוס קיסר". גב: מסביב לצמד קרני שפע וקדוקאוס: "בימי אספסיאנוס בנירונאיס ציפורי עיר השלום".



ט. המצב בגליל, 2: טבריה

(32) היו שלוש סיעות בעיר:<sup>61</sup> האחת, מכאן, הייתה של אנשים מכובדים; בראשה

<sup>56</sup> כלומר, לא להשתמש בכלי הנשק אלא על דעת גדולי העם.

<sup>57</sup> לקבלת עולה של רומא על ידי ציפורי, מיד עם התערבותו הראשונה של קסטיוס גלוס, ראו: סע' 121, 346–348; מלחמת היהודים ב, 510–511.

<sup>58</sup> היא משתקפת גם במטבעות העיר. וראו: משורר, אוצר, עמ' 94–96; מילר, ציפורי, עמ' 3, הערה 12; מאירס, ציפורי – עיר השלום. אולם ראו להלן, הערה 60.

<sup>59</sup> עמ' 460–462. כפי שמציע מילר, נראה שיש כאן סימן – לצד אחרים, כגון סע' 347 – שלא כל בני ציפורי היו רודפי שלום. אולם היה חשוב ליוספוס לטעון אחרת (במיוחד בסע' 346 ואילך) בשל פולמוסו עם יוסטוס, שהרי רצה להציג את ציפורי כניגוד גמור לטבריה.

<sup>60</sup> יוספוס אוהב לחלק את המציאות באופן סכמטי לשלוש: שני קטבים ומה שביניהם. השוו: סע' 124; קדמוניות היהודים יג, 171–173; מלחמת היהודים ו, 236–243. במקרה הנוכחי הדבר מאפשר לו להציג את שני הקטבים כבעלי בריתו מכאן וכאויביו הכנים מכאן (השוו הערה 263), ואילו יוסטוס יישאר באמצע, כרשע המעמיד פנים.

<sup>61</sup> שכבר נזכר לעיל; ראו הערה 44. אשר להושטת "יד ימין ונאמנות" (החוזר גם להלן, סע' 370), ראו למשל פוליביוס כט, כז, 6, וכן: שוורץ, מקבים ב, עמ' 132–133 (על ד לד).

<sup>59</sup> הכוונה, כפי הנראה לפי הסעיף הקודם, היא שהרגיע את בני ציפורי בכך ששכנע את המוני הגליליים לא



עמד יוליוס קפלוס. (33) הוא ואלה אשר עמו – הורדוס בן מיארוס, הורדוס בן גמלא וקמצא בן קמצא (שהרי קריספוס אחיו, אשר היה פעם נציב מטעם המלך הגדול,<sup>62</sup> היה באחוזותיו בעבר-הירדן)<sup>63</sup> – (34) כל האמורים יעצו בעת ההיא לשמור על הנאמנות כלפי הרומאים והמלך. אולם עמדה זו לא מצאה חן בעיני פיסטוס, שיוסטוס בנו הסית אותו. (35) מטבעו הוא היה גם איכשהו משוגע. הסיעה השנייה, שהייתה מורכבת מאנשים פשוטים<sup>64</sup> ביותר, החליטה לעשות מלחמה. (36) יוסטוס בן פיסטוס, שהיה ראש הסיעה השלישית, העמיד אמנם פנים כאילו עדיין התלבט בנוגע למלחמה, אך באמת שאף למעשי מהפכה, בחשבו שיוכל לרכוש לעצמו עצמה מתוך ההפיכה. (37) ובכן, בהתייצבו לעיני כול<sup>65</sup> הוא ניסה להסביר להמון שהעיר (טבריה) משלה תמיד בגליל בימי הורדוס (שהיה טטרארך ומייסד העיר),<sup>66</sup> מכיוון שלפי רצונו, על עירם של אנשי ציפורי היה לציית לזאת של אנשי טבריה,<sup>67</sup> ושהבכורה שלהם גם לא הוסרה בימי מלכותו של אגריפס האב, אלא עמדה בעינה עד שמשל פליקס ביהודה.<sup>68</sup> (38) ואילו כעת – אמר – איתרע מזלם ונרון מסרם במתנה לאגריפס הצעיר;<sup>69</sup> שוב תמשול ציפורי בגליל<sup>70</sup> מאחר שהיא צייתה

<sup>62</sup> נראה שהכוונה לאגריפס השני, הנזכר כאן לראשונה בספר זה. אמנם היה אפשר לפרש "גדול" כ"זקן" ולחשוב כאן על אגריפס הראשון (לעומת בנו "הצעיר" – סע' 38), אך לא ברור שהיה טעם להזכיר כאן תפקיד שהסתיים כעשרים שנה לפני הזמן המדובר (אגריפס הראשון מת בשנת 43/44), וכינויו של אגריפס הראשון בספרנו הוא "האב" (סע' 37). ראו: שוורץ, אגריפס, עמ' 148-149, והערות 124-125 שם (המראות שגם אגריפס השני נקרא "הגדול"). אשר לקריספוס, שאינו ידוע ממקום אחר, ראו: שם, עמ' 128, הערה 28, ולהלן, הערה 398.

<sup>63</sup> ולכן לא נמנה עם ראשי הסיעה. הערה ממוסגרת כזאת מניחה שהקוראים מתמצאים היטב במציאות המתוארת כאן – עוד סימן שהדברים בנויים על דו"ח בן הזמן (ראו הערה 33 למבוא).  
<sup>64</sup> מילולית: "בלתי-מצוינים", כמו סע' 1. להלן, סע' 66, מוגדרת סיעה זו כ"מלחים וחסרי כול". שם גם נאמר שישוע בן צפאי עמד בראש הסיעה הזאת, "כפי שכבר אמרנו". אולם אליבא דאמת לא צוין כבר הדבר בספרנו (השוו: מלחמת היהודים ג, 450), וכך קורה – אפשר במתכוון – שקטע ראשון זה על טבריה מציין את השמות של שני רשעים בלבד: יוסטוס ואביו.

<sup>65</sup> מילולית: "לאמצע שלהם"; השוו הערה 345.

<sup>66</sup> הכוונה להורדוס אנטיפס, שייסד את טבריה בשנת 19 לסה"נ בערך, ראו: קדמוניות היהודים יח, 36-38; הוהנר, הורדוס אנטיפס, עמ' 91-100. וראה עוד הערה 23 למבוא.

<sup>67</sup> לתחרות בין טבריה וציפורי ראו: מילר, יחסים בין ערים.

<sup>68</sup> אגריפס הראשון קיבל את השלטון בגליל, לרבות טבריה, בשנת 39 לסה"נ (קדמוניות היהודים יח, 252; יט, 351) ומת בשנת 43/44 לסה"נ. פליקס נתמנה לנציב יהודה בשנת 49 או 52; ראו: שירר, היסטוריה, א, עמ' 459-466; ד' שוורץ, תרביץ, נב (תשמ"ג), עמ' 182-186.

<sup>69</sup> בשנת שלטונו הראשונה או השנייה של נרון (54-56 לסה"נ – קדמוניות היהודים כ, 158-159), למעלה מעשר שנים לפני הזמן שמדובר בו כעת. ראו: קוקינוס, שושלת בית הורדוס, עמ' 322. ריהל (יוסטוס, עמ' 301-302) נאלץ, בהתאם לשיטתו, להפוך את טרונייתו של יוסטוס לקריאה שכל הגליל, ולא רק טבריה, יועמד תחת שלטונו של אגריפס השני; ראו הערה 106.

<sup>70</sup> כלומר, בחלק הארי של הגליל, שנשאר תחת שלטון רומי ישיר במסגרת פרובינקיה יודיאה. גרסנו "שוב" במקום "מיד" (αὐτὸς במקום εὐθύς) לפי העניין ובהתאם להצעת הנזן, ביקורת נוסח, עמ' 153-154. כך גם זיגרט ואחרים, ח"י, עמ' 36.



לרומאים, ובוטלו הבנק המלכותי<sup>71</sup> והארכיון<sup>72</sup> שהיו אצלם. (39) באמרו דברים אלה ועוד רבים אחרים כהנה וכהנה<sup>73</sup> נגד המלך אגריפס על מנת להסעיר את רוח העם לקראת מרידה, הוא הוסיף שעכשיו הוא הזמן ליטול נשק ובצרפס להם את הגליליים כבעלי ברית – אשר ברצון ייתנו להם (לאנשי טבריה) למשול בגליל האיבה הקיימת אצלם לאנשי ציפורי מכיוון שאלה שמרו על נאמנות לרומאים – לפנות ביד חזקה לענישתם של אלה.<sup>74</sup> (40) באמרו דברים כאלה הוא הוביל את ההמון; הרי הוא היה מסוגל כהוגן לעסוק בדמגוגיה ולגבור באמצעות אחיזת עיניים ושיטוי רטורי על טיעוניהם הטובים יותר של מתנגדיו. שהרי כלל וכלל לא היה בלתי-מנוסה בהשכלת היוונים,<sup>75</sup> ובקחתו אומץ ממנה שלח את ידו גם לכתוב את תולדות המעשים האלה,<sup>76</sup> כאילו שבחיבור הזה יוכל לגבור על האמת. (41) אולם בנוגע לאדם הזה, אשר (אורח) חיו היה מגונה,<sup>77</sup> ועל כך שיחד עם אחיו כמעט שהיה (לבדו) גורם לאסון, נספר בהמשך החיבור (הזה).<sup>78</sup> (42) אז שכנע יוסטוס את אנשי העיר ליטול נשק, ובאלצו רבים שלא רצו בכך (להילוות אליו) הוא יצא

התכתבותו של אגריפס (סע' 356) והן בעובדה שהוא ידוע אף כמי שציטט סיפור על סוקראטס ואפלטון (כפי שהוא מצוטט אצל דיוגנס לארטיוס ב, ה [סוקראטס] סע' 41; ראו: הולאדי, פרגמנטים, עמ' 382-383).

<sup>76</sup> להיקף ספרו של יוסטוס על המלחמה ראו סע' 357-358. הניסוח כאן, *τὴν ἱστορίαν*, *τῶν πραγμάτων τούτων ἀναγράφειν* כללי כמו רעהו בסע' 336: *τὴν περὶ τούτων*; *πραγματεῖαν γεγραμμένην* ולא ברור אם ספרו זה היה חלק מחיבור אחר שלו שפוטיוס (ראו לעיל, הערה 10 למבוא) מכנהו "על מלכי היהודים לפי אילנות היחס (?) שלהם" או שמא ספר נפרד. על חיבוריו של יוסטוס ראו: דן, יוסטוס, עמ' 58-60; רייאק, יוסטוס ויוסטוס, עמ' 82-84; ברזנו, יוסטוס, עמ' 347-356; הולאדי, פרגמנטים, עמ' 372-373.

<sup>77</sup> אותו שם תואר חוזר כנגד אפיון א, 53, בפתיחת "נספח" (שם, סע' 57) קצר המתקף אנשים שמתחו ביקורת על חיבורי יוסטוס. יש להניח שגם שם הכוונה ליוסטוס בראש ובראשונה, לצד אחרים – כמו גם בנספח דלהלן (סע' 336-367), שאליו מפנה יוסטוס בסוף הסעיף הזה. <sup>78</sup> על יוסטוס ראו במיוחד הנספח עליו: סע' 336-367. אולם אחיו אינו נזכר שם, ובנוגע אליו אין לנו אלא הדברים הסתומים בסע' 177-178, 186.

<sup>71</sup> להנחה, שמדובר בעצם במנגנון הגבייה של מסים ראו: ג'ונס, עיור, עמ' 81. נראה שהתואר "מלכותי" כוונתו רק "ממשלתי", שהרי לא שלט מלך בטבריה לפני שנמסרה לאגריפס השני. לשימוש כללי ב"מלכות" במשמעות "שלטון" ראו גם לעיל, הערה 15. עם מסירת טבריה לאגריפס היה חשש שמוסדות פרובינקיאליים חדשים יפתחו בציפורי. לדברים כאן על ארכיון השלטון (*τὰ ἀρχεῖα*), כמו במלחמת היהודים ב, 427) שעבר לציפורי, השוו במיוחד: משנה, קידושין ד ה ("הערכי הישנה של צפורי"); ועליה: מילר, ציפורי, עמ' 46-55.

<sup>72</sup> נראה שיש נימה של זלזול ב-*ἕτερα πολλὰ* וכן להלן, סע' 261; כך גם *πολὺς καὶ ἄλλος* בסע' 243, 362.

<sup>74</sup> כלומר, של אנשי ציפורי, שנאמנותם לרומאים נזכרה בסע' 30, 38.

<sup>75</sup> כאן נוהג יוסטוס כרומאי, המוכן להודות בהשכלתם של היוונים – וראו לעיל, הערה 1, על ההעצמה שיש ב"כלל וכלל לא" – אך בד בבד לגנותם כחסרי יושר ובלתי-רציניים. השוו: מלחמת היהודים א, 13-16; נגד אפיון א, 23-27; פלוטארכוס, חיי מרקוס קאטו, פרקים כב-כג; מעשי השליחים יז כא; פטרוכילוס, רומאים על יוונים, בייחוד עמ' 163-201; מ' גודמן אצל פרנטה-סיברס, יוסטוס ותולדות התקופה, עמ' 334-336; האלאנד, חוקי ישראל, עמ' 284-285. השכלתו היוונית של יוסטוס משתקפת הן במינויו לתפקיד הממונה על



עם כל אלה והצית את הכפרים של גדרה ושל היפוס, ששכנו בגבול שבין תחומי טבריה וסקיתופוליס.<sup>79</sup>

י. המצב בגליל, 3: גוש חלב

(43) כך, מצד אחד, היו העניינים בטבריה. ואילו ענייני גוש חלב, מצד אחר, היו במצב זה: יוחנן בן לוי, משראה שהיו בין אנשי העיר מי שהתלהבו מהרעיון של המרד ברומאים, ביקש לרסן אותם בדרשו מהם להתמיד בשמירת הנאמנות. (44) אך לא היה הדבר בכוחו, אף על פי שפעל בהתלהבות רבה.<sup>80</sup> זאת מפני שהגויים מסביב – אנשי גדרה וגברה,<sup>81</sup> סוגני<sup>82</sup> וצור – אספו כוח רב, ובהתנפלים על גוש חלב הם לקחוה בכוח; אחרי שהשמידה בשרפה וגם הוסיפו הרס, הם נסוגו לבתיהם. (45) יוחנן, שזעם על הדברים האלה, חימש את כל אנשיו ולאחר שהתקיף בכוח את הגויים האמורים הוא ניצחם; לאחר ששיקם את גוש חלב למצב טוב יותר משהיה הוא ביצר אותה בחומות כדי שתהיה בטוחה בעתיד.<sup>83</sup>

יוחנן כנבל לכל אורך הדרך. יש לחשוד שיוספוס, בעריכת דבריו לקראת פרסום, דאג כאן, בראשית דבריו על גוש חלב, הבאים מיד אחרי דבריו על טבריה המתרכזים ביוסטוס, לשפר את דמותו של יוחנן כדי להבליט עוד יותר את רשעותו של יוסטוס. לתרגילים דומים ראו: הערה 60; וכן: מלחמת היהודים ב, 277 (אפילו אלבינוס צדיק לעומת פלורוס); ז, 263 (אפילו הסיקאריים מתונים לעומת יוחנן מגוש חלב).

<sup>81</sup> ערב(ה) שבגליל התחתון (אביעם-ריצ'רדסון, הגליל, עמ' 187); ראו: קלוזנר, בימי בית שני, עמ' 286-289; ספראי, בימי הבית, א, עמ' 244-245; ב, עמ' 135. בכתבי היד מופיע לעתים "גרבה" או "גרבות", צורות הקרובות לשם המקורי, וראו להלן, הערה 262. המקום נמנה יחד עם טבריה וציפורי בסע' 82 ו-203, ובסע' 123 אף נאמר בפירוש ששלוש אלה הן הערים הגדולות ביותר של הגליל. אולם נראה שהמונח "כפר" (סע' 242) מתאים לו יותר.

<sup>82</sup> בדרך כלל מזוהה עם סכנין, המרוחקת מגברה כארבעה-חמישה ק"מ (עשרים סטאדיות לפי סע' 265). אולם ראו להלן, הערה 222.

<sup>83</sup> כך גם להלן סע' 71, ובהתאם נמנע יוספוס, בסע' 187-188, מרישום גוש חלב בין המקומות שהוא עצמו ביצר. זאת בניגוד מה למלחמת היהודים ב, 575, שם טוען יוספוס שהוא שפקד על יוחנן לבנות

<sup>79</sup> על גדרה והיפוס (סוסיתא), שתיים מערי הדקפוליס ממזרח לכנרת ומדרומה, ראו: שירר, היסטוריה, ב, עמ' 130-136; ליכטנברגר, דקפוליס, עמ' 27-50, 83-114. אשר להתקפה עליהן המתוארת כאן, ראו גם להלן, סע' 341-343, 410. וראו גם תיאור הפרשה במלחמת היהודים ב, 458-460 – שם אין יוספוס מזכיר את יוסטוס ומנגד הוא מספק את ההסבר, שההתקפות היו תגובה של היהודים על רצח יהודי קיסריה (שם, סע' 457) והקבילו להן התקפות רבות של סורים על היהודים היושבים בקרבם (סע' 461 ואילך); בסע' 478 שם הוא אף מזכיר במיוחד את ההתקפות של אנשי היפוס וגדרה על היהודים היושבים בקרבם. כאן מעדיף יוספוס להאשים את יוסטוס בשמו, להעלים את ההקשר העשוי להצדיק את מעשיו ולהציג את ההתקפות על סורים כאילו נבעו רק מקנאה של אנשי טבריה בציפורי (שטופחה בידי יוסטוס). על ערי הדקפוליס בעת המרד הגדול ראו: ביטנהרד, דקפוליס, עמ' 241-244; ליכטנברגר, דקפוליס, עמ' 10-11.

<sup>80</sup> נכונותו של יוספוס לאפיין את יוחנן, בהצגתו הראשונה לפני הקוראים, כשומר שלום נלהב, ולתקן את כישלונו, עומדת בסתירה גסה להצגתו במלחמת היהודים, שם הוא רשע מעיקרו; השוו: מלחמת היהודים ב, 585-589. הצגה זו סותרת גם את המשך ההרצאה של חיי יוסף, המציגה את



יא. המצב בגליל, 4: גמלא<sup>84</sup>

(46) גמלא נשארה נאמנה לרומא בגלל הסיבה הזאת: פיליפוס בן יקים, נציבו של אגריפס המלך,<sup>85</sup> לאחר שניצל באופן שמעבר לכל ציפייה<sup>86</sup> והצליח לברוח מן הארמון המלכותי בירושלים שהיה נתון במצור, נפל לסכנה אחרת, שמא יחוסל בידי מנחם והליסטים אשר עמו.<sup>87</sup> (47) אולם מספר אנשים בבליים, קרוביו,<sup>88</sup> שהיו אז



איור 28. גמלא, מבט ממזרח.

<sup>85</sup> לפי קדמוניות היהודים יז, 29-31, פיליפוס זה, ראש צבאו של אגריפס השני (כך גם להלן, סע' 407), היה נכדו של זמריס, יהודי בבלי שהורדוס יישבו בראש מושבה צבאית בבשן. וראו: ש' אפלבאום, קשתי זאמאריס; שטרן, מחקרים, עמ' 196-197.

<sup>86</sup> כמו יוספוס עצמו בהזדמנויות שונות - סע' 96, 304. במקרה השני נאמר מפורשות שהדבר היה הודות להשגחת ה' (סע' 301) - וזו תגן על פיליפוס בהמשך הסיפור הנוכחי (סע' 48). וראו הערה 131.

<sup>87</sup> המצור על הארמון הסתיים ב-6 בחודש גורפיוס (אלול) 66 ומנחם נרצח זמן קצר אחר כך (מלחמת היהודים ב, 430-440, 443-448), כך שביריחת פיליפוס בן יקים מירושלים מתוארכת, לפי המסופר כאן, לחודש אלול לכל המאוחר. אולם לפי מלחמת היהודים ב, 556 הוא ברח מירושלים

את חומות גוש חלב. בחיי יוסף חשוב ליוספוס, המתפלמס עם יוסטוס, להדגיש את האפשרות של יזמות מקומיות, ללמדך שאם מרדה טבריה יש לתלות את הדבר באנשי העיר ומנהיגיהם, ולא בו דווקא.

<sup>84</sup> על עיר זו, זיהויה ותולדותיה בעת המרד הגדול ראו: ד' שיאון, קתדרה, 78 (טבת תשנ"ו), עמ' 3-24; שיאון ויבור, גמלא, עמ' 2-33. אמנם הייתה בגולן (כאמור במלחמת היהודים ד, 2) ולא בגליל, אולם נראה שהיה רגיל לדבר עליה באופן כללי כחלק מן הגליל, כמשתמע כאן (מתוך סע' 30, 62). השוו את קדמוניות היהודים יח, 4 ("יהודה הגולני, איש מעיר ושמה גמלא") לקדמוניות היהודים כ, 102, מלחמת היהודים ב, 118 ומעשי השליחים ה לז ("יהודה הגלילי"). על בעיה זו ראו: הנגל, הקנאים, עמ' 331, והערה 100 שם.





איור 29. כתובת לטינית מביירות: "ברניקי המלכה (בתו של המלך אגריפס הגדול) והמלך אגריפס תיקנו מן היסוד את המקדש הזה (?), שהמלך הורדוס, שהם מצאצאיו, בנאו, אחרי שהידור הבניין ברבות השנים, וגם קישטו אותו בשיש ובשישה (?) עמודים" (ראו הערה 96).

בירושלים, מנעו את הליסטים מלעשות את הדבר. ובכן, אחרי ששה שם פיליפוס ארבעה ימים, בחמישי ברח בהשתמשו בפאה נכרית כדי לא להתגלות. בבואו אל אחד מכפריו המצוי באזור הגובל עם המבצר גמלא,<sup>89</sup> הוא שלח לכמה מפקודיו וציווה לבוא אליו.<sup>90</sup> (48) אך את הדבר הזה, אשר חשב לעשותו, האלוהות<sup>91</sup> מנעה כדי להועיל<sup>92</sup> (שהרי אלמלא קרה כך, היה הדבר ודאי מחסל אותו<sup>93</sup>): מכיוון שלקה פתאום בחום, הוא כתב איגרות לאגריפס וברניקי (בני והמלך)<sup>94</sup> ונתן לאחד מן העבדים המשוחררים כדי שיביאן אל ורוס. (49) הלה היה מנהל המלוכה בעת ההיא, אחרי שהמלכים<sup>95</sup> מינוהו לכך, כי הם עצמם באו אל ביירות ברצותם לצאת לקראת קסטיוס.<sup>96</sup> (50) ובכן, לאחר שקיבל ורוס את מכתבי פיליפוס ובלמדו שהלה ניצל,

על מנת להכשיל (סע' 301 וכן מלחמת היהודים ב, 539).

<sup>93</sup> הערה דומה: סע' 301. על אמונת יוספוס בהשגחה האלוהית, ראו הערה 131.

<sup>94</sup> כלומר, בני אגריפס הראשון: אגריפס השני וברניקי אחותו. השימוש ב"בנים" בא כדי להבחין בין אגריפס השני לאביו (השוו: "האב" ו"הצעיר" לעיל, סע' 37–38). אשר להופעת ברניקי כפעילה לצדו ראו גם: מלחמת היהודים ב, 405, 426; מעשי השליחים כה יג ועוד הרבה; שטרן, מחברים, א, עמ' 514. להצעה שהמלך והמלכה הנזכרים בבבלי, פסחים נז ע"א (וכן: פח ע"ב) היו אגריפס וברניקי, ראו: שוורץ, בעת ההיא, עמ' 266–267.

<sup>95</sup> אגריפס השני וברניקי, כמו סע' 126.

<sup>96</sup> אמנם לפי מלחמת היהודים ב, 481 אגריפס יצא לפגוש את קסטיוס גלוס באנטיוכיה (ולא בביירות); אפשר אפוא שביירות הייתה רק התחנה הראשונה. מכל מקום, נראה שנשארו בביירות; ראו סע' 181, 357. היה להם, כמו לאביהם (קדמוניות היהודים יט, 335–337) ולסבא רבה שלהם (מלחמת היהודים א, 422), יחס מיוחד למושבה רומית זו, שנהנתה מנדיבותם, כפי שעולה מקדמוניות

בזמן מאוחר יותר, אחרי מפלתו של קסטיוס גלוס בנובמבר 66. להגנה על הנתון כאן, יחד עם ההסבר שהסיפור במלחמת היהודים מאחר את בריחת פיליפוס מירושלים כדי לעבות את טענתו של יוספוס שנכבדים רבים ברחו בעת ההיא, ראו: פרייס, פיליפוס, בייחוד עמ' 86–90.

<sup>88</sup> ראו הערה 85.

<sup>89</sup> על כך שיש לאחד משרי המלוכה כפרים משלו (כלומר שהוא מתפרנס ממסיהם), ראו גם סע' 33.

<sup>90</sup> המסורת הטקסטואלית משובשת בסוף משפט זה; אפשר שחסר טקסט או שיש להוסיף "לקיסריה פיליפי". ראו: זיגרט ואחרים, ח"י, עמ' 40, הערה 69.

<sup>91</sup> מינוח ניטרלי זה (ולא "האל" או "ה") מופיע הרבה אצל יוספוס, והניואנס כללי; אין רמיזה לאלוהי ישראל דווקא. ראו: שט, מושג האלוהים, עמ' 172–179. אולם בספרנו אין הבחנה ניכרת בין הכינויים; ראו למשל התערבותו המשגיחה של "ה" בסע' 15, 301, 425.

<sup>92</sup> יוספוס אוהב להצביע על דרכיו המפתיעות של ה', הגורם כישלון על מנת להצליח (כאן) והצלחה



הדברים הכבירו עליו מאוד, משום שחשב שלהבא הוא עצמו יראה בלתי-שימושי למלכים מכיוון שפיליפוס הגיע. ובכן, הוא הציג לפני ההמון את האיש שהביא את האיגרות והאשים אותו בזיוף; הוא אמר שהלה שיקר בדווחו שפיליפוס נלחם בירושלים יחד עם היהודים נגד הרומאים, והרגו.<sup>97</sup> (51) מכיוון שהעבד המשוחרר לא חזר, שלח פיליפוס – שהיה נבוכ מכיוון שלא ידע את סיבת הדבר – שליח שני עם איגרות כדי שידווח לו מה אירע לשליח, מדוע הוא מתעכב. (52) אך גם הוא – לאחר שהגיע, ורוס קטלו על סמך האשמות שווא. הרי גם בגלל הסורים בקיסריה<sup>98</sup> התחיל לחשוב בגדולות, מכיוון שאמרו שאגריפס הומת בידי הרומאים על סמך עדות של היהודים ושהוא (ורוס) ייטול את השלטון מכיוון שהיה צאצא של מלכים. ובאמת היה צריך להודות שורוס היה בן ייחוס מלכותי – צאצא של שוהם, שהיה טטרארך באזור לבנון.<sup>99</sup> (53) מאחר שגבה לבו בשל הדברים האלה ורוס עיכב את המכתבים אצלו, וכך דאג שהמלך לא יקרא את המכתבים; והוא גם הפקיד שומרים על כל היציאות, כדי שלא יימלט אדם כלשהו וידווח למלך על הנעשה. וכדי לעשות חסד לסורים אשר בקיסריה הוא הרג רבים מן היהודים. (54) הוא גם רצה – יחד עם אנשי הטרקון אשר בבשן – ליטול נשק ולצאת בתנופה נגד היהודים הבבלים אשר באקבטנה (שהרי זה הכינוי שהיה להם).<sup>100</sup> (55) לאחר שקרא לשנים-עשר מחשובי היהודים שבקיסריה, ציוס לבוא לאקבטנה ולהגיד לבני עדתם היושבים שם:

מכיוון שורוס שמע שאתם רוצים לצאת בתנופה נגד המלך אך אינו מאמין (שזה נכון), הוא שלח אותנו כדי לשכנע אתכם להניח את כלי נשקכם. שהרי זאת תהיה בשבילו הוכחה מעולה שאין להאמין למה שאומרים עליכם.

ורוס, ואילו קיסריה פיליפי הייתה באזור הממלכה והיא מכונה "קיסריה" סתם בסע' 75 אחרי שנזכרה באופן מלא בסע' 74.

<sup>99</sup> על שוהם (סוהיימוס), הטטרארך של היטורים, ראו: קסיוס דיו נט, יב, 2; שירר, היסטוריה, א, עמ' 569-570. בנוגע לעובדה שיוספוס מסביר את המונח "ייחוס מלכותי" בכך שאביו של ורוס נשא בתואר "טטרארך", שהוא באמת נחות מ"מלך" (ראו: שירר, היסטוריה, א, עמ' 333-335, הערה 12), ראו לעיל, הערה 15.

<sup>100</sup> על המושבה של יהודים בבבלים בבשן, מאז ימי הורדוס, ראו לעיל, הערה 85.

היהודים כ, 211-212 ומעדות אפיגרפית (איור 29); ראו: שוורץ, אגריפס, עמ' 145, הערה 104.

<sup>97</sup> יוספוס מציג את ורוס כתכלית הצביעות: בהעמידו פנים כאילו הוא דואג לכבודו של פיליפוס הוא דואג לעצמו בכך שמסתיר את העובדה שהלה שרד והגיע לגליל. לשמועה כאילו שיתף פיליפוס פעולה עם המורדים ראו גם סע' 182-184, 407-408.

<sup>98</sup> נראה שהכוונה לקיסריה פיליפי (בניאס). אמנם ידועה היטב האיבה בין יהודים וסורים בקיסריה אשר על שפת הים (קדמוניות היהודים כ, 173-178, 182-184; ראו: י"ל לוין וא' כשר בתוך: המרד הגדול, עמ' 173-194, 195-204). אולם העיר ההיא הייתה רחוקה מתחומי של אגריפס השני ולכן של



(56) הוא ציווה שישלחו אליו שבעים איש מראשוני העיר כדי שיגנו עליהם מפני ההאשמה שהושמעה נגדם. ובכן, לאחר שהלכו השנים-עשר אל בני עדתם שבאקבטנה ומצאום שהם אינם חושבים כלל על מרדנות, הם שכנעו אותם לשלוח גם את השבעים. (57) והם, בלי שחשדו כלל במה שעמד לקרות, שילחו (את האנשים) ואלה, יחד עם שנים-עשר השליחים, ירדו לקיסריה. ורוס יצא לקראתם עם כוח מלכותי, הרג את כולם יחד עם השליחים והחל לעשות את הדרך נגד היהודים אשר באקבטנה. (58) אבל אחד מן השבעים שניצל הקדים (את ורוס) ודיווח להם, והם, לאחר שלקחו כלי נשק, נסוגו עם נשיהם וילדיהם למבצר גמלא, בהשאירם אחריהם את הכפרים מלאי כל טוב ורבבות רבות של בהמות. (59) משנודעו הדברים האלה לפיליפוס, בא אף הוא אל מבצר גמלא, ועם בואו צווח ההמון וקרא לו להנהיג אותם ולהילחם ברוס ובסורים שבקיסריה – שהרי נפוצה (שמועה) שהמלך נהרג בידיהם.<sup>101</sup> (60) פיליפוס ריסן את יצריהם, ובהזכירו את מעשי החסד של המלך כלפיהם ובספרו על גודל כוחם של הרומאים הוא אמר שאין זה מועיל להרים נס מלחמה נגדם; לבסוף שכנעם. (61) אך המלך, אשר נודע לו שרוס עתיד לקטול ביום אחד את יהודי קיסריה יחד עם נשותיהם וילדיהם – רבבות אנשים – שלח להביא את אייקואוס מודיוס ושלחו כיורש תפקידו של ורוס, כפי שסיפרנו במקום אחר.<sup>102</sup> ואילו פיליפוס החזיק במבצר גמלא ודאג שגם השטח מסביב יישאר נאמן לרומאים.

## יב. מהלכים ראשונים בטבריה

(62) ואני, אחרי שבאתי לגליל ולמדתי את הדברים האלה מפי מי שדיווחו, כתבתי לסנהדרין שבירושלים<sup>103</sup> על אודות הדברים האלה ושאלתי מה הם מצווים שאעשה. הם עודדו אותי להישאר (ולהמשיך) – בהחזיקי לצדי גם את אלה שנשלחו עמי, אם ירצו – להשגיח על הגליל. (63) אולם אלה שנשלחו עמי, לאחר שעברו כספים

קצין בכיר מאוד בצבאו של אגריפס השני. לספרות על כתובת זו ראו: שוורץ, אגריפס, עמ' 149, הערה 125.

<sup>103</sup> זהו האזכור היחיד של גוף זה בספרנו, וקשה לדעת אם יש לסמוך עליו. בכל מקום אחר מכנה יוספוס את שולחיו "חבר הירושלמים" (ראו להלן, הערה 107), והגוף הנזכר כאן אינו עושה דבר חוץ מאישור שליחותו המקורית. וראו: פרייס, ירושלים במצור, עמ' 66–67.

<sup>101</sup> בידי ורוס והסורים אנשי קיסריה.

<sup>102</sup> נראה שהכוונה לסע' 180; על פירוק הסיפור הזה ראו להלן, הערה 149. וראו גם: מלחמת היהודים ב, 483. האיש אינו מוכר פרט לאזכורים הנוספים להלן, סע' 74, 114, 180–181; לפי סע' 180 היה חבר ותיק של פיליפוס. על צורת השם ראו: מייסון, ח"י, עמ' 56, הערה 326. שירותם של קצינים רומים בצבאו של אגריפס השני משתקף גם בסע' 157, 398, ובכתובת שפורסמה בשנת 1966, המפרטת את קורות חייו של טיטוס מוקיוס קלמנס, שהיה



רבים מתוך המעשרות שניתנו להם, שקיבלו כחוב מכיוון שהיו כוהנים,<sup>104</sup> החליטו לחזור אל אדמת הבית שלהם; אך לאחר שזירזתי אותם להמשיך ולהישאר עד אשר יתייצבו העניינים, הם השתכנעו. (64) ובכן, לאחר שיצאתי עמם מעירם של אנשי ציפורי הגענו לכפר המכונה בית מעון, המרוחק מטבריה כארבע סטאדיות.<sup>105</sup> משם שלחתי למועצה של טבריה וזימנתי את ראשי העם לבוא אלי. (65) בבואם (ויחד עמם בא גם יוסטוס)<sup>106</sup> אמרתי שיחד עם אלה נשלחתי כנציג מטעם חבר הירושלמים<sup>107</sup> כדי לשכנעם להשמיד את הבניין שבנה הורדוס הטטרארך,<sup>108</sup> שיש בו דמויות של בעלי חיים (שהחוקים אוסרים לבנות כך), וזירזתי אותם להתיר לנו לעשות כן במהרה.<sup>109</sup> (66) במשך זמן רב אנשי קפלוס<sup>110</sup> וראשיהם (של אנשי טבריה) לא רצו להרשות (לנו את הדבר), אולם אחרי שלחצנו עליהם הם הסכימו. אך הקדים אותנו ישוע בן צפאי, אשר – כפי שכבר אמרנו – שלט בסיעה של מלחים וחסרי כול:<sup>111</sup> הוא לקח עמו מספר גליליים והצית את כל הארמון,<sup>112</sup> בחשבו

<sup>104</sup> על כך שמעשרות (δεκάται) בימי הבית השני שולמו לכוהנים (ולא ללוויים כדין התורה, במדבר יח כא-לא), ראו: יהודית יא יג וגרינץ, יהודית, עמ' 191-192. אשר למסירתם ישירות לכוהנים ולא באמצעות בית המקדש ראו: גרינץ, שם, עמ' 190-191; ספראי, העלייה לרגל, עמ' 127-130. נראה שהדבר האחרון בפני עצמו אמור להעיד על עמיתי יוספוס שהיו רודפי בצע (וראו סע' 73!), שלא כמוהו (סע' 80); השוו: קדמוניות היהודים כ, 181 וירושלמי, סוטה ט יא, כד ע"א.

<sup>105</sup> אורך הסטאדיון לא היה אחיד, אולם ככלל יש לחשבו בין 180 ל-190 מטרים. האתר מזהה היום בנצר א־דין, מצפון-מערב לטבריה. ראו: אביעם-ריצ'רדסון, הגליל, עמ' 182-183.

<sup>106</sup> האופי המשני של הערה ממוסגרת זו ניכר בעובדה שבסעיף הבא מסופר על עמדותיהם של בני שתי הסיעות האחרות המנויות לעיל (סע' 33-36), אך לא של זאת של יוסטוס. ריהל (יוסטוס, עמ' 302), הרואה ביוסטוס איש הנאמן לאגריפס השני בכל מעשיו, מניח שיוסטוס תמך בהתנגדות של קפלוס (הנזכרת בסעיף הבא) להריסת הארמון של אנטיפס. אולם מלבד פרשה זו נשענת התאוריה ההיא רק על העובדה שיוסטוס ברח לאגריפס מאימת יוספוס (סע' 354, 390-393) ואגריפס חנן אותו ואף מינה אותו למשרה (סע' 355-356, 410), וקשה לבנות על יסודות אלה. וראו גם הערות 69, 375, 357.

<sup>107</sup> מונח זה (τὸ κοινόν) חוזר פעמים רבות בספרנו (סע' 72, 190, 254, 341, 393) ומרמז כביכול על גוף

מסודר שהסמיק את יוספוס. אולם כפי שמסביר פרייס (ירושלים במצור, עמ' 64-65) נראה שאין כאן אלא רטוריקה של יוספוס, המבקש לתאר את הדברים באופן ממוסד יותר ממה שהיו באמת, ובכך הן לצייר את היהודים כמסודרים והן להסיר מעצמו משהו מן האחריות. אין גוף זה נזכר במלחמת היהודים; כינונו אינו מתואר בשום מקום; מבט בסע' 309-310 מלמד שהכוח היה בידי כמה אנשים תקיפים ועליהם העם לחץ; ואין רמז לאספות ולהצבעות של "חבר". ראו: צ'ריקובר, היהודים, עמ' 206-207. כך גם לגבי "העם"; ראו לעיל, הערה 43.

<sup>108</sup> הורדוס אנטיפס, שייסד את טבריה (קדמוניות היהודים יח, 36-38); ראו הערה 66.

<sup>109</sup> על התנגדות לאמנות דמות, על פי פרשנות קפדנית של הדיבר השני, כאחד הסעיפים העיקריים של קנאות יהודית, ראו: פיין, אמנות וזהות (עמ' 22-36 על יוספוס); לוין, אמנות דמות.

<sup>110</sup> ראש הסיעה הראשונה, שהתנגדה למלחמה (סע' 32).

<sup>111</sup> נראה שהכוונה לסיעה השנייה שמנה לעיל (סע' 35), שחבריה היו תומכי מלחמה "בלתי-מצוינים". אין זה נכון שישוע בן צפאי כבר זוהה; זה אזכורו הראשון בספר, ולפנינו אפוא דוגמה של התרשלות; ראו הערה 36 למבוא. לפי סע' 134 ו-271 ישוע היה ארכון טבריה; וראו להלן, הערה 166.

<sup>112</sup> יוספוס מנגיד: הוא עצמו יזם פעולה מצומצמת (להשמיד רק את הבניין) במצוות שולחיו הירושלמים ומתוך מניע דתי, ואילו ישוע ושותפיו



לעבור כספים רבים ממנו לאחר שראה שכמה מן התקרות של הבתים היו מצופות זהב. (67) והם בזזו הרבה, ועשו זאת נגד רצוננו. שהרי אנחנו, אחרי השיחה עם קפלוס וראשי טבריה, עלינו שוב מבית מעון לגליל העליון. ואנשי ישוע קטלו את כל היוונים היושבים במקום, כמו גם את כל אלה שהיו אויביהם לפני המלחמה.<sup>113</sup>

יג. איסוף הכלים השדודים, ומגעים ראשונים עם יוחנן מגוש חלב

(68) ואני, משלמדתי את הדברים האלה זעמתי מאוד, ולאחר שירדתי לטבריה דאגתי לכלים המלכותיים והחרמתי ככל שאפשר את הכלים שנשדדו – מנורות קורינתיות<sup>114</sup> ושולחנות מלכותיים וגם כמות ניכרת של כסף בלתי-טבוע. כל מה שלקחתי, החלטתי לשמור בעבור המלך. (69) לאחר ששלחתי לקרוא לעשרת ראשוני המועצה<sup>115</sup> ולקפלוס בן אנטולוס מסרתי להם את הכלים, בצוותי שלא יתנו (אותם) לאיש זולתי.

(70) משם הגעתי עם השליחים האחרים לגוש חלב, ליוחנן, כדי לדעת מה בכוונתו בשלב הזה; הבחנתי מיד שהוא שואף למעשי מהפכה ותשוקתו למשול. (71) שהרי הוא ביקש ממני לתת לו רשות להחרים את חטת הקיסר המצויה בכפרים של הגליל העליון, שכן הוא רצה – כך אמר – להוציאה על הכנת החומות של עיר אבותיו.<sup>116</sup> (72) אך אני, אחרי שהבנתי את המזימה שלו ומה שבדעתו לעשות, אמרתי לו שאינני מסכים. הרי רציתי לשמור אותה או בעבור הרומאים או בעבור עצמי, מכוח הסמכות המדינית האזורית שהפקיד בידי חבר הירושלמים. (73) משלא שכנע אותי בנוגע לדברים האלה הוא פנה גם למי שנשלחו אתי; והרי הם לא ראו את שעתיד היה לקרות וגם היו מוכנים ביותר לקבל (שוחד). הוא השחית אותם בכספים<sup>117</sup> כדי שיצביעו למסור לו את כל החיטה שהייתה מצויה במחוז שלו. ואני, מכיוון שידי הייתה על התחתונה מול השניים, שמרתי על שתיקה.

ליברמן, עמ' 231: "שערי ניקנור [...] נחושתא קלנתיא, והיתה יפה כזהב"; שליט, הורדוס המלך, עמ' 464, הערה 792.

<sup>115</sup> של טבריה (כמו סע' 64), כפי שעולה גם מסע' 296. המוסד של "עשרת הראשונים" היה טיפוסי בערים יווניות במזרח; ראו: שירר, היסטוריה, ב, עמ' 180, הערה 518; שטרן, המאה הראשונה, א, עמ' 345. לירושלים ראו: קדמוניות היהודים כ, 194.

<sup>116</sup> כלומר, למכור את החיטה ולהשתמש בהכנסה לצורך פרויקט זה, שקיבל על עצמו (סע' 45).

<sup>117</sup> אותו ביטוי – להלן סע' 196. לרדיפת הבצע של

עשו פעולה נרחבת ("כל הארמון") על דעת עצמם ומתוך רדיפת בצע גרדא.

<sup>113</sup> על פרשה זו ראו שחר, יהושע בן צפאי, עמ' 257–258. כפי שמעיר שחר (שם, הערה 53), אפשר שהפרשה רמוזה גם בסע' 353 (אף על פי ששם טוען יוספוס, לפי צרכיו שם, שהמעשה ארע מאוחר יותר, שעה שהוא היה נצור ביודפת).

<sup>114</sup> יש להניח (כך הציע י"ל לוין) שהכוונה למנורות עשויות נחושת קורינתית, שנחשבה יוקרתית במיוחד. השוו לשימוש בכינוי "השער הקורינתי" לשער ניקנור בבית המקדש; ראו: מלחמת היהודים ה, 204–205; תוספתא, כיפורים ב ד (מהדורת



(74) לצד זה הוסיף יוחנן גם תעלול שני:<sup>118</sup> הוא אמר שהיהודים היושבים בקיסריה פיליפי, שהיו סגורים כמצוות המלך בידי מודיוס מנהל השלטון, שלחו אליו וביקשו – מכיוון שלא היה להם שמן טהור שיוכלו להשתמש בו – שייתן את דעתו לכך שיימצא כזה לספק להם, פן מתוך כורח ישתמשו בשמן יווני ויפרו את ההלכות. (75) את זאת לא אמר יוחנן מתוך יראת שמים,<sup>119</sup> אלא מתוך חמדנות שפלה גלויה ביותר.<sup>120</sup> שהרי בידעו שאצל אלה שבקיסריה שני סקסטריים<sup>121</sup> נמכרים בדרכמה אחת, ואילו בגוש חלב שמונים סקסטריים עולים ארבע דרכמות, הוא שלח את כל השמן שהיה שם, כביכול אחרי שקיבל את רשותו. (76) (רק כביכול), שהרי לא הסכמתי מרצוני, אלא מתוך פחד מן ההמון פן יסקלוני אם אבקש למנוע ממנו את הדבר. ובכן, לאחר שהסכמתי צבר יוחנן כספים רבים מאוד ממעשה רשע זה.<sup>122</sup>

### יד. יוספוס נושא ונותן עם ליסטים

(77) אחרי ששחררתי את אלה שנשלחו עמי (והם יצאו לכיוון) ירושלים, נתתי את דעתי להכנת כלי נשק ולחיזוק ערים. לאחר ששלחתי וקראתי לאמיצים ביותר מן הליסטים, מצד אחד ראיתי שאי-אפשר לשלול מהם את כלי נשקם, אולם מהצד האחר שכנעתי את ההמון לשלם להם שכר באמרי להם שעדיף לתת מעט

עמיתי יוספוס ראו גם סע' 63. על כוחו המשחית של כסף ראו גם סע' 75, 80, 224.

<sup>118</sup> לפרשה זו ראו גם: מלחמת היהודים ב, 591-592. אשר להימנעות היהודים משימוש בשמנם של נכרים ראו גם קדמוניות היהודים יב, 120; מקבים ב ד יד (ועליו: שוורץ, מקבים ב, עמ' 124); משנה, עבודה זרה ב ו ועוד; ג' אלון, תרביץ, ח (תרצ"ז), עמ' 143-144; צ"א שטיינפלד, שם, מט (תש"ס), עמ' 264-277.

<sup>119</sup> חשוב ליוספוס לציין את צביעותם של אויביו; כך גם להלן, סע' 291. אין יסוד זה מופיע במקבילה במלחמת היהודים ב, 591-592. הבדל זה משקף נטייה כללית אצל יוספוס המתבגר, להדגיש יותר את התורה; השווגם את הבלטת התורה בקדמוניות היהודים יד, 63, 67 לעומת המקבילה במלחמת היהודים א, 146, 148 (המתרכזת בפולחן); מלחמת היהודים א, 650 מול קדמוניות היהודים יז, 151 (מובאים בנספח א, עמ' 154); וקדמוניות היהודים יח, 55, 59, 264 מול מלחמת היהודים ב, 170, 174, 195. וראו גם להלן, הערה 148, וכן: גפני, יוספוס ומקבים א, עמ' 92-93; כהן, יוספוס בגליל וברומא,

עמ' 87-89. אשר לעובדה שבמלחמת היהודים ז, 263-264 אכן מתקף יוספוס את יוחנן מגוש חלב על התנהגותו הבזויה מבחינת התורה (בענייני כשרות וטהרה), נראה שיש בכך סימן, לצד אחרים, שהספר האחרון ההוא של מלחמת היהודים מאוחר מעיקרו של הספר; ראו: כהן, שם; שטרן, מחקרים, עמ' 402-407; שוורץ, היסטוריוגרפיה גלותית, עמ' 39-40; כותן ואק, קהלו של יוספוס, עמ' 46-48. וראו להלן, הערה 446.

<sup>120</sup> על מידה מגונה זו ראו גם סע' 224.

<sup>121</sup> סקסטריוס – כחצי ליטר. אמנם המונח ξέστρος עשוי לציין כד באופן כללי, כמו במרקוס ז ד; ראו: מילון LSJ, עמ' 1189-1190. אבל כאן, כמו בקדמוניות היהודים ט, 62, מדובר במחיר ליחידה ולכן מתבקש המובן הספציפי יותר.

<sup>122</sup> שהרי קנה כל סקסטריוס שמן במחיר של 0.05 דרכמה ומכרו במחיר של 0.50 דרכמה – פי עשר. במלחמת היהודים ב, 591 מרחיק יוספוס לכת ואף טוען שיוחנן סיפק שמן במחיר כזה (אם כי פי שמונה בלבד) לא רק ליהודי קיסריה פיליפי אלא "לכל יהודי סוריה".



מרצון ולא שישדרו מהם את רכושם לעיניהם. (78) ולאחר שקיבלתי מהם שבועות שלא ייכנסו לארץ<sup>123</sup> אלא אם כן הוזמנו או לא קיבלו את שכרם, שחררתי אותם בצוותי אותם לא להילחם – לא ברומאים ולא בשכנים. שהרי מעל לכול היה השיקול שלי לשמור על השלום בגליל. (79) מכיוון שרציתי – באמתלה של ידידות – להחזיק בהם בני ערובה למען הנאמנות, עשיתי את ראשי הגליליים, כשבעים בסך הכול,<sup>124</sup> לידידים ולשותפים לדרך: לקחתי אותם אתי למשפטים והכרעתי על פי דעתם, בנסותי הן לא לחטוא לצדק בחפזה, הן להישאר חף מכל לקיחת רוח אגב כך.

### טו. טוהר מידותיו של יוספוס

(80) מכל מקום, הייתי אז כבן שלושים, גיל שבו גם אם אדם מרחיק את עצמו מן התשוקות המנוגדות לחוק,<sup>125</sup> קשה להימלט מהשמצות מתוך קנאה,<sup>126</sup> ובייחוד כשאדם הוא בעל סמכות רבה. אבל הגנתי על כל אישה מחילול כבודה,<sup>127</sup> וגם בזתי לכל הדברים שביקשו לתת לי, כדברים שאין לי צורך בהם; ואף את המעשרות שהיו חייבים לתת לי, ככוהן, לא קיבלתי מאת אלה שהביאום.<sup>128</sup> (81) אמנם אני מודה שלקחתי חלק מן השלל, שתפסתי כאשר ניצחתי את הסורים היושבים בערים מסביב, ואותו שלחתי לירושלים, לקרובים.<sup>129</sup> (82) אולם אף על פי שכבשתי בכוח את ציפורי פעמיים, את טבריה ארבע פעמים ואת גברה פעם אחת,<sup>130</sup> ושתפסתי את יוחנן – אשר זמם נגדי – פעמים רבות, לא הענשתי אותו ואף לא איש מעמי

א, 208; שצמן, הצלחה וקנאה, בייחוד עמ' 46-54.  
<sup>127</sup> האשמה בעניין זה משתמעת גם להלן, סע' 259.

<sup>128</sup> שלא כמו עמיתיו (סע' 63). להצטדקות כזאת השוו במדבר טז טו, שמואל א יב ג, ונחמיה ה יד-יח.

<sup>129</sup> על וידוי זה ראו הערה 40 למבוא. על אביו, אמו ואשתו הראשונה של יוספוס שהיו בירושלים במשך המצור הרומי ואף נכלאו על ידי המורדים, ראו מלחמת היהודים ה, 419, 533, 544. להלן סע' 419 משתמע שגם אחיו היה שם. על אביו ראו גם להלן, סע' 204.

<sup>130</sup> ראו על ציפורי: פרקים סז, עא (ומלחמת היהודים ג, 61). על טבריה: יט, לג, סג-סד; סח-סט. על גברה: מז-נא. ואולם כפי שמציין כהן (יוספוס בגליל וברומא, עמ' 122-123), הפרטים ההם אינם מקיימים את הסיכום שלפנינו על הצלחות יוספוס ככובש ערים, אלא יש בו לא מעט הגזמה לצורך העניין – הבלטת מתינותו לאחר הכיבושים.

<sup>123</sup> נראה שהכוונה לכל הגליל, כמשתמע מסוף הסעיף. שימוש דומה – בסע' 211.

<sup>124</sup> כך גם מלחמת היהודים ב, 570. המספר שכיח במועצות עירוניות; ראו גם סע' 56 (מקבילה במלחמת היהודים ב, 482) ומלחמת היהודים ד, 336.

<sup>125</sup> להתאפקות והריסון העצמי של יוספוס מול תשוקות המתגברות בקרב צעירים השוו אלה של משה רבנו לפי פילון, חיי משה א, 25, ואת דברי ההספד של יוספוס עצמו על משה בקדמוניות היהודים ד, 328-329: השבח הגדול ביותר הוא ששלט ביצריו. על כך שלדעת יוספוס זוהי המידה החיונית ביותר של שליט ראו: פלדמן, פירושו של יוספוס, עמ' 110-112.

<sup>126</sup> הקנאה כמקורן של השמצות – מוטיב שכיח אצל יוספוס; ראו גם: סע' 122, 189, 423, וכן, בין השאר, קדמוניות ד, 14; יב, 190; יג, 288; מלחמת היהודים



הערים האמורות, כפי שִׁירָאָה המשך הסיפור. (83) בגלל הדבר הזה, נראה לי, גם האלוהים – אשר העושים את מה שצריך אינם נעלמים ממנו – הציל אותי מידיהם של אלה ושימר אותי לאחר מכן כאשר נפלתי בסכנות רבות.<sup>131</sup> על דברים אלה נדווח אחר כך.

## טז. אהבת הגליליים וקנאת יוחנן

(84) אהדתם ונאמנותם של הגליליים כָּלִפִּי היו עד כדי כך, שגם כאשר נלקחו עריהם בכוח ונִשְׁבּוּ נשיהם ואף ילדיהם, הם התאבלו לא כל כך בגלל סבלותיהם שלהם כמו מתוך דאגתם לשלומי. (85) בראותו את אלה קינא יוחנן, והוא כתב אלי וביקש רשות לרדת להשתמש במרחצאות המים החמים בטבריה לצורך טיפול בגופו.<sup>132</sup> (86) ואני, מכיוון שלא חשדתי שיעשה דבר רע, לא מנעתי את הדבר. ולאֵלֶּה שהפקדתי אצלם את ניהולה של טבריה<sup>133</sup> כתבתי בעצמי (וציוויתים) להכין מקום לינה בעבור יוחנן והבאים אתו, ולספק את כל הנחוץ להם בלי לקמץ. בזמן ההוא שהיתי בכפר גלילי ושמו קנה.<sup>134</sup>

## יז. יוחנן מול יוספוס בטבריה

(87) אבל בבואו לעיר טבריה ביקש יוחנן לשכנע את האנשים לסור מנאמנותם כָּלִפִּי ולהצטרף אליו.<sup>135</sup> רבים קיבלו את הזמנתו ברצון מכיוון שתמיד התלהבו למעשי מהפכה; מטבעם נטו להפיכות וששו למרידות. (88) בייחוד מיהרו יוסטוס ופיסטוס אביו לסור ממני ולהצטרף אל יוחנן. אך אני הקדמתי ומנעתי (זאת מהם). (89) שהרי הגיע אלי שליח מאת סילאס, שאותו מיניתי לנציב טבריה, כפי שסיפרתי,<sup>136</sup> והוא דיווח על עמדתם של אנשי טבריה וזירז אותי למהר (לבוא לשם),

<sup>131</sup> לאמונת יוספוס בהשגחה אלוהית והגנת ה' על עושי דברו ראו גם: סע' 15, 301, 425, וכן, במיוחד,

הפתיחה של קדמוניות היהודים (א, 14, 20); וכן קדמוניות היהודים ד, 47; ח, 314 ועוד; אטריג', פירוש המקרא, פרק ג. וראו עוד להלן, הערה 417.

<sup>132</sup> הביטוי המגושם הזה חוזר להלן, סע' 329. לפרשה זו ראו גם: מלחמת היהודים ב, 614 ואילך. על חמי טבריה בתקופה זו ראו גם: פליניוס, נטורליס היסטוריה ה, טו (71) = שטרן, מחברים, א, מס' 204. על סגולות חמי המרפא בארץ-ישראל בעת העתיקה ראו: א' דבורז'צקי, דברי הקונגרס העולמי

האחד-עשר למדעי היהדות, ב/1, ירושלים תשנ"ד, עמ' 39-46.

<sup>133</sup> ובראשם סילאס (סע' 89).

<sup>134</sup> מקום הנס המתואר ביוחנן ב א-יא. בדרך כלל זוהה עם כפר כנא שמצפון-מזרח לנצרת, אך היום יש המזהים אותה עם חורבת קנה, מצפון-מערב לכפר כנא; ראו: אביעם-ריצ'רדסון, הגליל, עמ' 184; זיגרט ואחרים, ח"י, עמ' 214; אדוורדס, חורבת קנה; וייס, הגליל, עמ' 19-20.

<sup>135</sup> ניסוח זה: סע' 123.

<sup>136</sup> לא בספרנו; ראו הערה 36 למבוא. הוא נזכר במקבילה: מלחמת היהודים ב, 616.



כי אם אתעכב תיפול העיר תחת סמכותם של האחרים. (90) לאחר שקראתי את מכתבו של סילאס לקחתי מאתיים אנשים ועשיתי את הדרך כל הלילה, ושלחתי לפני שליח להודיע לאנשי טבריה את דבר בואי. (91) השכם בבוקר בהתקרבי לעיר יצא ההמון לקראתי ויחד עמו יוחנן, אשר גם קיבל את פני באופן נבוכ מאוד, בפחדו שאם תיערך חקירה של התנהגותו יבוא לידי סכנת כליה; הוא נסוג מהר אל מקום הלינה שלו. (92) ואני, כשהייתי באצטדיון,<sup>137</sup> שחררתי את כל שומרי הראש



איור 30. טבריה, מבט על הקיר העגול של האצטדיון. הקירות המקבילים מעל למבנה המעוגל שייכים לבניין בעל קמרון מהתקופה הביזנטית שהמשיך לשמש גם בתקופה האומאית.

166 (כסלו תשס"ג), עמ' 22–24. למחקר הקודם בדבר אצטדיון זה ראו: ז' וייס, תרביץ, ע (תשס"א), עמ' 47, הערה 63. וראו גם איור 30 ולהלן, הערה 165.

<sup>137</sup> לאצטדיון של טבריה כמקום לכינוס המונים ראו גם: סע' 331 ומלחמת היהודים ב, 618; ג, 539. על שרידי המבנה שנמצאו באחרונה ליד חופי הכנרת (כמתבקש לפי סע' 96) ראו: מ' הרטל, עת-מול,



שלי חוץ מאחד, ובהחזיקי (לידי) יחד אתו גם עשרה מן האנשים החמושים, ניסיתי לנאום להמון אנשי טבריה בעמדי על קיר גבוה.<sup>138</sup> זירזתי אותם לא למרוד כל כך מהר. (93) שהרי (כך אמרתי) הפיכה תביא עליהם שם רע, ולמי שימונה עליהם לאחר מכן יהיה חשד מוצדק, שאף אליו לא ישמרו על נאמנות.

יח. מטבריה לטריכאי

(94) בטרם סיימתי להגיד את כל הדברים האלה כבר שמעתי אחד מן המקורבים שלי מצווה אותי לרדת, שהרי אין זה הזמן לחשוב על אהדתם של אנשי טבריה אלא על שלומי שלי וכיצד להימלט מן האויבים. (95) כי יוחנן שלח מאנשיו החמושים, לאחר שבחר בנאמנים ביותר מן האלף שהיו עמו, והוא ציווה את הנשלחים לקטול אותי מכיוון שנודע לו שהייתי לבד יחד עם מקורבי. (96) אלה ששלח הגיעו, והם גם היו עושים את המעשה לולא קפצתי מהר מן הקיר יחד עם שומר ראשי, יעקב;<sup>139</sup> אחרי שקיבלתי סיוע נוסף מטברייני אחד, הורדוס, והוא הובילני אל האגם, לקחתי סירה ועליתי עליה,<sup>140</sup> כך שבאורח שמעבר לציפיות נמלטתי מן האויבים והגעתי לטריכאי.<sup>141</sup>

יט. זעם הגליליים על טבריה

(97) יושבי העיר ההיא זעמו מאוד כשלמדו על הפרת האמונים של אנשי טבריה. הם אחזו בכלי נשק וזירזוני להנהיג אותם נגדם, שכן – כך אמרו – הם רצו לנקום בהם את נקמת נציבם. (98) ובהיותם נמרצים הם גם הפיצו בגליל כולו את הידיעה על מה שנעשה כדי לקומם גם את (שאר הגליליים) נגד אנשי טבריה, וקראו שיתכנסו רבים ככל האפשר ויבואו אליהם כדי שעל דעת הנציב יעשו את אשר נראה (שיש לעשותו). (99) ובכן, גליליים רבים באו מכל כיוון, חמושים, והם תבעו ממני להתקיף את טבריה ולהרסה בכוח, ולאחר שהכול יושמד עד היסוד לכבוש לעבדות את כל התושבים יחד עם נשיהם וילדיהם. כך יעצו לי גם אלה מדידי שנמלטו מטבריה. (100) אולם אני לא נעתרתי, בחשבי שדבר נורא הוא להתחיל מלחמת אחים.<sup>142</sup>

<sup>138</sup> למציאות המתוארת כאן ולהשוואה למלחמת היהודים ב, 618–619, שם מדבר על ערמת עפר, ראו: ה"א האריס, האתלטיקה היוונית והיהודים, תל-אביב תשל"ג, עמ' 51–52.

<sup>139</sup> אפשר שנזכר גם להלן, סע' 240. <sup>140</sup> על סירות הכנרת, ראו מחקריו של וקסמן הנזכרות בביבליוגרפיה.

<sup>141</sup> "מעבר לציפיות" – השוו סע' 46. מכאן ואילך תתפקד טריכאי (מגדל) כמרכז כוחו של יוספוס וקוטב נגדי לטבריה העוינת. לזיהוי המקום, ראו: שטרן, מחברים, א, עמ' 309.



שהרי חשבתי שההתנצחות אינה צריכה לחרוג ממילים, וגם אמרתי שגם להם לא יועיל לעשות כן, כי הרומאים מצפים שהם יכלו את עצמם במריבות פנימיות. באמרי דברים אלה שיככתי את זעמם של הגליליים.

### כ. יוחנן מצטדק

(101) ואילו יוחנן, מאחר שנכשלה מזימתו, חשש לעצמו, ובקחתו את אנשיו החמושים יצא מטבריה לגוש חלב וכתב אלי (משם) והסביר שהדברים שאירעו לא היו על דעתו; הוא קרא לי לא לחשוד בו במאומה, בהוסיפו שבועות וכמה קללות חמורות, שבאמצעותן חשב לזכות באמון בנוגע לדברים שכתב.

### כא. יוספוס מרגיע את הגליליים

(102) אולם הגליליים (שרבים אחרים מכל הארץ באו שוב עם כלי נשקם), בידעם שהאיש רשע ומפר שבועות, זירזוני להנהיג אותם נגדו בהבטיחם שיחד עמו יעקרו מן השורש גם את גוש חלב. (103) אמנם הבעתי לפניהם את תודתי להם על התלהבותם, ואף הבטחתי להם שאהדתי כלפיהם אף עולה על זאת שלהם (כלפי), אך בכל זאת פניתי אליהם ודרשתי מהם לרסן את עצמם; ביקשתי מהם לסלוח לי שאני מעדיף לדכא את המהומות ללא שפיכות דמים.<sup>143</sup> לאחר ששכנעתי את המון הגליליים יצאתי אל עבר ציפורי.

### כב. מול ציפורי וראש הליסטים

(104) יושבי העיר ההיא, אחרי שהחליטו לשמור על נאמנות לרומאים, ניסו – מתוך פחדם נוכח בואי – להסיח את דעתי לפעולה אחרת כדי שהם עצמם יהיו פטורים מפחד. (105) שהרי זאת עשו:<sup>144</sup> הם שלחו לישוע ראש הליסטים, שהיה בסביבת הגבול של פטולמאים,<sup>145</sup> והבטיחו לתת לו כספים רבים אם יאות, יחד עם הכוח שלו (שמנה שמונה מאות אנשים), להצית מלחמה נגדנו. (106) והלה נשמע להבטחותיהם ונענה להתנפל עלינו בהיותנו בלתי־מוכנים ובלי שידענו מאומה. אי לכך הוא שלח

<sup>142</sup> לקדמוניות היהודים יד 136 וכן יט, 332. וראו עוד, לדוגמה, הערה 293 וסע' 414.

<sup>143</sup> עכו. ישוע זה אינו נזכר במקום אחר, אלא אם כן הוא האיש הנזכר כדמות חדשה בסע' 200.

<sup>144</sup> תזה שכיחה בספרנו; ראו הערות 19–20 למבוא.

<sup>145</sup> ניסוח זה של התזה השכיחה הנ"ל חוזר בסע' 244

369; ראו הערה 37 למבוא.

<sup>146</sup> לתרגום מלא כזה של ὁ δὲ αὐτὸς השוו תרגומי LCL



אלי וביקש לקבל רשות לבוא אלי ולהקביל את פני. אחרי שהסכמתי (שהרי לא חשדתי כלל במזימתו) הוא לקח את יחידת הליסטים שלו ומיהר נגדי. (107) אולם מעשה הרשע שלו לא הביא להשגת מטרתו, כי כבר בהתקרבו הגיע אלי אחד מאנשיו שערק וגילה לי את תכניתו. ואני, משנודעו לי הדברים האלה, התקדמתי אל שוק העיר בהעמידי פנים כאילו אינני יודע על המזימה. הבאתי יחד עמי גם גליליים חמושים רבים וגם מספר טבריאנים. (108) אחרי שציוויתי גם לשמור על כל הדרכים באופן בטוח ביותר, הוריתי לאלה אשר על השערים להרשות רק לישוע להיכנס, יחד עם אנשיו הראשיים, אך למנוע כניסה מכל האחרים ולהכות במי שינסו להיכנס בכוח. (109) מכיוון שהם עשו כפי שנצטוו נכנס ישוע יחד עם מעטים (בלבד), ואחרי שציוויתיו להשליך את כלי נשקו מיד (ואימתני) שייהרג אם לא יציית, בראותו אנשים חמושים עומדים מסביב מכל צד הוא היה מפוחד ונשמע. ואילו ההולכים אחריו, שנמנעה כניסתם, ברחו לאחר שנודע להם דבר מעצרו. (110) ואני, לאחר שזימנתי את ישוע למקום שבו היינו לבדנו, אמרתי שלא נעלמה ממני המזימה שהכין נגדי, אף לא מי הם אלה אשר שלחוהו; ואף על פי כן אסלח לו אם יקבל על עצמו לחזור בתשובה ויהיה נאמן כלפי. (111) מאחר שהלה הבטיח לעשות את הכול, שחררתיו בהסכימי שיאסוף שוב את האנשים שהיו לו מקודם. ואילו את אנשי ציפורי הזהרתי שאם לא יחדלו מן האיוולת הם ייתנו על כך את הדין.

### כג. יוספוס מגן על שני פליטים

(112) בעת ההיא הגיעו אלי שני אצילים מתחום שלטונו של המלך (אגריפס) בארץ הטרקון בהביאם עמם את סוסיהם ונשקם, יחד עם הכספים שהבריחו.<sup>146</sup> (113) את אלה היו היהודים<sup>147</sup> מאלצים להימול, אם ברצונם להישאר אצלם, אך לא הרשיתי להשתמש בכוח באמרי שצריך שכל אדם יירא את האלוהים לפי בחירתו אולם לא בכוח;<sup>148</sup> וצריך שאלה אשר נמלטו אלינו למען ביטחונם לא יתחרטו על כך.

לגליל, כינוי רגיונלי ("גליליים") אינו מספיק כדי להבהיר שהכוונה לבני הדת היהודית. וראו הערה 52.

<sup>148</sup> להדגשת היסוד של בחירה חופשית בקבלת עול מצוות, ראו גם נגד אפיון ב, 220; קדמוניות היהודים יז, 151; ולהלן עמ' 154–155. להשלכה כאן, שייראת אלוהים עשויה להספיק ואין צורך

<sup>146</sup> נראה שיוספוס מבחין כאן בין רכושם הפרטי שהחוסים יכלו לקחתו עמם מבלי להסתירו, מכאן, והכספים שהבריחו, מכאן. לנוסח ותרגום כאן, ראו: שוורץ, שני חיי יוסף, 314–316.

<sup>147</sup> כלומר – מבין הגליליים. כאן נזקק יוספוס לכינוי "יהודים" כדי להבהיר שמדובר ביהודים מן הגליל, שהרי בהקשר זה, המדבר על נכרים מאזור הסמוך



אחרי ששוכנע ההמון, סיפקתי בנדיבות לאנשים שבאו אלינו את כל מה שדרוש לאורח חייהם הנהוג.

כד. עימותים ראשונים עם כוחות רומיים

(114) המלך אגריפס שלח כוח צבאי, ועליו המפקד אייקואוס מודיוס, כדי להרוס את המבצר גמלא.<sup>149</sup> מכיוון שמספר הנשלחים לא היה מספיק כדי להקיף את המבצר,



איור 31. מטבע שנטבע בגמלא, עליו מתואר גביע העומר וסביב לו כתובת הממשיכה בגב המטבע: "לגאלת ירושלם הק[דשה]".

היהודית. השוו במיוחד קדמוניות היהודים יג, 318–319: המקור, טימאגוס לפי סטראבון, מדבר על מילה בלבד, אך יוספוס מוסיף "ולחיות לפי חוקי היהודים". לנטייתו של יוספוס להדגיש את מרכזיות התורה, ראו גם הערה 119.

<sup>149</sup> ידיעה זו מתמיהה, כי בפעם האחרונה ששמענו על גמלא היא הייתה בשליטתו של פיליפוס בן יקים, הנאמן למלך ולרומא (סע' 61). אולם בסע' 61 נאמר גם, תוך כדי הדברים על פיליפוס בגמלא, שאגריפס מינה את אייקואוס מודיוס במקום ורוס, ולהלן סע' 179–180 נאמר שפיליפוס עזב את גמלא כאשר שמע על מינוי זה; בהמשך שם (סע' 185–186) אנו שומעים על מרד בגמלא, כנראה בעת היעדרו של פיליפוס. הסעיף המבודד שלפנינו מספר כנראה את המשך הסיפור ההוא. נראה שהבלבול נוצר משום שיוספוס בחר לספר את כל הדברים שבסע' 179–188 מתוך מבט לאחור (כאמור בסע' 179) כדי להסביר את דבריו ליוסטוס בסע' 177–178. נראה אפוא שסיפור מקורי, שסופר לפי הסדר, פורק וסודר מחדש כאשר החליט יוספוס, באופן משני, להתרכז ביוסטוס; ראו הערה 27 למבוא.

דווקא במילה וגיוור, ראו גם סיפורו של יוספוס על גיוור בית המלוכה באדיאבנה (קדמוניות היהודים כ, 41); גם שם נאמר (סע' 43), שהיה זה יהודי מן הגליל שסבר אחרת. וראו גם קדמוניות היהודים יב, 278 (המקביל למקבים א ב מו), על מילה כפויה של ילדים יהודים שלא נימולו. אולם יש לשים לב לכך, שבמקרה שלפנינו לא מדובר לא בילדים ואף לא – מפורשות – בגיוור, אלא רק בדרישה שנכרי יימול אם רצונו לחיות בקרב יהודים. בכך דומה המקרה יותר למלחמת היהודים ב, 454 (המספר על קצין רומי שנכנע למורדים בהבטיחו "להתייחד עד כדי מילה") וכן לתקדימים אחדים בתקופה החשמונאית, כגון האולטימטום שהציב יוחנן הורקנוס הראשון לאדומים (קדמוניות היהודים יג, 257–258) וזה שהציב אלכסנדר ינאי לאנשי פחל (שם, 397). אמנם יוספוס מציג את האולטימטום לאדומים כאילו תבע לא רק מילה אלא גם שמירת חוקי היהודים, ובמקרה של פחל הוא מדבר על חוקים בלבד – וכמו שגם במקרה שלנו הוא מפרש את הדרישה למילה כדרישה לקבל את הדת היהודית. אולם אפשר שהקנאים התכוונו רק להסרת הערלה, שנחשבה למטמאת את הארץ



הם צרו על גמלא כשהם אורבים במקומות הגלויים. (115) אחרי שאייבוטיוס, הדקוריון<sup>150</sup> אשר הופקד על העמק הגדול,<sup>151</sup> שמע שבאתי אל סימוניה (כפר המצוי בגבול הגליל המרוחק ממנו שישים סטאדיות) הוא יצא בלילה ולקח עמו את מאה הפרשים שהיו לו וכמאתיים רגלים, ובלקחו עמו גם את אנשי העיר גבע כבעלי ברית הוא עשה את הדרך בלילה והגיע לכפר ששהיתי בו.<sup>152</sup> (116) מאחר שהתייצבתי נגדו גם אני בכוח גדול, אייבוטיוס מצדו ניסה למשוך אותנו אל המישור מכיוון שסמך מאוד על פרשיו, אך אנו לא נענינו. שהרי בראותי את היתרון שיהיה לפרשים, אם נרד למישור (שכן אנו כולנו היינו רגליים), החלטתי<sup>153</sup> להתעמת עם האויבים בו במקום. (117) עד לרגע מסוים התנגד אייבוטיוס כהוגן, יחד עם אנשיו, אולם בראותו שבמקום ההוא הסוסים שלו היו בלתי-שימושיים הוא נסוג לעיר גבע בלי שעשה דבר, לאחר שאיבד<sup>154</sup> שלושה אנשים בקרב. (118) אני עקבתי אחריו בהנהיגי אלפיים אנשים חמושים; וכאשר הגעתי לעיר בית-שערים,<sup>155</sup> המצויה באזור הגבול של פטולמאס במרחק עשרים סטאדיות מגבע, שם שהה אייבוטיוס, העמדתי את האנשים החמושים מחוץ לכפר וציוויתים לשמור היטב על הדרכים כדי שהאויבים לא יפריעו לנו עד שנוציא את החיטה. (119) שהרי הייתה כמות גדולה השייכת למלכה ברניקי, (חיטה) שהובאה אל בית-שערים מן הכפרים מסביב; לאחר שהטענתי את הגמלים ואת החמורים (שהבאתי רבים מהם עמי) שלחתי את החיטה אל הגליל. (120) אחרי שעשיתי את הדבר הזה הזמנתי את אייבוטיוס לקרב. מכיוון שהלה לא נענה (כי נבהל מן המוכנות והאומץ שלנו) פניתי לנאופוליטנוס, אחרי ששמעתי שבזאת הטריטוריה של אנשי טבריה. (121) נאופוליטנוס היה

<sup>150</sup> נזכר גם במלחמת היהודים ג, 144; ד, 36. דרגתו, דקוריון (מייסון, מינוח יווני, עמ' 33), היא של קצין פרשים המופקד בדרך כלל על יחידה של כשלושים פרשים; ראו ובסטר, הצבא הרומי, עמ' 146–147. אולם כאן יש לרשותו הרבה יותר. לא ברור, אם הוא שרת בצבאו של אגריפס השני או שמא תחת פיקודו של קסטיוס גלוס.

<sup>151</sup> עמק יזרעאל. לשימוש של יוספוס במונח זה, ראו: אודו, העמק הגדול, במיוחד עמ' 132–133.

<sup>152</sup> סימוניה, המקום שבו שהה יוספוס, הייתה בפינה הדרום-מערבית של הגליל, לא רחוק מבית-שערים; הוא מזוהה כתל שמרון. ראו: יהושע יא א; יט טו; אביעם-ריצ'רדסון, הגליל, עמ' 195; זיגרט ואחרים, ח"י, עמ' 215. אשר לגבע, נראה שהיה יותר ממקום אחד בשם זה בפאתיו המערביות של עמק יזרעאל: גבע הפיליפית וגבע פרשים. כאן מדובר בשני, מצפון לבית-שערים. ראו: בר"ג, גבע וגבע פרשים; אביעם-ריצ'רדסון, הגליל, עמ' 186, 195.

השם "גבע פרשים" ניתן למקום על שם הפרשים שהורדוס יישב שם (קדמוניות היהודים טו, 294; מלחמת היהודים ג, 36), ואפשר שאוריינטציה מתאימה מסבירה הן את העובדה שמורדים יהודים התקיפו את המקום עם פתיחת המלחמה (מלחמת היהודים ב, 459), הן את עמדת התושבים המתוארת כאן. כפי שמסביר בר"ג, שם, עמ' 7, נראה שהתקפתו של יוספוס, שהיה בסימוניה, יצאה מגבע.

<sup>153</sup> לשימוש כאן – כמו למשל סע' 29, 130 – ב'  $\omega\alpha\sigma\chi\omega\varsigma$  ("לדעת") במובן של קבלת החלטה, ראו: תקרי, מילון, עמ' 115.

<sup>154</sup> לשימוש כזה בפועל  $\alpha\pi\omicron\beta\acute{\alpha}\lambda\lambda\omega$  ראו גם סע' 396.

<sup>155</sup> יוונית: בסרה. לצורת השם כאן, ולכתובת יוונית מבית-שערים המזהה את המקום כבסרה, ראו: שובה-ליפשיץ, בית-שערים, ב, עמ' 45–46.



מפקד של יחידת פרשים והוא הופקד על שמירת סקיתופולים מפני אויבים. ובכן, אחרי שמנעתי ממנו להוסיף ולהרע לטריטוריה של טבריה, התמסרתי להשגחה על הגליל.

### כה. יוחנן מסית את הגליל נגד יוספוס

(122) אולם יוחנן בן לוי, אשר שהה (כפי שאמרנו) בגוש חלב – כאשר נודע לו שהכול מתקדם לפי דעתי, ושהנתינים מתייחסים אלי באהדה ואילו האויבים – ביראה, לא הייתה דעתו מיושבת עליו מכיוון שחשב שההצלחה שלי מביאה עליו אבדון, והוא הידרדר אל מידה ניכרת של קנאה.<sup>156</sup> (123) בקוותו לשים קץ למזל הטוב שלי אם יצליח להצית שנאה (פְּלִפִּי) אצל הנתינים, הוא שידל את יושבי טבריה וציפורי, וגם את אלה של גברה (אלה הערים הגדולות ביותר של הגליל), לסור מן הנאמנות כְּלָפִי ולהצטרף אליו;<sup>157</sup> שהרי אמר שהוא יהיה מפקד טוב יותר ממני. (124) אנשי ציפורי, מכאן, לא נענו לו (שהרי אחרי שבחרו כבר ברומאים כשליטיהם הם לא נשמעו לאף אחד משנינו); ואילו אנשי טבריה, מכאן, אף שלא הסכימו למרוד, בכל זאת נענו להיות לו לידידים. אך יושבי גברה הצטרפו אל יוחנן; מי שקרא להם (לעשות כן) היה שמעון – אדם שאמנם היה מנהיג העיר אך התייחס ליוחנן כידיד וחבר.<sup>158</sup> (125) ובכן, באופן גלוי הם לא נענו למרוד (בי), כי פחדו מאוד מן הגליליים מאחר שכבר התנסו פעמים רבות ברצון הטוב שלהם כלפינו. אולם בחשאי הם זממו (נגדי) וחיפשו הזדמנות מתאימה.<sup>159</sup> ואכן נקלעתי לסכנה הגדולה ביותר בנסיבות הבאות:

### כו. ההתנפלות על אשת תלמי

(126) שלושה צעירים נועזים, ילידי דבריטה,<sup>160</sup> ארבו לאשתו של תלמי נציב המלך, אשר – עם ציוד רב וכמה פרשים מלווים למען ביטחונה – עברה בעמק הגדול, בעשותה את דרכה מחוץ לשטח הכפוף למלכים<sup>161</sup> אל עבר האזור שתחת שלטון

לעצמו: גם הוא רצה בשלום אך בשל אימת המורדים העמיד פנים כאילו שיתף עמם פעולה (סע' 22, 76, 175). להדגשה כללית של הדמיון שבין יוספוס ויוסטוס, אשר לשניהם היו גישות דו-משמעיות כלפי השלטון הרומי והסיכויים של מרד נגדו, ראו: רייאק, יוספוס ויוסטוס.

<sup>160</sup> לרגלי הר תבור; ראו יהושע יט יב.

<sup>156</sup> המוטיב הרגיל; ראו הערה 126. המקרה כאן דומה מאוד לזה של ורוס מול פיליפוס (סע' 50).

<sup>157</sup> חזרה מילולית על סע' 87; יוחנן אינו מוותר.

<sup>158</sup> כלומר, הוא שם את האינטרס האישי שלו לפני זה של העיר, אשר עליה היה מופקד. אשר לשלישייה המאוזנת בסעיף זה ראו לעיל, הערה 61.

<sup>159</sup> יש לציין שיוסטוס מתאר כאן את מתנגדיו בדומה



הרומאים. (127) הם התנפלו עליה פתאום; את האישה אילצו לברוח, ואילו את כל מה שנשאה עמה שדרו. אז באו לטריכאי והובילו אלי ארבעה פרדים הנושאים בגדים וציוד; הייתה גם כמות לא קטנה של כסף וחמש מאות זהובים. (128) ברצותי לשמור את אלה בעבור תלמי (שהרי היה בן עדתנו, והחוקים אוסרים עלינו לשלול רכוש אפילו מן האויבים),<sup>162</sup> אמרתי למביאים שצריך לשמור את הדברים כדי שממכירתם תיבנינה חומות ירושלים. (129) הצעירים התרעמו על שלא קיבלו חלק מן השלל כפי שציפו, ובלכתם אל הכפרים שמסביב לטבריה הם אמרו שאני עומד למסור את ארצם לרומאים. (130) (הם אמרו) שהשתמשתי במרמה רטורית כלפיהם באמרי שאשמור את מה שהובא מן השלל כדי לבנות את חומות העיר של הירושלמים, ושהחלטתי (באמת) להחזיר את הדברים השדודים לבעליהם. (131) והם לא טעו בנוגע לעמדתי; שכן כאשר התרחקו שלחתי וקראתי לשניים מן האנשים הראשיים,<sup>163</sup> דסיון וינאי בן לוי, שהיו חברים מיוחדים של המלך, וציוויתים לקחת את הציוד שנשדד ולשלחו אליו, באיימי עליהם בעונש מוות אם יספרו את הדברים לאחר.

### כז. הסתה נגד יוספוס

(132) אחרי שנפוצה בגליל כולו השמועה<sup>164</sup> שאני עומד למסור את ארצם לרומאים, וכולם זעמו מאוד (ורצו) להעניש אותי, אף יושבי טריכאי, בסברם שהצעירים דיברו אמת, שכנעו את שומרי הראש ואת האנשים החמושים לעזוב אותי כאשר אני ישן ולבוא מהר להיפודרום<sup>165</sup> כדי לדון שם עם כולם בנוגע למפקדם. (133) אלה שוכנעו ובאו; עם רב כבר היה מכונס שם, כולם דורשים בקול אחד שיש להעניש את מי שהיה להם לבוגד רשע. (134) במיוחד חימם את הרוחות ישוע בן צפיא, שהיה

<sup>161</sup> אגריפס וברניקי, כמו לעיל, סע' 49.

<sup>162</sup> אבל גם היהודים האפולוגטיים ביותר הסכימו שמותר לקחת שלל במלחמה; ראו: מקבים ב ח כ, כה, כח, ל; פילון, חיי משה, א, 142. יוספוס מבחין כפי הנראה בין לקיחת שלל וחלוקתו המסודרת לפי צרכיה הראויים של האומה (כמו במקבים ב, שם; וראו גם לעיל, סע' 118-119, ולהלן, סע' 370), ובין פשע כזה המתואר בסעיף הקודם, שמבצעיו ציפו לרווח פרטי; כך גם להלן, סע' 332-335.

<sup>163</sup> של טריכאי, כמפורש במקבילה במלחמת היהודים ב, 597 (שם מדובר ב-*Avvaïos* ואילו כאן מדובר ב-*Iavvaïos*, אך לפי העניין והדמיון נראה שחד הם).

<sup>164</sup> ראו סע' 129.

<sup>165</sup> זירה למירוצי סוסים. יוספוס מדבר אמנם על "אצטדיון" בטבריה (סע' 92, 331) ועל "היפודרום" בטריכאי (כאן ובסע' 138), אולם למעשה נראה שאלה היינו הך, כי ככלל לא היו בערי ארץ-ישראל מתקנים נפרדים ושני המונחים שימשו בערבוביה לציון אותו מתקן ספורט; וראו לעיל, הערה 137. על כך, ועל היפודרומים בארץ-ישראל והשימוש בהם גם לכינוסי אוכלוסייה, ראו: וייס, תרבות הבידור, א, עמ' 129-131; הנ"ל, תרביץ, ע (תשס"א), עמ' 42-41.



אז ארכון של טבריה,<sup>166</sup> אדם רשע שטבעו היה לעורר מהומות גדולות, מחרחר ריב ומרדן מאין כמוהו.<sup>167</sup> אז לקח לידו את תורת משה, התקדם אל המרכז, (135) ואמר:

אם לא למענכם אתם, רְעִי אנשי העיר, תוכלו לשנוא את יוסף, הביטו נא בחוקי האבות, אשר המפקד העליון שלכם עומד לבגוד בהם, ומתוך שנאה לרע התנקמו למען אלה במי שהעז פנים כל כך.

### כח. יוספוס נמלט ממתנקשים

(136) לאחר שאמר את הדברים האלה, ובהריע ההמון בתגובה, הוא לקח עמו אנשים מספר ומיהר לבית אשר לנתי בו על מנת לרצוח אותי. ואילו אני – בשל עייפות לא שמת לי לב מראש למהומה ונתפסתי.<sup>168</sup> (137) שמעון, שבידו הופקדה השמירה על גופי, היחיד שנשאר, בראותו את הסתערות האזרחים העיר אותי וסיפר לי על הסכנה הרובצת לפתחי. הוא ביקש שאני אמות באופן אציל כמפקד, בידו,<sup>169</sup> בטרם יגיעו האויבים וכריחוני (להתאבד) או יהרגוני. (138) הוא אמנם אמר את הדברים האלה, אך אני הפקדתי את גורלי בידי האלוהים<sup>170</sup> ומיהרתי להופיע לפני ההמון. אחרי שלבשתי בגד שחור<sup>171</sup> ותליתי את חרבי מצווארי, הלכתי – במסלול אחר שבו, כך האמנתי, איש מן האויבים לא יפגוש אותי – אל ההיפודרום; בהופיעי שם פתאום, נפול אפיים ומשקה את הקרקע בדמעות, הייתי מעורר רחמים בעיני

ש"נתפס" עלידי שינה (כנראה עמוקה "בשל עייפות"), כפי שעולה מן הסעיף הבא ("העיר אותי") ומן המקבילה במלחמת היהודים ב, 600, כמו גם מן ההשוואה לקדמוניות היהודים ה, 148. <sup>169</sup> לפי רוב עדי הנוסח, הגורסים  $\alpha\tau\sigma\tau\alpha\iota$  'ט', כוונת שמעון הייתה שהוא יהרוג את יוספוס, ואילו כתב יד אחד גורס כי שמעון הציע שיוספוס יהרוג את עצמו ( $\alpha\tau\sigma\tau\alpha\iota$  'ט'). מכל מקום, הריגה על פי פקודה הייתה סוג מקובל של התאבדות; ראו: גריזי, התאבדות, עמ' 99–103.

<sup>170</sup> השוו: מקבים ב יג יד. להתנגדותו של יוספוס להתאבדות השוו דבריו לחבריו ביודפת לפי מלחמת היהודים ג, 361–382.

<sup>171</sup> על לבוש זה כסימן היכר של נאשם כנוע המוכן לקבל את הדין, ראו גם: קדמוניות היהודים יד, 172; ירושלמי, ראש השנה א ג, נז ע"ב: "בנוהג שבעולם אדם יודע שיש לו דין לובש שחורים ומתעטף שחורים [...]".

<sup>166</sup> אחד מפקידי העיר הבכירים, היושב בראש מועצת העיר; ראו להלן, סע' 271, 278, וספראי, בימי הבית, ב, עמ' 473. יוסה (ח"י, עמ' 54) מאפיין את ישוע בן צפאי, כפי שהוא מתפקד כאן (ובסע' 66), כ"ראש הגליליים", וזה מביא אותו (עמ' 56, הערה 74; עמ' 202, הערה 48; ועמ' 205, הערה 81) להטיל ספק הן בכך שישוע זה והארכון הטבריאני הנזכר בסע' 271, 278 (אשר שם אביו אינו מצוין) הם אותו אדם, הן בזיהוי כאן – כמו במלחמת היהודים ב, 599 – של ישוע בן צפאי כארכון. אולם לא נראה מוצדק לאפיין את ישוע כ"ראש הגליליים". כל מה שלפנינו הוא הסתת הגליליים על ידי איש טבריה. על ישוע בן צפאי ראו: שחר, יהושע בן צפאי.

<sup>167</sup> ישוע כבר הוצג לעיל, סע' 66, אולם שם לא אופיין מבחינה מוסרית. להצגה עוינת זו השוו את זאת של אנטיפטר אבי הורדוס, קדמוניות היהודים יד, 8, וכן: יז, 325.

<sup>168</sup> מכיוון שברור לפי ההמשך שיוספוס לא נפל לידי תוקפיו, נראה שיש להניח, כמקובל, שהכוונה



כולם. (139) כאשר נוכחתי במהפך אצל ההמון, ניסיתי לפלג את דעותיהם לפני שיחזרו האנשים החמושים מן הבית. הסכמתי אמנם שפשעתי, כפי שהם חשבו, אולם ביקשתי להסביר קודם לאיזה צורך שמרתי על הכספים שהובאו (אלי) ורק אז למות, אם כך יצוו. (140) אבל בשעה שציווני ההמון לדבר הגיעו האנשים החמושים, ובראותם אותי הם רצו קדימה כדי להרגני. אך לאחר שההמון ציוו לרסן את עצמם הם נענו בציפייה שאחרי שאתוודה לפניהם, ששמרתי על הכספים בשביל המלך, יקטלוני כמי שהודה בבגידה.

כט. יוספוס מתגונן

(141) ובכן, כשהכול היו שקטים אמרתי:

אנשים בני עדתי, לא אבקש להימנע ממוות, אם זה מה שצודק. ובכל זאת אני רוצה להגיד לכם את האמת בטרם אמות: (142) בידעי שעיר זו מצטיינת בהכנסת אורחים, שכן היא מלאה אנשים שעזבו את ערי אבותיהם ובאו והיו לשותפים לגורל שלנו, החלטתי להקים חומות באמצעות הכסף הזה. הכסף, שלגביו אתם רוגזים, מממן את בניית החומות.

(143) לשמע הדברים האלה אנשי טריכאי והזרים הרימו קול כשהם מודים שהם מחזיקים לי טובה וגם מדרבנים אותי להיות אמיץ, ואילו הגליליים ואנשי טבריה נותרו בחמתם. נהייתה מחלוקת בין אלה לאלה, כשאלה מאיימים שיענישו אותי ואילו האחרים (טוענים שיש) לבוז (להאשמות נגדי).<sup>172</sup> (144) אולם אחרי שהבטחתי להקים חומות הן בעבור טבריה, הן בעבור שאר עריהם הזקוקות להן, הכול נתנו בי אמון וחזרו לבתיהם. ואני, אחרי שנמלטתי מן הסכנה האמורה בניגוד לכל מה שהיה אפשר לצפות, חזרתי הביתה<sup>173</sup> עם הרעים שלי ועשרים אנשים חמושים.

ל. מזימה שנייה נגדו

(145) אך שוב הליסטים וגורמי המחלוקת, מתוך פחד שמא אעשה בהם שפטים בשל מה שנעשה, לקחו שש מאות אנשים חמושים ובאו אל הבית ששהיתי בו כדי להציתו. (146) לאחר שסופר לי דבר התקרבים חשבתי שיהיה לא ראוי לברוח,

<sup>172</sup> הפירוש אינו בטוח; אפשר שנפלו כאן מספר <sup>173</sup> כלומר, למקום הלינה שלו בטריכאי. מילים.



אלא החלטתי להסתכן ולהיזקק לתעוזה מסוימת. ובכן, לאחר שציוויתי לסגור את דלתות הבית עליתי לקומה העליונה<sup>174</sup> וקראתי (לבאים) לשלוח אנשים פנימה כדי לקחת את הכספים; שהרי – כך אמרתי – באופן הזה יושם קץ לחמתם. (147) אך לאחר ששלחו פנימה את הנועז ביותר שלהם ייסרתי אותו בשוטים וציוויתי שיכרות את אחת מידיו<sup>175</sup> ויתלה אותה מצווארו, וכך השלכתי אותו החוצה אל אלה אשר שלחוהו. (148) תדהמה ופחד ניכרים אחוזים. לכן, מתוך פחד שמא גם הם יסבלו אותם הדברים אם יישארו (שהרי הם דימו בנפשם שהיו אצלי, בפנים, יותר אנשים משהיו להם) הם מיהרו להימלט. ואילו אני נמלטתי אפוא באמצעות תחבולה כזאת מן המזימה השנייה (הזאת).<sup>176</sup>

#### לא. יוספוס מציל פליטים

(149) אך שוב הסעירו אנשים מסוימים את רוח האוכלוסייה,<sup>177</sup> באמרם שאצילי המלך שבאו אלי לא היו צריכים להמשיך לחיות מכיוון שלא רצו לאמץ את המנהגים של אלה שאליהם הם באו על מנת להינצל.<sup>178</sup> וגם העלילו עליהם ואמרו שהם מכשפים ומונעים מאתנו לגבור על הרומאים.<sup>179</sup> מיד השתכנע ההמון, בלכתו שולל אחרי הטיעונים "המשכנעים" שנאמרו על מנת למצוא חן בעיניהם. (150) ואולם אני, משנודעו לי הדברים האלה שוב ניסיתי להסביר שאין לרדוף את אלה הנמלטים אלינו, וגם לגלגתי לדברי ההבל של העלילה שהם מכשפים, ואמרתי שהרומאים לא היו מחזיקים כל כך הרבה רבבות חיילים אילו יכלו לנצח את אויביהם באמצעות מכשפים. (151) אחרי שאמרתי את הדברים האלה הם התרצו לזמן קצר, אולם

<sup>174</sup> לגג, לפי המקבילה במלחמת היהודים ב, 611. על גגות, עליות גג וקומות נוספות ראו: י' הירשפלד, בית המגורים הארץ-ישראלי בתקופה הרומית-ביזנטית, ירושלים תשמ"ז, עמ' 146–155. לבתים של שתיים ואף שלוש קומות באזור זה במאה הראשונה ראו: אביעם, יודפת, עמ' 96. אולם גם כך אין להעלות על הדעת, למרות סע' 148, שבית כזה היה יכול להחזיק יותר מ-600 בני אדם; אין כאן אלא גוזמה שגרתית.

<sup>175</sup> עונש טיפוסי על מנת להרתיע מורדים; השוו: סע' 171, 177, וכן, לדוגמה, מלחמת היהודים ד, 542; יוליוס קיסר (הירטיוס), המלחמה הגאלית ח, מד; בבלי, פסחים נז ע"א-ע"ב. כאן, כמו גם להלן, סע' 172–173, מדובר בכך שהנענש יכרות את היד בעצמו. וראו הערה 37 למבוא.

<sup>176</sup> למזימה הראשונה ראו סע' 132–144. <sup>177</sup> אפשר שיש ל־ὄχλος גוון שלילי כאן, מעין "אספסוף", אולם להלן בא המונח במשמעות ניטרלית (סע' 243, 277, 284, 350). <sup>178</sup> לפרשה זו ראו סע' 112–113. כפי שמעיר שחר (יהושע בן צפאי, עמ' 254), חידוש התביעות בעניין זה מסתבר על רקע החשדות שהתעוררו בפרשה הקודמת (ראו במיוחד סע' 132), אשר הביאו לכך ש"התערער האמון ביוספוס והתחזק מאוד האגף הקנאי".

<sup>179</sup> הנוסח מוקשה והתרגום מבוסס על תיקון נוסח מקובל; ראו: זיגרט ואחרים, ח"י, עמ' 75, הערה 206.



אחרי שעזבו שוב הסיתו אותם הרשעים נגד האצילים, ובאחד הימים הם עלו בנשקם על ביתם של אלה בטריכאי כדי להמיתם. (152) ואני, משנודע לי הדבר יראתי פן יושלם המעשה הנתעב הזה והעיר תהיה חסומה בפני הרוצים להימלט אליה.<sup>180</sup> (153) באתי אפוא יחד עם כמה רעים<sup>181</sup> אל ביתם של האצילים, ולאחר שסגרתי אותו עשיתי תעלה שהובילה ממנו אל האגם; שלחתי לקרוא לסירה ויחד עמם עליתי עליה וחציתי (את הכנרת) עד לגבולם של אנשי היפוס. לאחר שנתתי להם את מחיר הסוסים<sup>182</sup> (שהרי לא היה אפשר להביא גם אותם בשל אופי בריחתנו) וזירזתי אותם נמרצות לשאת באצילות את הכורח שנפל בחלקם, שלחתי אותם לדרכם. (154) אמנם הייתי מוטרד מאוד, מאחר שנאלצתי לגרש שוב, אל עבר שטח עוין, את אלה שביקשו מקלט אצלנו; אבל חשבתי שמוטב שאלה ימותו אצל הרומאים, אם כך יקרה, מאשר בטריטוריה שלי. אבל הם אכן ניצלו; שהרי סלח להם המלך אגריפס על חטאיהם. כך היה סופם של אלה.

#### לב. יוספוס מול טבריה

(155) ואילו יושבי טבריה כתבו למלך וזירזו אותו לשלוח כוח לשמור על הטריטוריה שלהם, שהרי רצו להצטרף אליו. אמנם זה מה שכתבו לו, (156) אך כאשר הגעתי אליהם הם זירזו אותי להקים את חומותיהם כפי שהבטחתי;<sup>183</sup> כי הם שמעו שכבר נבנו חומות טריכאי. נעתרתי אפוא, ולאחר שהכנתי את הכול לקראת הבנייה ציוויתי את ראשי הבנאים להתחיל לעבוד. (157) כעבור שלושה ימים עזבתי לטריכאי (המרוחקת מטבריה כשלושים סטאדיות), ואז קרה שנראו כמה פרשים רומיים העושים את דרכם לא רחוק מן העיר (טבריה); אלה יצרו את הרושם שכוח המלך בא.<sup>184</sup> (158) אי לכך מיד הרימו (אנשי טבריה) קולות: כלפי

יוספוס בבואו ובצאתו ראו סע' 161, 164, 222, 294, 326 ועוד. בדרך כלל אין לדעת אם מדובר בידידיו האישיים של יוספוס או שמא בחיקוי המינוח ההלניסטי והרומי, שבו "רע המלך/הקיסר" עשוי להיות תואר-חצר.

<sup>182</sup> הסוסים שלהם – סע' 112. חשוב ליוספוס להדגיש שפיצה את האצילים על אבדן רכושם.

<sup>183</sup> לעיל, סע' 144. השימוש החוזר בסע' 155–156 באותו פועל, παρακαλέω ("לזרז"), מבליט את הדו־פרצופיות של אנשי טבריה. השווה הערה 190.

<sup>184</sup> על רומאים בשירותו של אגריפס ראו לעיל, הערה 102.

<sup>180</sup> לשיקול דומה ראו: מלחמת היהודים ב', 414–415, בנוגע לשם הרע שיצא לירושלים אם יידחו קרבנותיהם של נכרים.

<sup>181</sup> אימצנו כאן (בעקבות מהדורת מינסטר) את הצעתו של שרקנברג (השערות, עמ' 70) לגרוס כאן ἐταίρων ("חברים") במקום ἐτέρων ("אחרים"). אמנם מסכימים כאן כל כתבי היד, הגורסים "אחרים", אבל מצד אחד הניסוח מגושם ומצד אחר – כפי שמראה שרקנברג – יש גם מקומות אחרים בכתבי יוספוס שחל בהם שיבוש קל זה. לשימוש ב-ἐταῖρος ראו גם סע' 124, 287. לחברים (המכונים אמנם φίλοι) המלווים את

המלך – תשבחות רבות; וְכַלְפִּי – השמצות. מישהו בא בריצה וסיפר לי על עמדתם, שגמרו בדעתם למרוד בי. (159) מששמעתי (את דיווחו) הייתי מוטרד מאוד, כי זה קרה אחרי ששחררתי את האנשים החמושים שלי מטריכאי לבתיהם היות שלמחרת היה יום השבת; הרי לא רציתי להכביד על אנשי טריכאי על ידי (נוכחות) ההמון הצבאי.<sup>185</sup> (160) ומכל מקום, כל אימת ששהיתי שם לא דאגתי לשמירה עלי, כי פעמים רבות התנסיתי בנאמנות התושבים כַּלְפִּי. (161) מכיוון שהיו לי עמי רק שבעה מן האנשים החמושים והחברים שלי, הייתי נבוכ (כי לא ידעתי) מה לעשות. שהרי מצד אחד לא חשבתי לשלוח לקרוא לכוח שלי כי כבר פנה היום,<sup>186</sup> וגם אילו היו מגיעים לא היו יכולים לשאת נשק למחרת, שהרי החוקים אוסרים זאת עלינו, אף אם ייראה כאילו כורח גדול כלשהו מחייב פעולה דחופה.<sup>187</sup> (162) אולם מהצד האחר, אילו הייתי מרשה לאנשי טריכאי ולזרים (השוהים) אצלם לבוזז את העיר (טבריה) – ראיתי שהם לא יהיו רבים די הצורך, וגם העיכוב שלי יהיה גדול ביותר; הרי סברתי, שכוחו של המלך כבר יקדים אותנו וישליך אותנו מן העיר.<sup>188</sup> (163) לכן החלטתי לנקוט נגדם תחבולה. מיד הפקדתי את הרעים הנאמנים ביותר (שלי) על שערי טריכאי כדי שישמרו היטב על הרוצים לצאת,<sup>189</sup> ולאחר שזימנתי את ראשי המשפחות (של העיר) ציוויתי שכל אחד מהם ישיט סירה, יעלה עליה בלוויית קברניט ויבואו בעקבותי אל עבר טבריה. (164) ואף אני, יחד עם החברים והאנשים החמושים, אשר – כפי שאמרתי – היו שבעה במספר, עליתי על סירה והפלגתי אל עבר טבריה.

### לג. טבריה נכנעת ליוספוס

(165) ואנשי טבריה, כאשר הבינו שכוח המלך לא בא אליהם ומנגד ראו את האגם

<sup>185</sup> השוו סע' 218, 275.

<sup>186</sup> כלומר, היה כבר מאוחר ביום שישי, מעט זמן לפני כניסת השבת.

<sup>187</sup> אף על פי שיוספוס מכיר כמובן את ההיתר החשמונאי להתגונן בשבת (ראו קדמוניות היהודים יב, 272–277, בעקבות מקבים א ב כט–מא), הוא אוהב להדגיש את החובה להימנע מלחימה ביום הקדוש, משום שהיא מעידה על חסידותם של היהודים ומסירותם לחוקיהם; ראו במיוחד קדמוניות היהודים יד, 63–64 ומלחמת היהודים ב, 390–394.

<sup>188</sup> נראה שכוונת יוספוס להגיד שאילו היה מרשה

לאנשי טריכאי לעזוב את טריכאי כדי להתקיף את טבריה, מצד אחד הם לא היו רבים די הצורך, ומצד אחר (ἐμῇ δ' ἡτῶν) הוא – לבדו בטריכאי – היה נותר זמן רב מדי ללא כוחות ובינתיים היו מגיעים כוחות המלך לטריכאי ומשליכים אותו מן המקום. יש לציין שיוספוס כותב כאילו מובן מאליו שהוא עצמו לא היה מעלה על דעתו להצטרף להתקפה על טבריה; ראו הערות 19–20 למבוא.  
<sup>189</sup> נראה שהכוונה שישמרו ולא יתנו לאנשים לצאת מן העיר פן ייודע בטבריה דבר תחבולתו של יוספוס.



והוא כולו מלא סירות, שינו את עמדתם מתוך פחד למען העיר ומתוך בהלה, כי סברו שהאניות היו מלאות צוותים. (166) ובכן, הם השליכו את נשקם וקיבלו את פני יחד עם נשותיהם וילדיהם, ובהרימם קולות מלאים תשבחות רבות כלפי<sup>190</sup> (בדמותם בנפשם שלא נודעה לי דעתם [האמתית]) הם קראו לי לחוס על העיר. (167) ואילו אני – אחרי שהתקרבותי אליהם ציוויתי את הקברניטים להטיל את העוגנים למים בעודנו רחוקים מן היבשה כדי שלא יהיה ברור לאנשי טבריה שהסירות ריקות מחיילים. בהתקרבי בסירה כלשהי נזפתי בהם בשל איכולתם, ושהם קלי דעת כל כך שהם מוכנים לזנוח ללא כל עילה מוצדקת את הנאמנות כלפי. (168) אך הצהרתי שאני מוכן לסלוח להם על הכול גם להבא, אם ישלחו (אלי כבני ערובה) עשרה מראשי ההמון. מאחר שהם היו מוכנים ובהישמעם שלחו את האנשים כמו שאמרתי, העליתי אותם על סירה ושלחתי אותם להיות תחת משמר בטריכאי.

לד. הענשת ראש המסיתים נגד יוספוס

(169) באמצעות התחבולה הזאת לקחתי, קבוצה אחרי קבוצה, את חברי המועצה לעיר האמורה, ויחד אתם העברתי לשם – במספר לא פחות מהם – את רוב האנשים העומדים בראש העם (של טבריה). (170) וההמון (של אנשי טבריה), כאשר ראה עד כמה גדולה הצרה שנקלע אליה, זירז אותי להעניש את מי שהיה אחראי למרידה. שמו היה קלייטוס, צעיר עז פנים ופזיז. (171) ואני, בחשבי מצד אחד שתועבה היא להרוג איש מבני עדתי, אך מצד אחר שמן ההכרח להענישו, ציוויתי את אחד משומרי הראש שלי, לוי, ללכת ולכרות אחת מידיו של קלייטוס.<sup>191</sup> (172) אך מכיוון שהמצווה פחד להתקדם לבדו אל תוך המון כזה, ואילו אני לא רציתי שפחדו של החייל יתגלה לאנשי טבריה, הרמתי את קולי ואמרתי לקלייטוס זה:

מכיוון שהנך ראוי לאבד גם את שתי הידיים אחרי שהיית עד כדי כך כפוי טובה כלפי, הִיָּה אתה מבצע העונש לעצמך, פן תקבל, אם תסרב, עונש חמור עוד יותר.

(173) אולם מאחר שהרבה לבקש (ממני) להשאיר לו יד אחת, נעתרתי,

<sup>191</sup> על עונש זה ראו לעיל, הערה 175. לפי המקבילה במלחמת היהודים ב, 643, הכוונה המקורית הייתה באמת שלוי יכרות את שתי ידיו של קלייטוס.

<sup>190</sup> החזרה המילולית על הניסוח של סע' 158 מדגישה את ההפכפכנות של אנשי טבריה; השווה הערה 183.

אם כי רק בקושי.<sup>192</sup> והוא, בשמחתו על כך שלא יאבד את שתי ידיו, לקח חרב וכרת את יד שמאלו. זה שם קץ למרידה.

לה. יוספוס משוחח עם נכבדי טבריה אסיריו

(174) כאשר הגעתי לטריכאי נודע לאנשי טבריה (השבויים שם) איזו תחבולה נקטתי נגדם והם התפעלו על ששמתי קץ ללא שפיכות דמים למה שהם חוללו באיוולתם. (175) ואני שלחתי להביא מבית הסוהר את אנשי טבריה (שאתם היו יוסטוס ופיסטוס אביו) והזמנתי אותם לסעוד עמי. במהלך הארוחה אמרתי להם שגם אני לא נעלם ממני שהצבא הרומי עולה על כולם, אך אני שותק על כך בגלל הליסטים. (176) וגם להם יעצתי לעשות אותו הדבר, בהמתינס לשעת כושר, ולא להיות מלאי תרעומת כלפי כמפקדם; שהרי לא בקלות יוכלו למצוא לעצמם אחר אשר ידמה לי במתינותו.<sup>193</sup> (177) וליוסטוס הזכרתי שלפני בואי מירושלים לגליל כרתו הגליליים את ידי אחיו בהאשימם אותו בפשע שזייף מכתבים לפני המלחמה,<sup>194</sup> וש אחרי עזיבת פיליפוס,<sup>195</sup> אנשי גמלא שנאבקו בבבלים<sup>196</sup> רצחו את כארס (שהיה קרוב משפחה של פיליפוס), (178) ושאת ישוע אחיו<sup>197</sup> – שהיה בעלה של אחות יוסטוס – הענישו באופן אכזרי.<sup>198</sup> אחרי ששוחחתי כך במשך הסעודה עם אנשי יוסטוס, עם שחר ציוויתי לשחרר את כולם מבית הסוהר.

לו. קורות פיליפוס בן יקים

(179) לפני הדברים האלה קרה שפיליפוס בן יקים עזב את המבצר בגמלא בשל

<sup>196</sup> כלומר, היהודים הבבלים, שגם פיליפוס נמנה עמם; נראה שסמך עליהם להחזיק את המקום בהיעדרו ולכן הם סבלו במיוחד מידי המורדים.

<sup>197</sup> אחיו של מי? לא יכול להיות שישוע מוגדר כאן כאחיו של יוסטוס, שהרי הוא יוגדר מיד כבעל אחותו של יוסטוס. ואילו הייתה הכוונה להגדיר את ישוע כאחיו של כארס לא היה נאמר עליו, בסע' 186, שהוא רק "קרובו" של כארס. המסקנה היא שישוע היה אחיו של פיליפוס.

<sup>198</sup> הנוסח (ἡρώδης) לפי הצעה של נאבר שרבים אימצוה, ובאחרונה: זיגרט ואחרים, ח"י, עמ' 82. נוסח כתבי היד: ἡρώδης או ἡρώδης, להכניס מילת כלומר "(באופן) סביר". פתרון אחר: להכניס מילת שלילה. לפי סע' 186, ישוע נהרג.

<sup>192</sup> הקורא אמור להבין שקושי זה היה משחק מצדו של יוספוס, כי גם מלכתחילה הייתה כוונתו לכתוב יד אחת בלבד (סע' 171).

<sup>193</sup> על מידה חשובה זו (ἐπιεικής), הנוטה גם ל"מתחשב", "הוגן", ראו: פלדמן, מקרא משוכתב, עמ' 248–249.

<sup>194</sup> על פרשה זו ראו: שוורץ, יוספוס בגליל, עמ' 302. כפי שהוא מציין, נראה שאין כאן עונש מסודר (השוו להערה 348) אלא מעין לינץ'. אשר לסיבתו, שוורץ מציע לצרף לכאן את סע' 392 על העוולות שעשה יוסטוס (או מה שעשו בני טבריה בכלל) לכפרים שמסביב ומניח שמדובר כאן בזיוף של מסמכים בעלי משמעות כלכלית.

<sup>195</sup> ראו סע' 179.



סיבה זו:<sup>199</sup> (180) פיליפוס, משנודע לו שורוס סולק ממשרתו בידי המלך אגריפס, ושמודיוס אייקואוס – חבר טוב שלו ומקורבו הוותיק – הגיע כיורש תפקידו,<sup>200</sup> כתב אליו, בספרו את קורותיו ובזרזו אותו לשגר למלכים את המכתבים שהוא שלח אליו.<sup>201</sup> (181) מודיוס שמח מאוד כאשר קיבל את המכתב ולמד ממנו שפיליפוס ניצל, והוא שלח את המכתב למלכים, שהיו בביירות.<sup>202</sup> (182) והמלך אגריפס, כאשר נודע לו שהשמועה בעניין פיליפוס הייתה כוזבת (שהרי היו מהלכים לסיפור כאילו הוא פיקד על מלחמת היהודים ברומאים), שלח פרשים ללוות את פיליפוס בדרכו. (183) בהגיע (פיליפוס לביירות) קיבל אותו (המלך) בנדיבות, ולמושלים הרומיים הוא הבהיר שפיליפוס הוא שיצא עליו שם כאילו מרד ברומא. והוא ציווהו לקחת כמה פרשים ולמהר לעשות את הדרך אל המבצר גמלא כדי להוציא משם את כל בני ביתו, ואילו את הבבלים – ליישב מחדש בבשן.<sup>203</sup> (184) הוא גם הנחה אותו להשגיח היטב שלא תהיה מהפכנות כלשהי אצל הנתינים. ובכן פיליפוס, לאחר שהמלך הטיל עליו את הדברים האלה, מיהר לעשות את אשר צוה.

לז. מרידת גמלא וטיפולו של יוספוס בביצורים

(185) ואילו יוסף בן המיילדת<sup>204</sup> התייצב – לאחר שדרבן צעירים עזי מצח רבים להשתתף עמו – לפני ראשי גמלא וניסה לשכנע אותם למרוד במלך וליטול נשק כדי שבאמצעות (צעדים) אלה יוכלו להשיג שוב את החירות.<sup>205</sup> היו כאלה שהם

53. הצעתו – שהתבססה על ההנחה שאותיות אחדות דומות התחלפו – אומצה בידי שליט (מילון שמות, עמ' 68 – יוסף מס' 7), מייסון (ח"י, עמ' 94, הערה 800) וזיגרט ואחרים (ח"י, עמ' 84). אולם איש בשם ההוא אינו מוכר לנו. כן יש לשים לב שעצם הזיהוי לפי שם האם עשוי לרמוז למידה של גינוי, כאילו אביו אינו מוכר, וגינוי כזה היה עולה בקנה אחד עם עמדת יוספוס כלפי יוסף זה. וראו: אילן, ילוד אישה (עמ' 26–27 על יוסף זה). על מיילדות (מילולית "רופאות") ראו: אילן, נשים יהודיות, עמ' 189.

<sup>205</sup> על "חירות" (ἐλευθερία) מדינית כסמיתם של מורדים, כפי שעולה מן המטבעות (קדמון, מטבעות המרד, עמ' 96–98; משורר, אוצר, עמ' 110) ומיוספוס (כגון מלחמת היהודים ב, 355–360) גם יחד, ועל יחסו של יוספוס אליה וניסיונו להסב אותה לחירות דתית, ראו: שוורץ, חירות ואוטונומיה, עמ' 65–76. וראו איור 32.

<sup>199</sup> כאן ממשיך יוספוס את סיפוריהם של פיליפוס וגמלא; הפרק הקודם של סיפור זה מופיע לעיל, סע' 46–61. הסיפור מובא כאן, באופן מפורש שלא במקומו הכרונולוגי, כדי להסביר, בסע' 186, את האזכורים של עזיבת פיליפוס ושל הריגת כארס וישוע בסע' 177–178. וראו לעיל, סע' 114, והערה 149.

<sup>200</sup> של ורוס, כפי שנאמר בסוף הפרק הקודם של סיפור זה (סע' 61).

<sup>201</sup> כפי שסופר לעיל, סע' 48–53, קודמו של מודיוס נמנע בכוונה מלהעביר לאגריפס ולברניקי את מכתבי פיליפוס.

<sup>202</sup> כאמור בסע' 49.

<sup>203</sup> מקומם המקורי (ראו הערה 85), שממנו ברחו לגמלא מאימת ורוס (סע' 58).

<sup>204</sup> שלאטר אמנם הציע שבמקום "בן המיילדת" (ἡτῆς ἰατρῖνης), מונח המופיע רק כאן אצל יוספוס, יש לגרוס "בן יאיר". ראו: שלאטר, שמות עבריים, עמ'

אילצו בכוח (להצטרף למאבק), ואילו אחרים, שעמדותיהם לא מצאו חן בעיניהם, הם המיתנו. (186) כך הרגו גם את כארס, ואתו המיתו אחד מקרוביו, ישוע, שהיה [בעלה של] אחות יוסטוס איש טבריה, כפי שכבר אמרתי.<sup>206</sup> הם כתבו אלי וביקשו ממני לשלוח להם כוח של אנשים חמושים וגם אנשים שיקימו להם את חומות עירם. ואני לא התנגדתי לאף אחת משתי הבקשות.

(187) גם ארץ הגולן<sup>207</sup> עד לכפר סולומה<sup>208</sup> מרדה במלך. לסלווקיה<sup>209</sup> ולסוגני,<sup>210</sup> שהיו מטבען כפרים מבוצרים, בניתי חומות, ובדומה גם ביצרתי בחומות את כפרי הגליל העליון, הגם שהם סלעיים מאוד. (188) שמותיהם (של הכפרים ההם): ימנית,<sup>211</sup> מרות,<sup>212</sup> עכברי.<sup>213</sup> ביצרתי גם בגליל התחתון: את הערים טריכאי, טבריה<sup>214</sup> וציפורי;<sup>215</sup> ואת הכפרים האלה: מערת ארבל,<sup>216</sup> באר שבע,<sup>217</sup> צלמין,<sup>218</sup>

המשתקפת בהן ראו מאמרו הנ"ל של אביעם וכן, בין השאר: בר־כוכבא, מצודות יוספוס; בר־ג, כפר אתא. לזיהוי האתרים ראו גם: מלר-שמיט, יישובים; זיגרט ואחרים, ח"י, עמ' 208–218.

<sup>208</sup> לפי השימוש ב"עד" נראה שמדובר במקום במזרח הגולן, אולם מקומו אינו ידוע.

<sup>209</sup> זיהוי המקום שנוי במחלוקת; ראו: אביעם-ריצ'רדסון, הגליל, עמ' 193.

<sup>210</sup> אין לבלבל בין סוגני זו, בגולן, לבין הכפר הגלילי בשם זה המרוחק מגברה כעשרים סטאדיות (סע' 265) והנזכר גם בסע' 44, 188. ראו: אביעם-ריצ'רדסון, הגליל, עמ' 195.

<sup>211</sup> ח'רבת ימנית, מצפון לצפת.

<sup>212</sup> הגרסה כאן "אמרות", ובמלחמת היהודים ב, 573 – מרו. המקום נמצא ממזרח לגוש חלב; ראו: אביעם-ריצ'רדסון, הגליל, עמ' 191. על מרות בימי המרד הגדול ראו במיוחד: צ' אילן, ארץ־ישראל, יז (תשמ"ד), עמ' 141–146.

<sup>213</sup> מדרום לצפת; ראו: אביעם-ריצ'רדסון, הגליל, עמ' 181. ברשימה המקבילה במלחמת היהודים ב, 573, מקום זה נזכר בראש חטיבה של ארבעה מקומות מדרום לצפון: עכברי, צפת, ימנית, מרות. כאן חסרה צפת ושלושת המקומות האחרים אינם לפי סדר גאוגרפי כלשהו.

<sup>214</sup> על חומות טבריה וטריכאי ראו סע' 142, 144, 156.

<sup>215</sup> כאן מתאים לצרכיו להתפאר על כך, ואילו בסע' 347 מתאים להתלונן על כך שאנשי ציפורי שיטו בו כדי לגרום לו לבנות את החומות.

<sup>216</sup> "המערות סביב אגם גניסר" לפי מלחמת היהודים ב, 573. ראו עליהן: אביעם, ביצורי יוסף, עמ' 41–42.

<sup>206</sup> גרסנו ותרגמנו כאילו מדובר כאן בשני הרוגים: כארס וישוע, כשישוע מזהה כגיסו של יוסטוס. כך מסכים סעיף זה עם האמור בסע' 177; והעובדה שישוע מזהה כאן כ"קרובו" של כארס מסתברת היטב מכך שכארס מזהה בסע' 177 כקרובו של פיליפוס ואילו ישוע מוגדר שם – כך הסקנו בהערה 197 – כאחיו של פיליפוס. הסכמה זו מתבקשת מכיוון שיש כאן, בסעיף הנוכחי, הפניה ישירה לשם, וכל הסיפור כאן מובא רק כדי לגבות את האמור שם. אחרים מתרגמים כאילו מדובר כאן בשלושה הרוגים – כארס, ישוע קרובו, ואחיו של יוסטוס (כשהם מתקנים "אחות" ל"אח"). תרגום זה אפשרי בפני עצמו, אולם הוא כרוך לא רק ביצירת סתירה בין סעיף זה לבין סע' 177 אלא גם בביטול אזכור האחות של יוסטוס, אף על פי שזאת גרסת רוב כתבי היד. לכן שמרנו על "אחות" אך הוספנו את המידע שמדובר בבעלה. וראו: פרייס, פיליפוס, עמ' 90–92; אילן, שילוב נשים, עמ' 89–91.

<sup>207</sup> כלומר, שאר ארץ הגולן, כדוגמת גמלא השוכנת אף היא בגולן (כפי שמסביר יוספוס בקדמוניות היהודים יח, 4 ומלחמת היהודים ד, 4); וראו לעיל, הערה 84. נראה שהקטע הנוכחי, סע' 187–188, המסכם פעולות רבות, הוכנס לכאן באופן אסוציאטיבי; מענייני מהפכנות ורצח בגמלא הגיע יוספוס לנושא חומותיה, ואגב כך סיכם את פעולות הבנייה שלו בכל האזור שהיה ממונה על הגנתו. הרשימה דומה מאוד לזו שבמלחמת היהודים ב, 572–573 (ושם מנויה גמלא ברשימה כי לא דובר בה בהקשר הקודם), על אף כמה בעיות של נוסח וזיהוי; טבלה המשווה את נתוני הרשימות, ראו אצל אביעם, ביצורי יוסף, עמ' 33–34. על הרשימות, זיהוי האתרים, והאסטרטגיה הצבאית



יודפת, <sup>219</sup> כפר אתא, <sup>220</sup> קומוס, <sup>221</sup> סוגני, <sup>222</sup> יפיע, <sup>223</sup> והר תבור. <sup>224</sup> באלה גם אחסנתי חיטה רבה <sup>225</sup> וגם כלי נשק כדי להבטיחם לקראת הבאות.

לח. יוחנן מסית את נכבדי ירושלים נגד יוספוס

(189) אך גדלה שנאתו של יוחנן בן לוי כלפי כי הוא התקשה לסבול את הצלחתו. <sup>226</sup> במגמה להיפטר ממני כליל הוא הקים חומות לעיר אבותיו, גוש חלב, (190) ואת שמעון אחיו ואתו את יונתן בן סיסנה וכמאה אנשים חמושים שלח לירושלים לשמעון בן גמליאל <sup>227</sup> כדי שיזרזו אותו לשכנע את חבר הירושלמים לקחת ממני את השלטון על הגליליים ולהחליט בהצבעה להעביר אליו <sup>228</sup> את השליטה עליהם. (191) שמעון (בן גמליאל) זה היה ירושלמי לפי עירו, בעל ייחוס מפואר מאוד ומן האסכולה של הפרושים, <sup>229</sup> הנחשבים כעולים על האחרים בדיוקם בהלכות

מתפקדת בספרנו (סע' 230, 233, 270), ובסע' 230 אף מוגדרת כ"כפר הגדול ביותר של הגליל", ולכן יש להניח שזכתה לביצורים; (ג) הרשימה המקבילה במלחמת היהודים ב, 573 אכן גורסת "יפה" (IAΦA); (ד) ההבדל הפליאוגרפי בין שני השמות קטן ביותר ובאות הראשונה בלבד.

<sup>224</sup> ללחימה שם, לקראת סוף המערכה בגליל בשנת 67, ראו: מלחמת היהודים ד, 54–61; גם שם נאמר שיוספוס ביצר את המקום.

<sup>225</sup> השוו סע' 118–119.

<sup>226</sup> על מוטיב זה, ראו הערה 126.

<sup>227</sup> אחד מראשי הפרושים בירושלים, כפי שיוסבר מיד להלן. משפחתו מפורסמת: אביו, גמליאל הזקן, היה בין ראשי המדברים בסנהדרין בשנות השישים, לפי מסורת חז"ל (כגון משנה, גיטין ד ב–ג; תוספתא, סנהדרין ב ו [מהדורת צוקרמנדל, עמ' 416]; בבלי, פסחים פח ע"ב [קשריו עם המלך והמלכה; ראו לעיל, הערה 94]) ומעשי השליחים (ה לד; כב ג), ואילו בנו, רבן גמליאל דיבנה, עמד בראש החכמים לקראת סוף המאה ובראשית המאה השנייה. מסורת חז"ל (ובייחוד ברייתא בבבלי, שבת טו ע"א) רואה במשפחה זו משפחת הלל והנשיאים; על כך ראו: ד' גודבלאט, בתוך: מחקרים בתולדות עם ישראל וארץ ישראל, ד (תשל"ח), ובייחוד עמ' 97–93.

<sup>228</sup> כלומר ליוחנן.

<sup>229</sup> מאלף לראות כאן שלוש דרכים לזהות אדם: לפי עירו, ייחוסו, והאסכולה שלו (המלמדת על יחסו לתורה). קטגוריות דומות עומדות ביסוד ההצגה

<sup>217</sup> הגלילית, בקצה המזרחי של בקעת בית הכרם; נחשבה לגבול הצפוני של הגליל התחתון (מלחמת היהודים ג, 39).

<sup>218</sup> במלחמת היהודים ב, 573 נמנה מקום זה אחרי יודפת ובאר שבע, ואילו כאן – ביניהן. לזיהוי ראו: אביעם-ריצ'רדסון, הגליל, עמ' 193.

<sup>219</sup> כתשעה ק"מ מצפון לציפורי. על חפירות העיר מימי בית שני והמרד ראו: אביעם, יודפת. וראו להלן, הערה 366, וכן: וייס, הגליל, עמ' 20–23.

<sup>220</sup> יש כאן, ובמקבילה במלחמת היהודים ב, 573, גרסאות שונות. עיינו: בר"ג, כפר אתא, עמ' 391–392, הבונה על הנוסח של חיי יוסף ומזהה את המקום בקריית אתא; ובר"כוכבא, מצודות יוספוס, עמ' 108–110, הנצמד לנוסח של מלחמת היהודים ומציע (כמו מספר חוקרים אחרים) "כפר עכו" בסביבות העיר עכו. וראו עוד: וייס, הגליל, הערה 5.

<sup>221</sup> לא ברור אם זה מקום נוסף או שמא שיבוש של *κώμη* (כפר) המצורף לשם הבא, אולי על מנת להבחין בין סוגני זו לבין זו שבגולן הנזכרת בסעיף הקודם; ראו: בר"ג, כפר אתא, עמ' 392.

<sup>222</sup> בדרך כלל מזהה כסכנין (לעיל, הערה 82). אולם ראו ספקותיו של בר"כוכבא, מצודות יוספוס, עמ' 113–114. במקבילה במלחמת היהודים ב, 573, הגרסה היא "סיגוף".

<sup>223</sup> כל כתבי היד גורסים פפה (IAΦA), אולם התיקון "יפיע" מקובל מאוד, כי: (א) מקום בשם "פפה" אינו מוכר; (ב) יפיע ידועה (על גבעה מדרום-מערב לנצרת; ראו: אביעם-ריצ'רדסון, הגליל, עמ' 190),



איור 32. מטבע מהשנה השנייה למרד הגדול שנתגלה בציפורי. פנים: אמפורה, מסביב כתובת, "ש[נת] שתיים". גב: עלה גפן, מסביב כתובת: "ח[רת] צ[יון]" (=חירות ציון).



האבות.<sup>230</sup> (192) הוא היה גם איש מלא תבונה ושיקול דעת, המסוגל בחכמתו לתקן מצבים רעים, אך גם היה חבר של יוחנן ואחד ממקורביו; ואילו עלי היה אז חלוק.<sup>231</sup> (193) ובכן, לאחר שקיבל את הבקשה הוא ניסה לשכנע את הכוהנים הגדולים,<sup>232</sup> חנן<sup>233</sup> וישוע בן גמלא,<sup>234</sup> יחד עם כמה אנשים מסיעתם, לגדוע אותי באב<sup>235</sup> ולא להתעלם מן הכבוד שלי ההולך וגדל, באמרו שהאינטרס שלהם הוא לנשל אותי מן (הפיקוד על) הגליל. והוא זירז את אנשי חנן לא להתמהמה, פן אקדים לדעת (על תכניתם) ואעלה על העיר בכוח רב. (194) כך יעץ שמעון, אבל הכוהן הגדול חנן הבהיר שהמלאכה לא תהיה קלה, שהרי רבים מן הכוהנים הגדולים וממנהיגי העם יעידו שאני מתפקד היטב כמפקד, (ובאמרו) שרק שפלים יגישו תלונה נגד אדם שנגדו אי אפשר להעלות טענה מוצדקת כלשהי.

<sup>232</sup> ראו לעיל, הערה 42.  
<sup>233</sup> כלומר חנן בן חנן; הלה היה כוהן גדול שלושה חודשים בשנת 62 (קדמוניות היהודים כ, 203), אך המשיך להיות בעל יוקרה וליהנות מהשפעה רבה ועמד תחילה בראש הממשלה שהוקמה בירושלים עם פרוץ המרד (מלחמת היהודים ב, 563, 648). לדמותו אצל יוספוס בספריו השונים, המציגים אותו פעם כגיבור (כך במיוחד מלחמת היהודים ד, 160–195, 319–325) ופעם כצדוקי ורשע (קדמוניות היהודים כ, 197–203), ראו: פהלמן, הצדוקים. כאן הוא פועל למען יוספוס.  
<sup>234</sup> ישוע בן גמלא שימש כוהן גדול זמן קצר לפני המרד (קדמוניות היהודים כ, 213, 223). יש לציין שבהמשך הסיפור לא נאמר שבן גמלא שוכנע להצטרף למהלך נגד יוספוס; ואדרבה, הוא שהזהיר את יוספוס מפני המהלך (סע' 204).  
<sup>235</sup> מילולית: "לכרות אותי בעודי צומח".

העצמית של יוספוס בראש ספרנו, אם כי שם הוא מרחיב יותר, בדרך הטבע. העולם היהודי בזמנו של יוספוס כבר לא היה עולם פשוט, עולם שבו אם ידעת על אדם את מקומו או את ייחוסו ידעת עליו את הכול. וראו גם סע' 198. למודעות של יוספוס שייחוסו של אדם אינו מספר עליו את הכול, ושחיי עשויים אפילו לסתור את ייחוסו, ראו: שוורץ, כהונה.

<sup>230</sup> ראו לעיל, הערה 21.

<sup>231</sup> איננו יודעים פרטים כלשהם על טיב המחלוקת הנרמזת כאן. על כל פנים, יוספוס מקפיד בשלב זה לדבר על שמעון בן גמליאל בכבוד, ולמזער את המחלוקת באמצעות הקביעה שרק "אז" היה חלוק עליו. על תיאורו של שמעון כאן כדמות אידאלית בעלת כל המעלות ראו: כהן, יוספוס בגליל וברומא, עמ' 145, הערה 152, המשווה לתיאורי אברהם (קדמוניות היהודים א, 154, 167), יהושע (ה, 118), דוד (ז, 391) ואחרים.



## לט. מינוי משלחת ירושלמית נגד יוספוס

(195) ושמעון, כאשר שמע את הדברים האלה מפי חנן, ביקשם לשתוק ולא לתת פומבי לדבריהם; שהרי אמר שכבר נתן את דעתו לכך שאורחק מהר מן הגליל. אז זימן את אחיו של יוחנן<sup>236</sup> וציווהו לשלוח מתנות לאנשי חנן; שהרי אמר שכך ישכנע אותם לשנות מהר את דעתם. (196) ואכן, לבסוף הצליח שמעון לעשות את אשר תכנן. כי חנן ואנשיו הושחתו על ידי הכספים והסכימו להשליך אותי מן הגליל, וזאת בלי שאיש אחר בעיר ידע את הדבר. זאת ועוד, הם החליטו לשלוח (נגדי, לגליל) אנשים השונים (זה מזה) בייחוסם אך השווים בהשכלתם: (197) מהם היו שניים – יונתן וחנניה – מבני העם,<sup>237</sup> בני האסכולה הפרושית; השלישי, יעזר, היה ממשפחה כוהנית ופרושי אף הוא; ואילו שמעון, הצעיר שבהם, התייחס על כוהנים גדולים. (198) אותם ציוו לברר, בהגיעם להמון הגליליים, מה הסיבה שבגללה הם אוהבים אותי. אם יגידו שזאת משום שאני ירושלמי, שיגידו שאף הם ארבעתם אנשי העיר ההיא; ואם זה בגלל ידיעתי בחוקים, שיגידו שאף הם אינם חסרי ידע כלל ועיקר<sup>238</sup> בנוגע למנהגי האבות; אך אם, לבסוף, זה בגלל ייחוסו על הכהונה שאוהבים אותי, שיענו שגם שניים מהם הם כאלה.

## מ. המשלחת יוצאת לגליל

(199) לאחר שהם הנחו כך את אנשי יונתן,<sup>239</sup> מסרו להם ארבעים אלף (מטבעות) כסף מכספי הציבור. (200) ומאחר ששמעו שגלילי אחד בשם ישוע, שהייתה לו יחידה של שש מאות אנשים חמושים, שהה בירושלים, הם שלחו לקרוא לו; הם נתנו לו שכר שלוש חודשים וציווהו ללוות את אנשי יונתן ולציית לפקודותיהם. הם גם נתנו לשלוש מאות מאנשי העיר כסף למזון כולם וציווהו ללוות אף הם את השליחים. (201) ובכן, לאחר שאלה נעתרו והתכוונו היטב לנסיעה, אנשי יונתן יצאו לדרך עמם וצירפו אליהם גם את אחיו של יוחנן ומאה אנשים חמושים.<sup>240</sup> (202) הם נשאו אתם פקודות מאלה אשר שלחום, (ולפיהן:) אם מרצון אניח את הנשק יש לשולחי חי לירושלים, אך אם אתנגד אין לחשוש להרוג אותי, שהרי

<sup>236</sup> שהיה בירושלים; ראו סע' 190.

<sup>237</sup> כלומר, הם לא היו כוהנים. למינוח זה ראו גם:

קדמוניות היהודים יד, 78, 491.

<sup>238</sup> לתרגום השוו לעיל, הערה 1.

<sup>239</sup> כאן מתברר שהעובדה שיונתן נזכר לפני כולם

בסע' 197 משקפת את עמידתו בראש המשלחת;

הצירוף "אנשי יונתן" ישמש מכאן ואילך לציון

המשלחת. יש להדגיש שצירוף זה אינו מוציא את

יונתן, כאילו מדובר באנשיו בלבד, אלא פירושו

"יונתן ואנשיו", כפי שעולה גם מכך שלא מעט

פעמים מדבר יוספוס על "יונתן ואלה אשר עמו"

ואין להבחין בין שימושו בשני הצירופים.

<sup>240</sup> על אף היעדר היידוע נראה שהכוונה לאלה שבאו

לבירה עמם; ראו סע' 190.

הפקודה – מטעמם היא. (203) הם כתבו גם ליוחנן שיתכונן למלחמה נגדי, ואת יושבי ציפורי וגברה ואת אנשי טבריה ציוו לשלוח סיוע צבאי ליוחנן.

מא. יוספוס מודיע שיעזוב את הגליל

(204) אחרי שכתב לי אבי על הדברים האלה<sup>241</sup> (גילה לו את הדברים ישוע בן גמלא, אחד מן המשתתפים במועצה ההיא אשר היה ידידי ומקורבני), התייסרתי מאוד, הן מכיוון שהבנתי שאנשי עירי היו כה כפויי טובה כלפי שבשל קנאה ציוו להיפטר ממני, הן מכיוון שאבי במכתבו הרבה להפציר בי לבוא אליו; שהרי אמר, שהוא משתוקק לראות את בנו בטרם ימות.<sup>242</sup> (205) את זה סיפרתי לידידים, ושאחרי שלושה ימים אעזוב את הארץ שלהם ואלך אל עיר אבותי. תוגה אחזה בכל השומעים, ובבכי הם קראו לי לא לעזבם לאבדנם, משייטל מהם הפיקוד שלי. (206) משלא נעתרתי לתחינותיהם, משום שדאגתי להצלתי שלי, הגליליים – שפחדו שאם אעזוב יהיו יעד קל לזלזול מצד הליסטים – שלחו לכל הגליל אנשים להודיע את עמדתי בעניין העזיבה. (207) בשמעם התאספו רבים מכל עבר, יחד עם הנשים והטף, כשהם פועלים – כך נראה לי – לא מתוך חיבה כלפי אלא מתוך חשש למען עצמם. שהרי היו סבורים, שכל עוד אני נשאר לא ימצאם שום דבר רע. ובכן, כולם באו למישור הגדול, שבו שהיתי – אסוכים<sup>243</sup> היה שם המקום.

מב. חלום וגליליים מעודדים אותו להישאר

(208) בלילה ההוא ראיתי חלום מופלא.<sup>244</sup> לאחר שהלכתי לישון, ואני עצוב ומוטרד בשל המכתב (מאת אבי), נראָה שמישהו עומד לידי ומדבר:

(209) אתה<sup>245</sup> – הפסק לייסר<sup>246</sup> את נפשך, והיפטר לגמרי מפחד! שהרי הדברים המעציבים (אותך) יהפכו אותך לגדול ביותר ומאושר ביותר בכול. אתה תצליח

שיחין. העדויות אצל יוספוס נדונות בפרק הראשון של המאמר, עמ' 221–225.

<sup>244</sup> על חלום זה, הממין כ"חלום מעודד", והדומים לו אצל יוספוס ואחרים, ראו במיוחד: גנוזה, חלומות, עמ' 197–198.

<sup>245</sup> הפנייה ὁ οὐτος מבטאת בדרך כלל רוגז, חוסר סבלנות או בוז (מילון LSJ, עמ' 1276).

<sup>246</sup> כלשון סע' 204.

<sup>241</sup> להימצאותו של מתתיהו אביו בירושלים בימי המרד ראו גם: מלחמת היהודים ה', 533.

<sup>242</sup> רמיזה לבראשית מה כח? יוספוס אוהב לשחק עם סיפור יוסף; ראו: שוורץ, אגריפס, עמ' 41–43. אולם אם זאת הכוונה כאן, הדברים אינם מפותחים כלל – אם כי מיד להלן (סע' 208–209) יספר על החלום בדבר עתידו הגדול.

<sup>243</sup> שיחין, "המרוחקת אך מעט" מציפורי (קדמוניות היהודים יג, 337–338) מצד צפון. ראו: סטריינג',



לא רק באלה, אלא גם בדברים רבים אחרים. אל תאמר נואש, אלא זכור שעליך להילחם גם ברומאים.

(210) אחרי שראיתי את החלום הזה קמתי (משנתי) מוכן ומזומן לקראת ירידתי למישור. ברגע שהופעתי, כל המון הגליליים (והרי היו ביניהם גם נשים וילדים) השליכו את עצמם על פניהם<sup>247</sup> ובדמעות התחננו שלא אעזבם לאויבים, ושלא אותיר את ארצם, בעזבי, להיות טרף להתפרעות האויבים.<sup>248</sup> (211) אך משבקשותיהם לא שכנעו אותי, הם ניסו לאלץ אותי, בשבועות, להישאר אצלם.<sup>249</sup> והם גם הטיחו גידופים רבים כלפי עם הירושלמים, על שלא הרשו לארצם לחיות בשלום.

מג. יוספוס נשאר בגליל ומתעמת עם רומאים

(212) מששמעתי את הדברים האלה וראיתי את דכדוך ההמון נשברתי וריחמתי, בחשבי שמן הראוי לסבול גם סכנות גלויות למען המון כזה. הסכמתי אפוא להישאר, ולאחר שציוויתי שחמשת אלפים אנשים חמושים מהם יבואו (אלי) בהביאם את המזון שלהם, שילחתי את האחרים לבתיהם. (213) אחרי שהגיעו חמשת האלפים לקחתי אותם ושלושת אלפים מן החיילים שהיו עמי, ועוד שמונים פרשים, ועשיתי את הדרך לכפר כבול, הגובל על תחום פטולמאים.<sup>250</sup> שם ריכזתי את הכוחות והעמדתי פנים כאילו אני מתכונן למלחמה עם פלקידוס.<sup>251</sup> (214) הלה בא עם כוח של שתי קוהורטות<sup>252</sup> של חיילים רגלים ויחידת פרשים אחת, לאחר שנשלח בידי קסטיוס גלוס לשרוף את כפרי הגליליים הקרובים לפטולמאים. לאחר שהוא הקים מחנה מבוצר לפני העיר פטולמאים מיקמתי אף אני מחנה במרחק של כשישים סטאדיות מן הכפר (כבול). (215) אמנם פעמים רבות קידמנו את הכוחות (שלנו) כאילו על מנת להיכנס לקרב, אולם לא עשינו דבר מעבר לירי מרחוק. שהרי

רשומה במלחמת היהודים ג, 59. נראה שאמירתו של יוספוס כאן, שרק העמיד פנים כאילו התכונן למלחמה, איננה אפולוגטיקה האמורה לשלול את תמיכתו במרד (כדוגמת זאת המצויה בפתיחת הספר; ראו לעיל, עמ' 6), אלא התפארות על הטקטיקה המוצלחת שלו, שהטילה אימה על פלקידוס אף על פי שכוחותיו של יוספוס באמת לא היו ערוכים למאבק של ממש בכוחות הרומיים. גם במקרים אחרים מתפאר יוספוס שעל ידי הפגנת תעוזה הוא הצליח להרתיע כוחות העולים על אלה שלו; ראו סע' 148, 165, 172.

<sup>252</sup> קוהורטה = שש "מאות" (של כשמונים איש) = 480 חיילים; ראו: ובסטר, הצבא הרומי, עמ' 109.

<sup>247</sup> מילולית: "על פיותיהם", כמו גם מלחמת היהודים ו, 398 וקדמוניות היהודים ה, 42; י, 269.

<sup>248</sup> לעיל, סע' 206, היה החשש דווקא מפני ה"ליסטים"; כאן, רטורית, החשש כללי יותר.

<sup>249</sup> יושם לב להעצמה מ"בקשות" ל"שבועות"; השוו סע' 378. על אילוף באמצעות שבועות ראו: שרקנברג, כורח, עמ' 113.

<sup>250</sup> על כבול כגבול בין ישראל לפניקיה באזור הזה ראו: מלכים א, ט יג. על הרס המקום בידי חיילי קסטיוס גלוס עם פתיחת המרד ראו: מלחמת היהודים ב, 504–503.

<sup>251</sup> קצין זה יוצג בשורה הבאה. דרגתו, כיליארך ("שר אלף" = טריבון; ראו: מייסון, מינוח יווני, עמ' 99),

ככל שפלקידוס הבין יותר שאני מתלהב לקראת קרב, כך נבהל ונסוג יותר; אך מפטולמאים לא התרחק.

מד. ההתכתבות בין יוספוס והמשלחת: סיבוב ראשון

(216) באותו הזמן, לאחר שהגיע יונתן עם מי שנשלחו יחד אתו מירושלים (כפי שאמרתי) על ידי אנשי שמעון<sup>253</sup> וחנן הכוהן גדול, הוא זמם לתפוס אותי באמצעות מלכודת; שהרי לא העז לפעול (נגדי) באופן גלוי. (217) והוא כתב (ושלח) אלי מכתב כזה:

יונתן והנשלחים יחד עמו על ידי הירושלמים ליוסף, שלום. אנו נשלחנו על ידי האנשים הראשיים אשר בירושלים מאחר שהם שמעו שיוחנן מגוש חלב זמם תדיר נגדך, כדי לנזוף בו ולזרז אותו להישמע לך לעתיד לבוא. (218) ברצותנו להיוועץ בך בנוגע למה שעלינו לעשות במשותף, הננו קוראים לך לבוא אלינו מהר ושלא בלויית אנשים רבים; שהרי הכפר<sup>254</sup> אינו מסוגל לקלוט המון חיילים.

(219) את הדברים האלה כתבו מתוך ציפייה לאחת מן השתיים: או שאבוא אליהם ללא כלי נשק ואז אהיה תחת ידם, או שאבוא בהנהיגי עמי רבים ואז יכריזו עלי שאני אויב. (220) ובכן, המכתב הגיע אלי באמצעות פרש שהביאו, בחור עז מצח באופן כללי, ששירת פעם בצבא המלך. הייתה אז כבר השעה השנייה של הלילה, וכפי שרצה המקרה הייתי אז שרוי בארוחה יחד עם החברים (שלי) ועם ראשי הגליל. (221) אחרי שמשרת שלי הודיע שהגיע איזשהו פרש יהודי הוא הוזמן פנימה לפי פקודתי, אולם בלי שקיבל כלל את פני הוא הושיט לי את המכתב ואמר: "את זה שלחו לך אלה שבאו מירושלים. כתוב גם אתה מיד; שהרי אני ממהר לחזור אליהם".

(222) המסובין התפלאו אמנם על חוצפתו של החייל,<sup>255</sup> אולם אני הזמנתי אותו לשבת ולאכול יחד עמנו. הוא אמנם סירב, אך המשכתי להחזיק את המכתב בידי (סגור) כפי שקיבלתי אותו, ואילו עם החברים שוחחתי על דברים אחרים. (223) ברם אחרי זמן לא רב קמתי, ולאחר ששחררתי את האחרים למיטותיהם ופקדתי רק

שליח רומי כלפי אנטיוכוס אפיפאנס; ראו הערה 38 למבוא.

<sup>253</sup> בן גמליאל (סע' 190).

<sup>254</sup> כסלות, לפי סע' 227.

<sup>255</sup> המזכירה, אולם לאו דווקא במתכוון, את זאת של



על ארבעה בלבד, מן הרעים הקרובים ביותר שלי,<sup>256</sup> להישאר אתי, ופקדתי על הנער<sup>257</sup> להכין יין, פתחתי את המכתב שעה שאיש לא הציץ; משהבנתי ממנו מהר את כוונת אלה שכתבוהו, שוב הצגתי אותו לעיני כולם.<sup>258</sup> (224) בעודי אוחז את המכתב בידי כאילו לא קראתיו כבר, ציוויתי שיינתנו לחייל עשרים דרכמות לצורכי הדרך. כאשר הוא לקחן ואמר שהוא מחזיק לי טובה הבחנתי בחמדנות השפלה שלו, ושבמיוחד בכך אפשר ללכוד אותו, ואמרתי: "אבל אם תיאות לשתות אתנו תקבל גם דרכמה אחת עבור כל כוסית". (225) הוא נענה ברצון, ומאחר שלקח יין רב כדי לקבל כסף רב יותר הוא השתכר וכבר לא היה יכול להסתיר את הסודות, אלא גם בלי שנשאל גילה את המזימה שהוכנה ושאלם כבר נגזר דיני למות. לאחר ששמעתי את הדברים האלה השבתי במכתב בסגנון זה:

(226) יוסף ליונתן ואלה אשר עמו, שלום. שמחתי ללמוד שהגעתם לגליל במלוא הבריאות, ובמיוחד שאוכל – במסרי לכם את האחריות לעניינים כאן – לעשות את דרכי לעיר אבותי; שהרי את זה מזמן רציתי לעשות. (227) ואמנם הייתי צריך לבוא אליכם לא רק לכסלות<sup>259</sup> אלא גם רחוק יותר, וגם בלי שציוויתם (שעשה כן), אולם אני מבקש שתסלחו לי מאחר שאינני יכול לעשות זאת, כי אני שומר בכבול מול פלקידוס, המתכנן לעלות על הגליל. לפיכך בואו אתם אלי לאחר שקראתם את המכתב הזה. היו בריאים.

מה. ההתכתבות בין יוספוס והמשלחת: סיבוב שני

(228) אחרי שכתבתי את הדברים האלה ונתתי אותם לחייל כדי שיביאם (ליונתן), שלחתי אתו שלושים מנכבדי הגליל והנחיתי אותם לברך את האחרים אך לא לומר להם שום דבר אחר.<sup>260</sup> גם הפקדתי על כל אחד מהם אחד מאנשי החמושים הנאמנים כדי להבטיח שאיש מאלה ששלחתי לא ישוחח עם אנשי יונתן. (229) והם,

יזרעאל, לא רחוק מהר תבור, נחשב לגבול הדרומי של הגליל התחתון (מלחמת היהודים ג, 38). וראו: יהושע יט יב: "על גבול כסלת תבֹר".

<sup>260</sup> אפשר שתפקידם של שליחים אלה היה לא רק להפגין את הכבוד של יוספוס כלפי המשלחת כחלק מן המשחק שנאלץ לשחק, אלא גם לרגל בדבר כוונות המשלחת, כפי שנאמר בבירור במקרה דומה בסע' 312.

<sup>256</sup> מילולית: "החיוניים". השוו: מעשי השליחים י כד; שרקנברג, כורח, עמ' 27.

<sup>257</sup> לפי היידוע הכוונה למשרת הנזכר בסע' 221. אפשר לתרגם כאן גם "העבד"; על עבדות בקרב יהודי ארץ־ישראל בתקופה זו ראו: שטרן, המאה הראשונה, ב, עמ' 624–630.

<sup>258</sup> כלומר, כאילו טרם פתח את המכתב.

<sup>259</sup> נראה שהמשלחת שהתה שם. הכפר הזה בעמק

מכאן, יצאו לדרך. ואילו אנשי יונתן, מכאן, לאחר שנכשלו בניסיונם הראשון, שלחו לי מכתב אחר כדלקמן:

יונתן ואלה אשר עמו ליוסף, שלום. הננו מצווים<sup>261</sup> אותך לבוא אלינו לגברה<sup>262</sup> בעוד שלושה ימים, ללא אנשים חמושים, כדי שנוכל לדון בהאשמות שהגשת נגד יוחנן.

(230) לאחר שכתבו את הדברים האלה ובירכו את הגליליים שנשלחו, הם באו ליפיע, הכפר הגדול ביותר שבגליל, מקום מבוצר ביותר בחומות וגדוש בתושבים רבים. אך יצא שם לקראתם ההמון יחד עם הנשים והטף, ובצווחות ציום לעזוב ושלל תהיה עינם צרה בהם שיש להם מפקד טוב. (231) אנשי יונתן רגזו לשמע הקולות; אמנם הם לא העזו לחשוף את חמתם, אך הם גם לא כיבדו את האנשים בתשובה כלשהי, אלא עשו את דרכם לכפרים האחרים. אבל מכל עבר הושמעו נגדם אותן צווחות הצווחים, שאיש לא ישכנעם (להסכים) שיוסף לא יהיה מפקדם. (232) לאחר שלא עלה בידם דבר ב(מקומות) האלה, עזבו אנשי יונתן והגיעו לציפורי, העיר הגדולה ביותר שבגליל. האנשים שם, שנטו לשאת את עיניהם לרומאים, יצאו אמנם לקראת השליחים, אך אותי לא שיבחו ולא גינו.<sup>263</sup> (233) אחרי שירדו מציפורי לאסוכים, האנשים שם צווחו נגדם באופן הדומה ביותר לאנשי יפיע. אלה כבר לא יכלו לרסן את חמתם, אלא ציוו את האנשים החמושים שאתם להרביץ לצווחים במקלות עץ. בהגיעם לגברה יצא לקראתם יוחנן עם שלושת אלפים אנשים חמושים. (234) ואילו אני, מאחר שכבר ידעתי מתוך המכתב שהחליטו להילחם בי, עליתי מכבול עם שלושת אלפים אנשים חמושים, ולאחר שהשארתי במחנה את רעי הנאמן ביותר באתי ליודפת, ברצותי להיות קרוב אליהם כארבעים סטאדיות, וכתבתי אליהם כדלקמן:

(235) אם אתם רוצים באמת שאבוא אליכם, הרי יש בגליל מאתיים וארבעה ערים וכפרים,<sup>264</sup> ואבוא לאיזה מהם שתרצו חוץ מגברה וגוש חלב. שהרי האחת היא עיר אבותיו של יוחנן והאחרת – בעלת בריתו וידידתו.<sup>265</sup>

כדוגמת יוסטוס (סע' 36). קשה לדעת, עד כמה משקפת מגמה זו את עמדתו המקורית של יוסטוס ועד כמה – תגובה על יוסטוס. וראו הערה 60. השימוש במספר מדויק כזה נועד לגבות את טענתו של יוסטוס, שהתמסר ברצינות לתפקידו כמפקד הגליל.

<sup>265</sup> הסגנון של מכתב זה, שאין בו ברכות כלשהן, פתיחה

<sup>261</sup> בסיבוב הקודם רק "קראו" לו (סע' 218); כעת הם נעשים תקיפים יותר.

<sup>262</sup> כאן כתוב "גרבות", וכך גם להלן, סע' 242 ובפתיחת סע' 243, אולם הזהות עם גברה עולה מן ההקשר (סע' 233, 240, 265). וראו לעיל, הערה 81.

<sup>263</sup> יוסטוס מקפיד דרך קבע להציג את אנשי ציפורי כמתנגדים ישרים והוגנים – שלא כמו אנשי טבריה,





איור 33. יודפת, צילום אוויר.

## מו. מכתבי המשלחת לגליליים ולירושלים

(236) לאחר שקיבלו אנשי יונתן את המכתב הזה הם כבר לא כתבו תשובה, אלא הושיבו מועצה של רעים, צירפו אליהם את יוחנן ודנו כיצד לפעול נגדי. (237) ליוחנן נראה שיש לכתוב לכל הערים והכפרים שבגליל, מאחר שבכל אופן יש בכל אחד מהם אחד או שניים לפחות החלוקים עלי, ולהזמין אותם (להיערך נגדי) כאילו נגד אויב. והוא גם דרש לשלוח את ההחלטה הזאת גם לעיר של הירושלמים כדי שבידעם שהגליליים הכריזו עלי כאויב אף הם יצביעו ויחליטו כך. אם זה יקרה – כך אמר – גם הגליליים האוהדים אותי ינטשוני מתוך פחד. (238) כך יעץ יוחנן, והדברים מצאו חן מאוד גם בעיני האחרים. (239) בשעה השלישית של הלילה נודעו לי הדברים, אחרי שזכאי – אחד שהיה אתם – ערק אלי ודיווח לי על תכנית הפעולה. שומה היה עלינו לא לבזבז זמן. (240) בחשבי את הדבר לראוי, ציויתי את אחד האנשים החמושים הנאמנים שלי, יעקב,<sup>266</sup> לקחת מאתיים אנשים חמושים, לחסום את הדרכים היוצאות מגברה אל תוך הגליל ולעצור ולשלוח אלי את העוברים בהן, ובייחוד את הנתפסים עם מכתבים (בכליהם). (241) ואת ירמיה

או סיום, משקף היטב את חימום ההתכתבות; וראו <sup>266</sup> אפשר שהוא אותו שומר ראש הנזכר בסע' 96.

כבר הערה 261.



– אף הוא אחד מרעי<sup>267</sup> – שלחתי עם שש מאות אנשים חמושים לאזור הגבול של הגליל כדי לשמור על הדרכים המובילות ממנו לעירם של הירושלמים, בנתני גם לו את הפקודה לעצור את העושים את דרכם וברשותם מכתבים: את האנשים להחזיק במקום תחת משמר, בשרשראות, ואילו את המכתבים להעביר אלי.

#### מז. יוספוס בגברה

(242) אחרי שהנחיתי כך את הנשלחים, הודעתי לגליליים שאני מצווה אותם להתייצב לפני למחרת בכפר גברה עם כלי נשקם ומזון לשלושה ימים. חילקתי את האנשים החמושים שלי לארבע קבוצות והפקדתי את הנאמנים ביותר מביניהם על שמירתי האישית, אחרי שמינתי להם מפקדי יחידות וציוויתי אותם לדאוג שלא יתערב בקרבם שום חייל שאינו מוכר. (243) וכאשר הגעתי לגברה למחרת, בשעה החמישית בערך, מצאתי את כל המישור שלפני הכפר מלא אנשים חמושים שבאו מן הגליל כדי לתת סיוע צבאי, כפי שציוויתם; גם רבים אחרים כהנה וכהנה מיהרו יחד אתם מן הכפרים. (244) אחרי שהתייצבתי לפנייהם התחלתי לדבר אליהם, כאשר כולם מריעים וקוראים לי "המיטיב" ו"המושיע" של ארצם.<sup>268</sup> ואני, אחרי שהבעתי את תודתי כלפיהם, יעצתי להם לא לחלל את הידיים נגד איש, לא בלחימה ולא בביזה, אלא לשכון במישור ולהסתפק במצרכי הדרך של עצמם; שהרי – כך אמרתי – רציתי לדכא את המהומות ללא שפיכות דמים.<sup>269</sup> (245) וקרה שבאותו היום שליחים של יוחנן, ובידם המכתבים,<sup>270</sup> נפלו לידי שומרי הדרכים שהצבתי. האנשים הוחזקו תחת משמר במקום, כפי שציוויתי; אך אחרי שקראתי את המכתבים, שהיו מלאים גידופים ושקרים, לא סיפרתי לאיש משום שהיה בדעתי לצאת בתנופה נגדם.

#### מח. המשלחת בגברה

(246) אולם מששמעו אנשי יונתן שהגעת, הם לקחו את כל אשר להם, ואת יוחנן, ונסוגו לביתו של ישוע – זאת הייתה וילה<sup>271</sup> גדולה שלא נפלה כלל מאקרופוליס.

<sup>267</sup> המזוהה בסע' 399 כאחד ממפקדי חייליו של יוספוס. (קבלת פני אספסיאנוס ברומא).<sup>269</sup> ראו הערה 143.

<sup>268</sup> "אוורגטס" ו"סוטר" הם תארים סטנדרטיים של שליטים הלניסטים (כגון תלמי השלישי "אוורגטס" ותלמי הראשון ודמטריוס הראשון "סוטר"); וראו: דנקר, מיטיב. השוו לדוגמה: מלחמת היהודים ז, 71.

<sup>270</sup> היידוע מלמד שמדובר במכתבים הנזכרים בסע' 237.  
<sup>271</sup> "בריס". על מונח זה ראו: פ' מנדל, תרביץ, סא (תשנ"ב), עמ' 210–213.



ובכן, אחרי שהסתירו גדוד של אנשים חמושים בתוכו ונעלו את שאר הדלתות, הם פתחו אחת בלבד בצפותם שאבוא לברכם בהגיעי מן הדרך. (247) ולא עוד, אלא הם גם נתנו פקודות לאנשים החמושים, שלאחר שאגיע ירשו רק לי לבדי להיכנס וימנעו זאת מן האחרים; שכן כך חשבו שאפול לידיהם בקלות. אבל תקוותם הייתה לשווא. (248) מאחר ששמתי לב מראש למזימתם, כאשר באתי מן הדרך לנתי מולם בהעמידי פנים כאילו אני ישן. (249) ואנשי יונתן, שאכן סברו שאני נפניתי למנוחה וישן, הזדרזו לרדת להמון כדי לשכנע אותו שאני מתפקד רע כמפקד. (250) אך מה שקרה להם היה הפוך. שהרי כאשר נצפו (אנשי יונתן) מיד עלתה מן הגליליים צעקה הראויה לאהדתם כלפי, מפקדם. והם נזפו באנשי יונתן, שבאו – בלי שהם סבלו קודם שום עוול – ומטרתם לזעזע את מדינתם שלהם,<sup>272</sup> וקראו להם לעזוב. שהרי (כך אמרו) הם לא ישתכנעו לקבל מנהיג אחר תחתי. (251) אחרי שסופרו לי הדברים האלה לא היססתי להתייצב לעיני כול. ובכן, ירדתי מיד אליהם כדי לשמוע מה יגידו אנשי יונתן. כאשר התייצבתי היו מיד מחיאות כפיים מכל העם, ובתשואות שבהם הביעו את תודתם כלפי על תפקודי כמפקדם.

### מט. יוספוס מול המשלחת בגברה

(252) כאשר שמעו אנשי יונתן את הדברים האלה הם נתמלאו פחד פן ייקלעו לסכנת נפשות אם יסתערו עליהם הגליליים בהתאם לטובה שהם מחזיקים כלפי. לכן הם שקלו בריחה. אולם מכיוון שלא יכלו לעזוב, מאחר שדרשתי מהם להמשיך להישאר, הם נשארו, מדוכדכים, ונכחו<sup>273</sup> בעת הנאום (שלי). (253) ובכן, אחרי שציוויתי את ההמון לחדול מן התשואות, ולאחר שהפקדתי את הנאמנים ביותר מבין האנשים החמושים לשמור על הדרכים, פן יתנפל עלינו יוחנן בהפתעה, זירזתי את הגליליים ליטול כלי נשק כדי שלא יהיו במבוכה במקרה שיפלו האויבים פתאום. (254) וקודם לכול הזכרתי לאנשי יונתן את המכתב<sup>274</sup> – איך שכתבו שנשלחו על ידי חבר הירושלמים כדי לשים קץ להתנצחויות בין יוחנן וביני, ושביקשו ממני לבוא אליהם. (255) אחרי ששטחתי את הדברים האלה הושטתי את המכתב (ההוא) לעיני כול, כדי שאלה לא יוכלו להכחיש את הדברים כי הכתוב עצמו (היה) מזים אותם. (256) ואמרתי:

<sup>272</sup> כלומר, הגליליים האשימו את השליחים מירושלים שהם באו לפגוע בגליל בלי שהם, הירושלמים, סבלו דבר כלשהו מידי הגליליים. האשמה דומה: סע' 211.

<sup>273</sup> התרגום מבוסס על תיקון נוסח של תקרי (ὕπεμειναν ἐνστυγάζεμενοι) שאומץ בידי רבים, ובאחרונה: זיגרט ואחרים, ח"י, עמ' 106.

<sup>274</sup> הראשון שלהם – סע' 217–218.

הנה כי כן, יונתן ואתם הנשלחים יחד עמו: אילו בהתדיינות שלי מול יוחנן הייתי מביא, כדי להעמיד אתכם על אורח חיי, שניים-שלושה אנשים מתורבטים<sup>275</sup> כעדים,<sup>276</sup> ברור והכרחי שהיה עליכם, אחרי שחקרתם את אורח החיים שלהם,<sup>277</sup> לפטור אותי מן ההאשמות. (257) ובכן, כדי שתדעו היטב כיצד פעלתי בענייני הגליל, נראה לי ששלושה עדים הם פחות מדי בעבור מי שחי כהוגן, ולכן הנני מגיש לכם את כל אלה.<sup>278</sup> (258) ובכן, חקרו אותם: באיזה אופן חייתי, והאם נהגתי כאן כאזרח במלוא הכבוד ובכל המידות הטובות? והנני מוסיף ומשביע אתכם, גליליים, לא להסתיר דבר מן האמת, אלא אמרו בפני אלה כמו לפני שופטים, אם יש דבר שעשיתי שלא כהוגן.<sup>279</sup>

### ג. הגליליים תומכים ביוספוס

(259) עודי אומר את הדברים האלה וכבר עלו קולות מכולם יחד, המכנים אותי "מיטיב" ו"מושיע". ואחרי שהעידו על הדברים שנעשו, הם זירזו אותי בנוגע לדברים שעוד ייעשו. וכולם נשבעו שנשותיהם לא חוללו ושמעולם לא הצקתי לאיש. (260) אחר כך הקראתי באוזני הגליליים שניים מן המכתבים ששלחו אנשי יונתן, אך אלה שהצבתי כשומרים תפסום ושלחום אלי.<sup>280</sup> המכתבים היו מלאים גידופים והעלילו עלי בכזב כאילו נהגתי כלפיהם יותר כעריץ<sup>281</sup> מאשר כמפקד. (261) וגם דברים רבים אחרים כהנה וכהנה<sup>282</sup> נכתבו במכתבים האלה, שלא פסחו<sup>283</sup> על אף האשמת שווא חסרת בושה. אמרתי להמון שקיבלתי את המכתבים אחרי שניתנו ברצון מידי מי שהובילו אותם, שכן לא רציתי שהאויבים ידעו על השומרים, פן מתוך פחד יחדלו מכתובה.

אמורים להזכיר לקורא היהודי סצנה דומה בחיי שמואל הנביא (שמואל א, יב ג), סצנה המזכירה את דברי משה בבמדבר טז טו.  
<sup>280</sup> ראו סעיף 245.  
<sup>281</sup> להאשמה מפורשת שיוספוס היה "טירן" (עריץ) ראו גם סעיף 302. לשימושו של יוספוס במושג זה, המציין את היפוכו של מלך טוב (מיטיב ומושיע – סעיף 244, 259), ראו: קדמוניות היהודים ד, 16, 22, 146; יד, 157; טו, 354; טז, 4; יט, 227; מלחמת היהודים ב, 84, 442–443; ד, 278.  
<sup>282</sup> לנימת הזלזול ראו גם סעיף 39.  
<sup>283</sup> ניסוח דומה: סעיף 376.

<sup>275</sup> ראו לעיל, הערה 29.  
<sup>276</sup> כדרישת התורה: דברים יז ו; יט טו; קדמוניות היהודים ד, 219. וראו להלן, סעיף 315. על עדות אצל יוספוס ועל כך שגם בעולם היווני והרומי ריבוי עדים זיכה באמון ראו: פירס, עדים, עמ' 123–124.  
<sup>277</sup> כלומר, אחרי שהייתם משתכנעים, שהעדים אמינים. אחרי הדברים על שניים-שלושה עדים ברור שיש כאן רמיזה ל"ודרשו השפטים היטב" (דברים יט יח).  
<sup>278</sup> כלומר, את המון הגליליים.  
<sup>279</sup> כאן, לכאורה, רמז להאשמות שהושמעו נגד יוספוס; כך גם לעיל, סעיף 80. אפשר שדברי יוספוס



נא. יוספוס חונן את חברי המשלחת ומצילם מן הגליליים

(262) בשמעו דברים אלה התרעם ההמון מאוד והסתער על יונתן ועל אלה שליווהו, כדי להרגם. ובאמת היה הדבר קורה לולא שמתי קץ לזעם הגליליים מחד גיסא, ומאידך גיסא אמרתי לאנשי יונתן שאמחל להם את שכבר עשו אם בעתיד ישנו את עמדתם ובלכתם לעיר האבות יגידו למי ששלחם את האמת על התנהגותי האזרחית.<sup>284</sup> (263) אחרי שאמרתי את הדברים האלה שחררתי אותם אף על פי שידעתי שלא יעשו את שהבטיחו. אך ההמון בער מזעם נגדם וקרא לי להרשות להם להעניש את מי שהעזו לעשות מעשים כאלה. (264) אמנם עשיתי הכול כדי לשכנעם לחון את האנשים, שהרי ידעתי שכל חוסר סדר אזרחי מזיק לטובת הכלל. אולם חרון אף ההמון נגד אלה היה בלתי-ניתן לשינוי, וכולם הסתערו על הבית שבו לנו אנשי יונתן. (265) לכן אני, משראיתי שבלתי-אפשרי לעמוד מול חרונם, קפצתי על סוס וציוויתי את ההמון לעקוב אחרי לכפר סוגני, המרוחק מגברה כעשרים סטאדיות. באמצעות תחבולה זו הבטחתי לעצמי שלא אני אֶחָשֵׁב מי שפתח במלחמת אחים.

נב. יוספוס שולח משלחת משלו לירושלים

(266) אחרי שהגעתי לסביבת סוגני עצרתי את ההמון, ולאחר שפניתיו אליו בדברי מוסר על כך שאין להיטלטל לכדי חמה והטלת עונשים בכעס שאי אפשר לתקנם,<sup>285</sup> ציוויתי שמאה מן המבוגרים יותר ומן העומדים בראשם יתכוננו לנסיעה לעירם של הירושלמים כדי לנזוף בעם<sup>286</sup> בשל אלה שיצרו חוסר סדר אזרחי בארץ. (267) "ואם יתרשמו מדבריכם וייעתרו" – כך אמרתי – "בקשו מן החָכָם לכתוב אלי ולצוות שאשאר בגליל, ושאנשי יונתן ישובו משם". (268) לאחר שנתתי להם את ההוראות האלה, הם התכוננו מיד וביום השלישי אחרי ההתכנסות שלחתי אותם לדרכם, לאחר שצירפתי להם, ללוותם, חמש מאות אנשים חמושים. (269) גם כתבתי לידידים בשומרון<sup>287</sup> שייתנו את דעתם לביטחון נסיעתם של אלה. שהרי היה השומרון כבר תחת שלטון הרומאים, ובכל זאת מי שרצו לקצר את הנסיעה

הראשון של יוספוס, מלחמת היהודים, המראות אף הן שבצעירותו עמדתו כלפי השומרונים הייתה עוינת פחות מזו המוכרת לנו מקדמוניות היהודים (כגון קדמוניות היהודים ט, 290–291; יא, 114, 341, 346–347; יב, 257).

<sup>284</sup> כאן הכוונה מילולית ולא מטפורית; השווה הערה 27.

<sup>285</sup> דהיינו – הריגת יונתן ואנשיו.

<sup>286</sup> ראו הערה 43.

<sup>287</sup> כפי שמראה כהן (יוספוס בגליל וברומא, עמ' 149), ידיעה אקראית זו מצטרפת לעדויות מספרו

היו צריכים לעבור דרכו; כך אפשר לעשות את הדרך מן הגליל לירושלים בתוך שלושה ימים.<sup>288</sup> (270) ואני עצמי ליוויתי את השליחים עד לגבול הגליל, אחרי שהצבתי משמרות על הדרכים כדי שלא בקלות ייודע שהם עזבו. לאחר שעשיתי את הדברים האלה קבעתי את מקומי ביפיע.

### נג. המשלחת הירושלמית מול יוספוס בטבריה

(271) ואנשי יונתן, אחרי שנכשלה פעולתם נגדי, שלחו את יוחנן לגוש חלב ואילו הם עצמם יצאו לעירם של אנשי טבריה בציפייה להשתלט עליה מאחר שגם ישוע, שהיה הארכון שלהם<sup>289</sup> בעת ההיא, כתב אליהם והבטיח לשכנע את ההמון לקבלם עם בואם וגם לבחור להצטרף אליהם. (272) ובכן, אלה יצאו (לכיוון טבריה) מתוך הישענות על תקוות כאלה. אך סילאס – אשר כפי שאמרת<sup>290</sup> התמנה לנציב טבריה – דיווח לי את הדברים באמצעות מכתבים וביקשני למהר (לבוא לטבריה). ואני נענית לו מיד, אך בבואי נקלעתי לסכנת כליה מסיבה זו:

(273) אחרי שבאו אנשי יונתן לטבריה והצליחו לשכנע רבים שהיו חלוקים עלי למרוד בי, כאשר שמעו שהגעתי הם באו אלי, מתוך פחד למען עצמם, ובברכם אותי אמרו שהם מהללים (אותי) על הדרך שבה אני מנהל את ענייני הגליל, ושהם שמחים יחד אתי על הכבוד שנוהגים בי; (274) שהרי (כך אמרו) הכבוד שלי הוא בעצם ציון לשבח בעבורם, כי הם היו המורים שלי והנם אנשי אותה העיר כמוני. והם אמרו גם, שהידידות שלי כלפיהם אמתית יותר<sup>291</sup> מזו של יוחנן, ושלמרות רצונם לצאת הביתה במהרה, הם יישארו עד שימסרו את יוחנן לידיים שלי. (275) אחרי שאמרו<sup>292</sup> את הדברים האלה הם נשבעו בשבועות הנוראות ביותר אצלנו, ובגללן חשבתי שיהיה זה אסור לא להאמין להם. ואכן<sup>293</sup> הם ביקשו ממני ללון במקום אחר מכיוון שיום המחרת היה שבת ואין צורך שהעיר טבריה תוטרד בגללם.<sup>294</sup>

<sup>293</sup> נראה שחלוקת הספר לפרקים שגויה כאן. אחרי שיוספוס הודיע, ברישא של סע' 275, שחשב שלא מן הראוי לא לסמוך על דברי השליחים, הוא מדגים את עמדתו זו בכך שהוא מספר, בסע' 276, על היענותו לבקשת השליחים שיוציא את כוחותיו מטבריה, אף על פי שצעד זה יצר סכנה בעבורו. לשימוש של יוספוס ב-*καὶ ὁ δὲ*, כמו כאן, כדי לפתוח סיפור הממחיש או המפרט אמירה כללית קודמת, ראו הערה 144.

<sup>294</sup> כלומר, שבגללם, השליחים, יישארו בעיר כוחותיו הרבים של יוספוס. לשימוש שלהם באמתלה כזאת

<sup>288</sup> על דרך זו, הקצרה ביותר מן הגליל ליהודה, אשר שימשה גם עולי רגל גליליים ולא תמיד ללא סיכונים: קדמוניות היהודים כ, 118; מלחמת היהודים ב, 232; לוקאס ט נא-נו), ראו: ספראי, העלייה לרגל, עמ' 116–117.

<sup>289</sup> של אנשי טבריה. ראו לעיל, הערה 166.

<sup>290</sup> לעיל, סע' 89.

<sup>291</sup> מילולית: "צודקת יותר". לדקויות של *δίκαίως* ראו: תקרי, מילון, ג, עמ' 177–178.

<sup>292</sup> כפי שמעיר מייסון (ח"י, עמ' 121, הערה 1146), השימוש התדיר בפועל זה בסע' 273–274, ושוב כאן, מדגיש שפיהם ולבם לא היו שווים.



## נד. הסתה נגד יוספוס בשבת ולמחרתה

(276) ואני, בלי לחשוד במאומה,<sup>295</sup> עזבתי לטריכאי, אך השארתי בכל זאת בעיר אנשים שירכלו ויחטטו לדעת מה אומרים עלינו.<sup>296</sup> ולכל אורך הדרך מטריכאי לטבריה הפקדתי אנשים רבים כדי שיאותתו לי – (במסרם) זה לזה – אם ייודע להם דבר מה ממי שהושארו בעיר.<sup>297</sup> (277) ובכן, למחרת התאספו כולם בתוך בית הכנסת, שהוא בית גדול ביותר המסוגל לקלוט עם רב.<sup>298</sup> יונתן נכנס, ומכיוון שלא העז לדבר גלויות על המרד (נגדי), הוא אמר שיש לעירם צורך במפקד טוב יותר. (278) אבל ישוע הארכון לא ריסן את עצמו כלל אלא אמר בגלוי: "טוב יותר – אנשי עירי – להישמע לארבעה אנשים מאשר לאחד, ובייחוד כאשר הם מפוארים בייחוסם ואינם בלתי-מצוינים בהבנתם כלל ועיקר". אז הצביע על אנשי יונתן. (279) אז נכנס יוסטוס, והוא שיבח את ישוע על דבריו ושכנע אנשים מספר מן העם. אולם הדברים שנאמרו לא מצאו חן בעיני ההמון ובוודאי הייתה פורצת מהומה לולא התפזרה האספה מכיוון שהגיעה השעה השישית שבה נהוג אצלנו לסעוד בשבתות.<sup>299</sup> ואנשי יונתן דחו את (המשך) ההתייעצות עד למחרת ועזבו את המקום בלי שהצליחו לעשות דבר.<sup>300</sup>

(280) אחרי שהדברים האלה דווחו לי מיד, החלטתי לבוא אל עירם של אנשי טבריה בבוקר השכם. ואכן למחרת בשעה הראשונה באתי מטריכאי ומצאתי שההמון כבר היה מכונס בבית הכנסת. לשם מה הייתה האספה לא ידעו אלה שהתכנסו.<sup>301</sup> (281) ואנשי יונתן היו מוטרדים מאוד כאשר שלא כצפוי ראו שאני

ראו גם סע' 218. השווה התחשבות האמתית של יוספוס לפי סע' 159.

<sup>295</sup> כאן נקרע יוספוס בין שתי מגמות. מצד אחד הוא רוצה להשחיר את אנשי יונתן עד כמה שאפשר ולכן עליו לתת להם לרמותו תוך שימוש ציני בקדושת השבת; אבל מהצד האחר הוא רוצה לצייר את עצמו כמפקד פיקח. כך קרה שהוא מספר שלא חשד בדבר, אך גם דאג היטב להתגונן בשל חשדנותו.

<sup>296</sup> כמו סע' 312; וראו הערה 320.

<sup>297</sup> כלומר, בגלל האיסור על הליכה מחוץ לתחום בשבת הוא הפקיד מוסרים לכל אורך הדרך. העובדה שיוספוס הרשה לעצמו להזכיר פרט זה בלי להסבירו מעידה שדבריו מכוונים במיוחד לקוראים יהודים. וראו עמ' 8.

<sup>298</sup> על בית הכנסת בטבריה בימי יוספוס ראו: לוי, בית הכנסת העתיק, עמ' 52–54. כפי שהוא מציין, זהו המקרה היחיד שבו בית כנסת ארץ-ישראלי

מכונה ἡ προσευχή (בית) תפילה, המונח הרווח בתפוצות ההלניסטיות (ראו: דנקר, מילון, עמ' 878–879). אפשר שהדבר מעיד על התיוונות בעיר, כגון זאת המתבטאת גם בהשכלתו של יוסטוס (סע' 40) ובקיומם של בולי (סע' 64) וארכונטים (סע' 134); ראו: רייאק, יוסטוס, עמ' 346–351. לאפשרות אחרת (שימוש אנאכרוניסטי במינוח שיוספוס למד להכיר ברומא) ראו: ע' פליישר, תרביץ, נט (תש"ן), עמ' 408, הערה 28.

<sup>299</sup> השוו: ירושלמי, תעניות ג יג, סז ע"א: "אסור להתענות עד שש שעות בשבת".

<sup>300</sup> קשה להימנע מן הרושם שיש בדברי יוספוס גם הומור מסוים, כאילו הוא צוחק על חוסר המזל של יונתן וחבריו: הם ביקשו להביא את העם להחלטות גורליות בדבר עתיד העיר והמדינה אך מאמציהם עלו בתוהו מול החשש שהחמין יתקרר.

<sup>301</sup> קשה מאוד להאמין למשפט זה, הרי מדובר בהמשך הישיבה של היום הקודם ובה דובר בדרישה להחליף

נוכח, עד שעלה על דעתם להפיץ את השמועה שפרשים רומים נצפו בגבול במרחק שלוש סטאדיות מן העיר, במקום הנקרא הומונויה.<sup>302</sup> (282) לאחר שסופרו הדברים האלה, על פי סימן מוסכם החלו אנשי יונתן לקרוא (לי) לא להתעלם מאדמתם (ולהפקירה) להיות נבזת בידי האויבים. את הדברים האלה אמרו מתוך כוונה להרחיק אותי באמתלה שדרוש סיוע בדחיפות, ואז (בהיעדרי) להפוך את העיר לאויבתי.

### נה. יוספוס מתדיין עם חברי המשלחת

(283) ואני, הגם שהבנתי את מזימתם, בכל זאת נשמעתי להם כדי לא לתת לאנשי טבריה את הרושם שאינני דואג לביטחונם. לכן יצאתי, אך משהגעתי למקום ולא מצאתי שום רמז לאויבים (284) חזרתי תוך קיצורי דרך ומצאתי שכבר התכנסו כל המועצה וגם המון העם, ואנשי יונתן מעלים האשמות רבות נגדי כאילו מחד גיסא אינני נותן את דעתי להקל עליהם את המלחמה, אך מאידך גיסא אני עצמי חי במותרות. (285) באמרם את הדברים האלה הם הציגו ארבעה מכתבים שנכתבו אליהם, כביכול מאנשים באזור הגבול של הגליל, הקוראים שיבואו לעזרתם (שהרי כוח רומי – של פרשים וגם רגלים – עומד לבזוז את הטריטוריה שלהם בעוד שלושה ימים), והדורשים למהר ולא להתעלם.<sup>303</sup> (286) אחרי ששמעו זאת אנשי טבריה, שסברו כי אלה דיברו אמת, הם הרימו קול ואמרו שאינני צריך לשבת בחיבוק ידיים אלא עלי לצאת לדרך כדי לסייע לבני עמם. (287) ואני, מכיוון שירדתי לדעתם של אנשי יונתן, אמרתי בתשובה שאני מוכן להישמע ומבטיח לצאת למלחמה בתנופה וללא כל דחייה, אך בכל זאת מציע – מכיוון שהמכתבים מלמדים שהרומאים יתקיפו בארבעה מקומות – שיש לחלק את הכוח (שלנו) לחמש יחידות ולהעמיד בראש כל אחת מהן את אנשי יונתן ורעיו.<sup>304</sup> (288) שהרי (כך המשכתי ואמרתי) ראוי הדבר שאנשים טובים לא רק ישיאו עצות, אלא גם ינהיגו במתן סיוע כאשר יש צורך דחוף; ואילו אני – כך אמרתי – אינני מסוגל להנהיג יותר מיחידה אחת.

<sup>303</sup> יש כאן חזרה על הטענה שהושמעה בסע' 282, כלומר – ניסיון לגבות את הטענה שהושמעה שם ושיוספוס הפריך אותה בסע' 283. השימוש ב"כביכול" ברישא רומז, שהגיבוי מבוסס על עדות מזויפת; בכך מצדיק יוספוס את פעולתו המתוארת בסעיפים הקרובים.  
<sup>304</sup> אבל היו רק ארבעה במשלחת של יונתן (סע' 197). לפי הסעיף הבא מתברר שהכוונה הייתה שגם יוספוס יעמוד בראש אחת היחידות.

את יוספוס. אולם רטורית מתפקד המשפט היטב בכך שהוא מטיל את כל האחריות על יונתן ואנשיו.

<sup>302</sup> משונה שמדובר ב"מקום" ולא "כפר" או כדומה, ושיש למקום שם יווני (שפירושו "אחדות דעים", "הרמוניה"). מקום בשם זה אינו מוכר, אולם מניחים שמדובר במקום הידוע עד היום כ"אם ג'וניה", הנמצאת על הירדן במרחק של כ-11 ק"מ מטבריה. ראו: זיגרט ואחרים, ח"י, עמ' 212.



(289) עצתי מצאה חן מאוד בעיני ההמון, והם החלו אפוא ללחוץ על אלה לצאת למלחמה. הם היו נבוכים במידה ניכרת, שכן לא הצליחו לבצע את אשר זממו אחרי שהשבתי בתחבולת-נגד לתכנית הפעולה שלהם.<sup>305</sup>

נו. המשלחת מזמינה את יוחנן לטבריה

(290) אחד מהם<sup>306</sup> ושמו חנניה, אדם רשע ומרושע, הציע להמון לקבוע למחרת יום צום כללי לאלוהים;<sup>307</sup> והנחה אותם לבוא בלתי-חמושים לאותו מקום ובאותה שעה כדי להראות לאלוהים באופן גלוי שהם סבורים שאם לא יקבלו סיוע ממנו כל נשק יהיה חסר תועלת. (291) אמנם את זאת הוא אמר לא מתוך יראת שמים, אלא כדי לתפוס אותי ואת אנשי בלתי-חמושים. אבל אני נעניתי מתוך כורח, פן אֶרְאֶה כמי שבז להצעה הבאה מתוך יראת שמים. (292) ובכן, כאשר חזרנו כל אחד למקומו, אנשי יונתן – מצד אחד – כתבו ליוחנן וציווהו שיבוא אליהם למחרת עם אור הבוקר עם כמה שיותר חיילים שיוכל להביא עמו; שהרי (כך כתבו) יוכל להשתלט עלי מיד ולעשות (עמי) את אשר פילל לעשות.<sup>308</sup> הלה קיבל את המכתב ואכן עמד להיענות. (293) ואילו אני, מהצד האחר, ציוויתי למחרת שניים משומרי הראש שלי (מי שכבר הצטיינו באומץ שלהם והיו גם יציבים בנאמנותם כְּלָפִי) להסתיר פגיונות מתחת לבגדיהם וללכת אתי, כך שנוכל להתגונן אם תארע התקפה מצד האויבים. ואני לקחתי שריון חזה, חגרתי חרב באופן שלא תִּירָאָה והלכתי אל בית הכנסת.

נז. יוספוס מואשם ומתגונן

(294) ישוע הארכון ציווה למנוע כניסה מכל אלה שהיו יחד עמי, והוא עצמו עמד ליד הדלתות והרשה רק לי להיכנס, יחד עם חברי.<sup>309</sup> (295) כאשר היינו עסוקים כבר במנהגים הנהוגים ופונים לתפילה<sup>310</sup> קם ישוע ושאל אותי אצל מי נמצאים

<sup>305</sup> על תחבולות כסימן היכר של מצביא מוצלח ראו: וילר, תחבולות.

<sup>306</sup> אחד מארבעת חברי המשלחת.

<sup>307</sup> על תעניות ציבור כאלה על כל צרה שלא תבוא ראו: ספראי, בימי הבית, א, עמ' 149. כהכנה למלחמה: שמואל א יד כח-ל; מקבים א ג יז; שם מז.

<sup>308</sup> כפי שמעיר מייסון (ח"י, עמ' 125, הערה 1214), נראה שיש כאן אירוניה; אנשי יונתן העמידו פנים של קריאת יום צום לה' (סע' 290) אך "תפילתם" האמתית, כמו של יוחנן, הייתה לחסל את יוספוס.

<sup>309</sup> כנראה – הקרובים ביותר, לעומת אלה שנמנעה מהם כניסה לפי הרישא. כאן מתגלה חכמתו של יוספוס, שדאג שמקורבים אלה יהיו חמושים (סע' 293).

<sup>310</sup> אפשר שיש כאן מקרה בלבד, אולם מעניין שבצד העדויות הרבות לקריאת התורה בבית הכנסת בימי בית שני, נראה שזהו האזכור היחיד של תפילה בבית כנסת בתקופה ההיא. גם מן הניסוח כאן, הרומז על הבחנה בין הדברים הנהוגים לבין תפילה, משתמע מכל מקום שהתפילה לא הייתה

הכלים שנלקחו משרפת הארמון המלכותי והכסף הבלתי-טבוע.<sup>311</sup> את זה אמר מתוך רצון להעביר את הזמן עד שיגיע יוחנן. (296) ואני אמרתי שהדברים בידי קפלוס ועשרת ראשי טבריה; "חקור אותם", אמרתי; "אינני משקר". אך כאשר אלה אמרו שהדברים אצלם, אמר: "אבל עשרים מטבעות הזהב אשר קיבלת אחרי שמכרת כמות מסוימת של (כסף) בלתי-טבוע – מה קרה להם?"<sup>312</sup> (297) אמרתי שנתתי אותם לשליחיהם שנשלחו לירושלים, לשם צורכי הדרך. על כך טענו אנשי יונתן שלא טוב עשיתי כאשר נתתי לשליחים שכר מתוך קופת הציבור. (298) אך ההמון התרעם על כך (שהרי הבינו את רשעות האנשים), ואני – מכיוון שהבנתי שמהומה עומדת להתלקח ורציתי להסית את רוח העם עוד יותר נגד האנשים – אמרתי: "אבל אם לא נכון עשיתי בנתני לשליחים שלכם את שכרם מתוך קופת הציבור, הפסיקו להיות כעוסים. אני עצמי אשלם את עשרים מטבעות הזהב".

נח. יוספוס מותקף אך מוברח

(299) אחרי שאמרתי את הדברים האלה אנשי יונתן שתקו, ואילו העם התרעם עוד יותר עליהם, אחרי שהראו בגלוי, במעשה שלהם, את איבתם הבלתי-מוצדקת כלפי. (300) בראותו את המהפך שלהם ציווה ישוע את העם לחזור לבתיהם, ואילו את המועצה – להישאר; שכן (כך אמר) בהיותם בתוך מהומה אי אפשר לקיים חקירה בעניינים כאלה. (301) אך בעוד העם צווח שלא ישאיר אותי לבדי בקרב אלה, בא מישו וסיפר בחשאי לאנשי ישוע שיוחנן מתקרב עם אנשיו החמושים. אנשי יונתן כבר לא התאפקו (ונראה שבכך דאג האלוהים לישועתי, כי אילולא זאת הייתי ודאי נרצח בידי יוחנן<sup>313</sup>), (302) אלא (יונתן) אמר:

הפסיקו, אנשי טבריה, את כל החקירה הזאת בעניין עשרים מטבעות הזהב. אין זה ראוי שיוסף ימות בגללם, אלא בגלל ששאף למשול כעריץ ולנכס את השלטון לעצמו בהוליכו שולל, במילים, את המוני הגליליים.

בעודם אומרים את הדברים האלה מיד שלחו בי ידיים וניסו לרצוח אותי. (303) אך

הכסף אצלו. כאן אנו למדים, שהמיר את הכסף, או את חלקו, למטבעות זהב.

<sup>311</sup> שעמד להגיע; ראו סע' 304. כוונת יוספוס להגיד שאילו היו אויביו משכילים להתאפק ולמשוך את הזמן עד לבואו של יוחנן (ראו סוף סע' 295) הכול היה נגמר אחרת. השווה הערה 92.

ממוסדת. וראו על כך באופן כללי: ע' פליישר, תרביץ, נט (תש"ן), עמ' 397–441.

<sup>312</sup> על הכלים והכסף, ראו סע' 68–69.

<sup>313</sup> כלומר, קפלוס וראשי טבריה העידו רק, שיוספוס מסר להם את הכלים. ואכן, גם בסע' 68–69 יוספוס מספר רק על הכלים שמסרם להם; כנראה שמר את



כאשר ראו המלווים אותי את המתרחש, הם שלפו את חרבותיהם<sup>314</sup> ואיימו להלום אם יופעל (נגדנו) כוח; ואז – כאשר גם בני העם הרימו אבנים והסתערו על מנת לזרוק אותן על יונתן – הם חלצוני מידיהם האלימות של אויבי.

נט. יוספוס חוזר לטריכאי; זעם הגליליים על טבריה

(304) אחרי שהתקדמתי מעט (בדרכי לעזוב את העיר) עמדתי להיתקל ביוחנן הבא עם אנשיו החמושים. לכן, מכיוון שפחדתי ממנו סטייתי מן הדרך והגעתי בשלום לאגם דרך סמטה כלשהי. אז לקחתי סירה, עליתי עליה ועברתי לטריכאי, וכך נמלטתי שלא כצפוי מן הסכנה.<sup>315</sup> (305) מיד שלחתי וקראתי למנהיגי הגליליים וסיפרתי להם כיצד, תוך הפרת אמונים, כמעט הושם קץ לחיי בידי אנשי יונתן ואנשי טבריה. (306) המון הגליליים רגזו מאוד על הדברים האלה ודרשו ממני לא לעכב עוד את היציאה למלחמה נגדם, אלא להרשות להם להתקיף את יוחנן ולעקרו מן השורש יחד עם אנשי יונתן. (307) אולם אף על פי שזעמו כל כך הצלחתי לרסן אותם, בצוותי אותם להמתין עד שנלמד מה ידווחו אלה שהם שלחו לעירם של הירושלמים; שהרי (כך אמרתי להם) עליהם לעשות את מה שייראה להם (רק) על דעת אלה. (308) באמרי את הדברים האלה שכנעתי אותם. ואז גם יוחנן, מכיוון שהמלכודת שלו לא השיגה את יעדה, חזר לגוש חלב.

ס. משלחתו של יוספוס חוזרת מירושלים

(309) אחרי ימים לא רבים שבו אלה ששלחנו,<sup>316</sup> והם דיווחו שהעם (של ירושלים) מתרעם מאוד על אנשי חנן ושמעון בן גמליאל, שלא על דעת החבר שלחו (אנשים) לגליל בכוונה להשליכני (מתפקידי שם). (310) השליחים אמרו שהעם גם הסתער על בתיהם של אלה והציתם. הם גם נשאו עמם מכתבים, שבהם ראשי הירושלמים, אחרי שהרבה העם לבקש זאת מהם, אשררו<sup>317</sup> ששלטון הגליל בידי, מצד אחד, ואילו את אנשי יונתן, מהצד האחר, ציוו למהר לשוב הביתה.<sup>318</sup> (311) ובכן, אחרי

שמסבירה את הצלתו "שלא כצפוי"; וראו הערה 131.

<sup>316</sup> אלה ששלחנו לירושלים; ראו סע' 266–270.

<sup>317</sup> לשימוש כזה בפועל βεβαίωσ ("לייצב", "להבטיח") ראו גם: קדמוניות היהודים טז, 355; יט, 274.

<sup>314</sup> הניסוח רשלני; לעיל דיבר יוספוס רק על ה"פגיונות" שלהם (סע' 293), מה שגם הגיוני יותר (אמנם בסוף הסעיף ההוא אומר יוספוס שהוא עצמו לקח עמו "חרב", אך כאן אין לה זכר). וראו הערה 36 למבוא.

<sup>315</sup> סיכום זה מסיים את הפרשה שנפתחה בסוף סע' 272. כפי שנאמר בסע' 301, השגחת ה' היא

שקראתי את המכתבים באתי לכפר ארבל, כינסתי שם מועצה של גליליים וציוויתי את השליחים לספר על הרוגז והתרעומת (של אנשי ירושלים) על מה שעשו אנשי יונתן, (312) ושהפקידו בידי את הנהגת ארצם, ועל כך שכתבו לאנשי יונתן על עזיבתם; גם העברתי מיד את המכתב הלאה אליהם,<sup>319</sup> בצוותי את מי שהביא להם את המכתב לרכל ולחטט<sup>320</sup> כדי לברר מה הם עתידים לעשות.

סא. יוחנן וחברי המשלחת מחליטים לפנות שוב לירושלמים נגד יוספוס

(313) אחרי שאלה קיבלו את המכתב הם היו מוטרדים מאוד ושלחו וקראו ליוחנן ולאנשי המועצה של טבריה ולמנהיגים של גבריה,<sup>321</sup> וקבעו התייעצות על מנת לשקול מה עליהם לעשות. (314) ובכן, לאנשי טבריה, מצד אחד, נראה דווקא שיש לדבוק בקו הפעולה הקיים; שהרי (כך אמרו) אסור להפקיר את העיר שלהם אם כבר הצטרפו לאלה,<sup>322</sup> ובמיוחד משום שאני אינני עתיד לשמור מרחק מהם; הם גם טענו, בשקר, שכבר אימתי לעשות זאת.<sup>323</sup> (315) ואילו יוחנן לא רק הסכים עם אלה, אלא יעץ להם שיבואו לפני ההמון<sup>324</sup> השניים<sup>325</sup> שיאשימו אותי שאינני מנהל כהוגן את ענייני הגליל, ואמר שבנקל יוכלו לשכנע בגלל יוקרתם, שכן כל המון משנה את דעתו תדיר.<sup>326</sup> (316) ובכן, מכיוון שהיה נראה שהעמדה שהציע יוחנן הייתה הטובה ביותר, הוחלט ששניים – יונתן וחנניה – יצאו לירושלים,<sup>327</sup> ואילו השניים האחרים יישארו וימתינו בטבריה. למען הגנתם הם לקחו אתם מאה אנשים חמושים.<sup>328</sup>

סב. אנשי יוספוס עוצרים שניים מן השליחים ואורבים לאחרים

(317) אנשי טבריה דאגו לחזק את החומות, ציוו את התושבים ליטול כלי נשק ושלחו וביקשו מיוחנן לשגר לא מעט חיילים שיילחמו נגדי לצדם, אם יהיה צורך.

- <sup>318</sup> הכול כבקשת יוספוס (סע' 267).  
<sup>319</sup> כלומר ליונתן ואנשיו.  
<sup>320</sup> נראה שיש לפועל *πολυπραγμονέω* נעימה מזלזלת; ראו: אדקינז, חטטנות.  
<sup>321</sup> הנחשבת תמיד לבעלת ברית של יוחנן (סע' 124, 203, 233).  
<sup>322</sup> כלומר, אחרי שהתייצבו כבר לצד יונתן ושותפיו אין לעזוב אותם, כי במקרה כזה תהיה העיר ללא הגנה מפני יוספוס והגליליים שלו.  
<sup>323</sup> "זאת" = הימנעות משמירת מרחק = התקפה.  
<sup>324</sup> לפי העניין מדובר באוכלוסייה של ירושלים; יוחנן עדיין דבק בקו שהציע בסע' 237.  
<sup>325</sup> כלומר, השניים מבני המשלחת שייבחרו, כפי שיוסבר בסעיף הבא. וראו הערה 276.  
<sup>326</sup> כאן ביטוי יפה לבוז אליטיסטי כלפי ההמון; כך גם סע' 149, 167, 271 ועוד, וכן, לדוגמה: קדמוניות היהודים ד, 37; יג, 288.  
<sup>327</sup> כדי להעיד נגד יוספוס, כאמור בסעיף הקודם.  
<sup>328</sup> למרות סדר הדברים נראה שהמשפט האחרון מתייחס לאלה שנשלחו לירושלים, ולא לאלה שנשארו בטבריה.



יוחנן עצמו שהה בגוש חלב. (318) ואילו אנשי יונתן<sup>329</sup> עלו מטבריה, אך כאשר הגיעו לכפר דבריטה (הנמצא בקצה הגליל במישור הגדול) הם נפלו באמצע הלילה לידי השומרים שלי; אלה ציוס להניח את הנשק ושמרו אותם במקום בשרשראות, כפי שציוויתים. (319) לוי, שבידו הפקדתי את השמירה, כתב וסיפר לי את הדברים האלה. ובכן, אחרי שנתתי ליומיים לחלוף בעשותי כאילו לא ידעתי דבר, שלחתי לאנשי טבריה ויעצתי להם להניח את כלי הנשק ולשלוח את האנשים<sup>330</sup> לביתם. (320) אבל הם, מתוך ההנחה שאנשי יונתן כבר הגיעו לירושלים, השיבו בגידופים. אני לא נבהלתי, אלא גמרתי בלבי להערים עליהם בתחבולה. (321) אמנם מחד גיסא לא חשבתי שהצתת מלחמה נגד אזרחים עמיתים יש בה משום יראת שמים, אך מאידך גיסא אכן רציתי לחטוף אותם<sup>331</sup> מידי אנשי טבריה. לכן בחרתי בעשרת אלפים מן האנשים החמושים הטובים ביותר, חילקתי אותם לשלוש יחידות וציוויתי אותם להישאר במארב באדמה<sup>332</sup>, בלי שייראו. (322) ואילו אלף (חיילים אחרים) הכנסתי לכפר אחר, אף הוא הררי, המרוחק מטבריה כארבע סטאדיות, אחרי שציוויתי אותם לרדת מיד אם וכאשר יקבלו סימן. אני התקדמתי אל מחוץ לכפר וישבתי במקום הנראה לעין. (323) אנשי טבריה, בראותם (אותי), היו רצים החוצה ללא הרף ומרבים ללגלג; ושיגעון כזה אחז בהם, שהם עשו והעמידו מיטה יפה, ובעמדם לידה ביכו אותי תוך כדי ילדותיות וצחוק.<sup>333</sup> אך אני שמרתי על קור רוח<sup>334</sup> ואף נהניתי להשקיף על איוולתם.

### סג. יוספוס משתלט על שליח שלישי ועל טבריה

(324) ברצותי לתפוס באמצעות מלכודת את שמעון ויחד עמו את יועזר,<sup>335</sup> שלחתי וקראתי להם לבוא מרחק קטן מחוץ לעיר עם רעים רבים מבין שומריהם; שהרי – כך אמרתי – רציתי לרדת אליהם כדי להגיע לידי הסכם עמם ולחלק את

<sup>329</sup> כלומר, יונתן וחנניה ומלוויהם, שנשלחו לירושלים (סע' 316, 320, 332).

<sup>330</sup> כנראה שני השליחים שהיו בטבריה, כעולה מ"אותם" בסע' 321.

<sup>331</sup> את שני השליחים שהיו בטבריה, לפי סע' 316; לשמותיהם, ראו סע' 324.

<sup>332</sup> תיקון נוסח של תקרי (ח"י, עמ' 118–119), המבוסס על הצורך לגרוס כאן שם של כפר (כנגד "כפר אחר" במשפט הבא) ועל הימצאותו של מקום בשם דמיה בגבעות מדרום-מזרח לטבריה.

<sup>333</sup> כלומר, הם העמידו מיטה בעבור מת וצהלו כאילו כבר נפטר יוספוס.

<sup>334</sup> הביטוי (νῆχψ ψῆζ [...]) (διστιθέμεν) הוא היפוכו של זה המופיע בסע' 122 (νῆζ εὐ αὐτῶν) לגבי תגובת יוחנן מגוש חלב על הצלחת יוספוס, לאמור: יוחנן איבד את שוויון הנפש שלו גם כאשר יוספוס לא איים עליו באמת, ואילו גיבורנו שומר על קור רוח גם כאשר לועגים לו אויביו באופן בוטה.

<sup>335</sup> שני השליחים הנותרים (ראו סע' 197, 316), אחרי שיונתן וחנניה כבר היו עצורים בידי אנשי יוספוס.

הנהגת הגליל. (325) ובכן שמעון, שהלך שולל בשל צעירותו<sup>336</sup> ובשל התקווה לרווחים,<sup>337</sup> לא היסס לבוא, ואילו יועזר חשד במלכודת ונשאר במקום. אמנם לאחר שעלה שמעון יחד עם רעים מבין שומריו קיבלתי את פניו וברכתי אותו בנדיבות והבעתי את תודתי על כך שעלה. (326) אולם אחרי זמן לא רב, כאשר טיילנו יחד כאילו רציתי לדבר אתו ביחידות, הובלתי אותו למרחק מה מחבריו ואז הרמתי אותו במותניו<sup>338</sup> ומסרתי אותו לחברים (שלי) שהיו עמי כדי שיובילו אותו לכפר. אז ציוויתי את האנשים החמושים<sup>339</sup> לרדת ויחד אתם התקפתי את טבריה. (327) בהיות הקרב קשה משני הצדדים עמדו אנשי טבריה לנצח (כי האנשים החמושים שלנו ברחו), אולם משראיתי את המתרחש זירזתי את אנשי ויחד עמם רדפתי אחרי אנשי טבריה – שהיו על סף ניצחון – אל תוך העיר. זאת אחרי שכבר שלחתי כוח אחר דרך האגם ופקדתי על האנשים להעלות באש את הבית הראשון שהם יתפסו. (328) כאשר זה קרה, אנשי טבריה, בחשבם שעירם כבר נלקחה בכוח, השליכו את כלי נשקם מתוך פחד ויחד עם נשיהם וילדיהם התחננו שעירם תזכה לחנינה.<sup>340</sup> (329) ואני, משהתרשמתי מבקשותיהם ריסנתי את תנופת החיילים, חזרתי מן המצור למקומי (שהרי כבר ירד הערב) יחד עם האנשים החמושים והתחלתי לטפל בגופי.<sup>341</sup> (330) הזמנתי את שמעון לסעוד אתי, הרגעתי אותו לגבי מה שאירע והבטחתי לתת לו ולאנשיו את צורכי הדרך וללוותם<sup>342</sup> לירושלים במלוא הביטחון.

### סד. התפייסות בין יוספוס ואנשי טבריה

(331) למחרת באתי לטבריה בהובילי עמי עשרת אלפים אנשים חמושים, ולאחר ששלחתי וזימנתי לאצטדיון את ראשי ההמון ציוויתי שיגידו מי הם אלה שגרמו למרד (נגדי). (332) אחרי שהצביעו על האנשים שלחתי אותם כבולים לעיר יודפת,

(רחצה וכו' אחרי לחימה) ראו: קדמוניות היהודים יד, 462.

<sup>342</sup> כך התרגום הרגיל של *παρὰ πῦρ*, ויש כאן אפוא רמז לתכנית המקורית של יוספוס לנסוע אף הוא לשם (סע' 205), אף על פי שכבר הודיע שוויתר על הנסיעה (סע' 212). יש המבקשים להימנע מסתירה זו על ידי תרגום כללי יותר, כאילו רק הבטיח לספק להם ליווי (כך באחרונה זיגרט ואחרים, ח"י, עמ' 127); וכפי שבאמת קרה, לפי סע' 332. התרגום אפשרי, אולם אפשר גם, שתכניתו לנסוע בעצמו לא ירדה מן הפרק; ראו סע' 388.

<sup>336</sup> כאמור בסע' 197. על חולשותיהם של צעירים ראו לעיל, הערה 26.

<sup>337</sup> שיקול מגונה; השוו סע' 75, 224.

<sup>338</sup> כפי שמראה מייסון על אתר (ח"י, עמ' 133, הערה 1340), יש כאן רמיזה למהלך של מתאבקים.

<sup>339</sup> האורבים, שחיכו לפקודה זו, לפי סע' 321–322.

<sup>340</sup> יש לציין, בשונה מכמה תרגומים, שלא נאמר כאן למי התחננו: ליוספוס? לחייליו? לה? אבל יוספוס הוא שנענה, לפי הסעיף הבא.

<sup>341</sup> ראו הערה 132. הביטוי חוזר גם בקדמוניות היהודים יב, 105, גם שם – בסוף יום עבודה. לסצנה דומה



ואילו את אנשי יונתן וחנניה שחררתי מן השרשראות;<sup>343</sup> לאחר שנתתי להם את צורכי הדרך שלחתי אותם לדרכם ירושלימה, יחד עם שמעון ויועזר ועוד חמש מאות אנשים חמושים כדי לשמור עליהם. (333) ואנשי טבריה שוב ניגשו וקראו לי לסלוח להם על מה שהם עשו, באמרם שבנאמנותם כלפי להבא יתקנו את העוולות. והם ביקשו ממני להציל את החפצים הנותרים מן הביזה (של העיר) בעבור האנשים שניזוקו.<sup>344</sup> (334) אכן ציוויתי את אלה שהיה להם (רכוש בזוז) להביא את הכול לעין כול;<sup>345</sup> אך משלא התרצו לעשות כן במשך זמן רב, בראותי אחד מן החיילים שלי עטוף בבגד מפואר יותר מן הרגיל שאלתי אותו מהיכן יש לו, (335) וכאשר אמר שהוא מביזת העיר הענשתי אותו במלקות; ואילו על כל האחרים איימתי להטיל עונש כבד יותר אם לא יביאו לאור היום את כל מה שבזוז. הרבה חפצים נאספו, והחזרתי לכל אחד מאנשי טבריה את מה שזיהה (כשלו).

#### סה. נספח נגד יוסטוס

(336) משהגעתי לחלק זה של הסיפור<sup>346</sup> ברצוני לעבור מעט ליוסטוס, שגם הוא כתב את קורות העניינים האלה, וגם לאחרים שאמנם מבטיחים לכתוב היסטוריה אך מתרשלים כלפי האמת ומתוך איבה או חיבה אין הם מקפידים ביחס לכזב.<sup>347</sup> (337) שהרי הם עושים דבר הדומה איכשהו למי שמרכיבים מסמכי חוזים מזויפים, אך בהיעדר עונש דומה שעליהם לפחד ממנו הם בזים לאמת.<sup>348</sup> (338) ובכן יוסטוס, אחרי ששלח את ידו לכתוב את מעשי המלחמה הזאת, השמיץ אותי כדי שהוא

<sup>343</sup> ל"אמצע וחולקין"), המקביל לזה ביוונית (ראו גם סע' 37, 134, 251, 255, 359), ראו: ד' שוורץ, לשוננו, סז (תשס"ה), עמ' 49–58.

<sup>346</sup> שבו ניכרים החסד של יוסטוס כלפי טבריה ודאגתו לתושביה, ולכן מתאים ביותר שכאן יפתח בתשובתו הישירה לאחד מנכבדי עיר זו שהתקיף אותו.

<sup>347</sup> להאשמות כאלה השוו: מלחמת היהודים א, 1–2 (שטרן, מחברים, א, עמ' 455–457) ונגד אפיון א, 15–18. לצמד "איבה או חיבה" כהסבר הסטנדרטי לסטיית היסטוריון מן האמת, השוו דבריו המפורסמים של טאקיטוס בפתיחות של היסטוריות וספרי השנים, וכך גם קדמוניות כ, 154; סלוסטיוס, מלחמת קטלינה ד, 2, ועוד.

<sup>348</sup> כלומר, שלא כמו בזיוף חוזים אין החוק מעניש היסטוריון מזייף. על זיוף מסמכים ועונשו בחוק הרומי ראו: ברגר, מילון, עמ' 467 (ערך Falsum).

<sup>343</sup> שבהן נכבלו מאז סע' 318.

<sup>344</sup> ביזה זו לא נזכרה בתיאור ההתקפה על העיר (סע' 327–329). לא נעים ליוסטוס לדבר על ביזת רכושם של יהודים בידי אנשיו (ראו הערות 19–20 למבוא). כשהוא מצליח למנוע ביזה הוא מדגיש את הדבר מאוד (כמו סע' 381–389), ואילו במקרים שלא הצליח הוא מעדיף להזכיר את הדבר, אם אינו יכול לפסוח עליו, במסגרת מאמציו להחזיר את הרכוש השדוד לבעליו. לסוגיה זו ראו גם לעיל, הערה 162.

<sup>345</sup> εἰς μέσον, מילולית "לאמצע". השוו: בבלי, בבא קמא קטז ע"ב: "שיירא שהיתה מהלכת במדבר ועמד גייס וטרפה ועמד אחד מהן והציל, הציל לאמצע"; ופירוש רש"י: "כל אחד מכיר את שלו ונוטל" – כמו בסיפור שלפנינו. לשימוש לשוני זה ב"אמצע" וב"להביא לאמצע" (כגון ירושלמי, בבא קמא ד א, ד ע"א: "דבר שדרכו לחלק מביאין

ייחשב שקדן,<sup>349</sup> אך לא סיפר את האמת אפילו בנוגע לעיר האבות שלו. לכן – משום שכעת אני חייב להגן על עצמי אחרי שהעיד נגדי עדות שקר – אגיד דברים שעד כה החרשתי בנוגע אליהם. (339) ואל יתפלא איש שלא סיפרתי את הדברים האלה מזמן.<sup>350</sup> שהרי מי שכותב היסטוריה חייב אמנם לדבוק באמת, אולם מותר לו בכל זאת לא להוכיח באופן בוטה את רשעותם של אנשים מסוימים – לא מתוך חסד כלפיהם, אלא מתוך המתנות שלו עצמו.

(340) ובכן, יוסטוס, גדול ההיסטוריונים<sup>351</sup> (שהרי ככזה אתה מתפאר) – אם אדבר אליו כאילו שהוא נוכח – הכיצד הייתי אני והגליליים הגורמים למרד של עיר האבות שלך נגד הרומאים ונגד המלך? (341) הרי כבר לפני שבחר בי חבר הירושלמים למפקד הגליל, אתה וכל אנשי טבריה לא רק הרמתם כלי נשק, אלא גם עשיתם מלחמה על עשר הערים אשר בסוריה!<sup>352</sup> מכל מקום,<sup>353</sup> אתה הצת את הכפרים שלהם ומשרתך נפל בעימות ההוא. (342) ואת זה אומר לא אני לבדי, אלא כך כתוב גם ברשימות של אספסיאנוס קיסר,<sup>354</sup> כמו גם איך שבפטולמאס אנשי עשר הערים צווחו נגדך לפני אספסיאנוס ודרשו שתישא אתה, כאחראי, בעונש.<sup>355</sup> (343) ובאמת היית נותן את הדין במצוות אספסיאנוס, לולא המלך אגריפס, אשר קיבל את הרשות להרגך,<sup>356</sup> לא המיתך (בעקבות בקשות רבות מאת ברניקי אחותו) אלא החזיקך תחת משמר, כבול, במשך זמן רב.<sup>357</sup> (344) ומעשיך בענייני

(כמו בסע' 42) ומוסיף פרט – מות משרתו – שלא היה אפשר (כך הניח כנראה) להכחישו.  
<sup>354</sup> על ה-commentarii של אספסיאנוס וטיטוס, מעין יומנים שרשמו במהלך המאורעות או זמן קצר לאחריהם והיו עשויים לספק חומר גלם להיסטוריונים, ראו: שני-הוזיוס, תולדות הספרות הרומית, ב, עמ' 432–433; שטרן, מחקרים, עמ' 382–383, הערה 18.

<sup>355</sup> כמסופר להלן, סע' 410.

<sup>356</sup> כפי שראה ריהל (יוסטוס, עמ' 303), המשווה סעיף זה לסע' 410, אפשר שאספסיאנוס הסגיר את יוסטוס לאגריפס משום שהיה נתין של ממלכתו. להליך דומה השוו לוקאס כג ו-יב: הנציב הרומי של יהודה מבקש למסור את ישו הנוצרי לטיפולו של הורדוס אנטיפס מאחר שהוא גלילי ולכן בתחום סמכותו. לרקע המשפטי של הפרשה היא ראו: הוהנר, הורדוס אנטיפס, עמ' 233–239.

<sup>357</sup> גם זה בסע' 410, ושם גם נאמר, שאגריפס הסתיר מאספסיאנוס את הימנעותו מהריגת יוסטוס. ריהל (יוסטוס, עמ' 304, הערה 2) נאלץ, בהתאם

<sup>349</sup> על מידה חשובה זו (φιλόπονος) של ההיסטוריון ראו גם: מלחמת היהודים א, 15–16 (φιλόπονος πόνους [...]); לוקיאנוס, כיצד לכתוב היסטוריה 34, 47.

<sup>350</sup> הכוונה לכך שיוסטוס אינו נזכר כלל במלחמת היהודים. וראו לעיל, עמ' 7.

<sup>351</sup> פירושו המילולי של συγγραφεύς הוא "מחבר". אולם יוספוס מוכן להודות בעדיפותו של יוסטוס כאיש ספרות (ראו סע' 40 מכאן וקדמוניות היהודים כ, 264 מכאן), ולכן ברור שכאן, כאשר בכוונתו לערער על עבודתו ועל שמו הטוב של יוסטוס, עלינו לתרגם לפי השימוש הרגיל, שייחד את המונח להיסטוריונים דווקא. ראו לדוגמה: קדמוניות היהודים יד, 3, 68, 111; וילאלבה, מתודה היסטורית, 244–245, 254.

<sup>352</sup> לשאלה, אם ה"דקפוליס" נחשבה חלק מסוריה או שמא "חילת סוריה" או "ערביה" ראו: ביטנהרד, דקפוליס, עמ' 227–230.

<sup>353</sup> כאן נזהר יוספוס ומתרכז בעיקר: אחרי שהשמיע, במשפט הקודם, האשמה כללית נגד אנשי טבריה, הוא חוזר ומצמצם את ההאשמה ליוסטוס בלבד



המדינה<sup>358</sup> לאחר מכן מראים בבירור את השאר על חיך,<sup>359</sup> ושאתה הוא שהמריד את עיר האבות שלך נגד הרומאים. על כך גם אני אביא עוד מעט את הראיות. (השוואת ציפורי לטבריה) (345) אולם רוצה אני להגיד גם לאנשי טבריה האחרים באמצעותך, ולהעמיד על כך גם את מי שעתידיים לקרוא את ההיסטוריות,<sup>360</sup> שלא הייתם לא אוהבי רומא ולא אוהבי המלכים.<sup>361</sup>

(346) הערים הגדולות ביותר בגליל הן ציפורי ועיר אבותיך, יוסטוס – טבריה.<sup>362</sup> אולם ציפורי, אף על פי שהיא מצויה ממש באמצע הגליל ויש מסביב לה כפרים רבים (ולפיכך) אילו רצתה הייתה יכולה בקלות לעשות משהו נועז נגד הרומאים, החליטה להישאר נאמנה לשליטים, מנעה ממני כניסה לעיר והקשתה על כל אחד מאזרחיה שרצה להילחם לימין היהודים. (347) וכדי שתהיה בטוחה גם נגדנו, הם שיטו בי בכך שדרבנו אותי לבצר את עירם בחומות.<sup>363</sup> ברצון הם קיבלו חיל-מצב מאת קסטיוס גלוס, מפקד הלגיונות הרומיים שבסוריה, וזלזלו בי אף על פי שהיה לי אז כוח גדול וכולם יראו ממני. (348) ואף כאשר העיר הגדולה שלנו, ירושלים, הייתה נתונה במצור, והמקדש המשותף לכול<sup>364</sup> היה נתון בסכנה שייפול לידי האויבים, הם לא שלחו כל סיוע צבאי מכיוון שלא רצו שייחשבו כמי שהרימו נשק נגד הרומאים.

107. לתארים אלה על מטבעות מאזורנו ראו: הד, תולדות המטבעות, עמ' 808–809 (אגריפס הראשון והשני), 814 (אדסה).

<sup>362</sup> מכאן ועד סע' 352 בונה יוספוס השוואה מורכבת בין ציפורי, שבקלות יכלה למרוד ובכל זאת נמנעה, לבין טבריה, שבקלות יכלה להימנע מלמרוד ובכל זאת מרדה. לשימוש בהשוואה רטורית כזאת ראו: וילאלבה, מתודה היסטורית, עמ' 161.

<sup>363</sup> כך גם מלחמת היהודים ג, 61; השו: ב, 574; וראו לעיל, הערה 60.

<sup>364</sup> ברור שהכוונה היא לכל היהודים, אולם מעניין שיוספוס נמנע כאן מצמצום זה ומדבר על מקדש המשותף "לכול" (τοῦ κοινῶν πάντων ἱεροῦ); כך גם בנגד אפיון ב, 193 (κοινὸς [...]) ναὸς) (ἀπ' ἀντὼν κοινῶν ἑστῶν ἀπ' ἀντὼν). אהוב היה על יהודים הלניסטים מסיבות של אפולוגטיקה ו/או שכנוע פנימי להדגיש את התפקיד האוניברסאלי של בית המקדש; ראו בייחוד את ההרחבה של יוספוס לדברי שלמה (מלכים א ח מג) בקדמוניות היהודים ח, 116–117; חכמת שלמה יח כד; פילון, המשלחת לגאיוס סע' 306 (סוף) ועל החוקים לפרטיהם ב, 167; ועוד.

לשיטתו, להטיל ספק בהנחה שיוסטוס נכלא לאורך "זמן רב"; ראו לעיל, הערה 106.

<sup>358</sup> כמו סע' 12, 258, 262.

<sup>359</sup> אפשר שהכוונה לאורח חייו. וראו לעיל, סע' 41, שם הוא מגדירו "מגונה".

<sup>360</sup> נראה שהשימוש ברבים מכוון לספרים של יוספוס ויוסטוס גם יחד ומגמת יוספוס היא אפוא להדריך את מי שירצה לבחור בין גרסאותיהם. אמנם המונח משמש לפעמים ברבים ומכוון לחיבור אחד בלבד, אך נראה שיוסטוס נוהג כך בעיקר במקרים שכוונתו לשקף את העובדה שהחיבור מחולק למספר ספרים; כך קדמוניות היהודים א, 159; ז, 101; י, 18, 219; יב, 135 ועוד. ואילו בהתכוונו לחיבור שלם, בלי התייחסות להיותו מחולק לספרים שונים, הוא נוהג להשתמש ביחיד; כך, לדוגמה, בכל ההיקרויות האחרות של ἱστορία בספר זה (סע' 40, 336, 339, 359, 362, 367א), חוץ מאחת (סע' 367ב) המכוונת אף היא לכך שהספר מלחמת היהודים חולק לספרים שונים (וכפי שגם נרמז בסוף סע' 365).

<sup>361</sup> תארים סטנדרטיים של מלכים וערים במזרח; ראו: בראונד, רומא ומלכים ידידים, עמ' 105–

(349) ואילו עיר האבות שלך, יוסטוס, המצויה ליד אגם הכנרת והמרוחקת מהיפוס כשלושים סטאדיות (בלבד), מגדרה כשישים ומציפורי (שנשמעה למלך) כמאה ועשרים, ובלי שום עיר של יהודים<sup>365</sup> לידה, בקלות יכלה לשמור על נאמנות לרומאים, אילו רצתה; (350) הרי הייתם עם רב והיה לכם שפע של נשק! אבל – כך אתה אומר – אני הייתי האחראי אז! אבל, יוסטוס, מי היה (אחראי למרד של טבריה) לאחר מכן? הרי אתה יודע שכבר לפני המצור על ירושלים הייתי בידי הרומאים ויודפת נלכדה בכוח,<sup>366</sup> כמו גם מבצרים רבים, ועם רב של גליליים נפלו בקרב.<sup>367</sup> (351) ובכן, אז הייתם צריכים – בהיותכם פטורים מכל פחד מפני – להשליך את כלי הנשק ולהעמיד את המלך ואת הרומאים על כך שלא מרצון, אלא רק מתוך כורח, יצאתם בתנופה<sup>368</sup> למלחמה נגדם. (352) אבל (במקום זאת) חיכיתם עד שאספסיאנוס הגיע במלוא כוחו והתקרב לחומות (עירכם), ורק אז, מתוך פחד, הנחתם את כלי הנשק; עירכם ודאי הייתה נלכדת בכוח, אלמלא נעתר אספסיאנוס לבקשת המלך לסלוח לכם על איווולתכם.<sup>369</sup> ובכן, לא אני אחראי, אלא אתם אלה שסברתם (ובחרתם ב)מעשי מלחמה. (353) או האם אינכם זוכרים שאף על פי שהשתלטתי עליכם פעמים כה רבות<sup>370</sup> לא הייתי איש? ואילו אתם, בחוסר הסדר האזרחי שלכם זה נגד זה – לא בגלל אהדתכם לרומאים ולמלך, אלא בגלל רשעותכם שלכם – הרגתם מאה שמונים וחמישה מאזרחי העיר,<sup>371</sup> וזאת בשעה שהרומאים צרו עלי ביודפת! (354) והאם לא נחקר ונמצא<sup>372</sup> שאלפיים טבריאנים היו בין הנצורים בירושלים, ומקצתם נפלו ומקצתם נשבו? והנה אתה אומר שאתה לא היית לוחם, שהרי ברכת אז אל המלך; אבל אני אומר, שגם את זאת עשית (רק) בשל פחדך מפני.<sup>373</sup> (355) אמנם לפי דבריך אני רשע; אבל המלך אגריפס,

טבריה היו ודאי מסבירים (אילו אימצו את עצת יוספוס כאן) שלא יצאו בתנופה אלא רק מחוסר רצון ("מתוך כורח" – השוו סע' 27) ובחוסר מרץ. ראו הערה 37 למבוא.

<sup>369</sup> ראו: מלחמת היהודים ג, 453–461.

<sup>370</sup> ארבע, לפי סע' 82.

<sup>371</sup> ראו הערה 113.

<sup>372</sup> אם אמנם התנהלה חקירה רומית כזאת, סביר להניח שממצאיה היו רשומים ב"רשימות" הקיסר הנזכרות בסע' 342, 358.

<sup>373</sup> כמסופר להלן, סע' 390–393. כלומר, יוספוס מדגיש שגם אם התרחק יוסטוס מן המלחמה ברומאים, הוא לא עשה כן מתוך אהדה לרומא. בניסוח "גם זאת" מתכוון יוספוס באופן כללי לכך שפעולות יוסטוס (כמו שאר אנשי טבריה – סע' 352) נבעו מפחד ולא מעמדה עקרונית, אף על פי שלעיל

<sup>365</sup> נראה שכאן חייבים לפרש Ἰουδαῖοι "יהודים" ולא "אנשי ארץ יהודה", שכן אחרת ישתמע שיש ליד ציפורי (בניגוד לטבריה) ערים של אנשי ארץ יהודה, מה שאינו יכול להיות בספר המבחין בין אלה לבין "גליליים". השוו לעיל, הערה 52.

<sup>366</sup> יודפת נפלה בתמוז 67 (מלחמת היהודים ג, 339). עדות ארכאולוגית על הקרב על יודפת ראו: אביעם, יודפת, וכן הנ"ל, בתוך: ברלין-אוברמן, המרד הראשון, עמ' 121–133. המצור על ירושלים החל רק באביב שנת 70 (ראו: מלחמת היהודים ד, 658; ה, 99).

<sup>367</sup> שוב, כמו בסע' 340, יוספוס מעמיד את עצמו יחד עם הגליליים מול אנשי טבריה.

<sup>368</sup> נראה שיש כאן דוגמה לאוצר מילים רדוד; יוספוס משתמש כאן בפועל הרגיל שלו (ὁρμάω) – סע' 54, 55, 245, 252, 287 ועוד הרבה) אף על פי שאנשי





איור 34. יודפת, ראשי חץ מברזל שהתגלו ליד החומות הצפוניות. משמאל למעלה נראה ראש חץ של קטפולטה.

שחנן לך את חיך אחרי שאספסיאנוס דן אותך למוות, ושהעניק לך כל כך הרבה כספים, על שום מה כבל אותך פעמיים וציווה מספר שתגלה מעיר אבותיך, וזאת אחרי שפעם אחת גם ציווה שתמות<sup>374</sup> וחנן לך חיים (רק) משום שברניקי אחותו הרבתה לבקש זאת? (356) גם כאשר – אחרי פשעים כאלה מצדך – הוא סמך עליך למשרת ההתכתבות,<sup>375</sup> גם בה גילה שאתה פוחז וגירש אותך מפניו. אולם הריני מוותר, מצד אחד, על פירוט ההאשמות נגדך בנוגע לדברים האלה. (ההיסטוריה של יוסטוס מול זו של יוספוס) (357) אולם מהצד האחר עלי להתפלא על חוסר הבושה שלך, שאתה מעז להגיד שהרצית טוב יותר מכל מי שכתבו על הפרשה הזאת, שעה שאינך יודע לא מה אירע בגליל (שהרי היית אז בביירות אצל המלך),<sup>376</sup> אף לא עקבת אחרי מה שסבלו הרומאים במצור יודפת או מה שהם עוללו לנו, ואף לא יכולת לברר מה שאני עשיתי בעצמי כשהייתי נצור. הרי

עונש מוות, מלמדות שהמצב היה מורכב יותר ממה שיוספוס מבקש לשכנע את קוראיו. אפשר שיוסטוס הצליח לשכנע את אגריפס שההתקפות על ערי הדקפוליס היו מוצדקות לפי נסיבות הזמן; ראו לעיל, הערה 79. לראיית מינוי זה במסגרת רחבה יותר המדגישה את נאמנותו של יוסטוס לאגריפס ואת התיאום ביניהם ראו: ריהל, יוסטוס. אולם מלבד מינוי זה אין הרבה על מה לבנות (וראו לעיל, הערה 106).

<sup>376</sup> ראו הערה 96.

(סע' 350–351) דווקא העדיף יוספוס למזער את תפקידו כמי שהפחידם.

<sup>374</sup> לעיל סע' 343 מדובר רק באספסיאנוס שגזר עליו מוות, וכך משתמע גם להלן, סע' 410. קוראים חשדנים (ברזנו, יוסטוס, עמ' 344, הערה 40) יניחו שיוסטוס הגזים כאן בהתאם למגמתו הרטורית.

<sup>375</sup> הבחירה ביוסטוס למשרת הממונה על ההתכתבות משקפת ודאי את השכלתו היוונית; וראו הערה 75. כפי שהדגיש ביירוולד (יוסטוס בגליל, עמ' 26), העובדה שאגריפס מינה את יוסטוס לתפקיד זה אף על פי שהקיסר ואף הוא עצמו כבר גזרו עליו



כל אלה שהיו עשויים לדווח נהרגו בעימות ההוא. (358) אמנם תטען אולי שכתבת בדיוקנות את אשר אירע (בעירם) של הירושלמים. אולם איך זה יכול להיות? הרי לא היית נוכח בלחימה ואף לא קראת ברשימות הקיסר!<sup>377</sup> והראיה הטובה ביותר: מה שכתבת סותר את רשימות הקיסר! (359) ואם אתה מלא ביטחון<sup>378</sup> שכתבת את הכול טוב יותר מכולם, מדוע לא הוצאת את ההיסטוריה (שלך) לאור<sup>379</sup> בימי חייהם של הקיסרים אספסיאנוס וטיטוס, שעשו את המלחמה, ובעוד המלך אגריפס וכל בני משפחתו – שהם אנשים שהתקדמו מאוד בהשכלה היוונית – בין החיים?<sup>380</sup> (360) הרי הייתה (ההיסטוריה) כתובה אצלך (כבר) לפני עשרים שנה, ויכולת להוציא עדות לדיוקה מיודעי דבר.<sup>381</sup> רק עכשיו, כאשר אלה כבר אינם בינינו, העזת (להוציא את החיבור לאור), בהיותך סבור שאיש לא יוכל להזים אותך. (361) שלא כמוך, אני לא חששתי לגבי חיבורי שלי באופן כזה, אלא נתתי את הספרים לקיסרים ההם, כשעדיין היו המעשים כמעט לפני העיניים. הרי הייתי אני שלם במצפוני ששמרתי על מסירת האמת, ולא התבדתי ציפייתי לקבל עדות על כך. (362) וגם לרבים אחרים כהנה וכהנה נתתי מיד את ההיסטוריה שלי, מהם אחדים שהיו נוכחים במלחמה, כגון המלך אגריפס<sup>382</sup> וכמה מקרוביו.<sup>383</sup> (363) הרי טיטוס קיסר, מכאן, כה רצה שרק מן הספרים (שלי) ייוודעו לאנשים המעשים, שחתם עליהם במו ידיו וציווה שיפורסמו על חשבון האוצר.<sup>384</sup> (364) ואילו המלך אגריפס,

בפרסום הספר, אלא שנוח ליוספוס לפרש את הדבר כפחדנות; היא משווה לאחת מאיגרותיו של פליניוס הצעיר (ט, 1), החושש שכך יתפרש עיכובו של ספר מסוים. וראו גם דברי יוספוס בסוף קדמוניות היהודים (כ, 266) שבהם הוא מדגיש שיפרסם את דבריו על עצמו (כלומר ספרנו) כל עוד חיים אנשים היכולים להעיד בעד או נגד אמתותם.

<sup>382</sup> על השתתפותו של אגריפס במלחמה ראו: שירר, היסטוריה, א, עמ' 476–477; ביירוולד, יוספוס בגליל, עמ' 34–41.

<sup>383</sup> אשר לקרובי אגריפס השני שנטלו חלק במלחמה, יוספוס ודאי חושב על אלה שנקב בשמותיהם באותו הקשר בנגד אפיון א, 51: "יוליוס ארכלאוס" ו"הורדוס המכובד ביותר". הראשון היה גיסו של אגריפס (קדמוניות היהודים יט, 355; כ, 140; וראו: שטרן, מחקרים, עמ' 188–190), ואילו השני – זהותו אינה ברורה; ראו: כשר, נגד אפיון, א, עמ' 76; קוקינוס, שושלת בית הורדוס, עמ' 313 (המציע שיש לזהותו כנכד של הורדוס מלך כלקיס אחי אגריפס הראשון).

<sup>384</sup> על השימוש ברבים כאן, "ספרים", ראו לעיל, הערה

<sup>377</sup> על חובת ההיסטוריון ללמוד את המאורעות או מתוך השתתפות בהם או מפי עדים שהשתתפו, ועל כך שיוספוס יצא ידי חובת זו, ראו דבריו בנגד אפיון א, 53–56 ובמלחמת היהודים א, 1–2 (בעקבות מודלים יווניים); ראו שטרן, מחברים, א, עמ' 457.

<sup>378</sup> בסע' 40, 357 מאשים יוספוס את יוסטוס בביטחון עצמי מופרז (וכך גם בנגד אפיון א, 56), ואילו כאן הוא מצביע על כך שנמנע מן הבחינה האמתית.

<sup>379</sup> מילולית: "מדוע לא הבאת לאמצע [...]?", כלומר לרשות הכול; השווה הערה 345.

<sup>380</sup> ולכן היו עשויים לקרוא ולהעריך את ההיסטוריה שלך, שלא כמו עדים רבים אחרים בצד היהודי. על השכלתו היוונית של אגריפס השני איננו יודעים דבר, אם כי יוספוס חוזר ומדגיש אותה, בהקשר שווה לזה שכאן, בנגד אפיון א, 51, אבל אפשר להניח שרכש השכלה מתאימה. על אביו ודודו ידוע שנאמו ביוונית בסנט הרומי (קסיוס דיו ס, ח, 2–3 = שטרן, מחברים, ב, מס' 423).

<sup>381</sup> למשמעות הכרונולוגית של סעיף זה ראו הערה 12 למבוא. בצדק העירה רייאק (יוספוס ויוסטוס, עמ' 82–83), שאפשר שהיו סיבות אחרות לעיכוב



מכאן, כתב שישים ושניים מכתבים בהעידו על אמתות הדברים שמסרתני.<sup>385</sup> הנני מצרף להלן שניים מהם, שמהם אפשר ללמוד מה כתב, אם תרצה.

(365) המלך אגריפס ליוסף האהוב ביותר, שלום. נהניתי לעבור על הספר, ונראה לי שאתה דייקת בזהירות רבה יותר בהרבה מאלה שכתבו כבר את תולדות הדברים האלה. שלח לי גם את שאר (הספרים). היה בריא.

(366) המלך אגריפס ליוספוס האהוב ביותר, שלום. לפי מה שכתבת אתה נראה כמי שאינו זקוק להוראה כלשהי כדי ללמד את כולנו מן ההתחלה. ובכל זאת, כאשר תזדמן אצלי גם אני אספר לך דברים רבים שאינם ידועים.<sup>386</sup>

(367) ובשבילי,<sup>387</sup> כאשר השלמתי את ההיסטוריה הוא העיד – באמת ולא מתוך חנופה (שהרי לזאת לא הייתה אצלו שום דריסת רגל) ואף לא בהעמדת פנים (כפי שאתה תגיד), שהרי היה רחוק מהרגל רע כזה – על האמת (של חיבורי), כמו (שהעידו) כל אלה שקראו את ההיסטוריות.<sup>388</sup>

ברם עד כאן (ולא יותר), אחרי שמילאו נספח הכרחי, ייאמרו הדברים שלנו כלפי יוסטוס.<sup>389</sup>

## סו. יוספוס מכניע את אנשי יוחנן

(368) ואילו אני, לאחר שלקחתי את ניהול ענייני טבריה לידיים והושבתי מועצה של רעים, התייעצתי בנוגע למה שיש לעשות כלפי יוחנן. ובכן, נראה לכל הגליליים

בספר ההוא (ובייחוד בנאומו – מלחמת היהודים ב, 345–405), הן בכך שיוספוס כינה בשם "אגריפס" את אחד מבניו, שנולד בשנת 77/78 לסה"נ (ראו סע' 5).

<sup>386</sup> כפשוטו המכתב מביע הסתייגות מסוימת מהרצאתו של יוספוס, המעמיד פנים בחיבורו כאילו שהוא יודע הכול.

<sup>387</sup> באמצעות פתיחה זו, המרכזת (כמו בסעיף 1) את תשומת הלב ביוספוס עצמו, הוא מבליט שוב את ההבדל (לדבריו) בינו לבין יוסטוס.

<sup>388</sup> על השימוש ברבים ראו הערה 360.

<sup>389</sup> כך, "נספח", מוגדר כל הפולמוס החל בסע' 336. כעת מחדש יוספוס את הסיפור מאותו מקום שעזבו בסוף סע' 335.

360. כפי שמעיר פלטיא על אתר כאן, נראה שהפועל (ἡγεμονεύειν או ἡγεμονεύει) פירושו לא רק פרסום, אלא – פרסום על חשבון האוצר הקיסרי, וכך תרגמנו. וראו: מייסון, מינוח יווני, עמ' 35, ערך ἡγεμόσιος, סע' 4, המפנה בין השאר לקדמוניות היהודים יג, 265 ("ויינתן להם כסף מן האוצר הציבורי [הרומי]"); וראו גם קדמוניות היהודים טז, 164. השוו להלן, סע' 370, שם מופיע הפועל במובן של "להחרים לטובת הציבור". וראו: תקרי, מילון, ב, עמ' 135–136.

<sup>385</sup> יש לשים לב לכך, שלא נאמר ששלח את המכתבים ליוספוס, אלא רק שכתבם; אפשר שמדובר גם במכתבי המלצה ששלח לאחרים. יחסו הטוב של יוספוס לאגריפס השני בעת כתיבת מלחמת היהודים משתקף הן בתפקידו החיובי של המלך

שיש ליטול כלי נשק ולעלות על יוחנן ולהענישו כמי שהיה אחראי לכל חוסר הסדר האזרחי. (369) אולם עמדתם לא מצאה חן בעיני מכיוון שהעדפתי לדכא את המהומות ללא שפיכות דמים,<sup>390</sup> ולכן עודדתי (אותם) לעשות כל מאמץ כדי לברר את השמות של אלה שהיו תחת פיקודו של יוחנן. (370) אחרי שהם עשו כן ואני ידעתי מי הם האנשים, פרסמתי הכרזה ובה הושטתי נאמנות ויד ימין לאלה מאנשי יוחנן שירצו לחזור בהם, והענקתי עשרים ימים לאלה הרוצים להתייעץ בדבר מה שמועיל להם. אך איימתי שאם לא ישליכו את כלי הנשק, אשרוף להם את הבתים ואֶחָרִים את רכושם למען הציבור.<sup>391</sup> (371) כאשר שמעו האנשים את הדברים האלה והיו נבוכים במידה ניכרת הם נטשו את יוחנן, ובהשליכם את כלי נשקם באו אלי – ארבעת אלפים אנשים. (372) לצדו של יוחנן נותרו רק אזרחי עירו וכמה זרים מן המטרופוליס צור – כאלף וחמש מאות אנשים. ויוחנן, אחרי שגברתי עליו בתחבולה כזאת, נשאר מכאן ואילך בעיר אבותיו, מפוחד ביותר.

סז. יוספוס מתקיף את ציפורי אך מציל את העיר מחייליו

(373) בעת ההיא התמלאו אנשי ציפורי אומץ ונטלו כלי נשק, בסמכם על חוסן החומות (של עירם) ועל כך שראו שאני עסוק בדברים אחרים. והם שלחו לקסטיוס גלוס (שהיה נציב סוריה) וביקשו או שהוא עצמו ימהר ויבוא כדי ליטול לידי את עירם, או שישלח חיל-מצב. (374) גלוס הבטיח לבוא (בעצמו), אך לא הבהיר מתי (יעשה כן). משנודע לי הדבר לקחתי את חיילי ובהסתערות על אנשי ציפורי לכדתי את עירם בכוח. (375) הגליליים שראו כאן הזדמנות לבטא את שנאתם ולא רצו להחמיץ אותה (שהרי היו עוינים גם את העיר הזאת) הסתערו כאילו יעקרו מן השורש את כולם יחד עם בני ביתם.<sup>392</sup> (376) ובכן, הם דהרו פנימה והציתו את בתיהם (של אנשי ציפורי), אחרי שמצאום ריקים מכיוון שהאנשים, מתוך פחד, נמלטו כבר יחד לאקרופוליס.<sup>393</sup> הם בזזו את הכול ולא פסחו על שום דרך לעשות שמות<sup>394</sup> בבני עדתם. (377) בראותי את הדברים האלה הייתי מוטרד מאוד וציוויתי

<sup>390</sup> ראו הערה 143.

<sup>391</sup> ראו הערה 162. אשר לפועל המשמש כאן, ראו הערה 384.

<sup>392</sup> גרסנו, עם כתב היד העתיק ביותר (וראו הערה 48 למבוא) והנזן (ביקורת נוסח, עמ' 155, המשווה לסע' 99), ἐνοίκοις (בני בית) במקום ἐποίκοις (שכנים? תושבים זרים?).

<sup>393</sup> תיאורי מצור מרבים לספר על בריחת התושבים לאקרופוליס עם הצלחת הצרים לפרוץ את חומות

העיר; ראו למשל מקבים ב ה ה ומלחמת היהודים ד, 22. על ביצורים באקרופוליס של ציפורי ראו במיוחד: מאירס, ציפורי – עיר השלום (המשער שאנשי ציפורי עצמם פרקו אותם, אולי בשנת 68, כביטוי לבחירתם בשלום). וראו גם וייס, הגליל, עמ' 37.

<sup>394</sup> "לעשיית שמות" (πόρνησις), כלומר ביזה והרס, ראו גם: מלחמת היהודים ז, 92; וראו גם השימוש





איור 35. ציפורי, מבט על הגבעה עליה נפרשה העיר במאה הראשונה לסה"נ.

לעצור בעדם בהזכירי להם שתועבה היא לאדם לעשות כך לבני עדתו.<sup>395</sup> (378) אך מאחר שלא הקשיבו לי לא בבקשי מהם ואף לא בצוותי אותם, כי שנאתם גברה על הטפות המוסר שלי, ציוויתי את הנאמנים ביותר שבין ידידי להפיץ את השמועה כאילו חדרו הרומאים בכוח גדול לצדה האחר של העיר.<sup>396</sup> (379) את זאת עשיתי כדי שעם קליטת השמועה בקרבם תתרסן תנופת הגליליים וכך תינצל עירם של אנשי ציפורי. לבסוף צלחה התחבולה. (380) שהרי בשמעם את הידיעה פחדו (הגליליים) למען עצמם וברחו בעזבם את השלל אחריהם, ובייחוד מכיוון שראו שאף אני, מפקדם, עשיתי כן. שהרי כדי שייתנו אמון בשמועה העמדתי פנים כאילו מצבי הנפשי כשלהם. (כך אפוא) ניצלו אנשי ציפורי מעבר לכל תקווה, בזכות ההתחכמות שלי.

סח. הגליליים רוצים להרוס את טבריה

(381) גם טבריה כמעט ובזזה הגליליים בנסיבות המובאות להלן. ראשי המועצה

בפועל πορτέω במלחמת היהודים ד', 405; ניסוח דומה (אף שם "תועבה" = ὁ ἄνθρωπος ὁ ὅτις "לא קדמוניות היהודים", 135. מן הקדושה"ן): סע' 171. תזה שכיחה בספרנו; ראו הערות 19–20 למבוא.<sup>395</sup> משחק ששיחקו כבר יריביו; השוו סע' 281.<sup>396</sup>



כתבו למלך וביקשו ממנו להגיע אליהם כדי ליטול את העיר לידי. (382) המלך הבטיח לבוא והשיב במכתב שנתן לאחר ממשרתיו האישיים,<sup>397</sup> קריספוס שמו,<sup>398</sup> יהודי מלידה, כדי שיביאו לאנשי טבריה. (383) כאשר זיהוהו הגליליים כשהוא נושא את המכתב הם עצרוהו והביאוהו אלי; וכל ההמון, כאשר שמע (את הדבר), התרעם ואחז בכלי נשק. (384) אחרי שהתכנסו כולם מכל עבר הם באו למחרת לעיר אסוכים, שבה לנתי. הם הרבו לצווח בהכרזים על טבריה כבוגדת וידידת המלך, וביקשו שארשה להם לרדת ולעקור את העיר מן השורש; שכן היו עוינים את אנשי טבריה באותה מידה כמו את אנשי ציפורי.

#### סט. יוספוס מציל את טבריה

(385) בשמעי (את הדברים) הייתי נבוך (כי לא ידעתי) באיזה אופן אוכל לחלץ את טבריה מרוגז הגליליים. הרי לא יכולתי להכחיש שאנשי טבריה כתבו וזימנו את המלך, שכן דברי התשובה שלו אליהם הוכיחו את האמת.<sup>399</sup> (386) ובכן, אחרי ששקלתי זמן רב, אמרתי:

שאנשי טבריה פשעו, יודע גם אני; לא אמנע אתכם מלבזוז את העיר שלהם. אולם בכל זאת יש לעשות דברים כאלה רק מתוך שיקול דעת.<sup>400</sup> הרי לא רק אנשי טבריה היו לבוגדים בחירות שלנו, אלא גם רבים מן האנשים הנכבדים ביותר בגליל. (387) המתינו אפוא עד שאגלה בדיוק מי הם האחראים, ואז יהיו כולם בידכם לרבות אלה שתוכלו להביא (למשפט) בעצמכם.

(388) באמרי זאת שכנעתי את ההמון והם התפזרו לאחר ששכך כעסם. ציוויתי לכבול את שלוחו של המלך, אולם אחרי ימים לא רבים, אחרי שהעמדתי פנים כאילו עלי לעזוב את הממלכה כדי לטפל באיזה צורך דחוף שלי,<sup>401</sup> זימנתי את קריספוס בחשאי והנחיתי אותו לשַׁכֵּר את החייל השומר עליו ולברוח אל המלך; שהרי (כך הבטחתי) איש לא ירדוף אחרי. (389) והלה, שקיבל את הנחייתי, אכן

<sup>397</sup> מילולית, "אחד מאנשי חדר מיטתו" = cubicularius,

chamberlain. לבעל תפקיד זה בחצרו של אביו

ראו: מעשי השליחים יב כ; שוורץ, אגריפס, עמ'

127, הערה 24.

<sup>398</sup> לפי הפרטים הבאים והצורך למסור אותם נראה

שאין לזהותו עם הפקיד הנזכר בסע' 33.

<sup>399</sup> פעלי ההכחשה וההוכחה (על סמך מסמך) כמו

בסע' 255.

<sup>400</sup> השוו: קדמוניות היהודים יד, 167.

<sup>401</sup> לצירוף "צורך דחוף" השוו: שרקנברג, כורח, עמ' 62.

נראה שכוונת יוספוס הייתה לאפשר את בריחתו

של קריספוס בזמן שהכול מאמינים שיוספוס איננו

אחראי לעניינים. וראו הערה 342.



ברח, ואילו טבריה, שעמדה זו הפעם השנייה להיהרס,<sup>402</sup> נמלטה מסכנה חמורה בזאת בזכות התחבולה שלי והשגחתי עליה.

### ע. יוסטוס נמלט לאגריפס

(390) בעת ההיא הסתתר יוסטוס בן פיסטוס והתחמק ממני והגיע אל המלך; אספר את הסיבה שבגללה עשה כן.<sup>403</sup> (391) עם פתיחת מלחמתם של אנשי ארץ יהודה<sup>404</sup> ברומאים החליטו אנשי טבריה להישמע למלך ולא למרוד ברומאים. אך יוסטוס שידל אותם לאחוז בכלי נשק, בהיותו צעיר ששאף למעשי מהפכה ומתוך תקווה שיוכל למשול הן בגליליים והן בעיר האבות שלו עצמה.<sup>405</sup> (392) אולם ציפיותיו לא קלעו. זאת משום שגליליים, העוינים את אנשי טבריה בזכרם את מה שסבלו מידו (של יוסטוס) לפני המלחמה,<sup>406</sup> לא היו מוכנים לשאת (את הרעיון) שיוסטוס יהיה מפקדם. (393) ואני, שחָבַר הירושלמים הפקיד בידי את הנהגת הגליל, רגזתי על יוסטוס פעמים רבות כל כך עד שכמעט הרגתי אותו מכיוון שלא יכולתי לשאת את שפלותו. ובכן, מכיוון שהוא פחד שחרון אפי יממש פעם את עצמו, הוא שלח את קריספוס אל המלך בחשבו שיוכל להתגורר בביטחון רב יותר אצלו.<sup>407</sup>

<sup>402</sup> הפעם הראשונה: סע' 97–100.

<sup>403</sup> במשפט זה יש שני סימנים מובהקים של תפירה: יוספוס נוהג להשתמש הן בפתיחות מעין "בעת ההיא", הן בסיכום + הבטחה לספר את ה"סיבה" ( $\alpha\iota\tau\iota\alpha$ ), כלומר את הפרטים שיצרו את המצב המסוכן (בסע' 381 תרגמו "נסיבות"), כאשר רצונו להכניס חומר להקשר נרטיבי קיים. ראו: שוורץ, בעת ההיא; שוורץ, מחקרים, עמ' 270–271. כן יצוין השימוש המוזר בשם המלא "יוסטוס בן פיסטוס", כאילו זאת הפעם הראשונה שנזכר (כמו בסע' 34, 36), ולא סתם "יוסטוס" כמו לעיל, בסע' 42, 65, 88, 175–178, 279, 336–367. דברים אלה מעידים על משניות העניין ביוסטוס בספרנו. וראו הערה 26 למבוא.

<sup>404</sup> כאן נראה שיש לתרגם כך, שהרי גם אנשי טבריה היו יהודים. לנקודת מבט זו, שהמלחמה היא של אנשי יהודה וירושלים, ראו גם סע' 211, 250. וראו גם לעיל, הערה 52.

<sup>405</sup> השוו לעיל, סע' 36.

<sup>406</sup> אין אנו יודעים פרטים כלשהם על הרמוז כאן; על אחיו של יוסטוס ראו הערה 194. יש לציין שהכעס כלפי בני טבריה ככלל מוסבר כאן בשל מה ש"הוא" (יוסטוס) עשה; אם לא נתקן את הנוסח ל"הם" (כהצעת כהן, יוספוס בגליל וברומא, עמ' 136, הערה 124), נראה כאן דוגמה של רטוריקה שנועדה להשליך בוך על יוסטוס במיוחד.

<sup>407</sup> הכוונה שיוסטוס שלח את קריספוס לאגריפס כדי לשדלו לקלוט את יוסטוס, וכך אכן קרה. אולם קריספוס כבר חזר מן הגליל למלך (ראו סע' 382, 388–389), והלה היה בביירות (49, 181, 357), ולכן לא ברור כיצד היה יוסטוס יכול לשלחו אל המלך. אפשר שהכוונה היא שיוסטוס נסע לביירות ומשם שלח את קריספוס אל המלך. או שמא הכוונה לקריספוס אחר, שנמנה עם נכבדי טבריה והיה קרוב למשפחת המלך (סע' 33)?

## עא. יוספוס מול ציפורי וכוחות רומיים

(394) אנשי ציפורי, אחרי שנמלטו מן הסכנה הראשונה באופן שמעבר לכל ציפייה,<sup>408</sup> שלחו לקסטיוס גלוס וקראו לו לבוא אליהם מהר כדי ליטול לידיהם את העיר, או לשלוח כוח שיהדוף את התקפות אויביהם עליהם. לבסוף שכנעו את גלוס לשלוח אליהם כוח רב מאוד של פרשים ורגלים, וזה נתקבל לעיר לאחר שבא (אליה) בלילה.<sup>409</sup> (395) אולם בשל פגיעות הכוח הרומי (הזה) בטריטוריה שמסביב (לציפורי) לקחתי את החיילים שלי ובאתי לכפר גריס,<sup>410</sup> שם הקמתי מחנה מבוצר במרחק עשרים סטאדיות מעירם של אנשי ציפורי, וכבר בלילה יצרתי מגע עמה, התקפתי את חומותיה (396) ובאמצעות סולמות הכנסתי מספר רב של חיילים והייתי לשליט של רוב העיר. ברם אחרי זמן לא רב נאלצנו לסגת בשל חוסר הידע המקומי שלנו, אחרי שהרגנו שנים-עשר חיילים רגלים ומספר קטן של אנשי ציפורי ואילו בעצמנו איבדנו רק אחד. (397) אולם כאשר התחולל אחר כך במישור קרב בינינו לבין הפרשים (הרומים), במשך זמן רב עמדנו באומץ בסכנות אך לבסוף הייתה ידנו על התחתונה, כי אחרי שהקיפנו הרומאים פחדו אנשי וברחו לאחור. בעימות ההוא נפל אחד מן הנאמנים ביותר שבין שומרי ראשי, יוסטוס שמו, שפעם היה לו אותו תפקיד אצל המלך. (398) בעת ההיא הגיע כוח המלך – פרשים ורגלים, ומפקדו סולא ראש שומרי הראש.<sup>411</sup> ובכן, הלה הקים מחנה במרחק חמש סטאדיות מיוליאס<sup>412</sup> והציב משמר על הדרכים – זאת המובילה לסלווקיה וזאת (המובילה) אל המבצר גמלא – כדי לנתק את סיוע הגליליים לתושבים.<sup>413</sup>

## עב. יוספוס מתעמת עם כוחות המלך ונפצע

(399) כאשר נודעו לי הדברים האלה שלחתי אלפיים חיילים, וירמיה כמפקדם.<sup>414</sup> אולם אף על פי שהם קבעו את המחנה המבוצר שלהם במרחק של סטאדיון אחד (בלבד) מיוליאס, קרוב לנהר הירדן, הם לא עשו יותר מירי ממרחק, עד שאני

<sup>408</sup> כאמור בסע' 380.<sup>409</sup> כך מתרץ יוספוס את העובדה שהכוח הרומי הצליח לעבור בשטח הנתון כביכול לשליטתו.<sup>410</sup> זיהוי המקום שנוי במחלוקת, אולם ברור ממלחמת היהודים ג, 129 שהוא קרוב לציפורי; ראו: זיגרט ואחרים, ח"י, עמ' 211; אביעם-ריצ'רדסון, הגליל, עמ' 189.<sup>411</sup> על קצינים רומים בשירותו של אגריפס השני ראו גם לעיל, הערה 102.<sup>412</sup> עיר שנוסדה בידי פיליפוס בן הורדוס בבית-צידה, ליד כניסת הירדן לכנרת (קדמוניות היהודים יח, 28). וראו: ערב, בית צידה.<sup>413</sup> נראה שהכוונה שסולא רצה לנתק את קווי האספקה לשני היישובים האלה בגולן. על המצור על גמלא ראו כבר סע' 114. ואילו במלחמת היהודים ד, 4, ראשית תיאור המצור של גמלא, נאמר שאנשי סלווקיה כבר השלימו עם המלך.<sup>414</sup> עליו ראו סע' 241.



לקחתי עמי שלושת אלפים חיילים והצטרפתי אליהם.<sup>415</sup> (400) למחרת הצבתי מארב באיזשהו נקיק לא רחוק מן המחנה המבוצר שלהם, ואז הזמנתי את חיילי המלך לקרב אחרי שהוריתי לחיילים שלי להפנות עורף (ולברוח) עד שימשכו את האויבים להתקדם (אחריהם); וכך אכן קרה. (401) שהרי כאשר דימה סולא בנפשו שהאנשים שלנו באמת בורחים הוא התקדם כדי לרדוף אחריהם – (ואז) אלה שהיו במארב תפסוהו מאחור.<sup>416</sup> וגרמו מהומה רבה לכולם. (402) ואני – בבצעי פנייה חדה עם הכוח שלי מיד יצאתי לקראת חיילי המלך והברחתי אותם. והעניין היה מצליח בידי (לגמרי) ביום ההוא לולא איזה כוח על־טבעי היה לי למכשול;<sup>417</sup> (403) כי הסוס שעליו עשיתי את הקרב נפל אל תוך בֶּצֶה והפילני ארצה יחד עמו. מכיוון שנפגעה עצם שלי מעל לפרק היד, הובילו אותי לכפר המכונה כפר נחום. (404) כאשר שמעו זאת האנשים שלי, בפחדם שמא סבלתי דבר רע יותר הם חדלו מרדיפה נוספת (אחר האויבים) וחזרו כשהם במצוקה רבה בגללי. ובכך, לאחר ששלחתי וקראתי לרופאים קיבלתי טיפול: ביום ההוא נשארתי (שם) כשאני בוער מחום, אולם על דעת הרופאים הועברתי בלילה לטריכאי.

### עג. המשך העימות עם כוחות המלך

(405) סולא ואלה שאתו הוסיפו אומץ כאשר נודע להם מה שאירע לי, ובידעם שענייני שמירת המחנה (שלי) היו ללא השגחה, הם הציבו בלילה<sup>418</sup> מארב של פרשים בעבר־הירדן ובהאיר היום הזמינו אותנו לקרב. (406) אחרי שנענו (האנשים שלי) והתקדמו אל עבר המישור, הופיעו פתאום הפרשים מן המארב ותוך עימות עמם גרמו להם מהומה ובריחה וגם הרגו שישה מאנשינו. אולם הם לא מיצו את

כאן הדבר אינו מפורש, ולא ברור אם אפשר, לדעת יוספוס, שכוח עצמאי אחר או יד המקריות עשויים לגרום לתקלות כאלה. השווה הערה 131. וראו ערך δαίμων וערכים סמוכים אצל תקרי, מילון, ב, עמ' 119; וילאלבה, מתודה היסטורית, עמ' 45–46; וכן (על הספרות הנוצרית העתיקה, שגם בה עולה שאלת היחס בין כוחות כאלה ובין כוח ה'): E. C. E. Owen, *JTS*, 32 (1931), pp. 133–153

<sup>418</sup> על אהבתו של יוספוס לקבוע שמארבים ופעולות סודיות התרחשו בלילות דווקא, ראו: דרינר, מחקרים, עמ' 45–46. לדוגמה, השוו: קדמוניות היהודים יג, 28, 122 למקבים א ט סז–סח, ולשם יא כא. וראו הערה 409.

<sup>415</sup> לזלזול ב"ירי מרחוק" ראו גם סע' 215. אשר לשלושת אלפים חיילים ככוח הרגיל המלווה את יוספוס, ראו גם סע' 213, 234.

<sup>416</sup> נראה שהכוונה רק שהפתיעו אותו, ולא דווקא ששבו אותו. השווה הערה 168.

<sup>417</sup> מילולית: "לולא הפריע דיימון כלשהו (δαίμωνός τινος)". השוו: מלחמת היהודים ד, 76; ו, 252; ז, 318 – המפנים בכל שלוש החזיתות של המרד הגדול (צפון, מרכז, דרום) נגרמו בשל התערבותו של כוח כזה. אך שם גם מפורש במקרה השני (ו), 268, 250 ובשלישי (ז, 319), ומשתמע גם לגבי המקרה הראשון (ראו: ד, 26), שה' הוא שרצה במפנה ולכן הוא שעמד מאחורי הכוח שהתערב.

הניצחון עד תום, כי אחרי ששמעו שכמה אנשים חמושים (שלנו) ירדו בסירות מטריכאי ליוליאס, הם פחדו ונסוגו.

עד. אספסיאנוס שומע תלונות על אגריפס ויוסטוס; קורות יוספוס בימי המלחמה

(407) אחרי זמן לא רב בא אספסיאנוס לצור ואתו המלך אגריפס. אנשי צור החלו לגדף את המלך בקראם לו אויב הצורים והרומאים. שהרי – כך אמרו – ראש צבאו, פיליפוס, הפקיר בפקודתו את הארמון המלכותי ואת הכוחות הרומיים שהיו בירושלים.<sup>419</sup> (408) אולם אספסיאנוס, לאחר ששמע (את דבריהם), נזף בצורים משום שהתחצפו כלפי אדם שהוא גם מלך וגם ידיד הרומאים, ואילו את המלך זירז לשלוח את פיליפוס לרומא כדי שייתן דין וחשבון<sup>420</sup> בפני גרון בעניין הדברים שנעשו. (409) אך פיליפוס, אף על פי שנשלח, לא הופיע לפני גרון; שהרי אחרי שמצאו במצב קשה ביותר בשל המהומות שפרצו ומלחמת האחים,<sup>421</sup> הוא חזר אל המלך.

(410) אחרי שאספסיאנוס בא לפטולמאס<sup>422</sup> התלוננו האנשים הראשונים של הדקפוליס על יוסטוס איש טבריה, שהצית את כפריהם.<sup>423</sup> אספסיאנוס מסר אותו אפוא למלך כדי שייענש בידי נתיני הממלכה. אולם המלך (רק) כבל אותו, בהסתירו את הדבר מאספסיאנוס, כפי שסיפרתי לעיל.<sup>424</sup> (411) אנשי ציפורי, אחרי שיצאו לקראת אספסיאנוס ובירכוהו, קיבלו כוח צבאי (כחיל-מצב) ופלקידוס מפקדו, בעלותם עם אלה [...],<sup>425</sup> ואילו אני עקבתי אחריהם עד שהגיע אספסיאנוס לגליל.

(412) כיצד זה קרה, וכיצד הוא עשה את הקרב הראשון נגדי ליד הכפר גריס,<sup>426</sup>

ארבעת הקיסרים" החלו רק בראשית האביב של שנת 68. ראו: מ' עמית, תולדות הקיסרות הרומית, ירושלים תשס"ג, עמ' 320 ואילך; פרייס, פיליפוס, עמ' 92-93. לפיכך עלינו להניח או שפיליפוס נסע בזמן מאוחר יותר משהיינו מנחשים, או – כמו פרייס – שיוסטוס רק ידע שפיליפוס לא הופיע לפני גרון והמציא סיבה נוחה.

<sup>422</sup> באמצע אפריל 67 (לביק, אספסיאנוס, עמ' 31).

<sup>423</sup> לפרשה זו ראו סע' 42, וכן סע' 341-343.

<sup>424</sup> לעיל, סע' 343 סיפר על החנינה, אך לא שהדבר הוסתר מאספסיאנוס.

<sup>425</sup> נראה שחסרות כאן מילים מספר.

<sup>426</sup> הנזכר לעיל, סע' 395. כאן מזכיר יוספוס "קרב" בינו ובין אספסיאנוס במקום הזה, אבל בתיאור

<sup>419</sup> על מאורעות אלה השוו: מלחמת היהודים ב, 430-432, 449-456. להאשמות המושמעות כאן, שלפי יוספוס – וגם לפי פרייס, פיליפוס – לא היו מוצדקות, ראו גם לעיל, סע' 50, 183. על פיליפוס עצמו ראו לעיל, הערה 85.

<sup>420</sup> אותו ביטוי בסע' 13. אולם שם מדובר באנשים כבולים ונאשמים, ואילו כאן – כפי שהדגיש פרייס (פיליפוס, עמ' 81, הערה 14) – מדובר בכך שפיליפוס ידווח על הדברים שנעשו, כלומר על כל הפרשה. העובדה שלא נאשם בדבר עולה גם מזה שפשוט חזר ליהודה משלא התפנה גרון לראותו, כאמור בסעיף הבא.

<sup>421</sup> גרון היה ביוון כמעט שנה וחצי עד סוף שנת 67, והמרירות שגרמו למלחמות האזרחים ול"שנת



ושנסוגותי משם אל יודפת,<sup>427</sup> והמעשים שעשיתי במשך המצור על העיר ההיא, ובאיזה אופן נלקחתי בעודי חי ונכבילתי, וכיצד שוחררתי וכל מה שעשיתי בעת המלחמה ביהודה והמצור על ירושלים – (כל אלה) סיפרתי בדיוקנות<sup>428</sup> בספרים שלי על אודות המלחמה ביהודה. (413) אך חיוני הוא – כך נראה לי – להוסיף ולכתוב בעת דברים שנעשו בחיים שלי ושלא רשמתי אותם ב(ספרי) "המלחמה ביהודה".<sup>429</sup>

עה. קורות יוספוס עד סוף המלחמה

(414) כאשר הסתיים מצור יודפת הייתי שמור אצל הרומאים תוך התחשבות מלאה, כשאספסיאנוס טיפל בי בכבוד באופנים רבים. כך, לדוגמה,<sup>430</sup> לפי מצוותו



איור 36. גמלא, אבני בליסטרה שנאספו בחדרי בניין 1700, בסמוך למקום הפרצה בחומה.

קדמוניות היהודים א, 6 – "המלחמה". בדרך כלל מפנה יוספוס לספר הזה לפי נושאו, כמו בסוף סעיף 412 (וכך גם לעיל סע' 27; קדמוניות היהודים כ, 258; נגד אפיון א, 47) או כאילו כותרתו היא "על כיבוש ירושלים", כותרת העולה גם מכתבי היד; ראו: בילדה, פלאוויוס יוספוס, עמ' 71–73. בנוגע ל"ביהודה" (ולא "היהודים") ראו לעיל, הערה 52. <sup>430</sup> לעניין התרגום כאן, ראו הערה 144.

המפורט במלחמת היהודים ג, 128–131 הוא מספר רק על בריחת כוחותיו מאימת אספסיאנוס. אפשר אפוא שיש כאן מידה של אירוניה. <sup>427</sup> בסוף מאי או ראשית יוני 67 (מלחמת היהודים ג, 142); ראו: לביק, אספסיאנוס, עמ' 40. <sup>428</sup> על "דיוקנות" כאידאל של ההיסטוריון ראו: מייסון, יוספוס והפרושים, עמ' 75–79. <sup>429</sup> נראה שכאן חייבים לתרגם כאילו מדובר בכותרתו של הספר, ולכן הוספתי מרכאות. וראו גם:



נשאתי לאישה בתולה מסוימת – אישה מקומית מן השבויות שנשבו בקיסריה.<sup>431</sup> (415) אך היא לא נשארה אצלי זמן רב, אלא עזבה<sup>432</sup> אותי כאשר שוחררתי ונסעתי עם אספסיאנוס לאלכסנדריה.<sup>433</sup> נשאתי אישה אחרת באלכסנדריה. (416) ואחרי שמשם נשלחתי יחד עם טיטוס למצור על ירושלים הסתכנתי פעמים רבות במוות משום שהיהודים היו להוטים לתפוס אותי לשם נקמה,<sup>434</sup> ואילו הרומאים, כל אימת שגברו עליהם (היהודים), סברו שזה היה בשל בגידה מצדי; היו צווחות אין סוף לקיסר הדורשות שיעניש אותי כאילו אני בוגד גם בהם.<sup>435</sup> (417) אולם טיטוס קיסר, שלא נעלמו ממנו היסודות של מזל שיש בכל מלחמה, שם קץ, בשתיקתו, להתקפות החיילים עלי. וכאשר כבר השתלט טיטוס קיסר על עירם של הירושלמים, הוא שידל אותי פעמים רבות לקחת מחורבות עיר אבותי כל אשר אחפוץ לקחת; שהרי אמר, שהוא עצמו מאשר (את הדבר). (418) אולם אני, בנפול עיר אבותי

"קלות הדעת והחוצפה של מינן". אפשר שיש כאן ביטוי לניסיונו האישי, המשתקף כאן ולהלן, סע' 426. אשר להליך הגירושין, אם היה, אין יוספוס נכנס כאן לפרטים משפטיים, לא רומיים ולא יהודיים; להשערות שונות בנושא ראו: זיגרט ואחרים, ח"י, עמ' 182–183. מכל מקום, אין ללמוד מן העובדה שנשא נשים נוספות (כאמור בסוף הסעיף ובסע' 427) שנישואיו עם זאת פורקו רשמית. מצד אחד רואים בסע' 426 שהוא יודע לספר על גירושיו אם רצונו בכך, ומצד אחר אין לשכוח שנישואין עם יותר מאישה אחת היו תופעה מצויה בזמנו (ראו: אילן, נשים יהודיות, עמ' 85–88; שרמר, זכר ונקבה בראש, עמ' 195–204) ובוודאי באו בחשבון כאשר האישה הראשונה עזבה למעשה. אינני רואה סיבה לתרגם כמו פלטיא ויוסה כאילו "עזבה" לשון סגי נהור והכוונה שהאישה נפטרה. לשון מליצית כזאת אינה אופיינית לספרנו ומקשה את ההנגדה ל"לא נשארה אצלי זמן רב". כמו כן קשה לתרגם "כאשר שוחררתי והלכתי עם אספסיאנוס היא הסתלקה לאלכסנדריה", כי לפי תרגום כזה קשה להבין את המשפט הבא, המלמד שיוספוס עצמו נסע לעיר ההיא.

<sup>433</sup> יוספוס נלווה לאספסיאנוס כאשר נסע לאלכסנדריה באוקטובר 69, ושם נודע להם דבר מותו של ויטליוס, מתחרהו על כס הקיסרות; ראו: לביק, אספסיאנוס, עמ' 52–53. "בסוף החורף" (מלחמת היהודים ד, 658) של 69/70 יוספוס נלווה לטיטוס בדרכו חזרה מאלכסנדריה ליהודה, כאמור בסעיף הבא.

<sup>434</sup> ראו מלחמת היהודים ה, 375, 541.

<sup>435</sup> כלומר לא רק ביהודים!

<sup>431</sup> נראה שיוספוס מדגיש שהנישואין היו במצוות אספסיאנוס בשל חוסר הנחת שלו מנישואיו עם שבויה; הוא עצמו מציין פעמים אחדות שאסור לכוהן לשאת שבויה (קדמוניות היהודים ג, 276; נגד אפיון א, 35; וראו גם: קדמוניות היהודים יג, 292, 372). מאותה סיבה הוא גם מציין שהיא הייתה בתולה. יש לציין, שלפי מלחמת היהודים ה, 419 הייתה ליוספוס אישה קודמת, שהייתה בירושלים בעת המצור הרומי. אם אכן כך (ואין כאן רק תוספת רטורית לפי העניין שם), אפשר שנפטרה, נהרגה או נעלמה במצור; במלחמת היהודים ה, 533, 544 הוא מספר שאביו ואמו נכלאו בידי המורדים, ואפשר שגם היא סבלה מידם. ואפשר גם שהוא גירש אותה או שבכל אופן נאסרה עליו כדין שבויה (וראו: משנה, כתובות ב ט). בסעיף הבא ובסע' 427 יספר יוספוס על עוד שתי נשים.

<sup>432</sup> לנוסח – שהיא עזבה ולא שגורשה, כפי שתרגם ויסטון – ראו: זיגרט ואחרים, ח"י, עמ' 9, הערה 31 (כל כתבי היד גורסים כאן לא  $\alpha\pi\eta\lambda\lambda\acute{\alpha}\gamma\eta$  [גוף שלישי] אלא  $\alpha\pi\eta\lambda\lambda\acute{\alpha}\gamma\eta\varsigma$  – גוף ראשון, אך כל המהדירים מתקנים לגוף שלישי, לפי העניין ולפי הקלות שבה מתוספת האות  $\varsigma$  גם במקומות לא לה; וראו: שוורץ, שני חיי יוסף, עמ' 316–317). על כך שלדעת יוספוס "אין אמון בנשים" ראו: קדמוניות היהודים יז, 352 (המגדיר מילים אלה, בצדק, כפתגם ידוע; ראו מראי המקומות ב-*Corpus Paroemiographorum Graecorum*, II [ed. E. L. a; (Leutsch), repr. Hildesheim 1965, p. 107, n. 61 מלחמת היהודים ב, 121, המסביר שהאיסיים נמנעו מנישואין כי לא האמינו שאישה עשויה לשמור אמונים לגבר אחד; וקדמוניות היהודים ד, 219 על



לא היה לי דבר יקר יותר שהייתי יכול לקחת ולשמרו כדי שינחמני על הסבל האישי שלי,<sup>436</sup> ולכן ביקשתי מטיטוס (רק) את שחרורם של שבויים מספר<sup>437</sup> וספרים קדושים;<sup>438</sup> קיבלתי (את שביקשתי) בחסדו של טיטוס.<sup>439</sup> (419) אחרי זמן לא רב ביקשתי גם את אחי וחמישים ידידים, וגם אז לא נדחיתי. ולאחר שטיטוס נתן לי רשות הלכתי (לאזור) בית המקדש, שבו היו סגורים המון רב של שבויים – נשים וילדים; את אלה שזיהיתי כידידים ומקורבים שלי הצלתי (מאה ותשעים במספר), ובלי שהם שילמו כופר כלשהו שחררתי אותם והענקתי להם את מעמד הקודם. (420) וכאשר שלחני טיטוס קיסר יחד עם קריאליוס<sup>440</sup> ואלף פרשים לכפר מסוים המכונה תקוע כדי לבדוק אם המקום מתאים להקמת מחנה מבוצר, בדרכי חזרה משם ראיתי שבויים רבים צלובים<sup>441</sup> וזיהיתי ביניהם שלושה שהיו מקורבים שלי. במצוקה נפשית ובדמעות הלכתי וסיפרתי על כך לטיטוס. (421) הלה ציווה מיד להוריד אותם ושיזכו לטיפול רפואי מסור ביותר. שניים מהם מתו במהלך הטיפול, אך השלישי חי.

עו. יוספוס ברומא – בין מקנאים, נשים וקיסרים

(422) אחרי ששם קץ לתהפוכות ביהודה, טיטוס – אשר שיער שהשדות שהיו לי בירושלים יהיו בלתי־רווחיים בשל חיל־המצב שהרומאים עמדו להושיב שם<sup>442</sup> – נתן לי אדמה אחרת במישור;<sup>443</sup> וכאשר עמד לצאת לדרכו לרומא<sup>444</sup> הוא לקח אותי כמלווהו בנסיעה וחלק לי את מלוא הכבוד. (423) אחרי שבאתי לרומא זכיתי

<sup>443</sup> יוונית: ἐν πεδίῳ. לא ברור, באיזה מישור מדובר.

כשיוספוס מדבר על עמק יזרעאל הוא מוסיף יידוע וגם את שם העצם "הגדול" (τὸ μέγα πεδῖον) – סע' 207, 318. על מישורים אחרים הנזכרים אצל יוספוס ראו במיוחד: אודו, העמק הגדול (אף על פי שנראה לי שיש להסתייג מחלק ממסקנותיו). וראו גם: ב' ברכוכבא, קתדרה, 86 (טבת תשנ"ח), עמ' 15–16, הערה 14.

<sup>444</sup> אחרי מסעותיו במהלך החורף של שנת 71/70, המתוארים בפרקים הראשונים של מלחמת היהודים ז', טיטוס עבר בירושלים עוד פעם אחת (שם, סע' 112–115) ואז נסע לרומא דרך אלכסנדריה. יש עדות פפירולוגית שהיה במצרים לקראת סוף אפריל 71, ותהלוכת הניצחון שלו נערכה ברומא ביוני. ראו: ג'ונס, טיטוס, עמ' 72, הערה 76, ועמ' 78.

<sup>436</sup> השוו: מלחמת היהודים א, 9–12.

<sup>437</sup> לשימוש ב-σώματα ("גופות") במשמעות של עבדים ושבויים ראו: פריצ'ט, מלחמה, ה, עמ' 182–185 (ושם, עמ' 185, על הצירוף כאן: σώματα ἐλεύθερα).

<sup>438</sup> על ספרי קודש בירושלים בתקופה זו והוצאתם עם החורבן ראו גם: מלחמת היהודים ז', 162 (שימור ספר תורה בארמון הקיסר); ליברמן, יוונית ויוונית, עמ' 165–167.

<sup>439</sup> אפשר שהטקסט לקוי לקראת סוף המשפט.

<sup>440</sup> מפקד הלגיון החמישי (מלחמת היהודים ו, 237).

<sup>441</sup> על מספרם הרב של הצלובים כבר במהלך המצור ראו: מלחמת היהודים ה, 449–451.

<sup>442</sup> על כל הסוגיה של בעלות יהודים על קרקעות ביהודה לאחר החורבן, ובייחוד לפי מלחמת היהודים ז', 216–217, ראו: איזק, אדמת יהודים (עמ' 90–91 על סעיף זה).

לתשומת לב רבה מצד אספסיאנוס: הוא נתן לי מגורים בבית שהיה שלו לפני שעלה לשלטון, גם כיבד אותי באזרחות רומית ונתן לי שכר כספי, ועד שהוא פרש מן החיים הוא המשיך לכבדני ולא שלל דבר מחסדו כלפי – מה שהביאני לידי סכנה מתוך קנאה.<sup>445</sup> (424) שכן איזשהו יהודי ושמו יונתן, לאחר שהקים מרד בקירני ושכנע אלפיים מאנשי המקום יחד עמו והיה אחראי לאבדנם, הוא עצמו, אחרי שנכבל בידי מושל הארץ ונשלח לקיסר, אמר שאני שלחתי לו כלי נשק וכספים.<sup>446</sup> (425) אך העובדה שהוא שיקר לא נעלמה מאספסיאנוס, והוא דן אותו למוות; הוא נמסר (לממונים) והומת. וגם פעמים רבות אחר כך, כאשר אנשים שעינם הייתה צרה במזל הטוב שלי המציאו האשמות נגדי, בהשגחת אלוהים נמלטתי מכולן.<sup>447</sup> אף קיבלתי מאספסיאנוס לא מעט אדמת דורון<sup>448</sup> ביהודה.

(426) בעת ההיא, מכיוון שהרגלי אשתי לא מצאו חן בעיני, גירשתיה,<sup>449</sup> הגם שהייתה האם של שלושה ילדים;<sup>450</sup> שניים מהם אמנם מתו, ואילו אחד מהם, הורקנוס שמו, עדיין חי. (427) אחר כך נשאתי אישה שישבה אמנם בכרתים,<sup>451</sup> אבל הייתה יהודייה מלידה<sup>452</sup> והוריה היו בעלי ייחוס טוב ביותר ומן האנשים הנכבדים ביותר בארץ (ההיא), והיא עלתה על נשים רבות באופייה, כפי שהראה המשך חייה. ממנה נולדו לי שני בנים: המבוגר יותר יוסטוס, ואחריו שמעון, המכונה גם אגריפס.<sup>453</sup> (428) כאלה הם ענייני משפחתי.

בני אדם עשויות להיות רבות כאלה – יבטיח בכתב [...] בהתאם, אין יוספוס טוען שאשתו נאפה, אלא עמדתו כחכמי בית הלל המרשים גירושין גם אם מסיבה כלשהי "לא תמצא חן בעיניו" (דברים כד א; ראו: משנה, גיטין ט י). אפשר שדברי יוספוס כאן רומזים ללשון התורה; השוולעיל, הערות 276–277. את האישה הזאת נשא יוספוס באלכסנדריה בשנת 69/70 (ראו לעיל, הערה 433). אם היא ילדה לו שלושה בנים (לרבות אחד שנולד בשנת 72/73 – לעיל, סע' 5), אך אשתו שלאחריה ילדה לו בן (יוסטוס) כבר בשנת 75/76 (ראו סע' 5 + סע' 427), נראה שאפשר לתארך את גירושיה של זאת לשנת 74 בערך.

<sup>450</sup> על יהודים בכרתים בתקופה זו ידוע מעט מאוד, אולם ממלחמת היהודים ב, 103, ומהמקבילה בקדמוניות היהודים יז, 327, משתמע קיומה של קהילה יהודית אמידה במאה הראשונה לסה"נ. וראו עוד: פילון, המשלחת אל גאיוס 282 ומעשי השליחים ב יא; שטרן, הפזורה, עמ' 122; שירר, היסטוריה, ג/1, עמ' 69, 71–72.

<sup>452</sup> ראו נספח ד.

<sup>453</sup> אין לנו ידיעות נוספות על בנים אלה מלבד האמור

<sup>445</sup> המוטיב הרגיל; ראו לעיל, הערה 126.

<sup>446</sup> לתיאור מפורט הרבה יותר של פרשה זו ראו: מלחמת היהודים ז, 437–450. יש לשים לב שמדובר כאן באדם ללא יומרה דתית שאנשיו היו חמושים (כפי שעולה מהאשמתו נגד יוספוס), ואילו לפי הסיפור במלחמת היהודים מדובר במעין נביא (המבטיח "אותות ומופתים" – סע' 438) שאנשיו לא היו חמושים, כך ששני הספרים נוקטים, כל אחד כדרכו, הפרדה בין התחום הדתי והתחום המדיני. אולם הפרדה כזאת אינה רגילה במלחמת היהודים, והיא מצטרפת לסיבות אחרות לחשוב שהספר האחרון של מלחמת היהודים מאוחר מן האחרים. ראו: שוורץ, היסטוריוגרפיה גלותית, עמ' 39–40, וכן: שוורץ, מדבר ומקדש, בייחוד עמ' 64–65. וראו לעיל, הערה 119.

<sup>447</sup> ראו הערה 131.

<sup>448</sup> על "אדמת דורון" ראו: י' דן, תרביץ, מא (תשל"ב), עמ' 342.

<sup>449</sup> זאת הייתה אשתו השנייה או השלישית; ראו לעיל, הערה 431. אפשר שיוספוס חשב על עצמו בסכמו את דיני הגירושין בקדמוניות היהודים ד, 253, ש"מי שרוצה להיפרד מאשתו בגלל סיבה כלשהי – ואצל



גם מצד הקיסרים נשאר (מצבי) כפי שהיה. שהרי טיטוס, שקיבל את השלטון לאחר מות אספסיאנוס, שמר כפי שהיה את הכבוד (שגילה) אביו כלפי, ואף על פי שהוגשו עלי תלונות תדיר הוא לא האמין להן. (429) וכאשר ירש דומיטיאנוס את טיטוס, הוא אף הגדיל את ביטויי הכבוד כלפי; הרי העניש את היהודים אשר הגישו תלונות נגדי, וגם ציווה להעניש עבד סרים – המורה של בני – לאחר שהגיש תלונה נגדי.<sup>454</sup> הוא גם נתן לי פטור ממסים על האדמה שלי ביהודה, דבר שהוא כבוד רב למי שמקבלו. גם אשת הקיסר, דומיטיה, התמידה להיטיב עמי רבות.<sup>455</sup>

(430) כאלה הם אפוא הדברים שעשיתי לכל אורך חיי.<sup>456</sup> ישפטו נא אחרים על פיהם, איך שלא יראה להם, את אופיי.<sup>457</sup> ואילו בתתי לך, אפאפרודיטוס הנכבד מכל אדם,<sup>458</sup> את הרישום המלא (הזה) של הקדמוניות,<sup>459</sup> הנני מסיים כאן, לעת עתה, את החיבור.<sup>460</sup>

היהודים ראו פתיחת המבוא (ועל קדמוניות [היהודים] ככותרת הספר – שם, הערה 5).  
<sup>460</sup> לניסוח דומה ראו: קדמוניות היהודים ח, 245 – יוספוס מודיע ש"לעת עתה" כתב מספיק על ירבעם, מה שמשאיר פתח להוספת דברים בשלב מאוחר יותר. לפיכך אפשר שיוספוס מתכוון להשאיר כאן פתח להוספת דברים על התקופה ועל הנושאים הנדונים כבר בספר זה. אולם כפי שמעיר מייסון על אתר כאן, הדברים של יוספוס, בהווה, על כך שהוא "מסיים" (καταπαύω) את קדמוניות, עונים על הבטחתו בסוף קדמוניות היהודים (כ, 266–267) ש"יסיים" (καταπαύσω), בעתיד, את "קדמוניות" על ידי הוספת דברים על חיי – כלומר את חיי יוסף. ושם גם מבטיח יוספוס להשלים את הסיפור "עד ההווה". ככל שיוספוס מתכוון כאן לזיקה זו בין הטקסטים, כך יסתבר לתרגם כאן כמו שתרגם מייסון, שיוספוס מציין שהשלים את הסיפור של "קדמוניות" "עד עתה" – ואינו רומז על אפשרות שיחזור ויוסיף דברים. וראו עוד: פיטרסון, פרויקטים, עמ' 259–262. בשנים שלאחר סיום קדמוניות היהודים יוספוס עסק בחיבור "נגד אפיון" (המזכיר את קדמוניות – סע' 1, 54), ואולי גם החל בהכנת ספר על מנהגי היהודים; ראו פיטרסון, שם, עמ' 263–265, וכן: D. A. Altshuler, *JQR*, 69 (1978/79), pp. 226–232

לעיל, סע' 5 (וראו להלן, נספח ג, הערה 11).  
 אשר למשתמע מן השם "יוסטוס", ראו הערה 22 למבוא.  
<sup>454</sup> לא ברור מדוע הבחין כאן יוספוס בין היהודים שהאשימו אותו והקיסר הענישים, מכאן, לבין העבד (הפדגוגוס של בנו) שהאשים את יוספוס והקיסר ציווה שייענש, מכאן. האם יש כאן "לא זו אף זו", כלומר יוספוס מדגיש שהקיסר העניש למענו לא רק יהודים אלא גם נכרים מכובדים? על כבודם הרב של מלומדים יוונים ברומא ראו לדוגמה: קדמוניות היהודים כ, 183–184 (על פאלאס וברולוס); וכן על אפאפרודיטוס – הערה 4 למבוא. או שמא הכוונה להפך, שהיהודים היו נכבדים (אזרחים?) ונדונו בידי הקיסר, ואילו כלפי העבד הרשה הקיסר לאדונו – יוספוס – לעשות בו כרצונו (השוו סע' 410)?  
<sup>455</sup> כמו אשתו של נרון בזמנו, לפי סע' 16. איננו יודעים דבר על מעשים אלה של דומיטיאנוס ואשתו. על דומיטיאנוס והיהודים ראו: שטרן, מחברים, ב, עמ' 128–131; ג'ונס, דומיטיאנוס, עמ' 117–119.  
<sup>456</sup> מכאן כותרת הספר; ראו הערה 2 למבוא.  
<sup>457</sup> על "אופיי" ועל חשיבות ההגנה עליו ראו הערות 40 ו-42 למבוא.  
<sup>458</sup> על פטרונו זה של יוספוס ראו הערה 4 למבוא.  
<sup>459</sup> על כך שספרנו הוא נספח לחיבור הארוך קדמוניות





# נספחים





## נספח א

### שאר כתבי יוספוס

בשבתו ברומא בעשרות השנים האחרונות של המאה הראשונה לסה"נ כתב יוספוס שני ספרי היסטוריה, קדמוניות היהודים ומלחמת היהודים, המהווים עד היום את תשתית הידע על תקופת הבית השני, וכן שני ספרי אפולוגיה – האחד, נגד אפיון, במישור הלאומי, והאחר, חיי יוסף, במישור הפרטי.<sup>1</sup> כפי שהערתו במבוא לחיי יוסף (לעיל, עמ' 10–11), נראה שחיבור אוטוביוגרפי זה הוא המוזנח ביותר מחיבורי יוספוס, והוא עצמו השקיע בו פחות משהשקיע באחרים. בנספח זה נסקור את שלושת חיבוריו האחרים.

### מלחמת היהודים

#### זמן החיבור

ספרו הראשון של יוספוס – "על המלחמה היהודאית"<sup>2</sup> – התחבר כפי הנראה במחצית השנייה של שנות השבעים, כלומר בתוך כעשר שנים מאז בא יוספוס לרומא. קביעה זו נסמכת בעיקר על שתי עובדות: מצד אחד נאמר בספר שכלי זהב מבית המקדש הופקדו ב"מקדש השלום" ברומא (מלחמת היהודים ז', 158 ואילך) וידוע לנו שהמקדש הושלם רק בשנת 75 לסה"נ; ומצד אחר מספר יוספוס (חיי יוסף 360–359; נגד אפיון א', 51) שהוא מסר עותק של הספר לאספסיאנוס קיסר – והלה מת בשנת 79. נראה אפוא שהספר נכתב, לפחות בעיקרו, בין שנת 75 לשנת 79 לסה"נ, אם כי אפשר שעבודת העריכה נמשכה גם אחר כך, או שחומרים נוספו לספר במועד מאוחר יותר.<sup>3</sup>

#### אופי החיבור

החיבור (הנחלק לשבעה "ספרים") כתוב ביוונית משובחת, ברמה לשונית וספרותית גבוהה בהרבה מעבודותיו המאוחרות יותר. עובדה זו מתבררת היטב לאור מה שמספר יוספוס בספרו נגד אפיון (א', 50), שבזמן שחיבר את מלחמת היהודים הוא נעזר באסיסטנטים "למען הלשון היוונית". כלומר, בשנים הראשונות לאחר בואו לרומא היוונית שלו הייתה כה רחוקה מן הרמה הדרושה לשם כתיבה שהוא סמך על אחרים, ואלה היו מצוינים; ואילו בזמן שחיבר את ספריו המאוחרים יותר כבר הייתה היוונית שלו סבירה והוא כתבם בעצמו, אם כי ברמה נמוכה יותר. בהקדמה למלחמת היהודים הוא אפילו מספר שתחילה חיבר את הספר בארמית, ואחר כך תרגם אותו (כלומר דאג לתרגומו) ליוונית. מעולם

<sup>1</sup> – כביטויים של זיכרון מתעתע (או שמא הועתקו ממקורות אחרים). ראו גם הערה 460 לתרגום חיי יוסף. כך מדויק יותר מהתרגום שנשתגר, "מלחמת היהודים", וראו הערה 52 לתרגום חיי יוסף.

<sup>2</sup> היום מקובל להניח, שהספר כפי שהוא משקף גם כתיבה ועריכה מימי טיטוס, או שמא אף מימי דומיטיאנוס. ראו: שטרן, מחקרים, עמ' 402–407; ג'ונס, כרונולוגיה, עמ' 113–114.

<sup>3</sup> מלבד ארבעת ספריו הידועים של יוספוס הוא מזכיר פה ושם גם חיבורים אחרים – אם בהבטחה לכתבם, אם בהפנייה ל"מה שכתבנו במקום אחר" (וכדומה) ואין הדבר בנמצא בכתביו ששרדו. לרשימה של למעלה מעשרים הפניות כאלה ראו: דרינר, מחקרים, עמ' 19–49. היום מקובל להניח שיוספוס לא כתב חיבורים נוספים, ועל כל פנים – הוא לא השלים, ויש להסביר את הרמיזות הראשונות כביטויים של תקווה ואת האחרונות

לא נתגלה המקור הארמי, ומכל מקום ברור שהנוסח היווני שבידינו איננו תרגום גרידא מארמית, אלא חיבור ספרותי יווני מן המדרגה הראשונה.<sup>4</sup>

#### נושא החיבור ומגמותיו

הספר מוקדש למלחמת היהודים ברומאים, "המרד הגדול" שפרץ בירושלים בשנת 66 לסה"נ, הגיע לקצו המהותי בקיץ 70 עם חורבן בית המקדש וירושלים, והסתיים כעבור עוד שלושה-ארבע שנים לאחר שהשתלטו הרומאים על מבצרים אחדים. האחרון בהם היה מצדה ותיאור המלחמה לכיבושה תופס חלק ניכר של הספר השביעי (האחרון) של מלחמת היהודים. ואולם אין הספר נפתח במאורעות של שנת 66 לסה"נ, אלא מאתיים שנים לפנייהם, בימי אנטיוכוס אפיפאנס: הפתיחה הארוכה של מלחמת היהודים (עד אמצע הספר השני) יוחדה למרד החשמונאים, לבניית המדינה בראשות בית חשמונאי, לכיבושה בידי רומא, לשנות השלטון הרומי העקיף על ידי הורקנוס השני והורדוס ולימי השלטון הרומי הישיר באמצעות נציבים. על רקע כל אלה מצטייר המרד הגדול, שעיקר הספר מוקדש לו, כחוליה בשרשרת ארוכה של מאורעות. הפרשנות הגלויה המתבטאת בהכנסת המרד להקשר רחב זה, הנפתח במרדנות יהודית ובסכסוכים פנימיים כבר בימי אנטיוכוס אפיפאנס, היא שהמרד הגדול היה הסוף הטבעי לניסיונות של האימפריות להסתדר עם היהודים תוך כיבוד דתם ומקדשם. סכלות היהודים התבטאה בחוסר יכולתם להימנע מסכסוכים פנימיים ובסירובם לקבל לפי הצורך את מרותן של מלכויות אחרות החזקות מהן, ורשעותם התבטאה בעבריינות ובאכזריות שלהם הן בין אדם לחברו, הן בין אדם למקום. כך, מצד אחד, יוספוס מרחיב על פעולות הטרור של יהודים כנגד יהודים, על האכזריות של המורדים אלה כלפי אלה וכלפי האוכלוסייה היהודית; ומצד האחר הוא מרחיב על כך שהמלחמה הביאה אותם גם לידי חילול הקודש. מכאן ברור שגם האל היהודי נטש אותם. אם הטענה שמרדנות וסכסוכים פנימיים אפיינו את היהודים מאז ומתמיד מקיפה את הספר במעין סוגריים, מימי אנטיוכוס אפיפאנס ועד למחרת נפילתה של מצדה,<sup>5</sup> הרי המסר שהאל נטש את עמו, את היהודים, מפסקת את סיפור המרד בכל שלוש זירותיו:

- בצפון: כיבוש צפון הארץ בידי הרומאים בקיץ 67 מסתיים עם לכידת גמלא, וזאת מתאפשרת משום שהרוחות של סערה "אלוהית" סייעו לחצי הרומאים ובלמו והסיטו הצדה את אלה של היהודים (מלחמת היהודים ד, 76).
  - במרכז: כיבוש המקדש ושרפתו התאפשרו – למרות רצונו של המצביא הרומי טיטוס, שלדברי יוספוס התנגד לשרפת המקדש – בשל איזה דחף "אלוהי" (ו, 252), שגרם לחייל רומי להטיל פנימה חתיכת עץ בוערת אשר הביאה מיד להתלקחות אש גדולה.
  - בדרום: כיבוש מצדה, המסיים את המלחמה ביהודה, התאפשר כאשר הרוח שינתה פתאום כיוון, "כאילו מתוך השגחה אלוהית", ושרפה את חומת היהודים (מלחמת היהודים ז, 318). הפעם, כדי שלא יישאר שום ספק בזהותו של המוציא רוח מאוצרותיו, יוספוס גם שם בפיו של אלעזר בן יאיר, מנהיג המורדים, מילים המפרשות את הדברים:
- ברור הוא, שעלידי האל עצמו נשללה מאתנו התקווה לישועה. הרי לא אוטומטית קרה

מספר על ריב אחים (στάσις) בין גדולי היהודים בימי אנטיוכוס אפיפאנס (מלחמת היהודים א, 33), והקטע האחרון של הספר מוקדש לאלימות שעוררו מורדים יהודים בקירני (מלחמת היהודים ז, 437 ואילך).

<sup>4</sup> וראו במיוחד: מ' שטרן, בתוך: יהודה ורומא, עמ' 94–99; G. Mader, *Josephus and the Politics of Historiography: Apologetic and Impression Management in the Bellum Judaicum*, Leiden 2000.

<sup>5</sup> המשפט הראשון של הנרטיב ההיסטורי (לאחר ההקדמה)



שהאש, שהייתה מופנית כלפי אויבינו, הסתובבה נגד החומה שבנינו; אלא מבטא הדבר קצף (אלוהי) בשל כל העוולות, אשר בשיגעוננו העזנו לעשות נגד בני עמנו (שם, 332).

לפיכך יש בהחלט מקום לסכם את מלחמת היהודים כספר המאשים את היהודים והקובע שהם עצמם אחראים לגורלם – מוכנעים ומושפלים על-ידי הרומאים ואלוהיהם נטש אותם. חורבן הבית הביא את הדרך היהודית לסופה, ואין ליוספוס אלא לתאר את הדברים ולבכות (כפי שהוא מעיד על עצמו בהקדמת הספר – א, 9–21).

ואולם יש לציין שבו בזמן הספר משאיר פתח תקווה. כמו שיוספוס טוען לאורך הספר שכמה מן הנציבים הרומים לא היו שליחים טובים של רומא אלא מושחתים ובכך תרמו משהו להבאת המלחמה, כך הוא טוען גם, שהיהודים שהיו אחראים למרדנות ולסכסוכים הפנימיים לא היו נציגיה האמתיים של היהדות, אלא מהפכנים ("שרלטנים", "קוסמים", "דמגוגים", "ליסטים" וכו') שהצליחו להוליך את העם שולל ו/או להשתלט עליו. פעם אחר פעם הוא מנגיד למורדים את נציגיה של דרך אחרת. כך בין השאר:

- כשהוא מגיע למרד היהודי הראשון בשלטון הרומי הישיר ביהודה, בשנת 6 לסה"נ, ואגב כך מציג את יהודה הגלילי כמי שהסית את היהודים למרוד בטענה שקבלת עול רומא סותרת את הדת היהודית, יוספוס מקפיד לא רק לגנות את התורה "החדשה" הזאת אלא גם לצרף תיאורים ארוכים ומפורטים של שלוש הגרסאות הוותיקות והמקובלות של היהדות (פרושים, צדוקים ובאריכות – איסיים; מלחמת היהודים ב, פרק ח). כתות אלה, אין אצלן עילה להתנגשות עם השלטון הרומי, פרט למקרה שזה פוגע בזכותם לנהוג לפי מצוות הדת היהודית.
- כשהוא מתאר את ההחלטה שהציתה את אש המרד, ההחלטה להפסיק להקריב קרבנות של נכרים ובייחוד את הקרבנות למען הקיסר והקיסרות, יוספוס מקפיד להסביר שאלה שקיבלו את ההחלטה היו צעירים חמומי מוח, ואילו "גדולי (העם) יחד עם הכוהנים הגדולים והפרושים המובילים" (מלחמת היהודים ב, 411) התנגדו לצעד הזה וגם יכלו להוכיח שהוא מנוגד למסורת היהודית.
- לתיאור הארוך של התאבדותם של לוחמי מצדה, לרבות צמד נאומים בזכות התאבדות המסיים את הספר האחרון של מלחמת היהודים, הקדים יוספוס והקביל, בספר השלישי של החיבור (סעיף 355 ואילך), תיאור ארוך – לרבות צמד נאומים בגנות התאבדות – של הדרך שהוא עצמו נקט בהיותו מפקד הנצורים ביודפת, בטענו שאין להתאבד וכי התאבדות היא פשע כלפי אלוהים, אלא יש להיכנע לרומאים. זאת ועוד, הוא אף מתאר כיצד רימה את חבריו־פקודיו שלא נענו לו ודרשו התאבדות, כך שלבסוף הוא ניצל והסגיר את עצמו לרומאים ומילא שליחות אלוהית בבשרו לאספסיאנוס שעתיד הוא להיות הקיסר. כלומר, יוספוס מציג את עצמו כדוגמה של יהודי החי כיהודי תחת השלטון הרומי; הסיפור היהודי לא נגמר אפוא עם החורבן, והאל היהודי לא נטש את היהודים בכך שהוא נותן את השלטון לרומאים.

מסר אופטימי זה הוא מוטיב משני בלבד במלחמת היהודים, אך הוא עתיד להתפתח בספרו השני של יוספוס.

## קדמוניות היהודים

### זמן החיבור ואופיו

חיבור זה, המחולק לעשרים ספרים (כדוגמת קדמוניות הרומאים מאת דיוניסוס איש הליקרנסוס, שכתב כמאה שנים לפני יוספוס), נכתב ביוונית והושלם, לדברי מחברו (כ, 267), בהיותו בן חמישים ושש, כלומר בשנת 93/94 לסה"נ. רמתו הלשונית והספרותית של הספר נמוכה מזו של מלחמת היהודים משתי סיבות עיקריות: (א) כאמור, נראה שיוספוס כבר סמך על עצמו ולא נעזר באסיסטנטים; (ב) הספר דומה באופיו לאוסף מקורות, קומפנדיום; יוספוס ליקט חומר רב וסידר אותו כרונולוגית כמיטב יכולתו, אך לא השקיע הרבה בעריכת החומר לכדי חיבור מגובש. איננו יודעים אם התכוון לחזור ולעשות כן. מכל מקום, בספר כפי שהשאירו ניכר היטב שהשתמש במקורות שונים.

### נושא החיבור ומקורותיו

הספר מגולל את תולדות היהודים מאז בריאת העולם ועד ראשית המרד הגדול בשנת 66 לסה"נ.<sup>7</sup> המחצית הראשונה של החיבור, עד ספר יא, מבוססת בעיקר על התנ"ך. מכיוון שגם התנ"ך בידינו הרי חלק זה של הספר איננו מוסיף לנו ידע היסטורי רב על התקופה שהוא עוסק בה, אולם הוא מעניין מאוד כעדות על מושגים של יהודי בן המאה הראשונה לסה"נ, ובייחוד על הבנתו את התנ"ך; פה ושם יש בדברי יוספוס גם עדות על נוסח התנ"ך ועל תולדות פרשנותו.<sup>8</sup> המחצית השנייה מבוססת על מקורות אחרים, שרק מקצתם שרדו גם באופן עצמאי (בעיקר איגרת אריסטיאס ומקבים א, העומדים ביסודם של חלקים נרחבים של ספרים יב-יג). אמנם פעמים רבות אפשר לעמוד על זהותם ומכאן גם על מגמותיהם של מקורות אחרים ששימשו את יוספוס, היות שאלה במקרים מסוימים מוכרים לנו גם ממקורות נוספים או שידועים שרידים אחרים שלהם; כך לדוגמה החיבור ההיסטורי של סטראבון (היסטוריון וגאוגרף בן זמנו של אוגוסטוס קיסר), שקטעים ממנו מובאים בספרים יג-טו. אך במיוחד נזכיר כאן את ההיסטוריה האוניברסלית של ניקולאוס איש דמשק, דיפלומט והיסטוריון בחצרו של הורדוס. עובדה היא שיוספוס מייחד רק שלושה ספרים (יח-כ) – ולמעשה רק כשניים<sup>9</sup> – לשישים השנים שבין כינון השלטון הרומי הישיר ביהודה בשנת 6 לסה"נ לבין פרוץ המרד הגדול בשנת 66, אך ארבעה ספרים (יד-יז) לשישים השנים שבין כיבוש יהודה (63 לפסה"נ) והסדרי אוגוסטוס קיסר ביהודה לאחר מות הורדוס (3 לפסה"נ).<sup>10</sup> כיצד קרה שיוספוס מפרט הרבה יותר על התקופה הרחוקה יותר מזמנו שלו? ברור שעמד לרשותו מקור מפורט, והוא אכן מציין פעמים מספר שהוא השתמש בחיבורו ההיסטורי של ניקולאוס (קדמוניות היהודים יד, 9, 68; טז, 183-186). נראה אפוא שיוספוס הסתמך על חיבורו של ניקולאוס כמקור עיקרי לספרים יד-יז.<sup>11</sup>

ואולם היו ליוספוס גם מקורות רבים נוספים. לפעמים הוא מציין אותם בשם; לדוגמה, הוא מזכיר

לא בעניינים יהודיים אלא במהלכים הרומיים שקדמו להריגתו של גאיוס קליגולה. ברור שהיה ליוספוס מקור מיוחד להרצאה זו, מקור שלא היה לו כל עניין ביהודים. <sup>10</sup> מספר הסעיפים של ספרים יד-יז (עד יז, 321 – סוף הטיפול של אוגוסטוס במינוי יורשי הורדוס) – 1150. של ספרים יח-כ (אחרי הניכוי המוסבר בהערה הקודמת) – 682.

<sup>11</sup> ונראה גם, שהשתמש בו הרבה גם לצורך ספר יג. ראו, באופן כללי: שטרן, מחקרים, עמ' 445-464.

<sup>6</sup> לשימוש התדיר שלו בצירוף "באותו הזמן" כדי לחבר יחד חומרים שונים, ראו: שוורץ, בעת ההיא.

<sup>7</sup> מיד אחרי ההודעה על פרוץ המרד בשנת שתיים עשרה לגרס קיסר (66 לסה"נ), יוספוס מפנה את קוראיו למלחמת היהודים ואז ממשיך: "כאן יסתיימו אפוא ענייני הקדמוניות..." (קדמוניות היהודים כ, 259).

<sup>8</sup> נושאים כאלה נדונים תדיר בהערות של שליט לתרגומו את המחצית הראשונה של קדמוניות היהודים. וראו עוד: פלדמן, פירושו של יוספוס.

<sup>9</sup> היות שרובו של ספר יט – 273 מתוך 366 סעיפיו – עוסק



כמה היסטוריונים יוונים בשמם כשהוא מצטט (או מסכם) את דבריהם המזדמנים בנוגע ליהודים. הוא עושה כן בייחוד כשנראה לו שדבריו זקוקים לתמיכה, לעדות מסייעת.<sup>12</sup> גם מקורות ארכיוניים עמדו לרשות יוספוס: הוא מביא כמה וכמה כתבי זכויות וכדומה, הנוגעים ליהודים, וברור שהייתה לו גישה – ישירה או עקיפה – לאוסף מסמכים.<sup>13</sup> כן נזכיר, שיוספוס ניזון גם ממסורות יהודיות שמקצתן ידועות לנו גם מן הספרות התלמודית. נראה שהוא מספר דברים ששמעם מאבותיו, כשם שגם יהודים אחרים שמעום ומסרום הלאה עד שהגיעו לכלים אחרים.<sup>14</sup> לדוגמה, אם בסוף ספר טו של קדמוניות היהודים מספח יוספוס להרצאתו המפורטת על בניין בית המקדש בימי הורדוס את המסורת, ש"מספרים" כי בימי הבנייה ירדו גשמים רק בלילות ולא ביום ומזה הבינו שהאל מברך על הפרויקט, לא נתפלא לגלות את הדברים גם אצל חז"ל:

בבלי, תענית כג ע"א (מהד' מלטר)	קדמוניות היהודים טו, 524
מצינו בימי הורדוס בזמן שהיו עוסקין בבנין בית המקדש ירדו להם גשמים בלילות, למחר נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה וכל אחד ואחד משכים למלאכתו להודיע שמלאכת שמים בידיהם.	ומספרים שבזמן שנבנה בית המקדש לא ירד גשם ביום, אלא רק בלילה היו סערות, כך שלא הופרעה המלאכה. וסיפור זה, אשר מסרוהו אבותינו, איננו בלתי־ראוי לאמון, אם יביט האדם גם על שאר מופתי האלוהים.

## מגמות החיבור

### א. מקורות ומגמותיהם

ספר המבוסס על מגוון רחב של מקורות איננו יכול לבטא תמיד מגמות אחידות וערכים זהים. לפעמים יש אפילו צרימות גסות למדי. דוגמה בוטה: כשיוספוס מתאר את הסדרי פומפיוס ביהודה, לאחר כיבושה בשנת 63 לפסה"נ, הדברים באים בסגנון אנטי־יהודי ברור (קדמוניות היהודים יד, 74–76):

והוא הפך את ירושלים לחייבת להעלות מס לרומאים, ואת ערי חילת־סוריה שתושביה (של ירושלים) הכניעו בעבר נטל מהם ושם תחת נציב מטעמו, ואת כל העם, אשר התרומם בעבר עד מאוד, צמצם בתוך גבולותיו שלו. ואת גדרה – אשר זמן קצר לפני כן נחרבה – ייסד מחדש, בעשותו חסד עם דמטריוס איש גדרה עבדו המשוחרר; ואת שאר (הערים, כלומר) את היפוס ואת סקיתופוליס ואת פלה ואת דיון ואת שומרון, וכן מרישה ואשדוד ויבנה וארתוסה – את כולן החזיר לתושביהן. ואת אלה אשר בפנים הארץ, מלבד אלה שנחרבו, ואת עזה אשר על שפת הים ואת יפו ואת דאר ואת מגדל סטראטון (אשר הורדוס, לאחר שייסדה מחדש בתפארה וקישט אותה בנמלים ובמקדשים, שינה את שמה לקיסריה) – את כולן הוציא פומפיוס לחירות וסיפח אותן לפרובינקיה.

<sup>12</sup> לדוגמה, כשהוא מתאר את גבורת הכוהנים שהתמידו בעבודת הקרבנות גם בזמן שפרצו למקום חיילי פומפיוס, בשנת 63 לפסה"נ, ולכן נטבחו כי לא ברחו (ראו להלן, עמ' 154), הוא מסיים כך: "על כך, שאין כאן רק סיפור המבטא שבח ליראת־שמים פיקטיבית, אלא דברי אמת, מעידים כל אלה שכתבו את דברי ימי פומפיוס, וביניהם

סטראבון וניקולאוס, ומלבדם גם טיטוס ליוויוס אשר כתב את תולדות רומא" (קדמוניות היהודים יד, 68).  
<sup>13</sup> ראו: בן־זאב, זכויות היהודים.

<sup>14</sup> לסוגיה זו ראו: S. J. D. Cohen, בתוך: דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, חטיבה ב, כרך א, ירושלים תשמ"ו, עמ' 7–14.

ברור שמי שמתעניין ויודע כל כך הרבה פרטים על ערים סוריות, המדבר על פרובינקיה סוריה כ"הפרובינקיה" בה"א הידיעה, המתלונן על היהודים שפרצו את גבולותיהם הטבעיים ומציין בסיפוק את הצרתם, שפירושה "שחרור" הסורים מעול היהודים, אינו יוספוס היהודי אלא ניקולאוס איש דמשק.<sup>15</sup> ומכאן לניגוד הרועש שבין הדברים האמורים לבין הסעיפים הבאים (77-78):

לאסון זה שפקד את ירושלים היו אחראים הורקנוס ואריסטובולוס בחלקם זה על זה.<sup>16</sup> הרי הפסדנו את החירות, והפכנו לנתיני הרומאים, ונאלצנו להחזיר לסורים את הארץ שרכשנו בנשקנו בלוקחנו אותה מן הסורים, ומלבד כל אלה גבו הרומאים מאתנו יותר מעשרת אלפים ככר בזמן קצר, והמלוכה – שבעבר נתנה לבני משפחת הכוהנים הגדולים – הפכה להיות משרתם של הדיוטות. על כל הדברים האלה נדבר במקומם.

כאן מדבר בבירור יוספוס היהודי, מחבר הספר, המעיר את הערותיו על מה שאירע לאחר שתיעד אותו באמצעות מובאה ממקור בעל השקפה אחרת לגמרי.<sup>17</sup> מקרה זה היה שקוף למדי, אך יש מקרים קשים יותר.

העובדה שיוספוס בנה את הרצאתו על-ידי צירוף קטעים שליקט ממקורות שונים הטילה עליו את החובה להחליט היכן לשבץ כל קטע וקטע. ככלל יש להניח שצדק, אך לעתים נראה שטעה. נצביע על שתי בעיות שכיחות:

- בעיית ההומונימים (בעלי שמות זהים): כשבקטע מסוים מסופר על "אנטיוכוס" או "תלמי" או "יוחנן" וכדומה, וידועות כמה דמויות היסטוריות בעלות אותו שם (ואף באותו תפקיד) אך מחבר הקטע לא מספר את הדמות (כגון "תלמי הרביעי") ולא צירף לה כינוי ליווי (כגון "אנטיוכוס אפיפאנס") אלא סמך על ההקשר כדי לזהותה, אזי היה על יוספוס להחליט באיזו דמות מדובר. מלאכה זו עלולה להיות קשה, וגם אם בדרך כלל צדק יוספוס, לעתים נראה לנו – במקרים מסוימים על פי חומר חדש שלא היה ידוע ליוספוס – שעלינו לדחות את הכרעותיו. לדוגמה,<sup>18</sup> בסוף קדמוניות היהודים יא יוספוס מספר שבתו של סנבלט פחת שומרון נישאה לאחד מבניו של הכוהן הגדול היהודי ועקב כך גורש הלה מירושלים, ועל מגעיו של סנבלט זה עם אלכסנדר מוקדון. והנה גם נחמיה מספר על נישואים אלה ועל גירוש הכוהן מירושלים (נחמיה יג כח). פפירוסים שנתגלו בִּיב (במצרים) בראשית המאה העשרים מאפשרים לנו לקבוע את זמנו של נחמיה לאמצע המאה החמישית לפסה"נ – מאה שנים לפני אלכסנדר מוקדון. גילויים של פפירוסים יב גרם לחוקרים להסיק שיוספוס טעה, וגילוי אחר, בשנות השישים של המאה העשרים, הסביר כיצד נפלה הטעות: פפירוסים שנתגלו במערה מצפון ליריחו הראו שהשם סנבלט עבר בירושה במשפחת השליטים בשומרון, ולכן סביר שגם בימי אלכסנדר עמד סנבלט בראש המשפחה. נראה אפוא שהיה ליוספוס מקור שסיפר על נישואי בת סנבלט, ומקור

<sup>15</sup> ההנחה שיוספוס נסמך כאן על ניקולאוס נשענת גם על העובדה שיוספוס הזכיר אותו פעמיים בסעיפים קודמים (קדמוניות היהודים יד, 9, 68), כך שברור שספרו היה מונח על שולחנו של יוספוס.

<sup>16</sup> בעמודים הקודמים הסביר יוספוס את כניסת פומפיוס ליהודה על רקע ריבם/מלחמתם של שני בניהם של אלכסנדר ינאי והמלכה שלומציון. לפרשה זו ולהסתייגות מהערכת יוספוס כאן מתוך ההנחה שרומא הייתה כובשת את יהודה גם בלי ריב האחים, ראו: מ' שטרן,

יהודה החשמונאית בעולם ההלניסטי, ירושלים תשנ"ה, עמ' 204.  
<sup>17</sup> במקרים כאלה נשאלת השאלה, אם יוספוס לא שינה את הטון של דברי ניקולאוס משום שלא שם לב אליו, או שמא משום שהתעצל, או שמא מתוך יראת כבוד למילה הכתובה של ניקולאוס; האם סמך על קוראיו שיבינו, שהעמדה המתבטאת כאן איננה עמדתו?

<sup>18</sup> על דוגמה זו ראו מאמרי בספר השומרונים (בעריכת א' שטרן וח' אשל), ירושלים תשס"ב, עמ' 107-128.



אחר שסיפר על סנבלט ואלכסנדר, ובהיעדר המידע העולה מן הפפירוסים הנ"ל הוא הסיק את המסקנה הסבירה, אך השגויה, ששני המקורות התכוונו לאותו אדם.<sup>19</sup>

• אם בעיית ההומונימים עלולה "לקפל" (telescope) את ההיסטוריה כך שסיפורים המתייחסים לתקופות שונות מוסבים על תקופה אחת, הבעיה השכיחה האחרת, בעיית הכפילים (doublets), מביאה לתוצאה ההפוכה. לפעמים מצא יוספוס קטעים המספרים סיפורים דומים והיה עליו להחליט אם הם עוסקים באותה פרשה (מנקודות מבט שונות) או בשתי פרשיות דומות. גם במקרים כאלה, ככלל עלינו להניח שהכריע כהוגן, אך לפעמים יש מקום לספק. לדוגמה,<sup>20</sup> בקדמוניות יח, 90–95 מתאר יוספוס ביקור של ויטליוס נציב סוריה בירושלים בחג הפסח של שנת 37 לסה"נ, ובמהלכו עשה הנציב מחווה מסוימת ליהודים בעניין בגדי הכהן הגדול. לאחר מכן עוברת ההרצאה לענייני הורדוס אנטיפס, מלחמתו בנבטים והתערבותו של ויטליוס במלחמה זו. במהלך סיפור זה מתאר יוספוס ביקור של ויטליוס בירושלים בימי "חג מסורתי" של היהודים (סעיפים 122–123). הקורא את הרצאתו של יוספוס מתרשם שמדובר בשני ביקורים שונים. ואולם אם ננסה לתארך את שני הביקורים נראה שקשה לקיים את ההנחה הזאת; יוספוס מספר שבעת הביקור "השני" הגיעה לירושלים הידיעה על מות טיבריוס קיסר (סעיף 124) באמצע חודש מרס, וסביר שידיעה על כך תגיע לוויטליוס – הנציב הרומי הבכיר בכל המזרח – עד פסח של השנה ההיא; וכמעט אי־אפשר להעלות על הדעת שהידיעה לא הגיעה אליו עד החג הבא, שבועות. עם זאת נראה, שגם הביקור "הראשון", שנאמר עליו מפורשות שהיה בפסח, היה בשנת 37 לסה"נ, כאמור, משום שביקור זה אירע לאחר שהשעה ויטליוס את פונטיוס פילאטוס (נציב יהודה) מתפקידו ושלח לרומא להצטדק לפני טיבריוס, ויוספוס מספר שפילאטוס מיהר לרומא – כדי שיגיע לקיסר לפני שיגיעו אליו מאשימיו – אך בכל זאת מת טיבריוס לפני שהגיע פילאטוס (קדמוניות היהודים יח, 89). כל זה אינו אפשרי אם הושעה פילאטוס כבר לפני פסח של שנת 36. נראה אפוא שהיו ליוספוס שני מקורות – האחד התעניין בענייני כהונה והאחר התעניין בהורדוס אנטיפס – שתיארו את הביקור האחד של ויטליוס בירושלים בפסח של שנת 37, ויוספוס סידר אותם בזה אחר זה בלי להבהיר (ואולי גם בלי לדעת) שהם מתארים את אותו הביקור. הכרת המצב האמיתי מאפשרת לנו לא רק להבין את הכרונולוגיה, שהיא התשתית העובדתית להבנת כל המהלכים, אלא גם לעמוד על טיב המקורות שעמדו לרשות יוספוס.

#### יוספוס איש הגולה

על אף השימוש במקורות שונים אפשר להכיר קווים אופייניים לחשיבתו של יוספוס בספר זה, ובייחוד בשני סוגים של מקומות: (א) בהערות כלליות, לפעמים אף פדנטיות, שהוא מצרף פה ושם לגוף הסיפור, כגון הדברים שראינו בקדמוניות יד, 77–78; (ב) בחלקים מהרצאתו הנוגעים למאורעות זמנו שלו, כך שהיה רגיש במיוחד להשלכותיהם ולדקויות של ההרצאה. והנה, אם במלחמת היהודים הבחנו בקו מוביל בדבר יהודים רשעים ואל שנשטשם, ולצדו קו משני, לפיו יש בכל זאת עתיד ליהודים בעולם הרומי אם

<sup>19</sup> קיימת גם גישה אחרת, לפיה החומר החדש המאשר את קיומו של סנבלט בימי אלכסנדר מוקדון מאשש את האמינות של יוספוס ולכן עלינו לקבל גם את שאר דבריו, הממקמים גם את נישואי בת סנבלט בימי סנבלט זה. להפניות לספרות המחקר בעניין זה, ולהסבר, מדוע נראית לי עדיפה הדרך המוצעת כאן, ראו מאמרי הנזכר

בהערה הקודמת.  
<sup>20</sup> לסוגיה הבאה, שמשכה עניין מחקרי רב בשל מעורבותו של דמויות הידועות לנו גם מן הברית החדשה (פילאטוס, הורדוס אנטיפס ונשותיו, ויוחנן המטביל) ראו: ד' שוורץ, תרביץ, נא (תשנ"ב), עמ' 383–398.

רק יסולקו הרשעים משני הצדדים (יהודים מהפכנים ונציבים מושחתים), הרי בקדמוניות היהודים אנו מוצאים שהקו המשני הפך לעיקר: בהקדמת הספר ושוב ושוב לאורכו מטעים יוספוס שהספר יוכיח כי אלוהי היהודים מיטיב עמם כשהם דבקים במצוותיו. והדברים כתובים לא רק כלפי העבר אלא גם כלפי ההווה והעתיד:

• קדמוניות היהודים א, 41: ככלל, הדבר החשוב ביותר שעשוי ללמוד מהיסטוריה זו כל אדם הרוצה לקרוא אותה לאורכה הוא שבשביל אלה ההולכים אחר רצונו של ה', ואינם מעיזים להפר את הדברים שנחקקו באופן ראוי מאוד, מסתדרים כל העניינים באופן שלא יאומן וכשכר מוצע להם אושר מאת ה'; אך במידה שיסורו מתשומת־לב מדויקת אליהם (= אל החוקים), הדברים האפשריים הופכים לבלתי־אפשריים וכל דבר טוב שישאפו לעשותו יהפוך לסבל בלתי־הפוך.

• קדמוניות היהודים ח, 413: מדברים אלה ניתן ללמוד עד כמה שם האל לב למעשי בני האדם, ולכך שהוא אוהב את הטובים אך שונא את הרשעים ומכלה אותם כליל. שהרי בשל הפרת החוקים (παράνομία) ומעשי העוולה שלהם נגזר דינם, תוך זמן קצר, של רבים מבין מלכי ישראל, והם מתו בסבל אחד אחרי השני, יחד עם משפחותיהם, ואילו אסא, המלך של ירושלים ושל שני השבטים – בזכות יראת השמיים שלו וצדקתו הוא הונחה על־ידי ה' לשיבה ארוכה ומאושרת; הוא מת באושר לאחר שמלך ארבעים ואחת שנים.

• קדמוניות היהודים כ, 218: כל הדברים האלה היו בניגוד לחוקי האבות שלנו, ומשהופרו אלה לא היה סיכוי שלא יושם עלינו עונש.

יוספוס נוקט אפוא בחיבור זה עמדה דתית מובהקת. לעומת חיבורו מלחמת היהודים (וכאמור ליתר דיוק המלחמה היהודאית), הדגש מוסט מיהודה ליהודים, והיהודים נתפסים כעם החי – עדיין – בתוך יחס של ברית עם האל: הוא משגיח עליהם,<sup>21</sup> והם מקיימים את מצוותיו.<sup>22</sup> כפועל יוצא מגישה חדשה זו, המתאימה למציאות של גולה (עם בלי ארץ), יוספוס מנסה – בייחוד בספר כ של קדמוניות היהודים, העוסק בדור האחרון שלפני המרד הגדול (הדור שבו גדל) – להציג את היהדות האמתית כחסרת משמעות פוליטית. בכך הוא מלמד את יהודים ואת הרומאים כאחד, שאין סיבה אמתית להתנגשויות של היהודים, מכוח יהדותם, עם הרומאים. היהודי יכול לשרת שני ריבונים היות שהריבון הרומי תובע רק את הארץ, והריבון היהודי – רק את השמים. עמדה זו באה לידי ביטוי מובהק במקומות שיוספוס מתאר מורדים יהודים. כמה מן הקטעים האלה מקבילים לסיפורים שסיפר כמעט עשרים שנה קודם לכן, במלחמת היהודים, והשוואת הסיפורים מעידה בבירור על הרוויזיה בגישתו. השוו לדוגמה את שתי הרצאותיו על שני מקרים ביהודה בימי הנציב הרומי פליקס בשנות החמישים של המאה הראשונה לסה"נ:

יוסף, בהשוואה למלחמת היהודים, ראו: כהן, יוספוס בגליל וברומא, עמ' 144–151.

<sup>21</sup> למוטיב בולט זה בקדמוניות ראו במיוחד אטריג', פירוש המקרא (והערה 131 לתרגום חיי יוסף).

<sup>22</sup> לעליית החשיבות של קיום התורה בקדמוניות (ובחיי



מלחמת היהודים ב, 258-263	קדמוניות היהודים כ, 167-172
<p>מלבדם<sup>23</sup> הופיע גם גוש אחר של אנשים, שידיהם היו אמנם טהורות יותר, אך כוונותיהם עוד יותר חסרות־יראה, כך שלא פחות מן הטובחים הללו אף הם חיללו את אושר העיר. אנשים רמאים ומוליכי־שולל, הם פעלו מהפכנות ומרדנות תחת המסווה של השראה אלוהית, בהסיתם את העם לעשות מעשי טירוף ובהובילם אותו אל המדבר כדי ששם יראה להם האל אותות חירות. פליקס, בחשבו שזאת ראשיתה של מרדנות, שלח נגדם פרשים ורגלים רבים והרג עם רב.</p> <p>אך נביא השקר המצרי הרע לעשות מכה גדולה עוד יותר. שהרי בבואו אל הארץ אדם זה – שרלטן אשר הצליח לזכות באמון כאילו היה נביא – אסף כשלושים אלף פתיים, בהנהיגו אותם מן המדבר אל ההר הקרוי "(הר) הזיתים" על מנת להיכנס לירושלים בכוח, להשתלט על חיל־המצב הרומי ולמשול בעם כשליט־יחיד באמצעות האנשים החמושים אשר יזרמו פנימה יחד עמו.</p>	<p>השרלטנים והאנשים המוליכים שולל שידלו את ההמון לעקוב אחריהם אל המדבר, ואמרו שיראו בבירור נפלאות ואותות שייעשו בהשגחת האלוהים. ורבים ששוכנעו שילמו את מחיר סכלותם, כי הובלו לפני פליקס והוא הענישם.</p> <p>ובאותו זמן הגיע לירושלים איש ממצרים, באמרו שהוא נביא וביעצו לעם להצטרף אליו אל ההר הקרוי "(הר) הזיתים", הנמצא מול העיר במרחק של חמש סטאדיות. שהרי משם רצה – כך אמר – להראות להם כיצד תיפולנה לפי פקודתו חומות ירושלים, אשר דרכן הבטיח לאפשר להם מעבר אל תוך העיר. כאשר נודעו הדברים לפליקס, הוא ציווה על חייליו ליטול את נשקם ולצאת בתנופה מירושלים יחד עם פרשים וחיל רגלים רבים; הוא התקיף את אנשי המצרי, הרג כארבע מאות מהם ושב חיים כמאתיים. אך המצרי עצמו ברח מן הקרב ונעלם...</p>

כאן עוסקות שתי ההרצאות בדמויות שהן דתיות על פי הגדרה – נביאים המבשרים אותות מאת האלוהים. ואולם כנגד ההרצאה של מלחמת היהודים, המראה בבירור את פעילותם של נביאים אלה בתחום המדיני, כשהם חמושים, ההרצאה של קדמוניות היהודים משמיטה ומעמעמת כדי להשאירם בתחום הדתי בלבד – גם במחיר אי־הבנה של הקורא על שום מה יצא נגדם הנציב הרומי. נראה שעשרים שנה לאחר חורבן הבית ולאחר עשרים שנות חיים ברומא, יוספוס מתרגל למושגי החיים היהודיים בגולה, שיש בה קיום לדת היהודית, אך אין לה משמעות מדינית.<sup>24</sup>

ואם זהו הצד השלילי של המטבע (על מה נאלץ יוספוס לוותר), גם הצד החיובי ברור: כפי שהראינו לעיל, הדת שנותרה ליהודים היא דת המושתתת על קיום המצוות. את זה מדגיש יוספוס בקדמוניות היהודים במקום מרכזי ביותר – בסיפור הכיבוש הראשון של ירושלים בידי הרומאים (63 לפסה"נ). בהקשר זה מספר יוספוס בשני חיבוריו ההיסטוריים, שהיהודים נמנעו בשבת מלהפריע לעבודות המצור של הרומאים, ואף בעת שפרצו הרומאים למקדש הכוהנים לא ברחו אלא המשיכו כרגיל בעבודת הקרבנות – ונהרגו. ואולם אם במלחמת היהודים מעידים הדברים על מסירות היהודים לפולחנם, בקדמוניות היהודים הם מלמדים על מסירותם לתורתם:

הרודיאנים ויהודים, עמ' 72–78. וראו גם הערה 446 לתרגום חיי יוסף.

<sup>23</sup> כלומר, מלבד הסיקאריים – טרוריסטים מדיניים שתוארו בסעיפים הקודמים.

<sup>24</sup> לסוגיה זו ראו: שוורץ, "מדבר ומקדש", וכן שוורץ,

מלחמת היהודים א, 148, 150	קדמוניות היהודים יד, 65, 67
כאילו הייתה העיר שרויה בשלום עמוק המשיכו להתבצע יום יום, בדייקנות, הקרבנות, הזבחים, וכל הפולחנות... אז רבים מן הכוהנים, בראותם את האויבים מתקדמים אחוזי חרב, התמידו ללא בהלה בעבודותיהם, ונטבחו כשהם עוד מנסכים ומקטרים, בשומם את שלומם במקום השני אחרי פולחן האלוהות.	ויכול אדם ללמוד על היראה המופלגת שלנו כלפי האלוהים ועל שמירת החוקים (νόμοι) שלנו, שגם במהלך המצור לא קרה שפחד יפריע לעבודות הקודש, אלא פעמיים ביום, בבוקר ובשעה התשיעית, עשו את עבודת המזבח... כשהאויבים פרצו פנימי והיו טובחים את האנשים אשר היו במקדש, אלה אשר היו ממונים על הקרבנות התמידו לא פחות בעבודתם... בחשבם שעדיף לסבול כל דבר שצריך לסבול בהישארם ליד המזבחות מאשר לזנוח דבר כלשהו מן ההלכות (νόμιμα). <sup>25</sup>

כאן רואים בבירור את הפיכתו של כוהן ירושלמי, הרואה בעבודת בית המקדש יסוד חשוב ביותר של הדת היהודית, ליהודי איש הגולה, הרואה בתורה עיקר ובעבודת המקדש, כמה שהיא חשובה, רק אחד מסעיפיה.<sup>26</sup>

דוגמה אחרת של המעבר לדברים על תורה במקום דברים על מקום תראה גם פן אחר של התרגלותו של יוספוס לתנאי החיים בגולה – פן ה**בחירה** להיות יהודי. אם בארץ יהודי היה יהודי (Judaean) לפי לידה, גם ללא כל בחירה, הרי בגולה יהודי אינו Judaean כלל והוא אף אינו Jew לפי מקום לידתו, אלא למרות מקום לידתו, על פי בחירתו לחיות כיהודי. הכוונה להרצאותיו המקבילות של יוספוס על היהודים שהורידו והרסו את נשר הזהב שהציב הורדוס מעל אחד משערי בית המקדש כסמל להגמוניה הרומית. את הצעד הנועז של הורסי הנשר, ששילמו על כך בחייהם, הסביר יוספוס תחילה, במלחמת היהודים (א, 650), כתגובה על עברה על חוק המחייב במקום מסוים ואילו בקדמוניות היהודים – כתגובה על עברה על חוק המחייב אנשים מסוימים:

מלחמת היהודים א, 650	קדמוניות היהודים יז, 151
הרי זה נוגד את הנורמה (τέμις) להציב במקדש צלמים או פרוטומות או כל דבר הנושא את שמו של בעל חיים כלשהו, ואילו המלך הציב נשר זהב מעל השער הגדול (של המקדש).	התורה (νόμος) אוסרת על אלה, שקיבלו על עצמם לחיות על פיה, לחשוב על הקמת איקונין ולהעלות על הדעת להעמיד (צורות) בעלי חיים כלשהם.

דרכו של יוספוס בקדמוניות היהודים כאן, כשאין הוא מזכיר מקום כלשהו ואינו מדבר על "יהודים" לפי ייחוסם אלא על מי שבוחרים לחיות לפי חוקי היהדות – דרך זו משקפת את הכרתו של יהודי

<sup>25</sup> וגמילות חסדים), שהמרכזי ביניהם מעוגן בבית המקדש, לקביעתו של חכם מאוחר יותר, המובאת בסופו של הפרק ההוא וסוגרת אותו באופן בוטה במעין סוגריים, שהעולם עומד על שלושה יסודות שכולם עשויים להימצא בכל מקום – דין, אמת ושלום.

<sup>25</sup> לתרגום זה, ראו הערה 21 לתרגום חיי יוסף.  
<sup>26</sup> לעניין זה ראו גם הערה 119 לתרגום חיי יוסף. להתפתחות דומה אפשר להשוות את אמרתו של כוהן גדול, בתחילת פרק א של מסכת אבות, שהעולם עומד על שלושה יסודות (תורה, עבודה [= עבודת הקרבנות]



איש הגולה, שאין מקום קדוש, אלא בכל מקום יש אפשרות שיהיו בני אדם הבוחרים לחיות לפי מצוות התורה, כשם שיש גם מי שבוחרים שלא לעשות כן.<sup>27</sup>

**לסיכום:** על אף החספוסים, המתחים ואף הסתירות שבתוך קדמוניות היהודים, הנובעים מאופיו הליקוטי שגורם לתפרים רבים שנותרו לא מגוהצים כראוי ואף לקשיים – של יוספוס כמו שלנו – בקביעת הזיקות ההיסטוריות של דברים רבים שהובאו בחיבור, בכל זאת מראה החיבור הזה היטב, שבמהלך עשרים שנות ישיבה ברומא גיבש יוספוס תפיסה של חיים יהודיים בגולה המבוססים על קבלת עול התורה היהודית ועולה של רומא כאחד. מה שהיה מוטיב משני במלחמת היהודים נעשה לגישה העיקרית, גם במחיר טשטוש הסיפור פה ושם כשתפיסה זו יושמה בתיאור מורדים שפעלו לפי עיקרון שונה מאוד. כך משמש החיבור המקיף הזה, קדמוניות היהודים, מסמך המעיד על עתיד היהודים לא פחות משהוא מעיד על עברם.<sup>28</sup>

## נגד אפיון

### שם החיבור

חיבור זה, המחולק לשני ספרים, זכה בעדויות עתיקות שונות לכינויים שונים: על קדמות היהודים, נגד היוונים, ונגד אפיון.<sup>29</sup> שני הכינויים הראשונים קולעים יותר למהות הספר הראשון בין שני ספרי החיבור, המתקיף את היוונים קודם לכול משום שהם טוענים כי היהודים חדשים מקרוב באו ולא עם ותיק מאוד, ואילו השם השלישי קולע במיוחד לספר השני, שמחציתו הראשונה היא פולמוס ארוך עם אפיון, מלומד אלכסנדרוני בן המחצית הראשונה של המאה הראשונה לסה"נ שנמנה – כפי שעולה גם מקדמוניות היהודים יח, 257–259 – עם ראשי שונאי ישראל בימיו. אפשר שהפופולריות של הכותרת "נגד אפיון" אינה אלא פועל יוצא מכך שהשתיים האחרות אינן ספציפיות מאוד, ושהראשונה גם דומה מדי לשם חיבורו הגדול של יוספוס, "קדמוניות היהודים".

### זמן החיבור

מאחר שהספר מזכיר לא רק את מלחמת היהודים (נגד אפיון א, 47 ואילך) אלא גם את קדמוניות היהודים (שם, 1, 54), ברור שנתחבר לא לפני 93/94, שנת פרסומו של החיבור האחרון (ראו לעיל). לפיכך מפתיע שהספר – המתפלמס עם שורה ארוכה של מחברים נכרים – אינו מזכיר אפילו אחד משונאי ישראל הידועים מן המחצית השנייה של המאה הראשונה לסה"נ. הרי היו לא מעט שהשמיצו את היהודים ואת היהדות בעשרות השנים שקדמו לזמן חיבור הספר, ומשונה שיוספוס לא הגיב על דברים של בני זמנו.<sup>30</sup> נחזור לכך להלן.

בו פרקים על 91 מחברים עד זמנו של יוספוס (בערך), אך אין יוספוס מתייחס לאיש אחרי מס' 75. אמנם רבים מן האחרים היו רומאים ולא יוונים, ואפשר שיוספוס נמנע מפולמוס עמם כחלק מנטייתו הכללית להזדהות עם הרומאים נגד היוונים (ואכן – נגד האחרונים מופנה ספרו). על מגמה זו ראו תרומתו של מרטין גודמן (M. Goodman) בתוך: פרנטה-סיברס, יוספוס ותולדות התקופה, עמ' 329–338; הנ"ל, בתוך: היהודים בעולם ההלניסטי והרומי: מחקרים לזכרו של מנחם שטרן (בעריכת א' אופנהיימר, י' גפני וד' שוורץ), ירושלים

<sup>27</sup> לחשיבות של הבחירה, ולא של המקום, בקביעת דתם של בני אדם, ראו גם חיי יוסף, 113.

<sup>28</sup> וכפי שסיכם אברהם שליט בסוף המבוא לתרגומו של קדמוניות היהודים (כרך א, תל-אביב תש"ד, עמ' lxxxi–lxxxii): "קדמוניות היהודים" הן החבור הראשון אחרי החורבן, שרואה את עתיד העם היהודי במערב כתכנית מדינית חיובית". לסוגיה זו אצל יוספוס ושליט ובדיון הציבורי הישראלי ראו: שוורץ, שליט.

<sup>29</sup> ראו בפירושו של כשר, א, עמ' 1.

<sup>30</sup> ראו: שטרן, מחברים, א. כך זה בנוי בסדר כרונולוגי, יש

## אופי החיבור

כאמור החיבור מתפלמס עם כמה וכמה מחברים נוכרים שהתקיפו את היהודים והטיחו בהם האשמות מהאשמות שונות. מעין תוכן עניינים (אחרי דברי הקדמה למיניהם) ניתן בסעיפים 58–59:

הנני רוצה, קודם לכול, להשיב בקצרה לאלה השולחים את ידם להראות שחוקתנו היא צעירה על סמך העובדה שאין דבר על אודותינו – כך הם טוענים – בדברי המחברים היוונים. לאחר מכן אציג מתוך ספרותם של אחרים את העדויות בעניין היותנו עתיקים, ואראה שאלה המשמיצים את העם (היהודי) משמיצים באופן שלגמרי חסר היגיון.

ההאשמה הראשונה היא אפוא שהיהודים הם עם צעיר ולכן בלתי־מכובד לעומת היוונים ועמים עתיקים אחרים.<sup>31</sup> יוספוס מתמודד עם טענה זו בהכחשתה בשתי דרכים עיקריות: (א) הוא מסביר שליוונים לא היה מגע עם עמנו בזמנים הקדומים משום שהיהודים התגוררו בפנים הארץ ולא לאורך החוף, שרק אותו פקדו אז היוונים, ולכן אין פלא שכתבי היוונים הקדמונים אינם מזכירים את היהודים (נגד אפיון א, 60–68); (ב) הוא רושם את שמותיהם ומצטט מכתביהם של מחברים נכרים – מצרים, פניקים, בבליים, וגם יוונים – שאכן הזכירו את היהודים והעידו על קדמותם (א, 69–218). לצד השאלה הבסיסית בדבר הוותק של היהודים, עוסק יוספוס בשאלת מידותיהם ואיכותם (ה"השמצות" שנזכרו ב"תוכן העניינים" האמור). גם כאן היו משמיצים שונים, ובייחוד מצרים; "המצרים הם שהתחילו בהשמצות נגדנו" (א, 223). לכן מתפלמס יוספוס בזה אחר זה עם המצרי מנתון (א, 227–287) ועם שונאי ישראל יוונים ממצרים: כיירמון (א, 288–303), ליסימאכוס (א, 304–320 [סוף ספר א]), ובייחוד אפיון (ב, 2–144). הוא מצטט את דבריהם, הן גרסאות עוינות של סיפור יציאת מצרים הן עניינים אחרים, והוא מתפלמס, סותר, מקשה קושיות וכו'. דברים אלה מביאים אותו עד לאמצע, בערך, של הספר השני של נגד אפיון, ומכאן (סעיף 145) ועד לסוף החיבור מתמסר יוספוס להגנה חיובית על היהודים – לא על ידי פולמוס עם אחרים אלא על ידי הצגת "החוקה" של היהודים.<sup>32</sup>

## מקורות הספר

חוץ מהמחצית השנייה של הספר השני, החיבור בנוי בעיקרו על דבריהם של נכרים. חשיבותו של נגד אפיון נובעת במידה רבה מעובדה זו, כי יוספוס אסף בו את דבריהם של נוכרים רבים על אודות היהודים והיהדות, דברים שאחרת ספק אם היו שורדים. בזכות חומר זה נגד אפיון הוא מקור ראשון במעלה לכל הידוע לנו על דימוים של יהודים בעיני העולם הפגאני בימי בית שני.<sup>33</sup> אפשר בהחלט שיוספוס עצמו חיפש וליקט את הדברים. ואולם משונה, כאמור, שהפולמוס שלו מגיע למחברים של ראשית המאה הראשונה ולא יותר. כן נציין, שבתיאור החוקה היהודית, במחצית השנייה של הספר השני, מדובר על בית המקדש ועל העבודה בו (ב, 193 ואילך) בלי רמז כלשהו לחורבן הבית, וקשה להבין כיצד יכתוב כך יוספוס אם כתב כמחבר מקורי. והנה מזמן ראו החוקרים שהגישה המשפטית המחמירה מאוד המוצגת בתיאור החוקה היהודית (ברוח הקביעה כי "העונש על רוב העברות הוא מוות" – ב, 215) סותרת במידה

*Ein Bild des Judentums für Nichtjuden von Flavius Josephus: Untersuchungen zu seiner Schrift Contra Apionem*, Leiden 1997

<sup>33</sup> בכרך הראשון של שטרן, מחברים, יש 272 קטעים ממוספרים; מהם 51 נשתמרו בנגד אפיון (ועוד 27 בחיבורים אחרים של יוספוס – כמעט כולם הם קטעים של סטראבון וניקולאוס בקדמוניות היהודים).

תשנ"ו, עמ' 85–93 בחלק הלועזי; האלאנד, חוקי ישראל.

<sup>31</sup> להנחה, שככל שדבר עתיק יותר הוא מכובד יותר, ראו: P. Pilhofer, *Presbyteron Kreiton: Der Altersbeweis der jüdischen und christlichen Apologeten und seine Vorgeschichte*, Tübingen 1990

<sup>32</sup> על חלק זה של נגד אפיון ראו במיוחד: C. Gerber,



ניכרת את גישתו של יוספוס עצמו בקדמוניות היהודים, אך דומה – לעתים דומה להפליא – לדרכו של פילון בחיבור אפולוגטי על היהדות, שרובו אבד אך קטעים ממנו נשתמרו על ידי אוסביוס.<sup>34</sup> מכאן רווחת ההשערה שחיבורו האבוד של פילון שימש יסוד לעבודתו של יוספוס, השערה המסבירה גם את העובדה המתמיהה שרשמנו לעיל, שיוספוס מתפלמס רק עם מחברים שכתבו עד זמנו של פילון.<sup>35</sup>

## הערה ביבליוגרפית

כהשלמה לביבליוגרפיה הכללית של כרך זה, שהוכנה לצורך התרגום של חיי יוסף, נרשום כאן תרגומים עבריים של כתבי יוספוס, ספרות כללית על יוספוס, וכלים ביבליוגרפיים.

### א. כתבי יוספוס בעברית

כל חיבורי יוספוס תורגמו לעברית. בין תרפ"ג ל"תרצ"ג פרסם י"נ שמחוני, כסדרת כתבי יוסף בן מתתיהו, תרגומים עבריים לשלושה חיבורים: הוא עצמו תרגם את מלחמת היהודים (תרפ"ג) ואת נגד אפיון (תרפ"ח), ומנחם שטיין תרגם את חיי יוסף (תרצ"ג). תרגומים אלה, שיש בהם גם הערות ופירושים, נדפסו פעמים רבות, כשחיי יוסף ונגד אפיון כרוכים יחד על פי רוב. את קדמוניות היהודים תרגם א' שליט בשלושה כרכים (תש"ד–תשכ"ג), אולם פורסמו (בכרך ב) רק ההערות לקדמוניות היהודים א–י. כתב היד של ההערות לספרים יא–כ אבד לאחר מותו של שליט, וחבל מאוד על דאבדין. מלבד אלה יש להזכיר גם את תרגומו של ש' חגי למלחמת היהודים (תשכ"ד), וכי ליזה אולמן הכינה תרגום חדש של מלחמת היהודים, העתיד לראות אור בליווי פירוש מאת יונתן פרייס וישראל שצמן.

### ב. ספרות כללית על יוספוס

בין הפריטים הרשומים בביבליוגרפיה לכרך זה ראו את הספרים האלה: בילדה, פלאוויוס יוספוס; מייסון, יוספוס והברית החדשה;<sup>36</sup> פלוסר, יוספוס (בעברית); רייאק, יוספוס; תקרי, יוספוס.

### ג. עזרים ביבליוגרפיים

יוסף בן מתתיהו – היסטוריון של ארץ ישראל, עמ' 267–274 (רשימת מחקרים)  
פלדמן, ושוב פלאוויוס יוספוס

H. Schreckenberg, *Bibliographie zu Flavius Josephus*, Leiden 1968 + *Supplementband*, Leiden 1979

L. H. Feldman, *Josephus: A Supplementary Bibliography*, New York 1986

L. H. Feldman, *Josephus and Modern Scholarship (1937–1980)*, Berlin–New York 1984

<http://pace.cns.yorku.ca> (מקורות וביבליוגרפיה)

<http://www.uni-muenster.de/Judaicum/Josephus/JosephusOnline-e.html> (ביבליוגרפיה)

<sup>34</sup> קטעים אלה של חיבור ושמו "היפותטיקה" תרגם דוד רוקח, בתוך: פילון האלכסנדרוני – כתבים, א (בעריכת ס' דניאלינטף), ירושלים תשמ"ג, עמ' 153–167. להצגת המקרים של הלכה מחמירה המשותפת לנגד אפיון (בניגוד לשאר כתבי יוספוס) ולקטעים אלה, כגון האיסור לפגוע בחיות "המבקשות מקלט" אצלנו, עונש מוות

<sup>35</sup> לגנבים ולגורמים לאישה מעוברת להפיל, ועוד, ראו: S. Belkin, *JQR*, 27 (1936/37), pp. 1–32  
להשערה זו ראו: בלקין, שם; רוקח, שם, עמ' 154–155; כשר, נגד אפיון, א, עמ' 13–14.

<sup>36</sup> מייסון מכין עתה מבוא כללי חדש לכתבי יוספוס.

## נספח ב

## לאילן היחס של יוספוס

כפי שהוא מוצע בסע' 1-6 אילן היחס של יוספוס אינו אפשרי. יש בו כמה בעיות, ובעיקר:

א. לפי סע' 5 יוסף, בנו של מתתיהו "הגיבן", נולד בשנת שלטונה התשיעית של אלכסנדרה. מכיוון שהשליטה היחידה בשם אלכסנדרה הייתה שלומציון המלכה, פירושה של ידיעה זו הוא שיוסף זה נולד בשנת 68 לפסה"נ. והנה, לפי המשכו של סע' 5 יוסף זה הוליד את מתתיהו אבי יוספוס בשנה העשירית לשלטונו של ארכלאוס, כלומר בשנת 6 לפסה"נ. הלבן 74 שנה ייולד?

ב. בסוף סע' 4 נאמר שמתתיהו הגיבן נולד בשנה הראשונה לשלטונו של הורקנוס, ולא נאמר של איזה הורקנוס. אולם ממה נפשך: אם הכוונה להורקנוס הראשון, פירושו של דבר שנולד בשנת 134 לפסה"נ, ואם הוליד בן, כאמור, בשנת 68 לפסה"נ, הוא היה אז כבן 66 שנה. זה בפני עצמו קשה, וקשה עוד יותר להניח שמתתיהו הגיבן נולד בראשית ימי יוחנן הורקנוס הראשון; הרי כבר צוין שהסב שלו, שמעון "המגמגם", חי בימי יוחנן הורקנוס הראשון (סע' 3)! אולם אם נגיד שכוונת סע' 4 לומר שמתתיהו הגיבן נולד בשנה הראשונה לשלטונו של הורקנוס השני, נמצא שנולד בשנת 63 לפסה"נ, אך בנו יוסף נולד 5 שנים לפניו (סע' 5)!

\* \* \*

יש להניח שיוסף נסמך על רשימת יחס כלשהי, לפי דבריו בסע' 6, ודווקא העובדה שבחר לפתוח את ספרו ברשימה זו כשהוא מטעים את מהימנותה מקנה לנו ביטחון בבואנו לשחזר את הרשימה הנכונה. כנר לרגלנו נציב את ההנחות האלה:

א. נסמוך על יוספוס בדבר שנת לידתו שלו, שנת לידתו של אביו, ושם אביו - פרטים שהיה יכול לדעת מכלי ראשון.

ב. נרשום לפנינו שהבעיות דלעיל מסתכמות בכך שהרשימה צפופה מדי בראשיתה ודלילה מדי לקראת סופה.

ג. דור - הגיל של אדם בהיוולד בנו בכורו - היה כ־25 שנה.<sup>1</sup>

ד. טעויות עלולות להיווצר במיוחד בשל הזהות בשמותיהם של שליטים שונים.

ובכן, אנו מניחים שיוספוס עצמו נולד בשנת 37/38 לפסה"נ ואביו, מתתיהו בן יוסף - בשנת 6 לפסה"נ. מתי נולדו קודמיהם בשושלת? אם נעבוד לפי הנחה ג דלעיל ונלך לאחור אל עבר אבותיו של יוספוס, נצפה לשושלת כדלקמן:

<sup>1</sup> ראו: שרמר, זכר ונקבה בראש, עמ' 85-91 (עמ' 89-90 על יוספוס).



## טבלה א

שמעון המגמגם	נולד בשנת	95	לפסה"נ
מתתיהו "בן הפאיוס"		70	"
מתתיהו הגיבן		45	"
יוסף		20	"
מתתיהו אבי יוספוס		6	לסה"נ
יוספוס		37	"

רשימה זו ראשיתה כמעט בימי יוחנן הורקנוס הראשון (שלט 105–135 לפסה"נ), שבימיו מציב יוספוס את שמעון המגמגם. משמע, שאם רק נאריך את האומדנות שלנו בעשר שנים נוכל לקיים את הפרט שהוא בדברי יוספוס. אין כל קושי בכך בייחוד משום שאין אנו יודעים על אף אחד מאלה שברשימה שהוא היה דווקא בנו בכורו של אביו. לפיכך הבה נניח ששמעון "המגמגם" אכן נולד לקראת סוף ימי יוחנן הורקנוס הראשון – בשנת 110 לפסה"נ בקירוב. לפי שחזור זה היה מתתיהו "בן הפאיוס" עשוי להיוולד בשנת 85 – ואם אומר יוספוס שבנו של מתתיהו הפאיוס, דהיינו מתתיהו הגיבן, נולד בשנה הראשונה לשלטונו "של הורקנוס", הרי ברור שהכוונה להורקנוס השני,<sup>2</sup> אשר החל למשול בשנת 63 לפסה"נ.<sup>3</sup> כלומר, אנו מתקנים את שלושת הערכים הראשונים בטבלה שלנו, כך שהיא תיראה כעת כך:

## טבלה ב

שמעון המגמגם	נולד בשנת	110	לפסה"נ
מתתיהו "בן הפאיוס"		85	"
מתתיהו הגיבן		63	"
יוסף		20	"
מתתיהו אבי יוספוס		6	לסה"נ
יוספוס		37	"

בשלב זה נותרות ארבע בעיות:

- לא התייחסנו לדברי יוספוס בדבר הנישואים עם בתו של יונתן כוהן גדול (סע' 4).
- השחזור דלעיל סותר באופן ניכר את קביעתו של יוספוס שסבו, יוסף, נולד בשנה התשיעית לשלטונה של (שלומציון) אלכסנדרה (סע' 5).

<sup>2</sup> מסקנה זו עולה גם מכך שבסע' 3 דובר על שמעון "המגמגם" שחי "בזמן שכיחן ככוהן גדול בנו של שמעון כוהן גדול, ראשון הכוהנים הגדולים ששמו היה הורקנוס". כך מגלה לנו יוספוס שהיה יותר מכוהן גדול אחד בשם הזה. אם כעת, כעבור שני דורות, מדובר במי שנולד בשנה הראשונה לשלטונו של "הורקנוס", ברור שכבר אין מדובר

בראשון, אלא בשני. אמנם אפשר להעלות על הדעת שהוא מנה את שנותיו כבר משנת 67, עם מותה של אמו, שהרי ירש אז את השלטון, אם כי ויתר עליו במהרה; ראו: מלחמת היהודים א, 120–122, ומקבילה בקדמוניות היהודים יד, 4–7. אבל אין ספק זה משנה הרבה כאן.

<sup>3</sup> "המגמגם" שחי "בזמן שכיחן ככוהן גדול בנו של שמעון כוהן גדול, ראשון הכוהנים הגדולים ששמו היה הורקנוס". כך מגלה לנו יוספוס שהיה יותר מכוהן גדול אחד בשם הזה. אם כעת, כעבור שני דורות, מדובר במי שנולד בשנה הראשונה לשלטונו של "הורקנוס", ברור שכבר אין מדובר

ג. אחרי שזיהינו את "הורקנוס" של סע' 4 עם הורקנוס השני, משונה שאחר כך נזכרת אמו, אלכסנדרה (שלומציון).

ד. גילו, 43, של מתתיהו הגיבן בעת לידת בנו הוא מעל לצפוי (אם כי ודאי לא בלתי אפשרי).

אשר לידעה בסע' 4 על נישואים עם בתו של יונתן כוהן גדול, יש להעיר שלוש הערות: (1) לא ברור אם היא הייתה, לדברי יוספוס, אשתו של שמעון או שמא של בנו, מתתיהו "בן הפאיוס"; (2) דברי ההסבר בסע' 4, שיונתן כוהן גדול היה "הראשון בין בני חשמונאי ששירת ככוהן גדול, אחיו של שמעון כוהן גדול", נראים כמו מאמר מוסגר ודברי זיהוי כאלה עשויים להיות שגויים;<sup>4</sup> (3) אנו יודעים, בין השאר ממטבעותיו ומאחת ממגילות קומראן, ששמו העברי המלא של אלכסנדר ינאי היה "יונתן", אולם אין שום רמז שיוספוס ידע זאת; לעולם הוא מכנה את השליט החשמונאי הזה "אלכסנדר" או (פעם אחת) "ינאי".<sup>5</sup> כן נציין בהקשר זה, שיוספוס קובע בנוגע למצדה שמי שבנאה היה "הכוהן הגדול יונתן" (מלחמת היהודים ז, 285) והיום נראה, לפי הממצא הארכאולוגי והנומיסמטי, שמי שבנאה היה אלכסנדר ינאי.<sup>6</sup> נראה אפוא שיוספוס שמע על "יונתן כוהן גדול" וטעה בזיהויו; ואם טעה פעם בעניין זה, אפשר שגם טעה פעמיים.

לאור נתונים אלה יש להניח שהידעה בסע' 4 על בתו של יונתן כוהן גדול מכוונת לבת של אלכסנדר ינאי. בן 49 היה ינאי במותו בשנת 76 לפסה"נ (קדמוניות היהודים יג, 404), כך שנולד בשנת 124 לפסה"נ ונקל להניח, מצד אחד, שבת שנולדה לו – סמוך לשנת 100 לפסה"נ – הייתה עשויה להינשא לשמעון "המגמגם", שנולד, לפי שחזורנו, כעשר שנים לפניו.

הנחה זו, שכוונת יוספוס בסע' 3 לספר על אשתו של שמעון "המגמגם", ולא על זאת של בנו מתתיהו "בן הפאיוס", מסתברת גם משיקול אחר. בסע' 2 טוען יוספוס שהוא מתייחס על מלכים "מצד האם" (*ἀπὸ τῆς μητρὸς*). בדרך כלל מתרגמים כאילו הכוונה לאמו שלו עצמו (תקרי: "on my mother's side"; יוסה: "Per parte di mia madre") ורואים בכך אי־דיוק, שכן מדובר באמו של אחד מאבות אביו. אולם קשה לחשוב שיוספוס טעה טעות כה גסה, אלא יש להניח שכוונתו לומר שאותו אדם שבחר להתחיל בו, מתתיהו "בן הפאיוס", היה כוהן מצד אביו (שהרי הכהונה עוברת מאב לבן) ומזרע מלכים מצד אמו. כלומר, בתו של יונתן כוהן גדול נישאה לשמעון "המגמגם" והייתה אמו של מתתיהו "בן הפאיוס". וכך גם הגיוני, שהרי כל כוונתו של יוספוס היא להוכיח שאחד מאבותיו התחתן עם בת של החשמונאים; אילו נישאה למתתיהו "בן הפאיוס" לא היה ליוספוס שום צורך להזכיר את שמעון המגמגם.<sup>7</sup>

בתוך: מחקרי יהודה ושומרון, יג [תשס"ד], עמ' 43–50). לריבוי המטבעות של ינאי שנמצאו במצדה ראו: Y. Meshorer, in: *Masada*, I, Jerusalem 1989, p. 71. השתא דאתינן להכא, אוסיף שאפשר שגם הקטע המבודד בקדמוניות היהודים יג, 171–173, המדבר על שלוש הכתות בימי יונתן החשמונאי, אפשר ששובץ במקום שגוי, ושבעצם הוא מכוון לימי ינאי. עובדה היא שאין בידינו ידיעות נוספות על הכתות בימי יונתן בן מתתיהו, ואילו על הכתות בימי ינאי יש ידיעות רבות.

אמנם נכון, יש שני שיקולים סגנוניים המעודדים אותנו לחשוב שיש להבין את סע' 4 כך שמתתיהו "בן הפאיוס" הוא שנשא את בתו של יונתן: (1) אחרי שנזכרו במשפט הראשון שני אנשים, תחילה שמעון ואחר כך מתתיהו, פתיחת המשפט השני בכינוי הרומי *οὗτος* ("הוא") אמורה לכוון לקרוב יותר, כלומר לשני – מתתיהו. אילו רצה יוספוס להתייחס כאן לשמעון, היינו מצפים

<sup>4</sup> כמו שהצעת, לדוגמה, בנוגע לזיהויו של "דרייוש המלך" דווקא כאחרון בשם זה (כלומר דרייוש השלישי) בקדמוניות היהודים יא, 302; ראו ד' שוורץ, בתוך: ספר השומרונים (בעריכת א' שטרן וח' אשל), ירושלים תשס"ב, עמ' 120.

<sup>5</sup> לעדויות השונות על "יונתן" ועל הרגלו של יוספוס ראו: א' וח' אשל וע' ירדני, תרביץ, ס (תשנ"א), עמ' 314.

<sup>6</sup> לסוגיה זו ראו: ט' אילן, ציון, נא (תשמ"ו), עמ' 357–358. כפי שהיא מציינת, היו שהניחו שכוונת יוספוס ליונתן החשמונאי, באמצע המאה השנייה לפסה"נ. לממצאים ולהנחה שהכוונה באמת לינאי ראו: א' נצר, בתוך: יוון ורומא בארץ־ישראל (בעריכת א' כשר, ג' פוקס וא' רפפורט), ירושלים 1989, עמ' 216–219. (אמנם אחר כך העלה נצר ספקות, אך על כל פנים אין הם מקדימים את ראשית הבנייה אלא מאחרים אותה. ראו: E. Netzer, in: *Masada*, III, Jerusalem 1991, pp. 646–649; וכן: ז' משל,



אשר לשלוש הבעיות הנותרות שרשמנו, כולן קשורות לטענת יוספוס שסבו, יוסף, נולד בשנה התשיעית לשלטונה של "אלכסנדרה", שאותה זיהינו עם שלומציון המלכה, כלומר – בשנת 68 לפסה"נ. אילו יכולנו לזהות "אלכסנדרה" מאוחרת יותר ולתת ליוסף זה להיוולד בשנת התשיעית, בעיות ב-ד היו עשויות לבוא על פתרון. אין בידי פתרון המניח ממש את הדעת, אולם אצביע על שתי אפשרויות:

- מדובר באלכסנדרה השנייה, חותנתו של הורדוס, שהומתה בפקודתו בשנת 28 לפסה"נ.<sup>8</sup> אם במקור שעמד לרשות יוספוס נאמר שיוסף נולד "בשנת מותה של אלכסנדרה", ציון זה היה יכול להפוך אצלו, מתוך ההנחה השגויה שמדובר בשלומציון המלכה, ל"שנה התשיעית לשלטונה של אלכסנדרה", שהרי שלומציון אלכסנדרה מלכה רק תשע שנים ואז מתה (קדמוניות היהודים יג, 430).<sup>9</sup>
- מדובר באלכסנדר בן אריסטובולוס השני. אם נאמר במקור "בשנת מות אלכסנדר" זה היה יכול להפוך ל"שנת מות אלכסנדרה" ומכאן כנ"ל, לשנת התשיעית לשלטונה של אלכסנדרה. אלכסנדר נרצח בשנת 49 לפסה"נ.<sup>10</sup>

לפי ההצעה הראשונה נולד סבו של יוספוס בשנת 28 לפסה"נ ולפי השנייה – בשנת 49 לפסה"נ. כל אחת משתי ההצעות האלה הייתה פותרת או לפחות מקלה את שלוש הבעיות האחרונות (ב-ד). אולם ברור גם שההצעות כרוכות בתיקוני נוסח ובהשערות בדבר טעויות של יוספוס. יש להודות אפוא שמטבע הדברים הוא, שכמו שהטקסט של יוספוס איננו מניח את הדעת כאן, כך גם שתי ההצעות האמורות – ולפי שעה אין לי אחרת.<sup>11</sup>

חשמונאית שסירבה להכיר במלכותו של הורדוס ולכן מנתה שנים כאילו משלה בהן אלכסנדרה זו, שהייתה לקראת סוף חייה בכירת בית חשמונאי.

<sup>10</sup> ראו: קדמוניות היהודים יד, 123–125; שירר, היסטוריה, א, עמ' 270; שטרן, יהודה החשמונאית, עמ' 232–233. <sup>11</sup> רדין (ייחוסו של יוספוס, עמ' 196) ביקש לפתור את הבעיה בכך שגרס "של אלכסנדרוס" במקום "של אלכסנדרה", ובכך העמיד את לידת יוסף בשנת התשיעית של ינאי. לפי שחזור זה, אביו של יוסף (מתתיהו הגיבן) נולד בשנתו הראשונה של הורקנוס הראשון והיה כבן ארבעים כשנולד בנו. הפרט האחרון סביר, אולם אם נקבל את השחזור הזה לא נוכל להעלות על הדעת שסבו של מתתיהו הגיבן היה מתאפיין כאדם שחי בימי הורקנוס הראשון. בנוסף, שחזורו של רדין מחייב אותו להניח ששורה אחת או שתיים, ובהן (דור אחד או שניים, נפלון) בין יוסף לבין אביו של יוספוס. חסכוני יותר לוותר על ההגדרה הממוסגרת של יונתן ("הראשון מבני חשמונאי ששירת ככהן גדול, אחיו של שמעון כהן גדול") ולחפש פתרון אחר לשם "אלכסנדרה".

שישתמש ב-ἐκείνος ("ההוא", "הלה"). (2) אילו התכוון יוספוס לומר ששמעון "המגמגם" הוא שנשא את בתו של יונתן, מדוע דחה את אזכורה עד לאחר סיפור לידתו של מתתיהו הפאיוס? במקום להגיד לנו מתי חי שמעון, כמה בנים נולדו לו ושמו של אחד מהם, ורק אז להזכיר את שם אשתו של שמעון, היה יכול להזכיר אותה כבר לפני הלידות, שסוף סוף הייתה שותפה להן. אולם קושיות סגנוניות כאלה אין להן משקל רב, וכנגדן אפשר לציין גם, שפרשנותנו יש לה גם היתרון שהכינוי οὗτος מתייחס לאותו אדם, שמעון, הן בסע' 3, הן בסע' 4 – ההיקרויות היחידות של כינוי זה בכל אילן היחס.

<sup>8</sup> ראו: קדמוניות היהודים טו, 247–251; שירר, היסטוריה, א, עמ' 303; שליט, הורדוס המלך, עמ' 81–82.

<sup>9</sup> בצד האפשרות שמדובר כאן בטעות גרדא (כשהמקור התכוון לשנת מותה של אלכסנדרה השנייה ויוספוס, שטעה בזהותה של אלכסנדרה זו, תרגם את הדברים לשנה התשיעית לשלטונה), הציע מרז מוסטיגמן הצעה אחרת: שהמקור לא רק התכוון לאלכסנדרה השנייה, אלא גם התייחס לשנות שלטונה מתוך עמדה פרו-

## נספח ג

לשמו הרומי של יוספוס: פלאוויוס יוספוס, לא יוספוס פלאוויוס<sup>1</sup>

## ורנר אק

יוספוס היה בין הבודדים ששרדו מהמרד הגדול (66–70 לסה"נ) ואף על פי שהשתתף במאבקים נגד הצבא הרומי לא סיים את חייו באמפיתאטרון או כעבד. אין זה המקום להעריך את הדרך שבה עלה הדבר בידו. מכל מקום הוא הצליח לזכות באמונם ובאהדתם של אספסיאנוס ושל טיטוס בנו, ולבסוף לא רק ששוחרר מן השבי – או שמא יש לומר מן העבדות – אלא גם זכה באזרחות רומית, מה שחייב גם את שינוי שמו.

מאז ימיה המאוחרים של הרפובליקה הרומית שם רומי היה חייב לכלול – כפי שעולה למשל מהנחיות בנוגע למפקדי אוכלוסייה – כמה יסודות: שם קדמי (praenomen), שם משפחה (nomen gentile), שם אב, שם שבט, ולבסוף – שם לוואי (cognomen).<sup>2</sup> כללים אלה חייבו גם זר שזכה באזרחות רומית. היה שכיח מאוד שהאזרח החדש יאמץ את השם הקדמי ואת שם המשפחה של מי שהשיג בעבורו – במישרין או בעקיפין – את האזרחות. לדוגמה, ההיסטוריון תאופנס ממיטלני קיבל אזרחות רומית מגנאיוס פומפיוס ולכן הפך שמו המלא, מן הרגע ההוא, לגנאיוס פומפיוס תאופנס.<sup>3</sup> פלוטארכוס מכיירונאה קיבל כנראה את אזרחותו הרומית בזכות הסנטור והקונסול לשעבר לוקיוס מסטריוס פלורוס, ולכן שמו המלא היה – כפי שאנו למדים מכתובת מדלפי, בין השאר – (לוקיוס) מסטריוס פלוטארכוס.<sup>4</sup> אולם שני המחברים שימרו את השם הקודם כשם לוואי בתוך שמם הרומי החדש.

הוא הדין גם לתושבי האימפריה הזרים שקיבלו את אזרחותם הרומית מקיסרים, כפי שמלמדות העדויות על המוני האנשים ששם המשפחה שלהם היה יוליוס, קלאודיוס, פלאוויוס, אולפיוס, אייליוס או אורליוס. גם הם המשיכו להשתמש בשם הקודם כשם לוואי רומי, למשל הנואם אריסטידס, שמוצאו מהפרובינקיה אסיה, ומאז שזכה באזרחות נקרא פובליוס אייליוס אריסטידס.<sup>5</sup> כלומר, הם נהגו בדיוק כמו עבדים ששוחררו בידי בעליהם הרומאים ואימצו את השמות הקדמיים ושמות המשפחה של בעליהם, בעוד שמם הקודם, כלומר שמם כאשר היו עבדים, הפך לשם לוואי. אולם מעולם לא השתמשו בשם פרטי קודם כשם קדמי רומי.

לפיכך מפתיע מאוד ששמו של יוספוס, אחרי שקיבל אזרחות רומית, מופיע שוב ושוב בספרות המודרנית כ"יוספוס פלאוויוס". וזאת לא רק בחיבורים שבהם אפשר להעניק למחבר המודרני מידה של חירות הדומה לזאת שנטל טאקיטוס לעצמו בהפכו לפעם את סדר השמות של כמה אנשים.<sup>6</sup>

<sup>1</sup> ראו: PIR<sup>2</sup>, P 625 (כאן ולהלן, PIR<sup>2</sup> = המהדורה השנייה 1933 ואילך] של *Prosopographia Imperii Romani* saec. I, II, III – מדריך ביוגרפי לאימפריה הרומית).

<sup>2</sup> ראו: G. [W.] Dittenberger (ed.), *Sylloge inscriptionum*: *graecarum*, II, Hildesheim 1960<sup>4</sup>, no. 829A PIR<sup>2</sup>, P 526

<sup>3</sup> ראו: PIR<sup>2</sup>, A 145. השם המלא מופיע בכתובת אלכסנדרינית: W. Dittenberger (ed.), *Orientalis graeci inscriptiones selectae*, II, Lipsiae 1905, no. 709

<sup>4</sup> ראו בין השאר: טאקיטוס, ספרי השנים א, ח, 4–5 (Gallus Pollionisque) א, יב, 6 (Asinius Messalla Valerius)

<sup>5</sup> תרגום של: Werner Eck, "Flavius Iosephus, nicht Iosephus Flavius", *SCI*, 19 (2000), pp. 281–283

<sup>6</sup> הפרסום כאן הוא ברשותם האדיבה של עורכי *SCI* ובברכת המחבר, המשמש פרופסור להיסטוריה עתיקה באוניברסיטת קלן, גרמניה. התרגום, וההערות בסוגריים מרובעים, מאת דניאל שוורץ. תודה לפרופ' חנה כותן על הערותיה לטיוטת התרגום.

<sup>7</sup> ראו *Tabula Heracleensis*, שורות 146–147 (M. Crawford, *Roman Statutes*, I, London 1996, p. 368

והשוו שם, עמ' 389): *eorum nomina praenomina patres aut patronos tribus cognomina*



אנו מוצאים היום את הסדר הזה, "יוספוס פלאוויוס", גם במקומות שנראה בהם כי המחבר המודרני מניח שזהו אכן הסדר הנכון והמתאים של שמו. לדוגמה, בלקסיקון גרמני על סופרים עתיקים שהופיע בזמן האחרון, יוספוס רשום כ"יוספוס פלאוויוס".<sup>7</sup> וכך גם בכותרת המשנה של ספר שהתפרסם בזמן האחרון: "המסמכים היווניים והרומיים המצוטטים על ידי יוספוס פלאוויוס".<sup>8</sup> ואפשר היה להביא עוד דוגמאות רבות לשימוש בצורת השם הזו בספרות המודרנית.<sup>9</sup>

סדר זה, "יוספוס פלאוויוס", מניח – או לפחות רומז – שיוספוס השתמש בשמו הקודם, יוספוס, כשם קדמי רומי – שימוש המניח, בשוגג, קיומה של הקבלה בין שיטת השמות המודרנית, שיש בה שמות פרטיים ושמות משפחה, לשיטה הרומית. אבל הקבלה כזאת מטעה. שהרי כבר בתקופה שאנו עוסקים בה איבד השם הקדמי הרומי את משמעותו כשם פרטי;<sup>10</sup> תפקיד זה עבר לשם הלוואי – וזהו תפקידו של השם "יוספוס". ואילו "טיטוס" היה שמו הקדמי הרומי של יוספוס<sup>11</sup> – כמו של המוני האזרחים החדשים והעבדים המשוחררים שקיבלו את אזרחותם הרומית מאחד הקיסרים הפלאוויים. על יוספוס לא חלו כללים שונים מאלה שחלו על כלל נתיני האימפריה הרומית. אמנם אין עדות ישירה על שמו הקדמי,<sup>12</sup> אבל לפי ידיעותינו על אודות המבנה של שמות רומיים אין שום מקום לספק סביר בכך ששמו הרומי המלא היה T(itus) Flavius Iosephus. ואילו "יוספוס פלאוויוס" אינו אלא שם מדומה, ואין שום הצדקה שימשיך להופיע בחיבורים מדעיים. הוא היה אזרח רומי וכך גם נתפס בעת ההיא; לדוגמה, באפולוגיה "אוקטוויוס" מאת מינוקיוס פליקס או ב"תולדות הכנסייה" של אוסביוס.<sup>13</sup> גם אין מקום להפוך את שמו מתוך מחאה על שעבוד העם היהודי בידי רומא. הרי יוספוס עצמו קיבל בלי פקפוק את תוצאות המרד הגדול של 66–70: <sup>14</sup> יהודה נהייתה רומית ממש כמו שמו של יוספוס.

C. M. Lehmann & K. G. Holum, *The Greek and Latin Inscriptions of Caesarea Maritima*, Boston 2000, no. 3, pp. 36–37. ספק רב – דווקא בשל השם הקדמי מרקוס – שאיש זה [או אביו] קיבל את אזרחותו מאחד הקיסרים הפלאוויים.

<sup>12</sup> רק שם המשפחה ושם הלוואי מתועדים; ראו: *PIR*<sup>2</sup>, F 293, ובמראי המקומות הרשומים שם.

<sup>13</sup> מינוקיוס פליקס, אוקטוויוס לג, 4: "קראו את ספריהם (של היהודים) או – אם אתה מעדיף לפסוח על העתיקים ולקרוא רומאים – את יוספוס או אנטוניוס יוליאנוס; אוסביוס, תולדות הכנסייה א, ה, 3. [לדברי מינוקיוס פליקס ראו: שטרן, מחברים, א, עמ' 460–461; וראו הדיון שם בנוסח של משפט זה ובהשלכותיו.]

<sup>14</sup> H. R. Moehring, "Joseph ben: למשל: Matthia and Flavius Iosephus", in: *ANRW*, II/21.2, Berlin & New York 1984, pp. 912ff.

(Asinii patris); יב, 5 (Gallum Asinium). רונאלד סיים (Syme) הצביע פעמים מספר על תופעה זו.

<sup>7</sup> Metzler-Lexikon antiker Autoren (ed. O. Schütze), Stuttgart 1997, p. 364. בדומה: הערך על "דיו קאסיוס" [שהיה צריך להיות: "קאסיוס דיו"], שם, עמ' 205.

<sup>8</sup> בן-זאב, זכויות היהודים.

<sup>9</sup> [כאן מופיעה במקור רשימה של מראי מקום לכותרים בשפות שונות. ברשימה הביבליוגרפית של ספר זה ראו, לדוגמה, פלוסר, יוספוס; וכן שטרן, ח"י.]

<sup>10</sup> במידה ניכרת משום שמספר השמות הקדמיים היה הרבה יותר מדי קטן.

<sup>11</sup> בכך אין לפקפק, אף על פי שאין עדות ישירה; ראו: *PIR*<sup>2</sup>, F 293. מסיבה זו יש לוותר גם על ההצעה, שהועלתה פה ושם, לראות במרקוס פלאוויוס אגריפס, המתועד בכתובת מקיסריה, בנו של יוספוס. ראו: דסאן, כתובות נבחרות, ב/1, מס' 7206 = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, III, Supplementum 4–5, no. 12082 =

## נספח ד

## "יהודייה" או "אישה מארץ יהודה"? לתרגומו של סעיף 427

הדרך שבה מציג יוספוס את אישתו האחרונה (זאת שנשארה עמו) מדגימה היטב כיצד מלאכת התרגום עשויה להיות מורכבת ולגרור השלכות מפתיעות. על אישה זו מספר יוספוס כדלקמן:

Μετὰ ταῦτα ἡγαγόμεν γυναικα

1. κατωκηκυῖαν μὲν ἐν Κρήτῃ

2. τὸ δὲ γένος Ἰουδαίαν

3. γονέων εὐγενεστάτων καὶ τῶν κατὰ τὴν χώραν ἐπιφανεστάτων

4. ἥθει πολλῶν γυναικῶν διαφέρουσας, ὡς ὁ μετὰ ταῦτα βίος αὐτῆς ἀπέδειξεν.

כלומר, הוא נשא אישה, והוא מתאר אותה בארבעה אופנים. אין בעיה בתרגומו של הרביעי: "והיא עלתה על נשים רבות באופייה, כפי שהראה המשך חייה". אבל אשר לשלושת הראשונים, הנוגעים כולם למוצאה של האישה וקשורים אפוא זה בזה, נחלקים המתרגמים לשני מחנות.

הדרך הוותיקה והרווחת היא לתרגם את הפועל κατωκηκυῖαν במובן "להתגורר", כך שהפרט הראשון מכוון למקום מגורים והשני, τὸ δὲ γένος Ἰουδαίαν, נוגע לייחוס משפחתי: האישה הייתה בעבר תושבת כרתים והתייחסה על משפחה יהודית. לפי גישה זו, הפריט השלישי ממשיך את השני ומוסיף ש"הוריה היו בעלי ייחוס טוב ביותר ומן האנשים הנכבדים ביותר בארץ (ההיא)". כך תרגמתי את הקטע: "אחר כך נשאתי אישה שישבה אמנם בכרתים, אבל הייתה יהודייה מלידה והוריה היו בעלי ייחוס טוב ביותר ומן האנשים הנכבדים ביותר בארץ (ההיא)", וכך תרגמוהו מתרגמים רבים ובהם שטיין, פלטיא, מיליאריו וזיגרט.

ואולם בשנים האחרונות הציעו שי"ד כהן וס' מייסון לתרגם את הפועל במובן של "להתיישב", כלומר להתחיל לגור במקום חדש, ואת הפרט השני במובן ש"מוצאה מארץ יהודה", כך:

**Cohen:**<sup>1</sup> Afterwards, I [Josephus] married a woman, a Judaeen by birth, who had settled in Crete. She came of very distinguished parents, indeed the most notable people in that country.

**Mason:**<sup>2</sup> I took for myself a woman who, though she had settled in Crete, was by ancestry a Judean, of parents who were the most noble and most distinguished in that region...

אלה שתי אפשרויות עקיבות: האחת תופסת את הפועל באופן שאין בו רמז למעבר ממקום מגורים קודם ותופס Ἰουδαίαν באופן שאכן אינו רומז למקום כלשהו, ואילו האחרת, הרואה כאן מקרה כמו קדמוניות יח, 196,<sup>3</sup> מתרגמת את הפועל באופן הרומז למגורים קודמים במקום אחר ומוצאת את המקום האחר ההוא בכינוי Ἰουδαίαν.<sup>4</sup>

בהנחה ש"יהודי" פירושו "איש ארץ יהודה". וראו לסוגיה זו בהערה 52 לתרגום.

<sup>4</sup> יש גם תרגומים המציעים אפשרויות מעורבות, כשתרגומי הפועל והזיהוי היהודי מצביעים לכיוונים שונים. לדוגמה, תקרי, ח"י, עמ' 157: Afterwards I married a woman of Jewish extraction who had settled in Crete

<sup>1</sup> ראו: שי"ד כהן, בתוך: פרנטה-סיברס, יוספוס ותולדות התקופה, עמ' 36.

<sup>2</sup> S. Mason, *Life of Josephus: Translation and Commentary* (Boston & Leiden: Brill, 2003), p. 170

<sup>3</sup> שם נאמר שאגריפס היה "יהודי לפי ה-genos שלו ומן האנשים המכובדים ביותר (בארץ) ההיא". כפי שהדגיש כהן (לעיל, הערה 1, עמ' 34), ברור שהסיפא מובן רק



בבואנו לשקול איזו אפשרות לבחור, ניכרים השיקולים הבאים בזכות התרגום הרווח:

א. יוספוס משתמש בפועל κατοικέω פעמים רבות בחיי יוסף, וחופץ ממקרה זה אין אפילו מקום אחד שבו עולה על הדעת לחשוב על "התיישבות" ועל מקום קודם אחר. תמיד מדובר במגורים במקום הנזכר בלבד (ראו סעיפים 25, 27, 31, 55, 74, 81, 97, 104, 115, 123, 124, 132, 155, 203).

ב. גם באופן כללי יותר, נראה שהמובן של התיישבות, שרווח ביוונית הקלאסית, נדיר למדי בתקופה ההלניסטית והרומית.<sup>5</sup>

ג. המילה γένος מכוונת באופן מילולי ורגיל לא למקום מוצא אלא לייחוס משפחתי – אצל יוספוס<sup>6</sup> ובאופן כללי.<sup>7</sup> ומובן משפחתי זה מתבקש במיוחד במקרה כמו זה, שמיד אחריו מדובר בהוריה של האישה, ונאמר עליהם, תוך שימוש באותו השורש, שהם בין הנכבדים ביותר (εὐγενεστάτων). ברור שזה מתייחס לייחוס המשפחתי ולא למקום מוצאם.

ד. אילו הייתה הכוונה שהאישה "התיישבה" בכרתים, ורק אחר כך נזכרו הוריה, פירושו של דבר היה שהאישה היגרה בגפה, בלי הורים או בעל.<sup>8</sup> לפי מושגי העת העתיקה היה בכך הטלת דופי ברמתה המוסרית של האישה. אבל ברור מהמשך המשפט, שכוונת יוספוס דווקא להלל את מידותיה של האישה הזאת, כמו שברור מסעיפים 414 ו-426 שחשוב ליוספוס להדגיש את הסטנדרטים הגבוהים שלו בנוגע לנשים.

ה. הגדרת הוריה כ"נכבדים ביותר בארץ (ההיא)" תהיה דו־משמעית אם המשפט מתייחס לפני כן לא רק לכרתים אלא גם לארץ יהודה. ככלל עלינו להעדיף תרגומים המניחים שהטקסט ברור.

חמשת השיקולים האלה מלמדים כולם שיש לתרגם כפי שתרגמנו, וכפי שנהוג. אמנם יש שני שיקולים העלולים להיראות, במבט ראשון, כאילו יש בהם כדי לתמוך בתרגום האחר, אבל נראה שאין בהם ממש:

א. הפועל κατακαυῖαν בא בפרפקטום, מה שמלמד על פעולה שהושלמה בעבר. בתור שכזה היה אפשר לחשוב שמדובר כאן בפעולה המושלמת של התיישבות (העתקת מקום מגורים), ולא במגורים, שהוא מצב ממושך. ואולם יש להבין שהאישה עברה לרומא לרגל נישואיה ליוספוס (או אף לפני כן), כך שמנקודת המבט של יוספוס מגוריה בכרתים היו נחלת העבר.

ב. יוספוס קושר את דבריו על כרתים לדבריו על כך שהאישה יהודייה באמצעות מילות ההנגדה... μὲν δέ ("מצד אחד... מצד שני"), מה שמשתקף בתרגומים של כהן ומייסון כהנגדה ברורה בין מקום מגוריה (כרתים) למקום מוצאה (יהודה).<sup>9</sup> קשה יותר לפרש את ההנגדה הזאת אם אין מוצאים ב-Ἰουδαίαν רמז לארץ יהודה. ואולם יש לציין שההנגדה שמיליות אלה יוצרות אינה חריפה דווקא, ולעתים אין בה אלא כדי להפריד בין פריטים שונים ברשימה; כך לדוגמה, בסעיף הבא (428) יוספוס משתמש באותן מיליות רק כדי ליצור את המעבר בין דבריו על משפחתו לדבריו על יחסיו עם הקיסרים;<sup>10</sup> וכך, לדוגמה

<sup>5</sup> השוו: מילון LJS, עמ' 928, המראה היטב את השימוש הקלאסי בפועל זה במובן של "להתיישב"; לדנקר, מילון, עמ' 534, המראה שביוונית בת ימי יוספוס המובן של "להתגורר" כמעט בלעדי. וכך היה, למעשה, גם 250 שנה לפני זמנו של יוספוס. ראו: A. Mauersberger, *Polybios*, *Lexikon*, I/3, Berlin 1966, 1361–1362.

<sup>6</sup> ראו: תקרי, מילון, עמ' 112. את הצירוף *to genos*, כמו בסעיף 427, הוא מתרגם "by race (by birth)".

<sup>7</sup> ראו: דנקר, מילון, עמ' 194, וכן מאורסברגר (לעיל, הערה 5), א/1, טורים 372–373.

<sup>8</sup> אני מודה לס' מייסון, אשר הצביע על שיקול זה בהתכתבות בינינו בנושא הזה.

<sup>9</sup> "The woman's Judaean-ness is offset by her residence in Crete" (כהן [לעיל, הערה 1], עמ' 36).

<sup>10</sup> וראו לדוגמה תרגומו של מייסון (ח", עמ' 170): הוא אינו מתרגם כלל את המיליות האלה, אלא רק משקף

<sup>5</sup> השוו: מילון LJS, עמ' 928, המראה היטב את השימוש הקלאסי בפועל זה במובן של "להתיישב"; לדנקר, מילון, עמ' 534, המראה שביוונית בת ימי יוספוס המובן של "להתגורר" כמעט בלעדי. וכך היה, למעשה, גם 250 שנה לפני זמנו של יוספוס. ראו: A. Mauersberger, *Polybios*, *Lexikon*, I/3, Berlin 1966, 1361–1362.

<sup>6</sup> ראו: תקרי, מילון, עמ' 112. את הצירוף *to genos*, כמו בסעיף 427, הוא מתרגם "by race (by birth)".

<sup>7</sup> ראו: דנקר, מילון, עמ' 194, וכן מאורסברגר (לעיל, הערה 5), א/1, טורים 372–373.

<sup>8</sup> אני מודה לס' מייסון, אשר הצביע על שיקול זה בהתכתבות בינינו בנושא הזה.

<sup>9</sup> "The woman's Judaean-ness is offset by her residence in Crete" (כהן [לעיל, הערה 1], עמ' 36).

<sup>10</sup> וראו לדוגמה תרגומו של מייסון (ח", עמ' 170): הוא אינו מתרגם כלל את המיליות האלה, אלא רק משקף

אחרת, בסעיף 180, המיליות האלה מסמנות את מינויו של פקיד חדש במקום קודמו. והנה ברור, כאמור, מסעיפים 414 ו-426, שחשוב ליוספוס להדגיש את הסטנדרטים שלו לגבי נשותיו, ולכן ברור שיוספוס היה רוצה לספר לנו לא רק שאישתו מכרתים, אלא גם שהיא יהודייה מלידה – עובדה שאינה מובנת מאליה, מאחר שכרתים לא הייתה ידועה כמרכז יהודי חשוב.<sup>11</sup> לכן אין פלא בכך, שאחרי שסיפר לנו עליה שהיא הייתה בעבר תושבת כרתים, הוא הוסיף: "ואילו" מבחינת משפחתה – היא הייתה יהודייה מלידה. כל יהודי דתי, המספר לאחרים שנשא אישה ממקום שאינו נחשב מרכז יהודי, עשוי לחוש צורך דומה להניח את דעת שומעיו בדבר יהדותה של אישתו.

אותן באמצעות פתיחת פסקה חדשה אחרי המילים <sup>11</sup> ראו הערה 451 לתרגום. הראשונות של הסעיף.



## נספח ה

### יהודה ורומא במאה הראשונה לסה"נ – לוח כרונולוגי

- 4 לפסה"נ מות הורדוס; אוגוסטוס מחלק את ממלכתו בין שלושה מבני הורדוס:
- ארכלאוס – אתנארך של עיקר הממלכה (יהודה, שומרון ואדום)
  - פיליפוס – טטרארך של הבשן, הטרכון, החורן והגולן
  - הורדוס אנטיפס – טטרארך הגליל ועבר־הירדן היהודי
- 6 לסה"נ – הגליית ארכלאוס; כינון שלטון רומי פרובינקיאלי ישיר בשטחיו
- 14 – מות אוגוסטוס קיסר
- 14-37 – טיבריוס קיסר
- 19 – הורדוס אנטיפס מייסד את טבריה
- 19 (?26)<sup>1</sup> – פונטיוס פילאטוס נציב יהודה
- 30 (?33)<sup>2</sup> – צליבת ישו הנוצרי
- 34 – מות פיליפוס בן הורדוס; סיפוח זמני של שטחיו לפרובינקיה סוריה
- 37-41 – גאיוס קליגולה קיסר
- 37 – גאיוס ממליך את אגריפס הראשון על שטחי פיליפוס
- 37 – לידת יוספוס
- 39 – הגליית הורדוס אנטיפס; גאיוס מוסיף את שטחיו לממלכת אגריפס הראשון
- 39-41 – פרשת "צלם בהיכל", עד רצח קליגולה (ינואר 41)
- 41-54 – קלאודיוס קיסר
- 41 – קלאודיוס ממליך את אגריפס הראשון על כל ארץ־ישראל
- 44 – כינון שלטון פרובינקיאלי בכל ארץ־ישראל לאחר מות אגריפס הראשון
- 50 (?) – קלאודיוס ממליך את אגריפס השני על כלקיס שבלבנון
- 53 – קלאודיוס לוקח את כלקיס מאגריפס השני וממליכו בתמורה על שטחי פיליפוס
- 54-68 – נרון קיסר
- קיץ 66 – ראשית המרד הגדול
- נובמבר 66 – כישלון המסע של קסטיוס גאלוס; כינון ממשלה יהודית
- אביב 67 – אספסיאנוס וצבאו מתחילים את מסעם מפטולמאס (עכו) מזרחה
- תמוז 67 – נפילת יודפת
- תשרי 67 – נפילת גמלא
- 68-69 – "שנת ארבעת הקיסרים"
- 69-79 – אספסיאנוס קיסר
- אביב 70 – ראשית המצור של ירושלים
- אב-אלול 70 – חורבן הבית והעיר

<sup>1</sup> ראו: ד' שוורץ, מחקרים, 182-201 (בעברית: ציון, מח <sup>2</sup> ראו: ריזנר, ראשית ימי פאולוס, עמ' 35-58. [תשמ"ג], עמ' 325-345).

אביב 71 – יוספוס נוסע לרומא עם טיטוס

73 (?74)<sup>3</sup> – כיבוש מצדה

81-79 – טיטוס קיסר

96-81 – דומיטיאנוס קיסר

98-96 – נרווה קיסר

117-98 – טריאנוס קיסר

<sup>3</sup> ראו: כותן, נפילת מצדה.



## ביבליוגרפיה וקיצורים

*AJP – American Journal of Philology*

*ANRW – Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*

*BAR – Biblical Archaeology Review*

*ESI – Excavations and Surveys in Israel*

*IEJ – Israel Exploration Journal*

*JGS – Journal of Glass Studies*

*JJS – Journal of Jewish Studies*

*JQR – Jewish Quarterly Review*

*JRA – Journal of Roman Archaeology*

*JSJ – Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic and Roman Period*

*JTS – Journal of Theological Studies*

*LCL – Loeb Classical Library*

*NTS – New Testament Studies*

*RRJ – Review of Rabbinic Judaism*

*SCI – Scripta Classica Israelica*

*ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*

אבי־יונה, גאוגרפיה היסטורית

מ' אבי־יונה, גיאוגרפיה היסטורית של ארץ־ישראל למן שיבת־ציון ועד ראשית הכיבוש הערבי, ירושלים תשמ"ד

אבי־יונה, ייסוד טבריה

M. Avi-Yonah, "The Foundation of Tiberias", *IEJ*, 1 (1950), pp.160–169

אביעם, ביצורי יוסף

מ' אביעם, "על תפקידם וזיהויים של ביצורי יוסף בן־מתתיהו בגליל", קתדרה, 28 (תמוז תשמ"ג), עמ' 33–46

אביעם, בית חשמונאי בגליל

מ' אביעם, "בית חשמונאי בגליל", בתוך: ימי בית חשמונאי (בעריכת ד' עמית וח' אשל), ירושלים תשנ"ו, עמ' 251–260

אביעם, יהודים, פגאנים ונוצרים

M. Aviam, *Jews, Pagans and Christians in the Galilee*, Rochester 2004

אביעם, יודפת

מ' אביעם, "יודפת – חשיפתה של עיר יהודית בגליל מימי הבית השני והמרד הגדול", קדמוניות, לב (1999), עמ' 92–101

אביעם, קרבות יודפת וגמלא

M. Aviam, "The Archaeological Illumination of Josephus' Narrative of the Battles at Yodfat and Gamla", *Making History: Josephus and Historical Method* (ed. Z. Rodgers), Leiden 2007, pp. 372–384

אביעם-ריצ'רדסון, הגליל

'עמ' M. Aviam & P. Richardson, "Josephus' Galilee in Archaeological Perspective" בתוך: מייסון, ח"י, עמ' 201-177

אדוורדס, דת וחברה

D. R. Edwards (ed.), *Religion and Society in Roman Palestine: Old Questions, New Approaches*, New York 2004

אדוורדס, חורבת קנה

D. R. Edwards, "Khirbet Qana: From Jewish Village to Christian Pilgrim Site". *The Roman and Byzantine Near East*, III (ed. J. H. Humphrey), Portsmouth, Rhode Island 2002, pp. 101-132

אדן-ביוביץ, כלי חרס

D. Adan-Bayewitz, *Common Pottery in Roman Galilee: A Study of Local Trade*, Ramat Gan 1993

אדן-ביוביץ ואביעם, יודפת ויוספוס

D. Adan-Bayewitz & M. Aviam, "Iotapata, Josephus, and the Siege of 67: Preliminary Report on the 1992-94 Seasons", *JRA*, 10 (1997), pp. 131-165

אדקינז, חטטנות

A. W. H. Adkins, "Polupragmosune and 'minding one's own business': A Study in Greek Social and Political Values", *Classical Philology*, 71 (1976), pp. 301-327

אודו, העמק הגדול

F. E. Udoh, "Jewish Antiquities XIV. 205, 207-08 and 'the Great Plain'", *Palestine Exploration Quarterly*, 134 (2002), pp. 130-143

אולסון וצטרהולם, בית הכנסת העתיק

B. Olsson & M. Zetterholm (ed.), *The Ancient Synagogue: From Its Origins until 200 C.E.*, Stockholm 2003

אטריג', פירוש המקרא

H. A. Attridge, *The Interpretation of Biblical History in the Antiquitates Judaicae of Flavius Josephus*, Missoula, Montana 1976

איזק, אדמת יהודים

ב' איזק, "אדמת יהודים בפרובינקיה יודיאה לאחר שנת 70 לספירה", בתוך: אדם ואדמה בארץ-ישראל (בעריכת א' אופנהיימר, א' כשר וא' רפפורט), ירושלים תשמ"ו, עמ' 87-94.

אילן, ילוד אישה

T. Ilan, "'Man Born of Woman...' (Job 14:1): The Phenomenon of Men Bearing Metronymes at the Time of Jesus", *Novum Testamentum*, 34 (1992), pp. 23-45

אילן, לקסיקון השמות

T. Ilan, *Lexicon of Jewish Names in Late Antiquity, Part I: Palestine 330 BCE - 200 CE*, Tübingen 2002

אילן, נשים יהודיות

T. Ilan, *Jewish Women in Greco-Roman Palestine: An Inquiry into Image and Status*, Tübingen 1995

אילן, שילוב נשים

T. Ilan, *Integrating Women Into Second Temple History*, Tübingen 1999

אילן ודמתי, מרות

צ' אילן וע' דמתי, מרות - הכפר היהודי הקדום, תל-אביב תשמ"ח

אפטוביצר, פוליטיקה

V. Aptowitzer, *Parteipolitik der Hasmonäerzeit im rabbinischen und pseudoepigraphischen Schrifttum*, Wien 1927

אפלבאום, קשתי זאמארים

ש' אפלבאום, "קשתי זאמארים", מחקרים בתולדות עם-ישראל וארץ-ישראל לזכר צבי אבנרי (בעריכת ע' גלבע, א' רפפורט וע' שוחט), חיפה תש"ל, עמ' 78-89.



- ארכאולוגיה ואמונה  
*What Has Archaeology to do with Faith?* (ed. J. Charlesworth & W. Weaver), Valley Forge 1992
- ארכאולוגיה והגליל  
*Archaeology and the Galilee: Texts and Contexts in the Greco-Roman and Byzantine Periods* (ed. D. R. Edwards & C. T. McCollough), Atlanta 1997
- ארץ צפון  
 ארץ צפון – קובץ מאמרים בארכיאולוגיה של הגליל (בעריכת צ' גל), ירושלים 2002
- באומבך, יוספוס על הפרושים  
 G. Baumbach, *Die Pharisäersdarstellung des Josephus: propharisäisch oder antipharisäisch?* (Franz-Delitzsch-Vorlesung 1996), Münster 1997
- באומגרטן, חבורות  
 A. Baumgarten, "Graeco-Roman Voluntary Associations and Ancient Jewish Sects", in: *Jews in a Graeco-Roman World* (ed. M. Goodman), Oxford 1998, pp. 93–111
- בורמן, נסיעת יוספוס  
 M. Bohrmann, "Le voyage à Rome de Flavius Josèphe (*Vita* 13–16)", in: *Internationales Josephus-Kolloquium Brüssel 1998* (ed. J. U. Kalms & F. Siegert), Münster 1999, pp. 222–229
- ביטנהרד, דקפוליס  
 H. Bietenhard, "Die syrische Dekapolis von Pompeius bis Trajan", *ANRW*, II/8 (1977), pp. 220–261
- ביירוולד, יוספוס בגליל  
 A. Baerwald, *Josephus in Galiläa: Sein Verhältniss zu den Parteien insbesondere zu Justus von Tiberias und Agrippa II.*, Breslau 1877
- בילדה, סיבות המלחמה  
 P. Bilde, "The Causes of the Jewish War According to Josephus", *JSJ*, 10 (1979), pp. 179–202
- בילדה, פלאוויוס יוספוס  
 P. Bilde, *Flavius Josephus Between Jerusalem and Rome: His Life, His Works, and their Importance*, Sheffield 1988
- בן דוד, היישוב היהודי בגולן  
 ח' בן דוד, היישוב היהודי בגולן בתקופת המשנה והתלמוד לאור ממצאי הסקר הארכיאולוגי בגולן התחתון, (מחקרי גולן, א), קצרין תשס"ו
- בן-זאב, זכויות היהודים  
 M. Pucci Ben Zeev, *Jewish Rights in the Roman World: The Greek and Roman Documents Quoted by Josephus Flavius*, Tübingen 1998
- בראונד, רומא ומלכים ידידים  
 D. Braund, *Rome and the Friendly King: The Character of the Client Kingship*, London, Canberra & New York 1984
- בר"ג, גבע וגבע פרשים  
 ד' בר"ג, "גבע וגבע פרשים", בתוך: מזר, גבע, עמ' 4–12
- בר"ג, כפר אתא  
 ד' בר"ג, "כפר אתא – 'המבצר החסר' של יוסף בן מתתיהו", ארץ-ישראל, טו (תשמ"א), עמ' 391–395
- ברגר, מילון  
 A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953
- ברזנו, יוסטוס  
 A. Barzanò, "Giusto de Tiberiade", *ANRW*, II.20/1 (1987), pp. 337–358
- ברטלט, יהודים בערי יוון ורומא  
 J. R. Bartlett (ed.), *Jews in the Hellenistic and Roman Cities*, London 2002

- בר־כוכבא, מצודות יוספוס  
 B. Bar-Kochva, "Notes on the Fortresses of Josephus in Galilee", *IEJ*, 24 (1974), pp. 108–116
- ברלין, גמלא  
 A. M. Berlin, *Gamla I: The Pottery of the Second Temple Period – The Shmarya Gutmann Excavations, 1976–1989*, Jerusalem 2006
- ברלין, חיים לפני המרד  
 A. M. Berlin, "Jewish Life Before the Revolt: The Archaeological Evidence", *JSJ*, 36 (2005), pp. 417–470
- ברלין-אוברמן, המרד הראשון  
 A. M. Berlin & J. A. Overman (eds.), *The First Jewish Revolt: Archaeology, History, and Ideology*, London & New York 2002
- גודמן, מדינה וחברה  
 M. Goodman, *State and Society in Roman Galilee, A.D. 132–212*, Totowa 1983
- גוויג'ארו, המשפחה  
 S. Guijarro, "The Family in the First-Century Galilee", in: *Constructing Early Christian Families* (ed. H. Moxnes), London 1997, pp. 42–65
- גוטמן, גמלא  
 ש' גוטמן, גמלא – החפירות בשלוש העונות הראשונות, תל-אביב 1981
- ג'ונס, דומיטיאנוס  
 B. W. Jones, *The Emperor Domitian*, London & New York 1992
- ג'ונס, טיטוס  
 B. W. Jones, *The Emperor Titus*, London, Sydney & New York 1984
- ג'ונס, כרונולוגיה  
 C. P. Jones, "Towards a Chronology of Josephus", *SCI*, 21 (2002), pp. 113–122
- ג'ונס, עיור  
 A. H. M. Jones, "The Urbanization of Palestine", *Journal of Roman Studies*, 21 (1931), pp. 78–85
- גלצר, ח"י  
 M. Gelzer, "Die Vita des Josephos", *Hermes*, 80 (1952), pp. 67–90
- גנוזה, חלומות  
 R. K. Gnuse, *Dreams and Dream Reports in the Writings of Josephus: A Traditio-Historical Analysis*, Leiden, New York & Köln 1996
- ג'נסן, הורדוס אנטיפס  
 M. H. Jensen, *Herod Antipas in Galilee*, Tübingen 2006
- גפני, יוספוס ומקבים א  
 י' גפני, "לדרכי שימושו של יוספוס בספר מקבים א", ציון, מה (תש"ם), עמ' 81–95
- גרוס, דקדוק  
 C. D. Gross, "A Grammar of Josephus' 'Vita'", unpublished PhD Dissertation, Duke University, 1988
- גריזי, התאבדות  
 Y. Grisé, *Le suicide dans la Rome antique*, Montréal & Paris 1982
- דלמאן, אתרים ודרכים  
 G. Dalman, *Sacred Sites and Ways: Studies in the Topography of the Gospels*, London 1935
- דן, יוסטוס  
 י' דן, "יוסף בן מתתיהו ויוסטוס מטבריה", בתוך: יוסף בן מתתיהו: היסטוריון של ארץ-ישראל בתקופה ההלניסטית והרומית (בעריכת א' רפפורט), ירושלים תשמ"ג, עמ' 57–78



- דנקר, מיטיב  
F. W. Danker, *Benefactor: Epigraphic Study of a Graeco-Roman and New Testament Semantic Field*, St. Louis 1982
- דנקר, מילון  
F. W. Danker (ed.), *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, Chicago & London 2000<sup>3</sup>
- דסאו, כתובות נבחרות  
H. Dessau (ed.), *Inscriptiones Latinae Selectae*, I, Berlin 1892
- דרינר, מחקרים  
H. Drüner, *Untersuchungen über Josephus*, Diss. Marburg 1896
- דרקסלר, מחקרים  
H. Drexler, "Untersuchungen zu Josephus und zur Geschichte des jüdischen Aufstandes 66–70", *Klio*, 19 (1925), pp. 277–312
- האחחא"י  
האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ-ישראל, א-ד (בעריכת א' שטרן), ירושלים 1992
- האטה, תקופות עלומות  
G. Hata, "Imagining Some Dark Periods in Josephus' Life" בתוך: פרנטה-סיברס, יוספוס ותולדות התקופה, עמ' 328–309
- האלאנד, חוקי ישראל  
G. Haaland, "Jewish Laws for a Roman Audience: Toward an Understanding of Contra Apionem", in: *Internationales Josephus-Kolloquium Brüssel 1998* (ed. J. U. Kalms & F. Siegert), Münster 1999, pp. 282–304
- הד, תולדות המטבעות  
B. V. Head, *Historia Numorum: A Manual of Greek Numismatics* (new ed.), Oxford 1911
- הוהנר, הורדוס אנטיפס  
H. W. Hoehner, *Herod Antipas*, Cambridge 1972
- הולאדי, פרגמנטים  
C. R. Holladay, *Fragments from Hellenistic Jewish Authors, I: Historians*, Chico, California 1983
- הורסלי, ארכאולוגיה, היסטוריה וחברה  
R. A. Horsley, *Archaeology, History and the Society in Galilee: The Social Context of Jesus and the Rabbis*, Valley Forge 1996
- הורסלי, הגליל – היסטוריה ופוליטיקה  
R. A. Horsely, *Galilee: History, Politics, People*, Valley Forge 1995
- הלם, ביקורת על לאקיר  
R. Helm, *Philologische Wochenschrift*, 41 (1921), cols. 481–493, 505–516
- המפרי, קרקסאות  
J. H. Humphrey, *Roman Circuses–Arenas for Chariot Racing*, London 1986
- הנגל, הקנאים  
M. Hengel, *The Zealots*, Edinburgh 1989
- הנזן, ביקורת נוסח  
G. C. Hansen, "Textkritisches zu Josephus", in: *Internationales Josephus-Kolloquium Münster 1997* (ed. F. Siegert & J. U. Kalms), Münster 1998, pp. 144–158
- ובסטר, הצבא הרומי  
G. Webster, *The Roman Imperial Army of the First and Second Centuries A.D.*, Totowa, New Jersey 1985<sup>3</sup>

ובר, גדרה שבדקפוליס

T. Weber, "Gadara of the Decapolis: Tiberiade Gate, Qanawat el-Far'oun and Bait Rusan: Achievements in Excavation and Restoration at Umm Qais 1989–1990", in: *The Near East in Antiquity*, II (ed. S. Kerner), Amman 1991, pp. 123–133

ובר, גדרה

T. M. Weber, *Gadara – Umm Qēṣ, I*, Wiesbaden 2002

ויבר, אפאפרודיטוס

P. R. C. Weaver, "Epaphroditus, Josephus, and Epictetus", *Classical Quarterly*, 44 (1994), pp. 468–479

וייס, אימוץ החידוש

Z. Weiss, "Adopting a Novelty: The Jews and the Roman Games in Palestine", in: *The Roman and Byzantine Near East: Recent Archaeological Research*, II (ed. J. H. Humphrey), Portsmouth, Rhode Island 1999, pp. 23–49

וייס, הגליל

ז' וייס, "הגליל במאה הראשונה" בתוך הכרך הנוכחי

וייס, טבריה וציפורי

ז' וייס, "טבריה וציפורי במאה הראשונה לסה"נ: טופוגרפיה עירונית ומפעלי הבנייה של הורדוס אנטיפס בגליל", קתדרה, 120 (תמוז תשס"ו), עמ' 11–32

וייס, תרבות הבידור

ז' וייס, "תרבות הבידור ומבני הבידור להמונים בארץ ישראל הרומית והשתקפותם במקורות חז"ל", א–ב, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ד

וייס ונצר, חפירות

ז' וייס וא' נצר, "חפירות משלחת האוניברסיטה העברית בציפורי בשנים 1992–1996", קדמוניות, ל (1997), עמ' 2–21

וילאלבה, מתודה היסטורית

P. Villalba i Varneda, *The Historical Method of Flavius Josephus*, Leiden 1986

ויליאמס, פופיאה

M. H. Williams, "θεοσεβής γὰρ ἦν: The Jewish Tendencies of Poppaea Sabina", *JTS*, n.s. 39 (1988), pp. 97–111

וילר, תחבולות

E. L. Wheeler, *Strategem and the Vocabulary of Military Trickery*, Leiden 1988

וינסן, כרונולוגיה

H. Vincent, "Chronologie des oeuvres de Josephé", *Revue biblique*, 8 (1911), pp. 366–383

ונדלאנד, ביקורת על ניזה

P. Wendland, *Deutsche Literaturzeitung*, 13 (1892), cols. 1265–1268

וקסמן, חפירות סירה

S. Wachsmann, *The Excavations of an Ancient Boat in the Sea of Galilee (Lake Kinneret)*, Jerusalem 1990

וקסמן, סירת הכנרת

S. Wachsmann, *The Sea of Galilee Boat: An Extraordinary 2000 Year Old Discovery*, New York 1995

זיגרט ואחרים, ח"י

F. Siegert, H. Schreckenberg, M. Vogel et al. (eds.), *Flavius Josephus: Aus meinem Leben (Vita) – Kritische Ausgabe, Übersetzung und Kommentar*, Tübingen 2001

חדא"ר

חדשות ארכיאולוגיות

טבריה מייסודה

טבריה – מייסודה עד הכיבוש המוסלמי (בעריכת י' הירשפלד), ירושלים תשמ"ח



- טלגם ווייס, פסיפסי בית דיוניסוס  
R. Talgam & Z. Weiss, *The Mosaics in the House of Dionysos at Sepphoris: Excavated by E. M. Meyers, E. Netzer and C. L. Meyers*, Jerusalem 2004
- יאסטרוב, מילון  
M. Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, New York 1950
- יהודה ורומא  
יהודה ורומא – מרידות היהודים (בעריכת א' רפפורט), ירושלים תשמ"ג  
יוסה, ח"י  
G. Jossa, *Flavio Giuseppe: Autobiografia*, Napoli 1992
- יוסה, מעשי יוספוס  
G. Jossa, "Josephus' Action in Galilee During the Jewish War" בתוך: פרנטה-סיברס, יוספוס ותולדות התקופה, עמ' 265–278
- כהן, חקר היהדות העתיקה  
S. J. D. Cohen, "The Modern Study of Ancient Judaism", in: *The State of Jewish Studies* (ed. S. J. D. Cohen & E. L. Greenstein), Detroit 1990, pp. 55–73
- כהן, יוספוס בגליל וברומא  
S. J. D. Cohen, *Josephus in Galilee and Rome: His Vita and Development as a Historian*, Leiden 1979
- כותן, נפילת מצדה  
H. M. Cotton, "The Date of the Fall of Masada: The Evidence of the Masada Papyri", *ZPE*, 78 (1989), pp. 157–162
- כותן ואק, קהלו של יוספוס  
H. Cotton & W. Eck, "Josephus' Roman Audience", in: J. Edmondson, S. Mason & J. Rives (ed.), *Flavius Josephus and Flavian Rome*, Oxford 2005, pp. 37–52
- כשר, המרד הגדול  
המרד הגדול: הסיבות והנסיבות לפריצתו (בעריכת א' כשר), ירושלים תשמ"ג  
כשר, נגד אפיון  
א' כשר, יוספוס פלאוויוס (יוסף בן־מתתיהו): נגד אפיון, א-ב, ירושלים תשנ"ז  
לאוריאל  
לאוריאל – מחקרים בתולדות ישראל בעת העתיקה מוגשים לאוריאל רפפורט (בעריכת מ' מור ואחרים), ירושלים תשס"ו
- לאקיר, ההיסטוריון היהודי  
R. Laqueur, *Der jüdische Historiker Flavius Josephus: Ein biographischer Versuch auf neuer quellenkritischer Grundlage*, Giessen 1920
- לביק, אספסיאנוס  
B. Levick, *Vespasian*, London & New York 1999
- לוין, אמנות דמות  
L. I. Levine, "Figural Art in Ancient Judaism", *Ars Judaica*, 1 (2005), pp. 9–26
- לוין, בית הכנסת העתיק  
L. I. Levine, *The Ancient Synagogue: The First Thousand Years*, New Haven & London 2005<sup>2</sup>
- לוין, הגליל  
L. I. Levine (ed.), *The Galilee in Late Antiquity*, New York & Jerusalem 1992
- לוין, בתי כנסת  
L. I. Levine (ed.), *Ancient Synagogues Revealed*, Jerusalem 1981

לותר, יוספוס ויוסטוס

H. Luther, *Josephus und Justus von Tiberias: Ein Beitrag zur Geschichte des jüdischen Aufstandes*, Diss. Halle 1910

ליבנר, היסטוריה יישובית

ע' ליבנר, "ההיסטוריה היישובית של הגליל המזרחי בתקופות ההלניסטית, הרומית והביזנטית לאור ממצאי סקר ארכאולוגי", עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ד

ליברמן, יוונית ויוונית

ש' ליברמן, יוונית ויוונית בארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג

ליכטנברגר, דקפוליס

A. Lichtenberger, *Kulte und Kultur der Dekapolis: Untersuchungen zu numismatischen, archäologischen und epigraphischen Zeugnissen*, Wiesbaden 2003

לינדנר, השקפה היסטורית

H. Lindner, *Die Geschichtsauffassung des Flavius Josephus im Bellum Judaicum*, Leiden 1972

למייר, יוספוס והאיסיים

A. Lemaire, "L'expérience essénienne de Flavius Joseph", in: *Internationales Josephus-Kolloquium Paris 2001* (ed. F. Siegert & J. U. Kalms), Münster 2002, pp. 138–151

למר, תחרויות יווניות בגליל

M. Lämmer, "Griechische Wettkämpfe in Galiläa unter der Herrschaft des Herodes Antipas", *Kölner Beiträge zur Sportwissenschaft*, 5 (1975), pp. 37–67

מאיירס, הגליל לאורך המאות

*Galilee through the Centuries: Confluence of Cultures* (ed. E. M. Meyers), Winona Lake, Indiana 1999

מאיירס, מירון

E. M. Meyers et al., *Excavations at Ancient Meiron, Upper Galilee, Israel 1971–72, 1974–75, 1977*, Cambridge, Massachusetts 1981

מאיירס, ציפורי: עיר השלום

E. M. Meyers, "Sepphoris: City of Peace", in: *The First Jewish Revolt: Archaeology, History, and Ideology* (ed. A. M. Berlin & J. A. Overman), London & New York 2002, pp. 110–120

מאיירס, התקופה הרומית הקדומה

E. M. Meyers, "The Early Roman Period at Sepphoris: Chronological, Archaeological, Literary and Social Considerations", in: *Hesed Ve-Emet: Studies in Honor of Ernest S. Frerichs* (ed. J. Magness & S. Gitin), Atlanta 1998, pp. 343–355

מגן, תעשיית כלי אבן

Y. Magen, *The Stone Vessel Industry in the Second Temple Period*, Jerusalem 2002

מוצו, מחקרים

R. B. Motzo, *Ricerche sulla letteratura e la storia giudaico-ellenistica* (ed. F. Parente), Roma 1977

מזר, גבע

גבע: תגליות ארכיאולוגיות בתל אבו־שושה משמר העמק (בעריכת ב' מזר), ירושלים תשמ"ח

מטקסט ומאבן

*Zeichen aus Text und Stein: Studien auf dem Weg zu einer Archäologie des Neuen Testaments* (ed. S. Alkier & J. Zangenberg), Tübingen 2003

מייסון, אופי

S. Mason, "An Essay in Character: The Aim and Audience of Josephus' *Vita*", in: *Internationales Josephus-Kolloquium Münster 1997* (ed. F. Siegert & J. U. Kalms), Münster 1998, pp. 31–77



מייסון, ח"י

S. Mason, *Life of Josephus: Translation and Commentary* (Flavius Josephus: Translation and Commentary, 9), Leiden, Boston & Köln 2001

מייסון, יוספוס והברית החדשה

S. Mason, *Josephus and the New Testament*, Peabody, Mass. 2003<sup>2</sup>

מייסון, יוספוס והפרושים

S. Mason, *Flavius Josephus on the Pharisees: A Composition-Critical Study*, Leiden 1991

מייסון, מינוח יווני

H. J. Mason, *Greek Terms for Roman Institutions: A Lexicon and Analysis*, Toronto 1974

מייסון, סתירה או דגש

S. Mason, "Contradiction or Counterpoint? Josephus and Historical Method", *RRJ*, 6 (2003), pp. 145–188

מילון LSJ

H. G. Liddell & R. Scott (compilers), *A Greek-English Lexicon* (rev. 9th ed. by H. S. Jones et al., 1940; reprinted Oxford 1992 (+ 1968 Supplement))

מיליאריו, ח"י

E. Migliario, *Flavio Giuseppe: Autobiografia*, Milano 1994

מיליאריו, לפירוש ח"י

E. Migliario, "Per l'interpretazione dell'autobiografia di Flavio Giuseppe", *Athenaeum*, 59 (1981), pp. 92–137

מילר, אנשי ציפורי

S. S. Miller, "Those Cantankerous Sepphoreans Revisited", *Ki Baruch Hu: Ancient Near East, Biblical, and Judaic Studies in Honor of Baruch A. Levine* (ed. R. Chazan et al.), Winona Lake, Indiana 1999, pp. 543–573

מילר, יחסים בין ערים

S. S. Miller, "Intercity Relations in Roman Palestine: The Case of Sepphoris and Tiberias", *AJS Review*, 12 (1987), pp. 1–24

מילר, ערי הגליל

S. S. Miller, "Josephus on the Cities of Galilee: Factions, Rivalries and Alliances in the First Jewish Revolt", *Historia*, 50 (2001), pp. 453–467

מילר, ציפורי

S. S. Miller, *Studies in the History and Traditions of Sepphoris*, Leiden 1984

מלר-שמיט, יישובים

C. Möller & G. Schmitt, *Siedlungen Palästinas nach Flavius Josephus*, Wiesbaden 1976

מעוז, ארכיטקטורה של גמלא ובנייניה

צ' מעוז, "ארכיטקטורה של גמלא ובנייניה", בתוך: ספר זאב וילנאי, ב (בעריכת א' שילר), ירושלים 1987, עמ' 147–152

משורר, אוצר

י' משורר, אוצר מטבעות היהודים: מימי שלטון פרס ועד מרד בר־כוכבא, ירושלים תשנ"ח

משורר, מטבעות ערי א"י

י' משורר, מטבעות ערי ארץ־ישראל ועבר־הירדן בתקופה הרומית, ירושלים 1984

נאבר, ח"י

S. A. Naber, *Flavii Josephi Opera Omnia post Immanuelem Bekkerum*, IV, Leipzig 1893

נגי, ציפורי שבגליל

*Sepphoris in Galilee: Crosscurrents of Culture* (ed. R. M. Nagy et al.), Raleigh 1996

ניזה, ח"י

B. Niese, *Flavii Iosephi Opera*, IV, Berolini 1890

ניירי, הלל

J. H. Neyrey, "Josephus' *Vita* and the Encomium: A Native Model of Personality", *JSJ*, 25 (1994), pp. 177–206

הנצרות הקדומה בהקשרה

*Early Christianity in Context: Monuments and Documents* (ed. F. Manns & E. Alliata), Jerusalem 1993

סטייסי, חפירות טבריה

D. Stacey, *Excavations at Tiberias, 1973–1974: The Early Islamic Periods*, Jerusalem 2004

סטנסילבסקי, ח"י

M. Stanislawski, "Josephus's Life," in idem, *Autobiographical Jews: Essays in Jewish Self-Fashioning*, Seattle & London 2004, pp. 18–31

סטריינג', שיחין

J. F. Strange et al., "Excavations at Sepphoris: The Location and Identification of Shikhin", *IEJ*, 44 (1994), pp. 216–227; 45 (1995), pp. 171–187

סמלווד, היהודים

E. M. Smallwood, *The Jews under Roman Rule, From Pompey to Diocletian* (corrected edition), Leiden 1981

ספר לופרדה

*One Land, Many Cultures: Archaeological Studies in Honour of Stanislaw Loffreda* (ed. G. Claudio-Bottini et al.), Jerusalem 2003

ספראי, בימי הבית

ש' ספראי, בימי הבית ובימי המשנה: מחקרים בתולדות ישראל, ירושלים תשנ"ו

ספראי, העלייה לרגל

ש' ספראי, העלייה לרגל בימי הבית השני, תל-אביב 1965

עדות דתיות ואתניות

*Religious and Ethnic Communities in Later Roman Palestine* (ed. H. Lapin), Bethesda, Maryland 1998

עמירן, אתרי יישובים

D. H. K. Amiran, "Sites of Settlements in the Mountains of the Lower Galilee", *IEJ*, 6 (1956), pp. 69–77

ערב, בית-צידה

ר' ערב, "בית-צידה", קדמוניות, לב (1999), עמ' 78–91

ערב ופרוינד, בית-צידה

*Bethsaida: A City by the Northern Shore of the Sea of Galilee*, II (ed. R. Arav & R. A. Freund), Kirksville, Missouri 1999

פהלמן, הצדוקים

W. Poehlmann, "The Sadducees as Josephus Presents Them, or The Curious Case of Ananus", in: *All Things New: Essays in Honor of Roy A. Harrisville* (ed. A. J. Hultgren, D. H. Juel & J. D. Kingsbury), St. Paul 1992, pp. 87–100

פומרני, אויקונומיקוס

S. B. Pomeroy, *Xenophon, Oeconomicus: A Social and Historical Commentary*, Oxford 1994

פורת, אמפיתיאטרון

Y. Porath, "Herod's 'Amphitheater' at Caesarea: A Multipurpose Entertainment Building", in: *The Roman and Byzantine Near East: Some Recent Archaeological Research* (ed. J. H. Humphrey), Ann Arbor 1995, pp. 15–27



- פטר, יוספוס והמלחמה  
K. Peter, "Flavius Josephus und der jüdische Krieg", in: *Programm der städtischen Realschule erster Ordnung zu Perleberg*, Perleberg 1871, pp. 3–34
- פטרוכילוס, רומאים על יוונים  
N. K. Petrochilos, *Roman Attitudes to the Greeks*, Athens 1974
- פטרין, היפודרום  
J. Patrich, "The *Carceres* of the Herodian Hippodrome/Stadium at Caesarea Maritima and the Connection with the Circus Maximus", *JRA*, 14 (2001), pp. 269–283
- פיטרסון, פרויקטים  
H. Petersen, "Real and Alleged Literary Projects of Josephus", *AJP*, 79 (1958), pp. 259–274
- פיין, אמנות וזהות  
S. Fine, *Art and Identity in Latter Second Temple Period Judaea: The Hasmonean Royal Tombs at Modi'in*, Cincinnati 2002
- פירס, עדים  
S. Pearce, "Josephus and the Witness Laws of Deuteronomy", in: *Internationales Josephus-Kolloquium Aarhus 1999* (ed. J. U. Kalms), Münster 2000, pp. 122–134
- פלדמן, ושוב פלאוויוס יוספוס  
L. H. Feldman, "Flavius Josephus Revisited: The Man, His Writings, and His Significance", *ANRW*, II/21.2 (1984), pp. 763–862
- פלדמן, מקרא משוכתב  
L. H. Feldman, *Studies in Josephus' Rewritten Bible*, Leiden, Boston & Köln 1998
- פלדמן, פירושו של יוספוס  
L. H. Feldman, *Josephus's Interpretation of the Bible*, Berkeley, Los Angeles & London 1998
- פלוסר, יוספוס  
ד' פלוסר, יוספוס פלביוס (ספריית "האוניברסיטה המשודרת"), תל-אביב 1985  
פלוסר, ח"י
- פליט, יוספוס  
A. Pelletier, *Flavius Josèphe: Autobiographie* (Collection des Universités de France [Budé]), Paris 1993 (2<sup>e</sup> edition; 4<sup>e</sup> tirage, revu et corrigé)
- פרגר, יוספוס והקנאים  
J. Prager, "Ueber das Verhältniss des Flavius Josephus, zur Zelotenpartei beim Ausbruch des jüdischen Krieges", in: *Jahresbericht über die Religions-Unterrichts-Anstalt der Synagogen-Gemeinde*, Breslau 1873, pp. 3–10
- פריין, הגליל, ישו והבשורות  
S. Freyne, *Galilee, Jesus and the Gospels: Literary Approaches and Historical Investigations*, Philadelphia 1998
- פריין, הגליל מאלכסנדר  
S. Freyne, *Galilee from Alexander the Great to Hadrian 323 B.C.E.–135 C.E.*, Wilmington 1980
- פרייס, ירושלים במצור  
J. J. Price, *Jerusalem Under Siege: The Collapse of the Jewish State 66–70 C.E.*, Leiden, New York & Köln 1992
- פרייס, פיליפוס  
J. J. Price, "The Enigma of Philip ben Jakimos", *Historia*, 40 (1991), pp. 77–94
- פריצ'ט, מלחמה  
W. K. Pritchett, *The Greek State at War*, I–V, Berkeley, Los Angeles & London 1971–1991

- פרנטה-סיברס, יוספוס ותולדות התקופה  
F. Parente & J. Sievers (ed.), *Josephus and the History of the Greco-Roman Period: Essays in Memory of Morton Smith*, Leiden, New York & Köln 1994
- פרנקל, דינמיקה יישובית  
R. Frankel et al., *Settlement Dynamics and Regional Diversity in Ancient Upper Galilee*, Jerusalem 2001
- פרנקפורט, ח"י ויוסטוס  
T. Frankfort, "La date de l'Autobiographie de Flavius Josèphe et des oeuvres de Justus de Tibériade", *Revue belge de philologie et d'histoire*, 39 (1961), pp. 52–58
- צ'נסי, תרבות יוונית-רומית  
M. A. Chancey, *Greco-Roman Culture and the Galilee of Jesus*, Cambridge 2005
- צ'נסי, תרבות ציפורי  
M. A. Chancey, "The Cultural Milieu of Ancient Sepphoris", *NTS*, 47 (2001), 127–145
- צ'ריקובר, היהודים  
א' צ'ריקובר, היהודים בעולם היווני והרומי, תל-אביב וירושלים תשכ"א  
קדמן, מטבעות המרד  
L. Kadman, *The Coins of the Jewish War of 66–73 C.E.*, Jerusalem 1960
- קדר, שתי משקולות  
S. Qedar, "Two Lead Weights of Herod Antipas and Agrippa II and the Early History of Tiberias", *Israel Numismatic Journal*, 9 (1986–87), pp. 29–35
- קוקינוס, שושלת בית הורדוס  
N. Kokkinos, *The Herodian Dynasty: Origins, Role in Society and Eclipse*, Sheffield 1998
- קורבו, היבטים עירוניים  
P. V. C. Corbo, "Aspetti urbanistici di Cafarnao", *Liber Annuus*, 21 (1971), pp. 263–285
- קורבו, כפר נחום  
V. C. Corbo, "Resti della sinagoga del primo secolo a Cafarnao", *Studia Hierosolymitana*, 3 (1982), pp. 313–357
- קורבו, מגדל  
V. C. Corbo, "La città romana di Magdala", in: *Studia Hierosolymitana in onore del P. B. Bagatti*, I, Jerusalem 1976, pp. 355–378
- קיסריה מריטימה  
*Caesarea Maritima – Retrospective after Two Millennia* (ed. A. Raban & K. G. Holum), Leiden 1996
- קלזנר, בימי בית שני  
י' קלזנר, בימי בית שני: מחקרים בהיסטוריה של הבית השני, ירושלים 1954<sup>3</sup>
- קריגר, תיארוך ח"י  
K.-S. Krieger, "Eine Überlegung zur Datierung der Vita", in: *Internationales Josephus-Kolloquium Brüssel 1998* (ed. J. U. Kalms & F. Siegert), Münster 1999, pp. 189–208
- רדין, ייחוסו של יוספוס  
M. Radin, "The Pedigree of Josephus", *Classical Philology*, 24 (1929), pp. 193–196
- רוט-גרסון, יהודי סוריה  
ל' רוט-גרסון, יהודי סוריה בראי הכתובות היווניות, ירושלים תשס"א  
ריד, ארכאולוגיה וישו הגלילי  
J. L. Reed, *Archaeology and the Galilean Jesus*, Harrisburg, Pennsylvania 2000
- ריהל, יוסטוס  
F. Rühl, "Justus von Tiberias", *Rheinisches Museum für Philologie*, n. F. 71 (1916), pp. 289–308



- ריזנר, ראשית ימי פאולוס  
R. Riesner, *Paul's Early Period: Chronology, Mission Strategy, Theology*, Grand Rapids & Cambridge 1998  
רייאק, יוסטוס  
T. Rajak, "Justus of Tiberias", *Classical Quarterly*, n. s. 23 (1973), pp. 345–368  
רייאק, יוספוס  
T. Rajak, *Josephus: The Historian and His Society*, London 1983, 2002<sup>2</sup>  
רייאק, יוספוס ויוסטוס  
T. Rajak, "Josephus and Justus of Tiberias", in: *Josephus, Judaism, and Christianity* (ed. L. H. Feldman & G. Hata), Detroit 1987, pp. 81–94  
ריצ'רדסון, בנייה יהודית  
P. Richardson, *Building Jewish in the Roman East*, Waco, Texas 2004  
ריצ'רדסון, חורבת קנה  
P. Richardson, "Khirbet Qana (and Other Villages) as a Context for Jesus", in: *Jesus and Archaeology* (ed. J.H. Charlesworth), Grand Rapids & Cambridge 2006, pp. 120–144  
רפפורט, הגליל  
א' רפפורט, "הגליל בין מרד החשמונאים לכיבוש הרומי", בתוך: יהודים ויהדות בימי בית שני, המשנה והתלמוד: מחקרים לכבודו של שמואל ספראי (בעריכת א' אופנהיימר, י' גפני ומ' שטרן), ירושלים תשנ"ג, עמ' 16–30  
רפפורט, היכן שיקר יוספוס?  
U. Rappaport, "Where Was Josephus Lying: In his *Life* or in the *War*?", בתוך: פרנטה-סיברס, יוספוס ותולדות התקופה, עמ' 279–289  
שובה-ליפשיץ, בית-שערים, ב  
מ' שובה וב' ליפשיץ, בית-שערים, ב: הכתובות היווניות, ירושלים תשכ"ז  
שוורץ, אגריפס  
ד' שוורץ, אגריפס הראשון: מלך יהודה האחרון, ירושלים תשמ"ז  
שוורץ, בעת ההיא  
D. R. Schwartz, "KATA TOYTON TON KAIPON: Josephus' Source on Agrippa II", *JQR*, 72 (1981/82), pp. 241–268  
שוורץ, היסטוריוגרפיה גלותית  
D. R. Schwartz, "From the Maccabees to Masada: On Diasporan Historiography of the Second Temple Period", in: *Jüdische Geschichte in hellenistisch-römischer Zeit: Wege der Forschung – Vom alten zum neuen Schürer* (ed. A. Oppenheimer), München 1999, pp. 29–40  
שוורץ, הרודיאנים ויהודים  
D. R. Schwartz, "Herodians and Ioudaioi in Flavian Rome", in: J. Edmondson, S. Mason & J. Rives (ed.), *Flavius Josephus and Flavian Rome*, Oxford 2005, pp. 63–78  
שוורץ, חירות ואוטונומיה  
D. R. Schwartz, "Rome and the Jews: Josephus on 'Freedom' and 'Autonomy'", in: *Representations of Empire: Rome and the Mediterranean World (Proceedings of the British Academy 114)*; ed. A. K. Bowman et al.), Oxford 2002, pp. 65–81  
שוורץ, יוספוס בגליל  
S. Schwartz, "Josephus in Galilee: Rural Patronage and Social Breakdown" ותולדות התקופה, עמ' 290–306  
שוורץ, כהונה  
D. R. Schwartz, "Priesthood and Priestly Descent: Josephus, *Antiquities* 10. 80", *JTS*, 32 (1981), pp. 129–135

שוורץ, מדבר ומקדש  
 ד' שוורץ, "מדבר ומקדש – על דת ומדינה ביהודה בימי בית שני", בתוך: כהונה ומלוכה – יחסי דת ומדינה בישראל ובעמים (בעריכת י' גפני וג' מוצקין), ירושלים תשמ"ז, עמ' 61–78

שוורץ, מחקרים

D. R. Schwartz, *Studies in the Jewish Background of Christianity*, Tübingen 1992

שוורץ, מקבים ב

ד' שוורץ, ספר מקבים ב: מבוא, תרגום, פירוש, ירושלים תשס"ה

שוורץ, שליט

ד' שוורץ, "יוסיפוס, הורדוס ואברהם שליט: בין 'חיים' לאומיים ל'קיום' הלאום", בתוך: ציונות וחינוך לציונות (בעריכת מ' ברלב ואחרים), ירושלים תשנ"ח, עמ' 45–52

שוורץ, שני חיי יוסף

ד' שוורץ, "שני 'חיי יוסף'", תרביץ, עג (תשס"ד), עמ' 311–325

שחר, יהושע בן צפאי

י' שחר, "יהושע בן צפאי וגילויי קנאות שמותית בגליל במלחמת החורבן", בתוך: אוהב שלום – מחקרים לכבודו של ישראל פרידמן בן-שלום בהגיעו לגבורות (בעריכת ד' גרא ומ' בן זאב), באר שבע תשס"ה, עמ' 245–266

שט, מושג האלוהים

R. J. H. Shutt, "The Concept of God in the Works of Flavius Josephus", *JJS*, 31 (1980), pp. 171–189

שטיבל, עפר לעפר

G. D. Stiebel, "'Dust to Dust, Ashes to Ashes' – Military Equipment from Destruction Layers in Palestine", *Carnuntum Jahrbuch*, 2005, pp. 99–108

שטיין, אמנות התיאור

מ' שטיין, "אמנות התיאור של יוסיפוס פלויוס", סנה, א, חוברת ה-ו (תרפ"ט), עמ' א-יד

שטיין, ח"י

מ' שטיין, חיי יוסף: אבטוביגורפיה, תל-אביב תרצ"ג

שטרן, ח"י

פ' שטרן, "חיי יוסף – האוטוביגורפיה של יוספוס פלאביוס", עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה, 2005

שטרן, יהודה החשמונאית

מ' שטרן, יהודה החשמונאית בעולם ההלניסטי: פרקים בהיסטוריה מדינית (בעריכת ד' שוורץ), ירושלים תשנ"ה

שטרן, המאה הראשונה

M. Stern, in: *The Jewish People in the First Century*, I–II (ed. S. Safrai & M. Stern), Assen (The Netherlands) 1974–1976

שטרן, מחברים

M. Stern, *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*, I–III, Jerusalem 1974–1984

שטרן, מחקרים

מ' שטרן, מחקרים בתולדות ישראל בימי הבית השני (בעריכת י' גפני, מ"ד הר ומ' עמית), ירושלים תשנ"א

שטרן, הפזורה

הפזורה היהודית בעולם ההלניסטי-רומי (בעריכת מ' שטרן), ירושלים תשמ"ג

שיאון, צור וגמלא

D. Syon, "Tyre and Gamla: A Study in the Monetary Influence of Southern Phoenicia on Galilee and the Golan in the Hellenistic and Roman Periods", PhD dissertation, The Hebrew University of Jerusalem, 2004

שיאון ויבור, גמלא

ד' שיאון וצ' יבור, "גמלא – ישן וחדש", קדמוניות, לד (2001), עמ' 2–33

שיאון ויבור, גמלא (א)

D. Syon & Z. Yavor, "Gamla 1997–2000", *Atiqot*, 50 (2005), pp. 37–71



- שירר, היסטוריה  
E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C. – A.D. 135)*, I–III (new English ed. by G. Vermes et al.), Edinburgh 1973–1987
- שלאטר, שמות עבריים  
A. Schlatter, *Die hebräischen Namen bei Josephus*, Gütersloh 1913
- שליט, אימתי  
א' שליט, "אימתי כתב יוסף בן מתתיהו את ספר חייו?", ציון (מאסף), ה (תרצ"ג), עמ' קפד–קצו  
שליט, הורדוס המלך  
א' שליט, הורדוס המלך: האיש ופעלו, ירושלים תשכ"ד<sup>3</sup>  
שליט, יוסף והשקפותיו  
א' שליט, "יוסף בן מתתיהו והשקפותיו הלאומיות-מדיניות (בספר המלחמות)", מאזנים, ב (תרצ"ד), עמ' 305–296  
שליט, יוספוס ויוסטוס  
A. Schalit, "Josephus und Justus: Studien zur Vita des Josephus", *Klio*, 26 (1933), pp. 67–95  
שליט, מילון שמות  
A. Schalit, *Namenwörterbuch zu Flavius Josephus*, Leiden 1968
- שמן זית בעת העתיקה  
*Olive Oil in Antiquity: Israel and Neighbouring Countries from the Neolithic to the Early Arab Period* (ed. D. Eitam & M. Heltzer), Padova 1996
- שנך-הוזיוס, תולדות הספרות הרומית, ב  
M. Schanz, *Geschichte der römischen Literatur*, II (ed. C. Hosius), München 1935<sup>4</sup>
- שפרבר, אגורנומוס  
D. Sperber, "On the Office of the Agoranomos in Roman Palestine", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 127 (1977), pp. 227–243
- שפרבר, מילון משפטי  
D. Sperber, *A Dictionary of Greek and Latin Legal Terms in Rabbinic Literature*, Ramat Gan 1984
- שצמן, הצלחה וקנאה  
י' שצמן, "הצלחה ובעקבותיה קנאה – המסורת היוונית ויוסף בן מתתיהו", בתוך: דברים לזכרו של מנחם שטרן במלאות עשר שנים למותו ומחקרים בעקבות מפעלו, ירושלים תשס"ב, עמ' 54–36
- שרוין-וייט, חברה ומשפט  
A. N. Sherwin-White, *Roman Society and Roman Law in the New Testament*, Oxford 1963
- שרמר, זכר ונקבה בראם  
ע' שרמר, זכר ונקבה בראם, ירושלים תשס"ד  
שרקנברג, השערות  
H. Schreckenberg, "Einige Vermutungen zum Josephustext", *Theokratia*, 1 (1970), pp. 64–75  
שרקנברג, כורח  
H. Schreckenberg, *Ananke: Untersuchungen zur Geschichte des Wortgebrauchs*, München 1964
- תקרי, ח"י  
H. St. J. Thackeray (ed. and trans.), *Josephus*, I (LCL), Cambridge, Mass. 1926
- תקרי, יוספוס  
H. St. John Thackeray, *Josephus: The Man and the Historian*, New York 1929
- תקרי, מילון  
H. St. John Thackeray, *A Lexicon to Josephus*, I–IV, Paris 1930–1955

## רשימת איורים

- איור 1. מפת היישוב היהודי בגליל: באדיבות רוחמה בונפיל, המכון לארכיאולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- איור 2. אֶרֶאס (כפר קנה), שרידי בית: באדיבות ירדנה אלכסנדר, רשות העתיקות. צילום: הווארד סמיתליין.
- איור 3. יודפת, שרידי מבנים: באדיבות ד"ר מרדכי אביעם. צילום: הווארד סמיתליין.
- איור 4. יודפת, מקווה טהרה: באדיבות ד"ר מרדכי אביעם. צילום: הווארד סמיתליין.
- איור 5. יודפת, פרסקו: באדיבות ד"ר מרדכי אביעם. צילום: הווארד סמיתליין.
- איור 6. גמלא, תכנית החומה: באדיבות ד"ר דני שיאון, חפירות גמלא.
- איור 7. גמלא, בית הבד: באדיבות ד"ר דני שיאון, חפירות גמלא.
- איור 8. גמלא, בניין 1700: באדיבות ד"ר דני שיאון, חפירות גמלא.
- איור 9. גמלא, חזית מפוארת של בית: באדיבות ד"ר דני שיאון, חפירות גמלא.
- איור 10. גמלא, בית הכנסת: באדיבות ד"ר דני שיאון, חפירות גמלא.
- איור 11. יודפת (שחזור): בריאן לאלור, באדיבות משלחת חפירות יודפת.
- איור 12. משקולת מטבריה: S. Qedar, "Two Lead Weights of Herod Antipas and Agrippa II and the Early History of Tiberias", *Israel Numismatic Journal*, 9 (1986–87), p. 30, fig. 1.
- איור 13. טבריה – שער מדרום לעיר: מתוך ג' פרסטר, "חפירות טבריה", קדמוניות, י (תשל"ז), עמ' 88. באדיבות פרופ' גדעון פרסטר.
- איור 14. מטבע של הורדוס אנטיפס: מתוך משורר, אוצר, עמ' 301, איור 75.
- איור 15. ציפורי, מאגר מים: באדיבות ד"ר צביקה צוק, רשות הטבע והגנים.
- איור 16. ציפורי, שרידי בניין: באדיבות פרופ' אריק מאירס, אוניברסיטת דיוק.
- איור 17. ציפורי, מבט מן האוויר: משלחת חפירות ציפורי, האוניברסיטה העברית בירושלים. צילום: גבי לרון.
- איור 18. ציפורי, שברי טיח: משלחת חפירות ציפורי, האוניברסיטה העברית בירושלים. צילום: גבי לרון.
- איור 19. ציפורי, מכלול כלי חרס: משלחת חפירות ציפורי, האוניברסיטה העברית בירושלים. צילום: גבי לרון.
- איור 20. ציפורי, מקווה טהרה: משלחת חפירות ציפורי, האוניברסיטה העברית בירושלים. צילום: גבי לרון.
- איור 21. גמלא, מבחר כלי חרס: באדיבות ד"ר דני שיאון, חפירות גמלא.
- איור 22. יפיע, מערת קבורה: עבדאללה מוקארי, "יפיע (א)", חדא"ר, 110 (1999), עמ' 30, איור 40.
- איור 23. יודפת, שרידים מן החומה המערבית: באדיבות ד"ר מרדכי אביעם, צילום הווארד סמיתליין.
- איור 24. יודפת, אבני בליסטרה: באדיבות ד"ר מרדכי אביעם, צילום הווארד סמיתליין.
- איור 25. גמלא, הפרצה בחומה: באדיבות ד"ר דני שיאון, חפירות גמלא.
- איור 26. גמלא, ראשי חיצים: באדיבות ד"ר דני שיאון, חפירות גמלא.
- איור 27. מטבע ציפורי "עיר השלום": משורר, אוצר, עמ' 95.
- איור 28. גמלא, מבט ממזרח: באדיבות ד"ר דני שיאון, חפירות גמלא.
- איור 29. כתובת לטינית מביירות: המוזאון הלאומי, ביירות.
- איור 30. טבריה, שרידי אצטדיון: באדיבות ד"ר משה הרטל, רשות העתיקות.
- איור 31. מטבע שנטבע בגמלא: באדיבות ד"ר דני שיאון, חפירות גמלא.
- איור 32. מטבע "שנת שתים" מציפורי: משלחת חפירות ציפורי, האוניברסיטה העברית בירושלים. צילום: גבי לרון.
- איור 33. יודפת, צילום אוויר: באדיבות ד"ר מרדכי אביעם, צילום הווארד סמיתליין.
- איור 34. יודפת, ראשי חיצים: באדיבות ד"ר מרדכי אביעם, צילום הווארד סמיתליין.
- איור 35. מבט על ציפורי: משלחת חפירות ציפורי, האוניברסיטה העברית בירושלים. צילום: גבי לרון.
- איור 36. גמלא, אבני בליסטרה: באדיבות ד"ר דני שיאון, חפירות גמלא.



## מפתחות

אִשִּׁים	דוד המלך 102 דומטיה (אשת דומיטיאנוס) 141 דומיטיאנוס קיסר 4, 7, 65, 145, 141 דיוניסיוס איש הליקרנסוס 148 דמטריוס הראשון "סוטר" 110 דסיון (מנאמני אגריפס השני) 91 הורדוס (מלך יהודה) 27, 33, 34, 38, 46, 75, 146, 148, 149, 154, 161 הורדוס (מנאמני יוסף) 85 הורדוס אנטיפס 31-42, 48, 54, 72, 79, 124, 151 הורדוס בן מיארוס 72 הורדוס בן גמלא 72 הורדוס "המכובד ביותר" 128 הורקנוס בן יוסף 65, 140 הורקנוס השני 64, 146, 150 הלל 101 ויטליוס קיסר 138 ויטליוס נציב סוריה 151 ורוס (נציב מטעם אגריפס השני) 34, 76-78, 88, 90, 99 זכאי (גלילי) 109 זמריס (יהודי בבלי בבשן) 75 חנן בן חנן 65, 102, 103, 106, 119 חנניה (מאנשי יונתן) 103, 117, 120, 121 טיבריוס קיסר 151 טיטוס קיסר 4, 5, 7, 124, 128, 138-141, 145, 162 טריאנוס קיסר 4, 7 יהודה (כוהן, עמית של יוספוס) 70, 78-79 יהודה הגלילי/הגולני 75, 147 יהודה המקבי 64	יהויריב (משמר) 63 יהושע בן נון 102 יוחנן בן תורתא 64 יוחנן הורקנוס (הראשון) 64, 88 יוחנן מגוש חלב 5, 8, 17, 29, 32, 74, 80-86, 90, 101-104, 106, 108-114, 117-121, 129-130 יוליוס ארכלאוס 128 יוליוס קפלוס 72 יונתן (שליח מירושלים) ואנשיו 5, 10, 103, 106-123 יונתן האורג 140 יונתן בן מתתיהו החשמונאי 64 יונתן בן סיסנה 101 יוסטוס (מנאמני יוספוס) 134 יוסטוס איש טבריה 4-11, 41, 71, 73, 74, 79, 83, 88, 90, 98, 100, 108, 123-129, 133, 136 יוסטוס בן יוספוס 65, 140 יוסף בן יעקב 104 יוסף "בן המיילדת" 99 יוסף, בן מתתיהו "הגיבן" 64 ונספח ב יועזר (כוהן, עמית של יוספוס) 70, 78-79 יועזר (מאנשי יונתן) 103, 121-123 ינאי בן לוי (מנאמני אגריפס השני) 91 יעקב (מנאמני יוסף) 85, 109 ירמיה (מנאמני יוסף) 109, 134 ישו הנוצרי 17, 47, 49, 65, 124 ישוע (אחי פילפוס) 98, 100 ישוע (מנהיג גלילי) 103 ישוע (ראש קבוצת ליסטים) 35, 86, 87
----------	--	---

\* הוכנו על ידי ידידיה עציון

אם ג'וניה 116	פליקס (נציב יהודה) 67, 72,	ישוע בן גמלא 102, 104
אנטוניה (מבצר) 68	153, 152	ישוע בן צפאי 54, 72, 79,
אנטיוכיה 76	פלקידוס (קצין רומי) 105-	80, 91, 92, 114, 115, 117,
אסוכיס 104, 108, 132	136, 107	118
אסיה הקטנה 28	קלאודיוס קיסר 34	כארס (קרוב משפחה של
אקבטנה 77, 78	קליטוס 10, 97	פיליפוס בן יקים) 98, 100
ארבל 44, 56, 120	קמצא בן קמצא 72	כורש מלך פרס 65
ארתוסה 149	קסטיוס גלוס (נציב סוריה) 5,	כנבוזי מלך פרס 65
אשדוד 149	10, 69-71, 76, 89, 105, 124,	לוי (מאנשי יוספוס) 10, 97,
באר שבע הגלילית 15, 55,	134, 130	121
100, 101	קפלוס 79, 80, 81, 118	מודיוס, אייקואס 78, 88, 99
ביירות 76, 99, 127, 133	קריאליוס (מפקד הלגיון	מנחם (מנהיג הסיקאריים) 8,
בית לחם הגלילית 47	החמישי) 139	68, 75
בית מעון 79, 80	קריספוס (נציב מטעם אגריפס	משה רבנו 82
בית צידה 19, 29, 134	הראשון) 5, 72	מתתיהו אבי יוספוס 64, 104
בית שאן 15, 69, 74, 90, 149	קריספוס משרת אגריפס 132,	ונספח ב
בית שערם 20, 30, 50, 89	133	מתתיהו "בן הפאיוס" 63
בסרה 89	שוהם (סוהיימוס) 77	ונספח ב
בקעת בית הכרם 101	שלומציון (אלכסנדרה)	מתתיהו "הגיבן" 64 ונספח ב
בקעת בית נטופה 19	המלכה 64, 150	מתתיהו בן מתתיהו (אחי
בשן 15, 25, 75, 77, 99	שלמה המלך 125	יוספוס) 65
גבע 89	שמואל הנביא 65	נאופליטנוס (מפקד
גברה 17, 30, 42, 74, 82, 90,	שמעון (שומר יוסף) 92	פרשים) 89-90
104, 108-111, 113, 120	שמעון אחי יוחנן 101	ניקולאוס איש דמשק 148,
גדרה 15, 33, 74, 126, 149	שמעון בן גמליאל 9, 101-103,	149, 156
גולן 15-17, 25, 75, 100	106, 119	נרון קיסר 35, 36, 67, 72, 136
גוש חלב 17, 20, 30, 42, 57,	שמעון "המגמגם" 64 ונספח ב	סולא (קצין בצבא אגריפס
60, 74, 75, 81, 90, 101, 108,	שמעון (מאנשי יונתן) 103,	השני) 134, 135
114, 119, 121	121-123	סטראבון (היסטוריון
גינוסר 29	שמעון בן יוסף 140	וגאוגרף) 15, 148, 156
גמלא 20, 23-29, 40, 43-50,	שמעון בן מתתיהו	סילאס (נציב טבריה מטעם
53-60, 75, 76, 78, 88, 99,	החשמונאי 64	יוספוס) 83, 84, 114
100, 134, 137, 146	שמעון בן ננס 64	סנבלט 150
גריס 134, 136	שמעון (איש גברה) 90	פופאיה (אשת נרון) 67
דבריתה 90, 121	רבן גמליאל דיבנה 101	פוטיס 4, 10, 73
דור 71, 149	תאופנס ממיטלני	פוליביוס 165
דיון 149	(היסטוריון) 162	פומפיוס 149, 162
דמיה 121	תלמי (נציב מטעם אגריפס	פונטיוס פילאטוס (נציב
דמשק 69	השני) 90, 91	יהודה) 151
דקפוליס 124, 127, 136	תלמי הראשון סוטר 110	פטרוס (שליח של ישו) 19
הומוניה 116	תלמי השלישי אוורגטס 110	פילון האלכסנדרוני 157
היפוס ראו סוסיתא		פיליפוס בן יקים 75-78, 88,
הרודיון 49		90, 98, 99, 136
הר יונה 47		פיסטוס אבי יוסטוס 72, 83,
הר תבור 57, 90, 101, 107		98
חוקוק 53		פלוטרכוס 162
חורבת אושא 18		פלורוס (נציב יהודה) 74
	<b>מקומות</b>	
	אדיאבנה (חדייב) 88	
	אלכסנדריה 5, 138-140	



קבר בני חזיר 52	מירון 60, 48, 20	חורבת קנה 83, 60, 49, 19
קברי המלכים 52	מישור החוף 47	חרמון 49
קומוס 101	מערת ארבל 100	טבריה <sup>1</sup> 7, 30-34, 41-43,
קומראן, כת קומראן 160, 47	מצדה 160, 147, 146, 49, 12	74-71, 80-78, 83-86,
קיסריה 11, 33, 34, 42, 74,	מרות 100, 55, 20, 15	95-98, 114-119, 121-126,
149, 138	מרישה 149	129-130, 131-133
קיסריה פיליפי 81, 78-76	נחל דליות 27	טריכאי 9, 30, 33, 42, 49, 57,
קנה 83, 56, 47, 19	נצר א־דין 79	69, 85, 91, 93, 95, 96, 100,
קרית אתא 101	נצרת 49, 47, 19, 18	115, 119, 135, 136
קרית ספר 49	סוגני 74, 101, 113	טרכון 87, 77
רומא (העיר) 5, 67, 136,	סוגני שבגולן 100	יב 150
141-139	סולומה 100	יבנה 149
שומרון 149, 113, 15	סוסיתא 95, 74, 49, 33, 15,	יודפת 4-10, 20-23, 29, 30,
שיחין 104, 44, 42, 40, 30, 20,	149, 126	40, 43, 44, 47, 48, 50, 53,
שער חילזון 18	סוריה, ערי סוריה 150, 149, 69	54, 55, 57, 58, 60, 100, 101,
שער ניקנור 80	סימוניה 89, 9	108, 122, 126, 127, 137, 147,
שפרעם 18	סכנין 101, 74	יוליאס 134, 136
תל אנפה 53	סלווקיה 134, 100	ימנית 100
תל שמרון 89	ספרד 29, 28	יפו 149
תקוע 139	סקיתופוליס ראו בית שאן	יפיע 18, 30, 42, 51, 57, 101,
	עבר הירדן 47	114
	עכברי 100	הירדן (נהר) 134
<b>עניינים</b>	עכו (פטולמאס) 40, 18, 15,	ירושלים <sup>1</sup> 3, 5, 11-12, 40,
	57, 86, 89, 101, 105, 106,	45-47, 50-52, 55, 65,
אבן, כלי אבן 40, 28, 23,	136, 124	68-69, 75, 91, 101-103,
48-45	עמק החולה 49	138-139
אילן יחס 161-158, 65-64	עמק יזרעאל 139, 107, 89	כבול 15, 30, 105, 107, 108
איסיים 66, 138, 147; ראו גם	עמרית 49	כנרת (וחופיה) 18, 29, 32, 33,
קומראן	ערבה) ראו גברה	84, 126
בחירה חופשית 87	פניאס 49	כסלות (תבור) 15, 106, 107
בית כנסת 49, 32, 27,	פוטאולי 67	כפר איכו־חוקוק 18
116-115	פומפיי 40, 22	כפר אתא 17, 18, 100
גירושין 140	פחל 88	כפר בקע 15
גזל 91	פטולמאס ראו עכו	כפר חנניה 20, 28, 40, 42, 44,
דיימון, כוח על־טבעי 135	פלה 149	כפר כנא 19, 83
הלכה, הקפדה על קיום	פניקיה (חופי) 28, 29, 40, 48,	כפר נחום 19, 47, 49, 60, 135
מצוות 8, 9, 88, 152, 153,	53	כפר עכו 17, 18, 101
154, 157	פרתיה 29	כפר ריינה 47
השגחה אלוהית 8, 67, 75, 76,	צור 15, 28, 40, 74, 130, 136	כפר תלה 15
83, 92, 118, 140, 146, 152,	ציפורי 9, 30-50, 53, 54, 57,	כרם א־ראס 19, 56
חבר הירושלמים 11, 70, 78,	60, 71-74, 79, 86, 87, 100,	כרמל (ההר) 15
79, 80, 101, 111, 113, 119,	101, 104, 108, 124, 126,	כרתים 140, 164-166
124, 133	130-132, 134, 136	לבנון 77
חוקים/חוקי האבות/הלכות	צלמין 100	מגדל ראו טריכאי
	צפת 18, 100	מודיעין 49

<sup>1</sup> נרשמו רק מקומות עיקריים

צום 117	ליסטים 68, 70, 75, 76, 81, 86,	האבות 65, 79, 91, 92, 96,
צלם (איסורו) 154, 79	104, 98, 93, 87	152, 103, 101
קברים, קבורה 19, 50-52	מזל 68, 90, 138, 140	חלומות 104-105
קנאה 82, 90, 101, 140	מילה 87-88	חמדנות ותאוות בצע 80, 81,
שבועה (איסור נישואיה	מעשרות 79, 82	122, 107
לכוהן) 138	מקוואות טהרה 20, 27, 38,	חשמונאים 17, 20, 29, 43,
שבועה 82, 105, 114	43-45	63-65, 96, 146 ונספח ב
שבת 9, 96, 114, 115	נוסח "חיי יוסף" 12-13	"יהודי" 70, 87, 126, 164-166
סעודת שבת 115	נשיאת נשק בשבת 96	יונות, תרבות הלניסטית/
תחום שבת 8, 115	סטואה (אסכולה	רומית 17, 42, 52-54
מלחמה בשבת 96, 153, 154	פילוסופית) 66	ייחוס 63-65, 67, 77, 101,
נשיאת נשק בשבת 96	סיקאריים 74, 153	103, 115, 140, 164-166
תענית בשבת 115	סנהדרין 78	יראת שמים 8, 67, 81, 87, 117,
שומרונים 113	עדות (שניים או שלושה	121, 152, 154
שלל, לקיחתו במלחמה 91,	עדים) 8, 112	כוהנים/כוהנים גדולים 47, 65,
123	"עשרת הראשונים" 80	68, 79, 102, 147, 150
שמן (טהור ושל נכרים) 81	פרושים 47, 66, 68, 101, 103,	כשפים 94
תפילה 117	147	כשרות 8, 67
	צדוקים 66, 147	



189

נגד אפיון	;88 319-318 ;138 292	ה 99 185-182 ;126
כללי 157-155	;88 397 ;138 372	;65 348 ;80 205-204
א 1 3,141,155	;92 8 ;159 7-4 ;124 3	;138 375 ;68 367
;73 27-23 ;123 18-15	;81 63 ;150,148 9	;138 ,82 ,63 419
;138 35 ;65 36-30	;154 65 ;96 64-63	,82 533 ;139 451-449
;145,11 50 ;155,137 47	,124 68 ;154,81 67	;138 541 ;138 ,104
;73 53 ;145,128 51	;149 76-74 ;150-148	138 ,82 ,63 544
,141,3 54 ;128,7 56-53	;151,150 78-77	ו 237 ;71 243-236
;156 59-58 ;155	;124 111 ;103 78	;135 252 ;135 250
;156 218-69 ;156 68-60	;132 167 ;86 136	105 398 ;135 268
;156 287-227 ;156 223	;67 249 ;92 172	ז 115-112 ;130 92
;156 303-288	;122 462 ;67 251	;139 162 ;145 158
156 320-304	103 491	;81 264-263 ;74 263
;156 144-2 ;3 1 ב	;89 249 ;161 251-247	;135 319 ;146,135 318
;66 168 ;3 136 ;63 108	149 524	;147 332 ;12 406-320
;156 215 ;125 193	טז 186-183 ;129 164	140 450-437 ;146 437
3 296 ;3 287 ;87 220	119 355	
כתבי פילון	יז 31-29 ;66 41 ;75	קדמוניות היהודים
חיי משה א, 25 ;82 142 ;91	;64 162 ;154,87,81 151	כללי 155-148
המשלחת אל גאיוס, 282 ;140	;64 316 ;40,34 271	א 6 137,70 8 ;3 14 ;83
125 306	;67 328 ;140 327	;152 41 ;83 20
על החוקים לפרטיהם ב,	138 352 ;64 342	;125 159 ;102 154
125 167	יח 4 100,75 ;66 11	102 167
ספרות חז"ל	;34 27 ;64 26	ג 138 276
משנה	;81 55 ;72,31 38-36	ד 14 82 ;112 16 ;112 22
כתובות ב ט 138	;151 89 ;81 59	,112 219 ;83 47 ;120 37
גיטין ד ב-ג 101 ;ט י 140	;64 ,93 ;151 95-90	;112 278 ;140 253 ;138
קידושין ד ד-ה 65,73	;67 161 ;151 124-122	82 329-328
אבות א 154	;72 252 ;164 196	ה 42 105 ;92 118 ;92 148
עבודה זרה ב ו 81	81 264 ;155 259-257	ו 82 6
ערכין ט ו 35	יט 274 ;119 332 ;86,66	ז 101 125 ;102 391
מקוואות א ד, ז 45	;72 351 ;76 337-335	ח 117-116 ;125 245 ;141
תוספתא	128 355	152 413 ;83 314
שבת יג יט 35	;75 102 ;88 41 ;11 ב	ט 62 81 ;291-290 113
כיפורים ב ד 80	;128 140 ;114 118	י 18 125 ;131
תעניות ב א 63 ;ג ט 63	;72 159-158 ;123 154	;125 219 ;67 190
סנהדרין ב ו 101	;153 172-167	105 269
תלמוד ירושלמי	;79 181 ;77 178-173	יא 114 113 ;302 160
ברכות ב ז, ה ע"ב 52	;77 184-182	113 347-346 ;113 341
מעשרות א ד, מט ע"א 35	;80 194 ;141 184-183	יב 105 122 ;81 120
	;102 203-197 ;67 195	;82 190 ;125 135
	;77 212-211 ;102 203	;63 265 ;113 257
	;152 218 ;102 ,213	;96 277-272 ;64 266
	;70 258-257 ;102 223	88 278
	,3 266 ;65 263 ;137 258	יג 28 135 ;122 135
	;141 267-266 ;128,62	;160,71,66 173-171
	148,65,4,3 267	;67 260 ;88 258-257
		;120,82 288 ;129 265



סוּטוֹנְיוֹס ויטליוס טו, 1 70 סלוסטיוס מלחמת קטלינה ד, 123 2 פוטיוס ביבליותקה, קודקס לג 4 פוליביוס כט, כז 11, 71 פלוטרכוס, חיי מרקוס קאטו, כב-כג 73 פליניוס נטורליס היסטוריה ה, טו (71) 83 קסיוס דיו נה, כז 64 נט, יב, 2 77 ס, ח, 2-3 128 קסנופון אויקונומיקוס 3 חינוכו של כורש א, ג, 1 65 ממוראביליה 3	שונות (לפי א"ב) אוסביוס הכנת הבשורה ח, ז, ו 66 תולדות הכנסייה א, ה, ג 163; ג, י, ח 4 אפלטון החוקים 65 793d דיוגנס לארטיוס ב, ה 73 הרודוטוס ג, 3 65 טאקיטוס היסטוריות ב, 79 70 ספרי השנים א, ח, 4-5 162; א, יב, 6 162 יוליוס קיסר (הירטיוס) המלחמה הגאלית ח, מד 94 לוקיאנוס הלוקחים משרות בשכר א 67 כיצד לכתוב היסטוריה, 34, 47 124 מינוקיוס פליקס אוקטוויוס לג, 4 163	שבת ד ב, ז ע"א 35; טז ו, טו ע"ד 37 עירובין ה א, כב ע"ב 33 ראש השנה א ג, נז ע"ב 171 תעניות ג יג, סז ע"א 115; ד ו, סח ע"ד 63 מועד קטן ג ה, פב ע"ד 52 סוטה ט יא, כד ע"א 79 בבא קמא ד א, ד ע"א 123  תלמוד בבלי פסחים נז ע"א 76; נז ע"א-ע"ב 94; פח ע"ב 76, 101 תענית כג ע"א 149; כט ע"א 63 בבא קמא קטז ע"ב 123 ערכין יא ע"ב 63; יב ע"ב 63  שאר ספרות חז"ל ספרא בהר פרשה ד א 35 שמחות י טו 52
--	---	--

## CONTENTS

Page	1	Preface
		INTRODUCTION
3		Introduction to Josephus' <i>Vita</i>
15		Zeev Weiss, Jewish Galilee in the First Century C.E.: An Archaeological View
61		TRANSLATION AND COMMENTARY
		APPENDICES
145		Appendix One: Josephus' Other Writings
158		Appendix Two: Josephus' Family Tree
162		Appendix Three: Werner Eck, Josephus' Roman Name – Flavius Josephus, not Josephus Flavius
164		Appendix Four: “Jewess” or “Woman from Judaea”? On the Translation of §427
167		Appendix Five: Judaea and Rome in the First Century – Chronological Table
169		Bibliography and Abbreviations
184		List of Illustrations
185		Indices – People; Places; Subjects; Ancient Sources



ALL RIGHTS RESERVED © JERUSALEM 2007

PRINTED IN ISRAEL

ISBN 978-965-217-273-0

DANIEL R. SCHWARTZ

Flavius Josephus, *Vita*: Introduction,  
Hebrew Translation, and Commentary



YAD BEN-ZVI PRESS • JERUSALEM





BETWEEN BIBLE AND MISHNAH

---

THE DAVID AND JEMIMA JESELSON LIBRARY

Flavius Josephus, *Vita*: Introduction,  
Hebrew Translation, and Commentary



ספרים בסדרה:

## ספר מקבים א

מבוא תרגום ופירוש

אוריאל רפפורט

## ספר מקבים ב

מבוא תרגום ופירוש

דניאל שוורץ

## מגילת תענית

הנוסחים, פשרם, תולדותיהם

ורד נעם



ΤΟΝ ΜΕΝ ΦΥΛΑΧΟΝ  
ΕΧΕΙΡΟΤΟΝΗΚΑΤΕΡ-  
ΠΕΙΤΛΕΙ ΔΗΜΙΟΝ  
ΙΠΠΑΡΧΗΝ ΚΑΤΙΖΑ  
ΜΕΝΑΥ ΤΟΙ ΔΥΣΤΗ  
ΤΩΝ ΠΙΩΤΩΘΙ ΠΙΠΤΑ  
ΧΗΚΟΤΩΝ ΜΟΝΟΟ  
ΤΙΡΟΣ ΚΑΤΕΛΕΙΝΑ ΔΕ  
ΑΙΤΟ ΟΙ ΤΙΝΤΗΡΟΝ Ε-  
ΝΙ ΑΥΤΟΝ ΟΥΒΟΝ Ο  
ΜΕΝΟΥΣ ΤΙΟ ΑΙΤΑΩΝ  
ΔΡΑΟΕΤΗ ΚΕΦΑΛΗΝ  
ΟΙ ΕΠΙ ΑΙΤΕΙΝ ΤΟΝ ΜΑ  
ΥΘΟΝ ΤΟΙΣ ΠΙΠΤΕΥΣΙΝ  
ΑΙΤΟΡΩΣ ΔΑΚΕΙ ΜΕ-  
ΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΝ ΤΟΥΤΩ  
ΜΟΙ ΤΩ ΧΡΟΝΩ ΕΝ  
ΑΥΤΩ ΜΕΝΟΥΣ ΔΕ Ο  
ΤΩΝ ΚΕΙΘΕΝ ΚΑΙ  
ΕΟΙΟΥΣ ΕΙΔΑ ΟΥΤΕ ΑΝ  
ΜΟΙ ΔΑΟΙ ΔΕΙΣ ΟΥΤΕ  
ΟΙ ΔΕ ΠΙΣΙΝ ΕΣΤΕ  
ΑΝΩΘΙΝ ΥΠΟΤΟΥ  
ΟΥΤΟΥ ΕΝ ΤΟΥΤΩ  
ΑΙ ΚΑΙ ΕΤΕΡΟΙΣ ΕΝ  
ΤΟΥΤΩ ΜΑΥΡΗΝ Η  
ΑΙΤΕ ΚΑΙ ΤΗ ΔΑΚΩΝ  
ΑΙΤΕ ΤΗΝ ΤΑΥΤΗΝ

ΑΥΤΩ ΔΑΟΥΣ ΕΙΔΕΟ  
ΚΑΤΕΛΕΥΟΝΤΑΙ ΕΙΝ  
ΟΥΤΑΡ ΟΙΟΜΕΤΕ ΝΑ  
ΟΤΙΝΤΗ ΟΤΙΟΝΤΗΡΟΝ  
ΕΝ ΑΥΤΩ ΧΡΗΣΤΟΝ  
ΕΙΝΑΙ ΟΥΔΑΚΑ ΜΕΙΣΤΕ  
ΤΟΥΤΟΥ ΤΟΝΤΑ ΜΕΛ-  
ΤΙΟΤΕΡΟΝ ΕΣΤΕ ΚΕΙΤΕ  
ΠΑΡΑΚΑΛΑΤΙΘΕΜΕ  
ΝΟΙ ΔΥΟΙΟΛΕΙΣΤΩΝ  
ΥΛΕΤΕΡΩΝ ΑΥΤΩΝ  
ΟΔΑ ΜΕΝ ΟΥΤΕ ΤΩ  
ΕΧΟΝ ΟΥΔΑΚΑ ΜΕΙΣΤΕ  
ΚΑΙ ΕΝ ΥΠΕΡΕΛΛΑΥ  
ΤΟΥ ΕΠΙ ΤΗΝ ΕΧΕΔΟΝ  
ΑΙΤΗΚΟΛΕ ΕΤΙ ΔΗ  
ΔΕΟΚΑΤΗΡΟΙ ΟΥΤΑ  
ΠΕΙΡΩΣ ΕΧΩΝΤΟΥ  
ΛΕΓΕΙΝ ΕΙΩΘΩ ΔΕ  
ΤΙΟΜΑΔΑΙΣ ΑΓΩΝΙΖΕ-  
ΕΘΑΙ ΕΚΑΛΕΙΟΝΤΗΡΟ  
ΡΟΥΤΟΥ ΕΣΤΗΝ ΑΠΟΛ-  
ΑΙΝΤΑ ΕΙΝΑΤΩΝ ΤΙΟ  
ΑΥΤΩΝ ΔΑΚΩΣ ΔΕ Ο  
ΜΑΥΚΩΝ ΚΑΙ ΕΤΩΙ  
ΚΑΙ ΑΝΤΙΒΟΛΩΙ ΚΕ-  
ΛΕΥΕΙ ΚΑΙ ΕΚΑΛΕΙΟΝ  
ΤΟΥΤΟΥ ΕΣΤΗΝ ΑΠΟΛ-